

JEVREJSKI ALMANAH

1968·1970

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
POVODOM SVEČANE PROSLAVE SVOJE
PEDESETOGODIŠNJICE

ODAJE ZAHVALNOST I PRIZNANJE
ZA PODRŠKU, POMOĆ, DOPRINOS I ZASLUGE
ČIJU ĆE VREDNOST JEVREJSKA ZAJEDNICA
U JUGOSLAVIJI UVEK CENITI
U BEOGRADU, 7. OKTOBRA 1969. GODINE

1919-19

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE

**JEVREJSKI
ALMANAH
1968—1970.**

*Izdavanje ove knjige pomogla
je svojim prilogom Memorijalna
fundacija za jevrejsku kulturu
(Memorial Foundation for
Jewish Culture)*

STAMPA: «SRBOŠTAMPA», BEOGRAD, DOBRAČINA 6—8
1971.

JEVREJSKI ALMANAH
1968 — 1970.

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE

Urednici:
ALEKSANDAR STAJNER
(nauka)

IVAN IVANJI
(književnost)

ALEKSANDAR LEVI
(glavni i odgovorni urednik)
(publicistika)

Lektor:
Ljiljana Lapčević

Nacrt korica:
Jovan Ćurčić

STAMPANO U 1200 PRIMERAKA

Izdavač:
SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE, BEOGRAD, 7. jula 71a/III

Štampa: Grafičko izdavačko preduzeće »SRBOŠTAMPA« — Beograd, Dobročina 6—8

SADRŽAJ

	Strana
Predgovor — — — — —	7
Dr Lavoslav Kadelburg: <i>Položaj i perspektive jevrejske zajednice u Jugoslaviji</i> — — — — —	9
Dr Vidosava Nedomački: <i>Nova stalna postavka Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu</i> — — — — —	17
David A. Alkalaj: <i>Pravednici</i> — — — — —	29
Cvi Rotem: <i>Historija Jevreja Jugoslavije od Jakira Eventova</i> — — —	40
Aron Alkalaj: <i>Dr Bukić Pijade</i> — — — — —	49
Aleksandar Štajner: <i>Jehuda Haj Alkalaj</i> — — — — —	55
Prof. Dr Šandor Šajber: <i>Životni put Johanesa Obadje iz Opida</i> — —	67
Eugen Werber: <i>Šolem Alejhem</i> — — — — —	76
Dr Isak Levi, Dr Josef Konforti: <i>Jedan stari statut Jevrejske sefardske opštine u Sarajevu</i> — — — — —	83
Avram Pinto: <i>Prosvjeta i prosvjetni radnici Jevreji u Bosni</i> — — —	99
Dr Josef Konforti: <i>Doprinos ljekara Jevreja zdravstvenoj zaštiti i kulturi Bosne i Hercegovine</i> — — — — —	105
Frenkel-Šomlo dr Olga: <i>Istorija jevrejske bolnice »Dr Singer Bernard« u Subotici</i> — — — — —	124
David Perera: <i>Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji u periodu od 1938. do 1965. godine</i> — — — — —	135
Dr Jaša Romano: <i>Veterinari Jevreji — žrtve fašizma i učesnici narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije</i> — — — — —	148
Dr Jaša Romano: <i>Farmaceuti Jevreji — žrtve fašizma i poginuli u NOR-u</i>	168
Ana Šomlo: <i>Jevrejski pisci i teme na teritoriji današnje Jugoslavije</i>	175
Marko Perić (Vellmir Drechsler): <i>Pozorišni život sefarda Bosne i Srbije</i>	183
Divna Đurić-Zamolo: <i>Jevrejski amam u Beogradu</i> — — — — —	187

KNJIŽEVNI DEO

Radomir Glušac: <i>Dnevnik žute ruže</i> — — — — —	201
Ivan V. Lalić: <i>Jakovljevi kamen</i> — — — — —	208
Jovan Bečejac: <i>Pismo</i> — — — — —	209
Filip David: <i>Demoniski svet</i> — — — — —	211

Jakov Ozmo: <i>Ad mataj rešalm</i>	— — — — — — — — — —	214
David Mladinov: <i>Majsenski porculan</i>	— — — — — — — — — —	216
Saša Petrović: <i>Kako biva i kako ne mora da biva</i>	— — — — — — — — — —	220
Budimir Košutić: <i>Andrija Gams: »Biblija u svetlu društvenih borbi«</i>	— — — — — — — — — —	233
Dr Žak Konfino: <i>Dr Moric Levi: »Sefardi u Bosni«</i>	— — — — — — — — — —	240
Aña Šomlo: <i>Leon Uris: »Mila 18«</i>	— — — — — — — — — —	242
Dr Teodor Kovač: <i>Mađar Imre: »Poučno putovanje«</i>	— — — — — — — — — —	244
Ivan V. Lalić: <i>Portret pesnika u detinjstvu</i>	— — — — — — — — — —	247
Ivan Ivanji: <i>Jedna odlična monografija</i>	— — — — — — — — — —	249
Dr Teodor Kovač: <i>Lazar Ivanović, Mladen Vukomanović: »Dani smrti na Sajmištu«</i>	— — — — — — — — — —	251
<i>Hronološki pregled</i>	— — — — — — — — — —	253
<i>Podaci o novim saradnicima</i>	— — — — — — — — — —	271

PREDGOVOR

Zbog toga što je Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Jugoslavije u svoj program rada, između ostalog uvrstio i povremeno izdavanje pojedinih zbornika sa naučnim radovima iz oblasti istorije jugoslovenskih Jevreja, redakcija Jevrejskog almanaha, počev sa ovom sveskom, nešto je promenila profil Almanaha. Otpali su naučni radovi koji su u manjoj ili većoj meri bili zastupljeni u svim njegovim dosadašnjim izdanjima. Međutim, Almanah za 1968—1970. sadrži i nekoliko priloga koji na popularan način obrađuju neka pitanja iz nauke i istorije, tako da ima dva osnovna dela: publicistički u koji je uvršćeno i nekoliko takvih članaka i književni.

Almanah je nastavio sa donošenjem hronološkog pregleda važnijih događaja iz života jevrejske zajednice u Jugoslaviji za period koji on obuhvata, tako da sa ranijim pregledima pruža priliku čitaocima da se od oktobra 1944. godine pa do kraja 1970. godine upoznaju sa pojedinim zbivanjima i radom zajednice.

Neke teškoće organizacione i tehničke prirode uticale su da se i ovoga puta nešto kasni sa izdavanjem ove sveske. Na to je uticala i šira diskusija koju je vodio izdavač — Savez jevrejskih opština Jugoslavije o problemu njegove izdavačke delatnosti uopšte i jednog čvršćeg višegodišnjeg plana na ovom polju, pri čemu su uzeta u obzir ograničena finansijska sredstva i nedovoljan broj saradnika.

Kao i sve sveske dosada, i ova sveska Almanaha sadržavaće kao prilog za inostranstvo kraći rezime koji će biti na engleskom jeziku kako bi se omogućilo da se i pojedini čitaoci u inostranstvu u najkraćim crtama upoznaju sa njegovom sadržinom.

Redakcija Almanaha se nada da će sadržina ove publikacije ispuniti očekivanja čitalaca u zemlji i inostranstvu i da će doprineti daljem upoznavanju kako sa nekim pitanjima i problemima sadašnjih zbivanja u zajednici tako i sa nekim našim kulturnim tekovinama i savremenim književnim stvaralaštvom sa jevrejskom tematikom.

Redakcija

POLOŽAJ I PERSPEKTIVE JEVREJSKE ZAJEDNICE U JUGOSLAVIJI

U ovom osvrtu mogu da se obuhvate samo neka pitanja koja značajnije utiču na položaj jevrejske zajednice u Jugoslaviji, jer bi dublja analiza iziskivala obimnu studiju o svim uslovima, odnosima i zbivanjima koji su vezani za život i rad zajednice. Još jedna granica mora nužno da se postavi kada se govori o položaju i perspektivama jevrejske zajednice, a to je vremensko razgraničenje pri čemu treba da se opredelimo za period koji želimo da prikazemo.

I upravo od ovog poslednjeg pitanja da počemo, pa tako konstatujemo da smo u pojedinim periodima imali povremene prikaze raznih problema i davali problemske i faktografske podatke. Pored toga, u hronologijama svakog našeg almanaha navodili smo događaje koji su se odigrali u periodu za koji se almanah izdaje. Zato izgleda da je najcelishodnije da se ovde ograničimo uglavnom na poslednju deceniju života i rada organizovane jevrejske zajednice u Jugoslaviji u kojoj je bilo nekoliko krupnih događaja i u kojoj se put zajednice konsolidovao i njen lik sve više formirao kao specifična zajednica sa jevrejskom sadržinom i orijentacijom koja se u mnogom identifikuje sa jevrejskim kretanjima i identifikacijom u celini. Ali s druge strane, upravo po metodama i formama svoga rada kao i zbog sadržine kulturnog života i društveno-političkih uslova u kojima se nalazi, ona predstavlja specifičnu pojavu. Međutim, kolika god bila ta specifičnost i kako god se ona izražavala, u osnovi svoje delatnosti jevrejska zajednica Jugoslavije zadržala je načelo čuvanja kulturnog nasleđa i solidarnosti sa jevrejstvom koliko god je to moguće s obzirom na raspoložive ljudske i materijalne snage.

Upravo u proteklih deset godina zabeležili smo krupan jubilarni događaj: 50 godina postojanja Saveza jevrejskih opština. Tim povodom smo u Spomenici koju je Savez jevrejskih opština izdao položili računa o pola stoleća rada i označili liniju kojom mislimo da se krećemo dalje. Ovakve i slične bilanse dali smo u istom periodu i povodom drugih značajnih događaja. To je bio slučaj i kada je smrt iz naše sredine prerano otrgla neimara posleratne jevrejske zajednice u Jugoslaviji dr Alberta Vajsa, zatim kada smo 1966. godine proslavljali 400-godišnjicu naseljavanja Jevreja u Bosni i Hercegovini, pa povodom posete dr Nahuma Goldmana našoj zajednici u proleće 1967.

godine, kada smo osvećivali spomenike žrtvama fašizma u Boru onima iz Mađarske i na beogradskom groblju onima iz Austrije, pa kada smo na širokom skupu predstavnika jevrejskih zajednica iz mnogih zemalja u leto 1970. godine imali mogućnosti da vodimo razgovore o raznim pitanjima koja jednako interesuju svaku jevrejsku zajednicu gde god se ona nalazila.

Na prvo mesto — i bez obzira na krupnije događaje koji su se desili u tom periodu — treba ipak da se stavi činjenica da smo jevrejsku zajednicu učvrstili na taj način što smo joj obezbedili kon-

Sa sahrane prof. dr Alberta Vajsa na jevrejskom groblju u Beogradu

tinuitet tj. uključili u njen život generaciju koja je stasala i koja postepeno preuzima poslove i odgovornost za njen daljnji rad pri čemu su njen jevrejski identitet, identifikacija i orijentacija van svake sumnje takvi da se sa sigurnošću može reći da su se deca, omladina i mlađa generacija Jevreja u Jugoslaviji identifikovali sa jevrejstvom.

Jevrejska zajednica u Jugoslaviji u svom pretežnom delu je sekularizovana. Njena povezanost sa verom i specifičnim tradicijama preostala je još samo kod jednog dela starije generacije vaspitane u tom duhu, koja je smatrala to odlučujućim za sadržaj svoga jevrej-

skog života. Kod mladih taj je sadržaj bitno različit i zasniva se, pre svega, na sudbinskoj povezanosti sa svojim narodom, njegovim kulturnim vrednostima i svesti o pripadnosti kao i na ljubavi prema svemu što je jevrejsko i što je u tome pozitivno. U savremenim kretanjima u svetu i kod nas to je i razumljivo, a posebno je moguće i ostvarljivo u društveno-političkoj stvarnosti današnje Jugoslavije, domovine njenih naroda i narodnosti, u kojoj niko niti misli niti može da Jevrejima ospori pravo na jevrejsku orijentaciju, opredeljivanje, aktivnost i solidarnost.

САВЕЗНА КОНФЕРЕНЦИЈА ССРНЈ
SAVEZNA KONFERENCIJA SSRNJ
ЗВЕЗНА КОНФЕРЕНЦИЈА ССРЛЈ
СОЈЗНА КОНФЕРЕНЦИЈА НА ССРНЈ

6. X 1969.

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■

Dr LAVOSLAV KADELBURG
predsednik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije
Beograd

Srdačno Vam čestitajući u ime SK SSRNJ i svoje lično 50-godišnjicu uspešnog delovanja, koristim ovu priliku da Vam uputim najsrdačnije želje za dalji uspešan rad.

Našoj javnosti dobro je poznat doprinos koji su Jevreji naše zemlje dali zajedničkoj borbi svih jugoslovenskih naroda - za oslobodjenje, za stvaranje slobodne socijalističke zajednice ravnopravnih naroda, za izgradnju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Vaša zajednica, koja je bila teško pogodjena fašističkim progonima, iako desetkovana u toku rata - imala je dovoljno snage da se u socijalističkoj Jugoslaviji ponovo konstituiše i obnovivši svoj rad kroz Savez jevrejskih opština dâ svoj puni doprinos izgradnji novog društva, bratstvu i ravnopravnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti.

Želeći Vam još jednom mnogo uspeha, primite naše drugarske pozdrave.

PREDSEDNIK SAVEZNE KONFERENCIJE
SSRNJ

Veljko Milatović

Pismo predsednika SK SSRNJ Veljka Milatovića povodom 50-godišnjice Saveza

Skladna saradnja sa državnim organima, društveno-političkim organizacijama i udruženjima na unapređivanju socijalističkog samoupravnog društva u kome je čovek u prvom planu ostvarena je u punom obimu kako u opštinama tako i u Savezu kao predstavniku jevrejske zajednice. U svim slučajevima u kojima su se preduzimale akcije nije bilo problema za koje se nije naišlo na razumevanje kod nadležnih foruma i na saradnju kod organizacija. S druge strane, ako su se ponekad pojavili slučajevi koji su indicirali na mogući antisemitski eksces, organizovana jevrejska zajednica je odlučno preduzimala mere i zauzimala stavove i u tome nailazila na punu podršku svih nadležnih faktora.

Savetovanje jevrejskih organizacija u Jerusalimu 1969. godine

Na međunarodnom planu jevrejska zajednica Jugoslavije aktivno je saradivala sa onim jevrejskim organizacijama i zajednicama sa kojima je i ranije imala kontakte, pa je i zapaženo njeno učešće i doprinos u radu Svetskog jevrejskog kongresa, Evropskog saveta za jevrejske opštinske službe, Memorijalne fundacije za jevrejsku kulturu, Svetske sefardske federacije, JOINT-a, saveza jevrejskih opština u mnogim evropskim zemljama i dr. Taj rad se nastavlja daljnjim poboljšavanjem u razmeni iskustava i materijala sa tim i drugim organizacijama kada je to celishodno i korisno.

Posebno treba podvući bratsku vezu i odlične radne kontakte sa udruženjima Jevreja poreklom iz Jugoslavije — pre svega sa Hi-

tahdut olej Jugoslavija u Izraelu i Udruženjem jugoslovenskih Jevreja u SAD, pa i u nekim drugim zemljama i mestima gde takvih asocijacija ima. U tom pogledu u proteklom periodu možemo sa zadovoljstvom da zabeležimo mnogo pozitivnog, niz ličnih kontakata putem poseta i sastanaka, a bliska budućnost će u tom pogledu biti zaceo još i obogaćena formama i sadržajem.

Jevrejsko vaspitanje dece i omladine kao najbolja garancija za sticanje znanja i jevrejske sadržine počev od zabavišta, preko omladinskih klubova, kurseva, seminara, međuklupskih sastanaka, letovanja u zajedničkom letovalištu sa dobro pripremljenim programima kulturnog rada, izdavanje i korišćenje priručnika i drugog ma-

Sa godišnjeg zasedanja Hitahdut olej Jugoslavija 1962. godine

terijala za potrebe takvog rada, bili su predmetom ozbiljne preokupacije i dali rezultate koji doduše, nisu direktno merljivi niti njihov kvantitet znači istovremeno da je postignuto sve ono što se želelo. No kada se ima u vidu da je odziv u korišćenju svih tih formi i materijala sve veći i veći i da se takav materijal sve više traži, onda može sa sigurnošću da se kaže da je odabrani put dobar i da u tom pravcu još intenzivnije treba da se nastavi sa radom.

Uloga koju su u proteklom periodu imale žene organizovane u ženskim sekcijama kako u socijalnom tako i u kulturnom radu nesumnjivo daje osnova nadi da će te forme uroditi i dalje značajnim plodovima.

Tu treba da se istakne i ono što su jevrejski horovi »Braća Baruh« u Beogradu i »Moša Pijade« u Zagrebu postigli kako na domaćem tlu tako i van zemlje. Gajenje jevrejske muzike i pesme nailaziće i ubuduće na razumevanje kako kod uže zajednice tako i u širim okvirima.

Kulturni rad odraslih sastojao se u popularisanju jevrejske kulture i širenju informacija. Pozitivne ocene koje su date glasilima Saveza »Jevrejskom pregledu« i omladinskoj »Kadimi« neće služiti samo kao konstatacija da je nešto bilo dobro, već kao obaveza da se ubuduće još više pažnje posveti sistematskom informisanju svih naših pripadnika i svih onih koje to interesuje kako o događajima i problemima jevrejskog života u Jugoslaviji, tako i o zbivanjima u jevrejstvu širom sveta.

Kada se ima u vidu brojno stanje Jevreja u Jugoslaviji, onda nije neskromno reći da je izdavačka delatnost u izvesnom smislu nesrazmerno velika. Dosadašnja delatnost u tom pravcu dala je već

Letovanje aktivista u Riminiju

celu jednu malu biblioteku standardnih knjiga i priručnika sa tematikom iz jevrejske istorije i kulture uopšte, a kada se uzme u obzir da u toj oblasti imamo još vrlo ambiciozne planove, to predstavlja obavezu za malobrojne kadrove koji mogu da se posvete tom poslu i verujemo da će realizacija svega toga i u narednom periodu dati dobre rezultate. Pogotovo to možemo da kažemo i zbog toga što smo u prikupljanju građe za istoriju Jevreja u Jugoslaviji prilično odmakli, što već sada raspoložemo sa dosta materijala iz perioda naci-fašizma, zatim što će materijal o demografskim istraživanjima kao i druge studije i radovi biti uskoro zreli za objavljivanje.

Pored toga dosadašnji naponi u čuvanju spomenika jevrejske kulture, muzejski eksponati sređeni u novoj postavci uz stalno obogaćivanje sa svim onim što je vezano za život u našim krajevima u prošlosti i sadašnjosti otimaju od zaborava i obezbeđivaće od propadanja sve što mora da se sačuva.

Saniranje i konzerviranje jevrejskih grobalja u Jugoslaviji i dosada su bili veliki problem za malu zajednicu, pa će u tom pravcu morati još mnogo da se uradi. Zacelo da to neće moći da savlada svojim ljudskim i materijalnim potencijalom naša zajednica sama, već nužno mora da traži pomoć šire zajednice, jevrejskih organizacija u svetu kao i naročito Jevreja poreklom iz Jugoslavije. Dakako tu spadaju i obaveze da se spomenici borcima i žrtvama fašizma očuvaju i da se obeleže na dostojan način mesta masovnog stradanja Jevreja gde to još nije učinjeno.

Pano sa publikacijama Saveza

Zadovoljavanje potreba verskog života za one pripadnike zajednice koji za taj vid pokazuju interes vršeno je u okvirima mogućnosti i zahteva koji su se postavljali. Ostaje da se reši pitanje kvalifikovanih kadrova i u tom pogledu — i pored napora koji su činjeni i koji nisu dali trajna rešenja — treba tražiti adekvatne solucije.

Socijalna delatnost će kao i u dosadašnjem periodu na prvo mesto stavljati brigu za stare, bolesne, nemoćne i siromašne članove

zajednice, održavajući ugledni nivo i standard našeg Doma staraca u Zagrebu kao najvažnije ustanove u oblasti jevrejskog socijalnog rada. Pomoć pojedinim članovima zajednice koja je bila oslonjena na dotacije iz centra, sve više treba da postane obaveza pojedinih opština i samo u najtežim slučajevima, kada lokalna sredstva ne mogu da se prikupe u dovoljnoj meri, cela zajednica će morati da se angažuje da reši najteže slučajeve. Zbog toga stalna tema o obavezi

Komemoracija na beogradskom Jevrejskom groblju

pojedinih prema zajednici da i materijalnim priložima obezbede njen opstanak i funkcionisanje ne bi smela da ostane samo parola i tačka dnevnog reda na našim skupovima. Tu slabost moramo da otklonimo apelirajući na svest svakog pripadnika zajednice.

Forme i metode našega rada kako u zajednici kao celini tako i u lokalnim okvirima sve više unapređujemo i poboljšavamo, stvarajući kompaktnu i solidarnu jevrejsku društvenu celinu koja se uključuje i uklapa u Jevrejstvo u svetu.

Sve što je rečeno o rezultatima rada i zadacima naše zajednice zacelo izgleda više no što odgovara njenom brojnom stanju i njenoj snazi. Ali zajednicu kao što je naša ne održava kvantitet nego volja, privrženost i ljubav prema jevrejstvu i zbog toga će ona, iako brojno mala, na svom daljnjem putu postići i više od onoga što je rečeno i što joj se stavlja u zadatak. U tome će se sa sigurnošću moći da osloni ne samo na sopstvene snage nego i na podršku i shvatanje kod jugoslovenske društvene zajednice.

NOVA STALNA POSTAVKA JEVREJSKOG ISTORIJSKOG MUZEJA U BEOGRADU

— Razmišljanja o funkciji istorijskih muzeja —

U okviru proslave 50-godišnjice Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, 7. oktobra 1969. godine otvorena je nova stalna postavka Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu u prostorijama koje je Muzeju ustupila Beogradska jevrejska opština. Sredstva za adaptacione radove i postavku obezbedili su Savez jevrejskih opština, Republički fond za kulturu Srbije i Sekretarijat za kulturu grada Beograda.

Pripremanje nove stalne postavke Jevrejskog istorijskog muzeja u desetoj godini njegovog postojanja i u stvorenim mogućnostima za proširenje njegove delatnosti u novim prostorijama, značilo je istovremeno proveravanje koncepcije ovog muzeja, njegovog značaja u kulturnom životu naše zemlje i uslova za njegov dalji razvoj.

O dugogodišnjem radu Saveza jevrejskih opština Jugoslavije — započetom odmah posle oslobođenja zemlje 1945. godine — sa ciljem da se bar delimično pronađu i povrate od okupatora razneti jevrejski kulturno-istorijski i umetnički predmeti i arhive jevrejskih opština, o istraživačkom radu i o koncepciji prve stalne postavke Muzeja iz 1959. godine pisano je na stranicama ranijih godišta ovog Almanaha.¹

Već se ta prva postavka iz osnova razlikovala od uobičajenih koncepcija jevrejskih muzeja u mnogim evropskim zemljama, koji su gotovo isključivo muzeji bogate sinagogalne umetnosti, upotpunjeni zbirkama starih jevrejskih rukopisa i tradicionalnih prazničnih suda, ili su spomen-muzeji o tragediji evropskih Jevreja u drugom svetskom ratu. U našem Muzeju je od njegovog stvaranja postojala zamisao o stalnoj postavci koja bi prikazala istoriju jugoslovenskih Jevreja od perioda njihovog doseljavanja iz antičke Palestine, u doba Rimljana, sve do našeg vremena; o postavci koja bi obuhvatila njihovu dugu borbu za sticanje građanskih prava, razvoj jevrejskih opština, tradicionalne običaje i život Jevreja u zajednici sa narodima Jugoslavije. Nastajanje te zamisli nije bilo uslovljeno činjenicom što

¹ Dr Zdenko Levntal, *Naš rad na istraživanju istorije jugoslovenskih Jevreja, Jevrejski almanah 1957—58*, str. 139—148, Beograd; Dušan Sindik, *Muzej Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Jevrejski almanah 1959—60*, str. 194—200, Beograd.

su jevrejske sinagogalne, etnografske, umetničke i rukopisne dragocenosti najvećim delom bile uništene u toku rata ili što najvažniji jevrejski arheološki nalazi — Poliharmosov stub iz Stobija, iskopine iz Solina, Senja i sa Brača i najvredniji rukopis, »Sarajevska hagada«, pripadaju drugim muzejima, te da se ne bi mogla sakupiti dovoljno velika zbirka, zanimljiva za posetioce i značajna za istraživače. Posle teškog genocida i neizmernih stradanja i razaranja u drugom svetском ratu, kada se u oslobođenoj zemlji najzad moglo svemu dati prava vrednost i pravo ime, nikla je zamisao, iz potrebe i dužnosti, da se na jednom mestu ispriča šta je jugoslovenska jevrejska zajednica, odakle je i kada došla, koje su njene specifičnosti, kako je njen životni put utkan u istoriju svih ostalih naroda na ovom tlu. Delimične odgovore na ova pitanja dala je već prva postavka iz 1959. godine, u meri koja je tada bila moguća, imajući u vidu obim izvršenih sakupljačkih i istraživačkih radova, kao i muzeološke pogodnosti, bolje reći nepogodnosti tadašnjih izložbenih prostorija. Nije mali broj posetilaca, ne samo iz inostranstva već i iz raznih krajeva Jugoslavije, koji su tada prvi put sagledali koliko je duga i bogata istorija jugoslovenskih Jevreja.

Za svaki muzej je najveći praznik kad može da sazida posebnu zgradu prema koncepciji svoje stalne izložbe i potrebama redovne delatnosti, a u skladu sa dostignućima savremene muzeologije. S obzirom na to da su takvi praznici kod nas još dosta retki, muzeji se najčešće zadovoljavaju mogućnošću da za svoje potrebe adaptiraju neku staru zgradu. Naš Muzej je svoj »praznik« morao da ograniči na adaptaciju samo jednog sprata u dvorišnoj zgradi nekadašnjeg Jevrejskog doma, do koje se dospeva dugim polumračnim hodnikom i malim dvorištem, koji po arhitekturi i sumornosti podsećaju na srednjovekovni geto.

U razmišljanju kakvu koncepciju dati novoj stalnoj postavci, a na osnovu toga kako uobličiti prostor za tu postavku, došlo se do uverenja da treba nastaviti započetim putem. To je značilo težiti razvijenijem obliku istorijskog muzeja, koji će kroz svoju stalnu izložbu, sada već potpunije, prikazati istoriju jugoslovenskog jevrejstva, a kroz povremene tematske i prigodne izložbe obrađivati i prikazati opširnije pojedine detalje iz te istorije — starije i savremene — i dostignuća likovnog, književnog i drugog stvaralaštva.

Ponovo se nametnulo pitanje: može li muzej u savremenom društvu uzeti ulogu pisane istorije o jednom narodu? U stara vremena je zidno slikarstvo hramova i crkava često služilo da se na vizuelan način prikažu, kroz cikluse fresaka, istorijska ili legendarna zbivanja. Ta *Biblia pauperum*, biblija za one koji nisu mogli da pribave skupe rukopisne knjige ili nisu ni znali da čitaju, vekovima je imala veliku didaktičnu ulogu. Da li istorijski muzej u našem društvu treba da bude neka vrsta »*historiae pauperum*« zato što su dobre i dobro opremljene istorijske knjige skupe i zato što još uvek ima dosta nepismenih ili polupismenih, ili zato što savremeni čovek nema dovoljno vremena da čita mnogobrojne istorijske knjige? Jasno je da

se ne može svesti uloga istorijskih muzeja na to, ali im se ne može negirati — u pogledu izložbene delatnosti — osnovna didaktična uloga, niti osporiti činjenica da vizuelno i prostorno prikazivanje jednog istorijskog perioda, jedne kulture, jednog zbivanja ima i u naše vreme ne samo društvenog opravdanja i psihološke vrednosti već i neosporne estetske snage.

Kako potčiniti muzejska izražajna sredstva toj ulozi? Koliko duga treba da bude hodna linija kroz prostorije jednog muzeja da bi se prikazali svi periodi i sve oblasti života jednog naroda, čak i kad je to, po broju, mali narod? Kako vekovima istorije dati meru njihovog značaja brojem koraka kroz nikad dovoljno prostrane muzejske zgrade i kroz smeštaj po skućenim vitrinama i panoima? Još se nijedan muzej ne može pohvaliti da je našao savršeni oblik muzejskih vitrina ili panoa koji ne bi bili kavez ili raspeće jednog doba, jedne kulture ili jedne umetnosti. Pa ipak, istorijski muzeji su stvoreni i novi se stvaraju. Svaki sa svojom koncepcijom i fizionomijom. Sve su brojniji muzeji savremene istorije i savremene umetnosti, što ruši predstavu o muzejima isključivo kao kućama za čuvanje starina i evociranje davnih vremena. Možda je u naše vreme sazrela svest da se zbivanja u životu jednog naroda i promene u svakoj kategoriji ljudske delatnosti toliko brzo smenjuju da začas postaju prošlost, te ih treba negde fiksirati u prostoru, a ne samo hroničarski, na papiru. Tako su muzeji postali i budni pratioci savremenog života ljudi i naroda, i svojim specifičnim, dalekovidim merilima otkidaju od tog života — ne čekajući njegovo odumiranje — ono što ga čini karakterističnim, ono što mu daje osnovni smisao, značaj ili lepotu.

To su bila razmišljanja uz stvaranje naše nove muzejske postavke. Pri tome smo imali tri arbitra: istoriju, muzeološke principe i kompleksni fenomen muzejskog posetioca.

Istorija je obavezivala da se sa naučnom strogošću prikaže ono što je do sada istraženo o jugoslovenskim Jevrejima, sa što potpunijim hronološkim, teritorijalnim i tematskim kontinuitetom. Dоследno slediti taj princip značilo bi pokriti ceo izložbeni prostor dokumentima, fotografijama i objašnjenjima, a i tada se zbog ograničenog prostora ne bi mogla izložiti sva važna i interesantna dokumenta. Gde naći mesta i za zbirke sinagogalne umetnosti, etnologije, likovne umetnosti i memorijalnih predmeta, kad je i to neodvojivi deo istorije?

Posetilac istorijskog muzeja traži da mu se pruži ne samo jasan i sažet već i zanimljiv, privlačan i upečatljiv prikaz svih oblasti života jednog naroda ili svih aspekata epohe kojoj je muzej posvećen. Za čitanje velikog broja dokumenata i zamornih tekstova i za razgledanje jednoličnih fotografija posetilac nema strpljenja jer, kad to zaželi, može proučavati sistematski sređene arhivske fondove.

Muzeologija poštuje u punoj meri strogost istorijskih nauka, ali je istovremeno veoma naklonjena zahtevima posetioca. Muzeološki principi nalažu da se vodi računa o mentalitetu savremenog posetioca koji, bez obzira na stepen obrazovanja, očekuje da kroz izložbu ne

samo nešto sazna bez velikih napora već da mu izložba pruži estetski doživljaj. Mnogi tehnički i audio-vizuelni pronalasci i nova arhitektonska rešenja stavljaju se danas u službu muzeologije. Međutim, znati o tim pronalascima i rešenjima i želeti ih, ne znači da mogu dosledno biti i primenjeni, jer su za mnoga od njih potrebna velika sredstva. Za male muzeje kao što je naš, to je teško ostvarljivo. Ipak, i sa relativno skromnim sredstvima, racionalno i stručno korišćenim, mogu se ostvariti mnogi iz niza savremenih muzeoloških zahteva i pripremiti uslovi za njihovo postepeno upotpunjavanje. Čini se da je to postignuto u našem Muzeju.

Nekadašnje prostorije jevrejske škole na prvom spratu dvorišne zgrade Jevrejskog doma, strogog rasporeda i hladnih visokih zidova s mnogobrojnim sivim vratima i prozorima čija su se sitna okna pela sve do previsoke tavanice, preobražene su inventivnim projektom arhitekta Milana Bojera u sasvim nov ambijent. Već sâm novi ulaz uvodi posetioca u jedan oplemenjeni svetao prostor. Simbolične, stilizovane menore na vratima i pregradi ulaznog hola nenametljivo ukazuju posetiocu u kakvoj se sredini nalazi. Kao što je arhitekta oplemenio zidove i prostor spletom prikladnih belih panoa i prostranih vitrina, a na mestu nekadašnjih prozora ukomponovao diapanoe koji svetlošću daju fotografijama trodimenzionalnost, tako je slikar Jovan Ćurčić oplemenio mnoga pisana objašnjenja pretvarajući ih u sliku i živopisne geografske karte, a dokumentima, na pojedinim mestima, kroz crteže stvarao ambijent u kojem su nastali.

Od ulaznih vrata počinje da se odvija *megila* — priča o jugoslovenskim Jevrejima. Tim drevnim hebrejskim imenom za svitak sa pričom nazvali smo ovaj naš prikaz života Jevreja na ovom tlu, prikaz koji se temelji na naučnim istraživanjima, ali bez pretenzija da na tako malom prostoru obuhvati hronološki i tematski sve, već samo najznačajnije fragmente. Ukomponovani na stranice ove muzeološki iskazane priče oni daju celinu, a posetiocima — koji to žele — ukazuju da se u prostoriji arhiva i u pregradama depoa mogu obavestiti i o mnogim drugim detaljima istorije Jevreja na ovom tlu, duge oko dve hiljade godina. Uz sam ulaz posetilac može pročitati sažeti srpskohrvatski, hebrejski ili engleski tekst osnovne zamisli ovog muzeja, tekst naslova ove muzejske priče.

Posle dva-tri koraka leve hodne linije velika geografska karta Jugoslavije pruža posetiocu podatke o periodima i putevima doseljavanja Jevreja u ove krajeve još od kasne antike, kada su ovde krstarile rimske legije, zatim tokom srednjeg i novog veka. Stotine malih slikanih figura ilustruju ne samo puteve doseljavanja već one nose i obeležja sredina iz kojih potiču — antičke Palestine, Srednje ili Istočne Evrope, Španije, Turske ili Grčke. Slikar je kroz kolone tih minijaturnih figura prikazao tragediju vekovnog bežanja od pogroma, od inkvizicije svih vrsta. Vidno je, međutim, da to nisu bespomoćne izbeglice, već ljudi koji nose sa sobom svoja znanja, svoje zanate, svitke svojih drevnih zakona i stvaraju u novoj sredini svoje opštine i sinagoge — nekad sasvim skromne, a nekad monumentalne; po-

negde žive po getima koja su na karti ucrtana belim kvadratima; obeležavaju svoja groblja kamenim pločama neuobičajenih oblika i ornamentata za ovo podneblje. Naznačeni su i brojevi članova svake jevrejske opštine do 1941. i posle 1945. Nekad petocifreni brojevi, sveli su se na četvorocifrene ili trocifrene. Ponegde stari četvorocifreni ili trocifreni brojevi nisu dobili novi broj. Nema preživelih iz tih jevrejskih opština. Za te opštine kaže se kratko: ugasile su se. Od 117 opština ostalo je 38. Ucrtana megila sa objašnjenjima i cela geografska karta čine prvu stranicu našeg izlaganja.

Sledi niz diapanoa i panoa sa fotografijama i planovima arheoloških nalazišta u Stobima, Solinu, Mursi i Duklji, gde su nađeni ostaci antičkih sinagoga i jevrejskih grobova; zatim, srednjovekovnih geta u Dubrovniku, Splitu, Mariboru, Piranu i Sarajevu, jevrejske mahale u Bitolju, jevrejske ulice u Beogradu; sefardskih i aškenaskih sinagoga raznih arhitektonskih stilova, zidanih tokom 19. i početkom 20. veka; starih grobalja iz 17. i 18. veka sa karakterističnim hebrejskim natpisima i ornamentima. Originalne skice sinagogalnih fasada, akvarel »Jevrejski trg u Piranu« Staše Beložanskog i kamena ploča sa bitoljske sinagoge daju, uz mlađe arheoloških iskopina, lokalni kolorit i izvesnu plastičnost tom delu izložbe.

Sledeći odeljak prikazuje predmete sinagogalne umetnosti: bogato vezene parohete, raznovrsne ukrase za svitke Tore, menoru i sve druge predmete vezane za sinagogalne obrede. Deo velike vitrine posvećen je glavnim jevrejskim praznicima, uz prikazivanje tradicionalnih predmeta koji karakterišu praznovanje subote, Pashe, Purima i Hanuke. To su vredni primerci jevrejske primenjene umetnosti iz 17, 18. i 19. veka: viseća svetiljka za šabat; besomim — male, sa mnogo invencije izrađene srebrne sasude za mirišljave trave; megile za Purim — svici od pergamenta sa legendom o Esteri, sa umetnički izrađenim valjkastim kutijama od srebra; seder-tanjiri i pokrivači za macot— pashalni hleb; zbirka hanukija — osmodelnih svetiljki za Hanuku, na kojima se u najvećoj meri odražavaju raznovrsni stilski uticaji doba i sredine u kojima su nastali, a neobičnim tokovima života svojih vlasnika dospeli u našu zemlju.

Posebno je izložen jedan rabinski ornat, ne samo da bi se prikazao njegov izgled već je to i sećanje na starog sarajevskog rabina Menahema Romana, kome je taj ornat pripadao. Bogata nošnja bosanskih »Španjolki« — Sefardkinja, sa karakterističnom kapom, *tukado* i drugim delovima zlatnom srmom vezene gradske odeće, zatim zbirka amuleta — tih jerećičnih, ali neotklonivih dragih predmeta iz baštine svakog naroda, završavaju ovaj deo izlaganja, u kojem se tematski uklapaju i pojedini eksponati likovne umetnosti: skulptura Slavka Brila »Mojsije«, slika Leona Koena »Večiti Juda«, portreti Rabina iz Iloka i Ješive-bohera od nepoznatih majstora, portreti rabina Moše Davida Alkalaja i njegove žene Klare, rad Milana Jovanovića, slika Daniela Kabilja »Španjolke na ulici u Sarajevu«, i portreti dveju starica.

Sve do ovog mesta dat je sažet pregled materijalne kulture jugoslovenskih Jevreja, ambijent u kome su živeli i radili, obavljali drevne verske obrede, svetkovali praznike, sahranjivali svoje pokojnike.

U daljem toku izlaganja počinje prikazivanje istorije jugoslovenskih Jevreja kroz sačuvana dokumenta o prvim doseljavanjima u pojedine pokrajine i gradove, o sticanju prava na slobodno nastanjivanje i rad, o optužbama za »ritualno umorstvo« — toj stravičnoj kleveti koja je donosila smrt nevino osumnjičenima, ali je kao osnovni cilj imala izazivanje mržnje protiv Jevreja i njihovo isključenje iz mnogih delatnosti, pre svega privrednih; dokumenta o solidarnosti sa Jevrejima koju su ispoljavali sugrađani drugih narodnosti i veroispovesti. Interesantna su dokumenta o položaju Jevreja u obrenovićevskoj Srbiji, kada su se sa svakim smenjivanjem kneza menjali i propisi za Jevreje. Na nekoliko daljih panoa prikazane su kroz dokumenta, fotografije i likovne detalje pojedine jevrejske opštine u raznim krajevima Jugoslavije, između ostalih, u Vojvodini, Bosni, Dalmaciji, Makedoniji, a naročito stare jevrejske opštine u Dubrovniku, Splitu, Sarajevu, Novom Sadu, Bitolju, Beogradu i Zagrebu. Fotografije prikazuju i istaknute opštinske funkcionere i rabine 19. i sa početka 20. veka, skupove članova opština i razne humanitarne organizacije. Na jednom panou nalaze se dokumenta o stvaranju Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije 1919. godine i o programu njegovog rada na jačanju socijalne i kulturne delatnosti opština, na obezbeđenju nacionalnih i verskih sloboda, izdavačkoj delatnosti, uključivanju omladine u poljoprivredne i tehničke struke, i o mnogim drugim aktivnostima koje je nametao razvojni put jevrejske zajednice do 1941. godine.

Izloženi su portreti prvih predsednika Saveza, dra Huga Špicera i dra Fridriha Popsa, zatim prvih predsednika Saveza cionista dra Davida Alkalaja i dra Aleksandra Lihta. Sledeći panoi daju delimičan prikaz velikog niza istaknutih naučnika, umetnika, književnika i publicista koje je tokom starije i novije istorije imala jevrejska zajednica.

Na posebnim panoima izloženi su autoportreti slikara Leona Koena, Moše Pijade i Bore Baruha.

Po tematici su zatim grupisana dokumenta i fotografije o jevrejskim školama u 19. i prvim decenijama 20. veka i nekadašnjim učiteljima i profesorima; o mnogim kulturnim društvima, naročito horovima — među njima je popularna *Lira* iz Sarajeva, *Srpsko-jevrejsko pevačko društvo* iz Beograda, *Ahdud* iz Zagreba, *Jarden* iz Splita, jevrejski orkestar iz Bitolja; o sportskim društvima *Makabi* — fudbalskim i lakoatletskim klubovima i ekipama hazene u Zagrebu, Osijeku, Vukovaru, Sarajevu; kroz niz fotografija prikazana su omladinska društva *Bar Giora*, *Esperanca*, *Matatja*, *Hašomer hacair*, *Tehelet lavan Akiba* i *Kadima*, koja čine posebno značajno poglavlje u istoriji jugoslovenskog jevrejstva. Sva ova društva, dosta različita u pojedinim tačkama svoje koncepcije, imala su u osnovi zajedničke ciljeve — negovati kod omladine humanističke i radne vrline i slobodarski duh.

Mnogi od ovih omladinaca, postavši članovi SKOJ-a i Komunističke partije, bili su u periodu između dva svetska rata istaknuti politički radnici.

O učešću Jevreja u oslobodilačkim pokretima i ratovima za slobodu koje su vodili tokom svoje istorije narodi Jugoslavije svedoče pojedina dokumenta i podaci o revoluciji iz 1848, o ilindenskom ustanku, o balkanskim ratovima i prvom svetskom ratu. Izloženi su portreti Davida Amara, Neti Munk i Binje Danitija, nosilaca Karađorđeve zvezde, kao i drugih hrabrih ratnika, među kojima su Benko Davičo, Moša Amar, Šalom Ruso, Leon Lebl, Haim Davičo, Isak Deleon i lekari-ratnici dr Avram Vinaver, dr Natan Tajtacak, dr Isak Hercog. Tu su i imena 34 Jevreja — pripadnika slavnog bataljona 1300 kaplara. Fotografijom spomenika podignutim na jevrejskom groblju u Beogradu, sa uklesanim imenima više stotina palih ratnika u balkanskim i prvom svetskom ratu, završava se ovaj deo izložbe.

Dalji odeljak odnosi se na period između dva rata. Sve što se od velikih evropskih i svetskih zbivanja odrazilo na narode Jugoslavije — oktobarska revolucija, buđenje i jačanje radničkih pokreta, velika ekonomska kriza, teror policijskih režima, pojava i jačanje nacizma — odrazilo se i na jevrejsku zajednicu, jer je njen životni put bio neodvojiv od puta svih naroda Jugoslavije. Napredna jevrejska studentska i radnička omladina učestvovala je aktivno u borbi Komunističke partije za novo društvo bez ekonomskog i nacionalnog porobljavanja, bez rasne diskriminacije. Izložena dokumenta su samo mali ali upečatljivi detalji te zajedničke borbe: dva proglasa (»otvorena pisma«) bosansko-hercegovačke omladine protiv rata, za slobodu, demokratiju i ravnopravnost naroda; raspis odeljka za državnu zaštitu »Kraljevske banske uprave Savske banovine« iz 1937. u kome se upozoravaju ostali organi vlasti da *Hašomer hacair* širi komunističke ideje i literaturu; tu su i dve grupne slike beogradskog »kena« *Hašomer hacaira* i sarajevske *Matatje*, dveju organizacija koje su dale mnoge skojevce i članove KP. Na jednom diapanou su likovi partijskih radnika koji su mnoge godine proveli po robijašnicama u koje su ih zatvarali policijski režimi. Pored jednog od najvećih jugoslovenskih revolucionara, Moše Pijade, na slici iz kaznione u Sremskoj Mitrovici su Rafael Batino, Naftali Demajo, Samuel Inšliht i Dida Demajo; ispod nekoliko portreta mogu se pročitati poznata imena: Olga Alkalaj, Magda Bošković, Pavle Bihajli, dr Adolf Singer, Pavle Verthajm.

Jedan pano posvećen je jugoslovenskim Jevrejima koji su se borili u redovima španske republikanske vojske. Izložene su grupne fotografije, portreti i kopije originalnih upitnika »Biografia de militantes«. Poznata su imena preko trideset boraca-Jevreja, među njima su i četiri žene: Neli Sende, Lea Kraus, Ana-Marija Baš i Marija Šneman. Šest boraca je poginulo u Španiji, dvanaestorica su nastavili svoju revolucionarnu delatnost u domovini već od prvih dana

ustanka 1941, a sedmorica su učestvovala u francuskom i belgijskom pokretu otpora.

Sledeći diapano vraća posetioca na 1933. godinu, kada nacizam postaje pretnja za mir i slobodu mnogih naroda. Prvi na udaru bili su Jevreji u Nemačkoj, a odmah zatim u Austriji i Češkoj. Na stranicama jevrejske štampe u Jugoslaviji iz tih godina mogu se čitati vesti o teroru koji sprovode nacisti nad Jevrejima, o krvavim pogromima, »Približava se srednji vek« — vidi se u naslovu jednog članka iz »Židova« od 12. V 1933, zatim i drugi naslovi iz istog lista: »U znaku kukastog krsta«, »Barbarstva bez kraja«, »Nacističko rovarenje u svijetu«. Dokumenta svedoče da se to nacističko rovarenje sve više osećalo i u Jugoslaviji. Pored sve jače antikomunističke propagande i policijskog terora nad svim naprednim snagama, naročito posle izbivanja drugog svetskog rata 1939. godine, vlada Cvetković—Maček donela je oktobra 1940. i dva antijevrejska zakona: o ograničenom upisu jevrejske omladine na univerzitete i na više i srednje škole i o zabrani Jevrejima da se bave trgovinom životnim namirnicama na veliko.

Tadašnji režim kraljevine Jugoslavije pristupao je sve otvorenije nacističkom taboru. To je ozvaničeno potpisivanjem pakta sa silama Osovine 25. marta 1941. Dva dana kasnije, opštenarodni revolt obara vladu Cvetković—Maček i raskida pakt. Šestog aprila bombardovan je Beograd. Drugi svetski rat počeo je i za Jugoslaviju.

Megila o jugoslovenskim Jevrejima tu je začas morala stati. Tu je zaustavljen i njihov dugi životni put, put duge borbe za sticanje osnovnih građanskih prava, ali i stvaralačkih napora na socijalnom, ekonomskom i kulturnom polju, čiji su plodovi utkani u razvojni put naroda Jugoslavije. Specifičnosti jevrejske kulture i tradicionalnih narodnih običaja obogaćivale su i opštu jugoslovensku kulturu.

Sve što je muzejskim jezikom do sada bilo ispričano, sve što se moglo sagledati kroz prikazane fragmente graditeljstva, umetničke aktivnosti i književnosti, sva mnogostruka delatnost jevrejskih opština na socijalnom i kulturnom polju, sva delatnost znanih i nezvanih pojedinaca, kao članova opšte jugoslovenske zajednice, da se oplemeni ljudski život — sve je odjednom presečeno i zgaženo.

Jugoslaviju su raskomadali okupatori. Teže nego ikad sudbinu naroda Jugoslavije delili su i pripadnici jevrejske zajednice.

Nije bilo potrebno na sledećem panou ispisivati objašnjenje da je na njemu prikazan početak nacističke okupacije Jugoslavije i genocid nad jevrejskim stanovništvom. Na tom jedinom panou koji doseže do gornje ivice zida, sa nekoliko prvih okupatorskih plakata o protivjevrejskim merama i likovnom vizijom slikara Dragoslava Krstića, sve je sasvim jasno. Preko ruševina i zgarišta nastupaju nacistički okupatori i u ime »rasne čistote« i »novog poretka« traže kao i u svim drugim okupiranim zemljama svoj prvi plen — Jevreje.

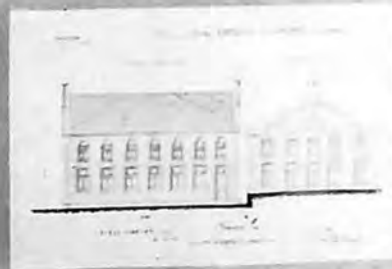
המוזיאון הזה מקדש לקורות
עם היהודי בארצות יוגוסלביות
למצבם המשפטי והכלכלי
לחיייהם הדתיים והתרבותיים
למסורתם ולפולקלורם
לשואתם ולגבורתם במלחמותם
למען חרותם

OVAKO MUZEJ POSVEĆEN JE
ISTORIJU JEVREJA U
JUGOSLOVENSKE ZEMLJAMA
I NJIHOVOM PRAVNOM I
PRIVREDNOM POLOŽAJU
VERSKOM I KULTURNOM ŽIVOTU
TRADICIJAMA I FOLKLORU
STRADANJIMA I BORBOM
ZA SLOBODU

THIS MUSEUM IS DEDICATED
TO THE HISTORY OF
YUGOSLAV JEWS
THEIR JURIDICAL AND
ECONOMIC POSITION
RELIGIOUS AND CULTURAL LIFE
TRADITIONS AND FOLKLORE
THEIR SUFFERINGS AND
STRUGGLE FOR FREEDOM

SISAK

KRIŽEVCI

KRIŽEVCI

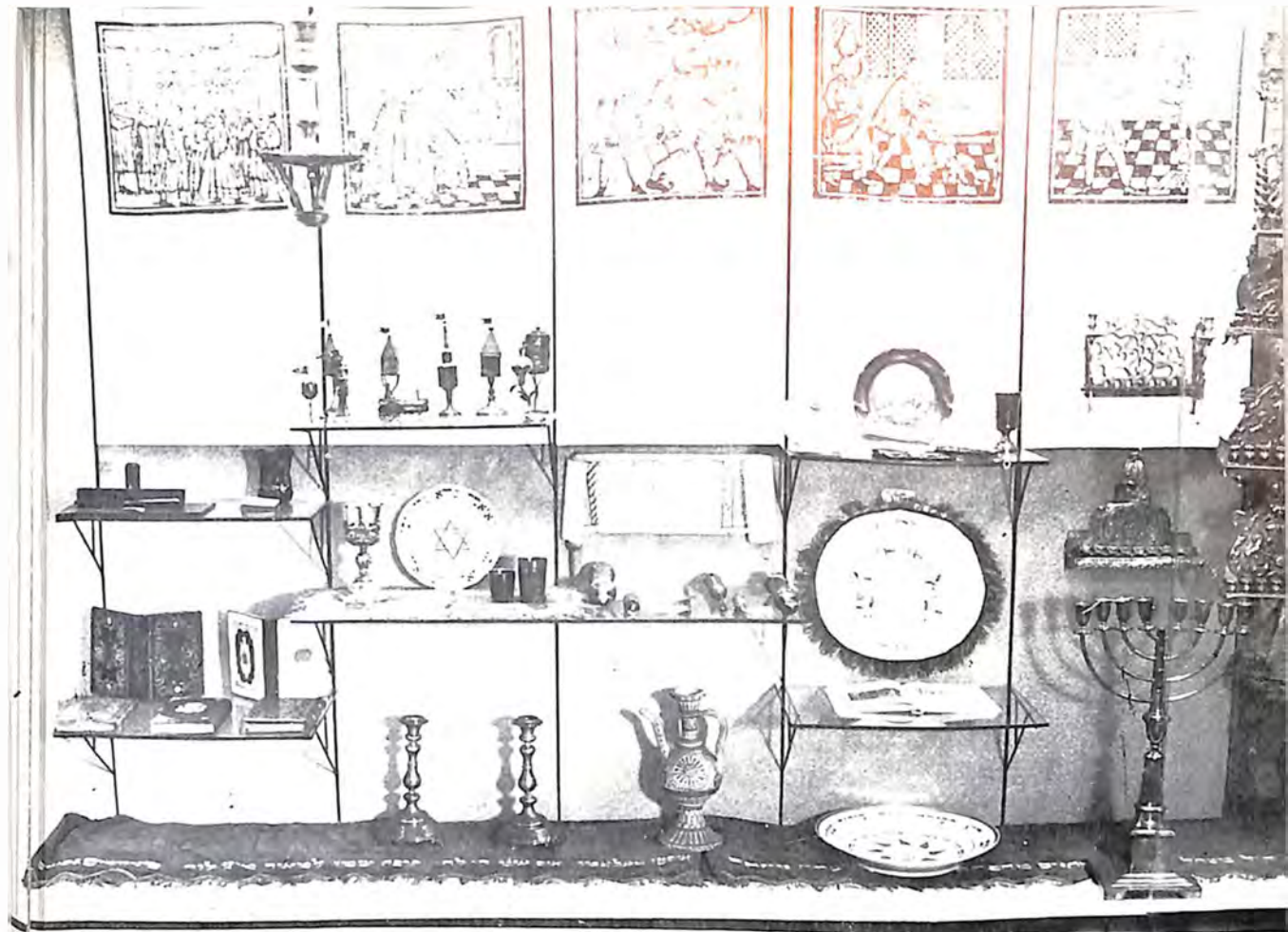

SKOPJE

Originalne skice fasada sinagoga u Starom Bečeju, Sisku, Križevcima i Skoplju

Predmeti sinagogalne umetnosti

Vitrina sa tradicionalnim predmetima vezanim za jevrejske praznike

Vitrina sa sinagogalnim predmetima i ukrasima za Toru

Ornat rabina Menahemu Romana, nošnja Sefardkinja u Bosni i jevrejski amuleti

Slavko Bril, Mojsije (bronz)

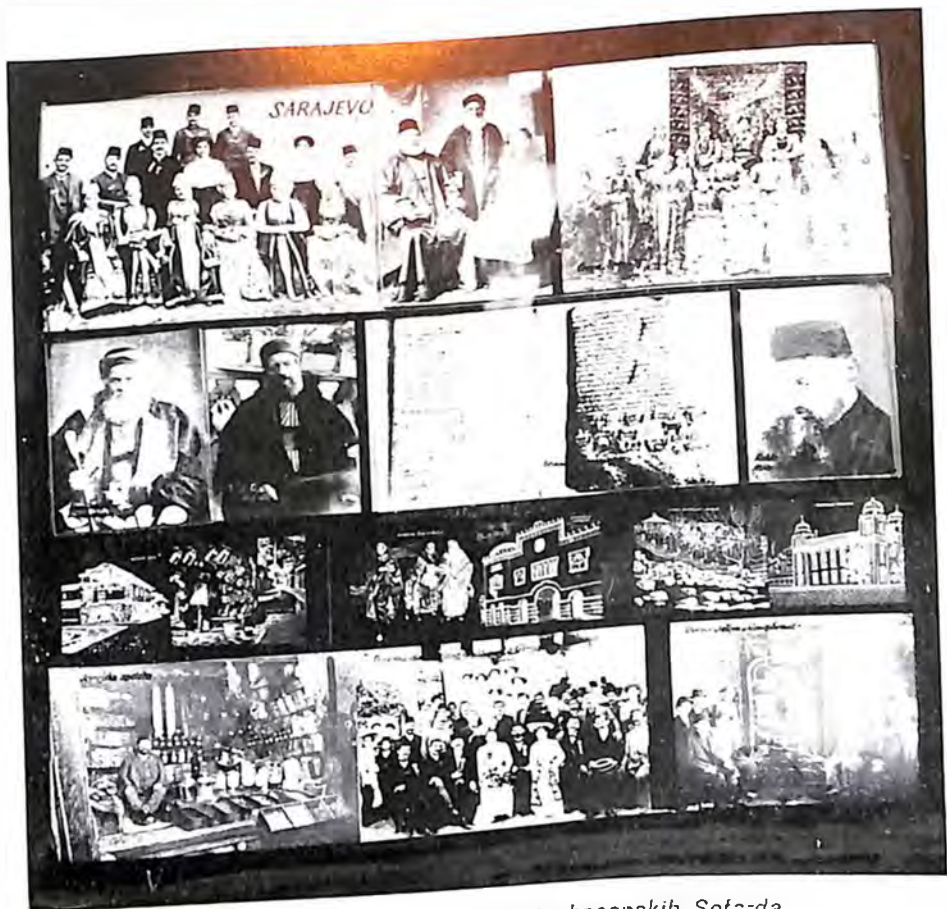
Rabin iz Iloka — rad nepoznatog majstora

«Ješiva-boher» (učenik Rabinske akademije), rad nepoznatog majstora

Daniel Kabiljo-Danilus Španjolke na ulici u Sarajevu (ulje na platnu)

Diapano sa prikazom života bosanskih Sufi-da

*Moša Pijade, Autoportret (crtež ugljem).
Svojina Lepe Pijade*

*Bora Baruh, Autoportret (ulje na platnu).
Svojina Narodna muzeja u Beogradu*

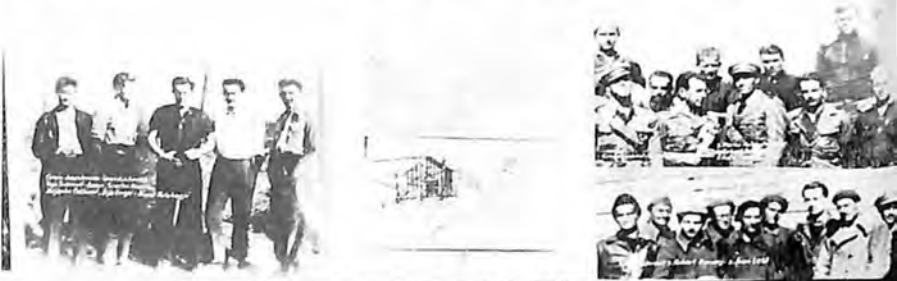

Učesnici u oslobodilačkim pokretima i ratovima od 1848. do 1918. g.

Jugoslovenski Jevreji — španski borci

Redarstveno - Fovnatel'jstvo

u Zagrebu

Broj: 1079 11

ODREDBA

Ustavu se svi Židovi i Srbi, koji stanuju na području grada, da predaju (i loz i pečat) koje posjeduju na adresi: [redacted] u ulici [redacted] broj [redacted] redom.

Dne [redacted] A do slova I

" 20. " " " " " J " " S
" 21. " " " " " " S " " Ž

U protiv svakog onoga, koji se ne pokori ovoj odredbi, primjenit će se najstrože zakonske mjere.

Zagreb, dan 16. svibnja 1944.

Marijan Nikšić v. r.

All Juden haben sich am 19 April d.J. um 8 Uhr morgens bei der Stadtischen Schutzpolizei im Feuerwehrtor am Tas-Maidan zu melden.

Juden die dieser Meldepflicht nicht nachkommen werden erschossen.

Svi Jevreji moraju do se prijaviti 19 aprila t. g. u 8 čas. u jutro gradskoj policiji u zgradi Požarne komande na Tamnajanu. Jevreji koji se ne oplodeju ovom pozivu biće strjelani.

Ustaško Redarstvo ŽIDOVSKI ODSJEK

OGLAS

da kupuju robu ili izvezne namirnice u trgovinama ili na tržnicama prije 10 sati...
1. Način...
2. Način...
3. Način...
4. Način...
5. Način...
6. Način...
7. Način...
8. Način...
9. Način...
10. Način...

Zagreb, dan 2. lipnja 1944.

USTAŠKO REDARSTVO Židovski odsjek

PROTIV ŽIDOVA TREBA PODUZETI NAJSTROŽE MJERE

Okupatorski logori i zatvori. (Rad akad. slikara Jovana Čurčića)

Nandor Glid, Rezignacija i Krematorijum (monotipije); maketa spomenika jugoslovenskim logorašima u Mauthauzenu (bronz)

Vrhovni komandant narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije Tito sa Mošom Pijade, članom Vrhovnog štaba, u Jajcu 1942. g.; Jevrejski rabski bataljon; diapano sa portretima Jevreja — narodnih heroja

...v letu 1945. ...

...v letu 1945. ...

...v letu 1945. ...

Jugoslovenski Jevreji u ratnom zarobljeništvu

Aktivnost jugoslovenske zajednice u socijalističkoj Jugoslaviji; pano posvećen prof. dr Albertu Vajsu (1905—1964) dugogodišnjem predsedniku Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, istaknutom naučnom i javnom radniku i doslednom antifašisti. Nandor Glid, Albert Vajs, bronza (levo)

...v letu 1945. ...

Izložene su žute trake, legitimacije prinudnih radnika, objave o svim mogućim zabranama koje su donosili nemački, italijanski, mađarski i bugarski okupatori na početku okupacije da bi izolovali Jevreje od ostalog stanovništva, sprečili njihovo bekstvo i olakšali njihovu deportaciju i uništenje. Velika geografska karta okupirane Evrope (rad slikara Jovana Ćurčića) pokazuje rasprostranjenost nacističkih koncentracionih logora. Dalji tok izložbe prikazuje odvođenje u logore, mučenja, ubijanja, masovne grobnice, krematorijume, rušenje i spaljivanje jevrejskih kulturno-istorijskih spomenika. Tu su logorska prugasta odelja, kutija od cijankalijuma iz Aušvica, logorski sapun od ljudskih leševa, predmeti iz jame kod Crvenke, nađeni kraj osam stotina ubijenih prinudnih radnika u Borskim rudnicima: polomljene naočari, istruleli lekovi, zardali medaljoni od žice rukom rađeni u logoru, ostaci jednog taleta i više tefilina i drugi mali predmeti — svedočanstva tragičnog kraja logoraša. Izložene su poslednje pisane poruke mnogih logoraša iz Jasenovca, Đakova, Stare Gradiške; svedočanstva o užasima banjičkih logora kroz pisma lekara dra Bukića Pijade i o beskrajnim patnjama logoraša na Sajmištu kroz pisma divne devojke Hilde Dajč. Svuda su leševi i ruševine.

Sve te mnogobrojne fotografije i pisana dokumenta samo su mali fragmenti sačuvanih svedočanstava velike tragedije koja je zadesila ne samo Jevreje i ne samo Jugoslaviju u eri nacizma, i mi ih sada kao muzealci, kao saradnici istoriografa, na specifičan način pričamo posetiocima — onim starijima da ta zbivanja ne zaborave, a mladima da o tome nešto više saznaju.

Mnogi likovni umetnici posvetili su svoja dela mučeništvu miliona nevinih po nacističkim logorima. Istaknuto mesto među njima pripada Nandoru Glidu, čija su tri rada ovde izložena: monotipije »Krematorijum« i »Reznacija« i model spomenika jugoslovenskim žrtvama fašizma u Mauthausenu. Izložen je i mramorni model spomenika podignutog u Boru ubijenim Jevrejima — prinudnim radnicima, rad vajara Momčila Krkovića, uz sliku o tragičnoj sudbini ovih radnika, rad slikara Jovana Ćurčića.

Deportacije, mučenja i masovna ubijanja bila su samo jedna strana drugog svetskog rata. Postojala je i druga strana — oružana borba protiv okupatora, protiv nacizma i fašizma koji su u toku nekoliko godina vratili ovaj deo sveta u mračnjaštvo srednjeg veka i čak ga u mnogo čemu prevazišli.

O toj borbi govori dalji odeljak naše izložbe.

Zajedno sa narodima Jugoslavije, na poziv Komunističke partije, u narodnooslobodilačku borbu su stupili i mnogi jugoslovenski Jevreji. Odlazak u partizanske jedinice bio je posebno otežan za mnoge od njih. Bili su pod strogom gestapovskom prismotrom, morali su, pod pretnjom smrtno kazne, nositi žuti znak, zabranjeno im je bilo slobodno kretanje. Mnogi istaknuti komunisti ubijeni su već prvih meseci okupacije, pre formiranja partizanskih odreda i rasplam-

savanja narodnooslobodilačke borbe. Izloženi su isečci iz okupatorske i kvislinške štampe sa objavama o streljanju »komunista i Jevreja« za odmazdu zbog diverzantskih akcija, o poterama za Jevrejima za koje se posumnjalo da su pobjegli »u šumu« ili da se negde sakrivaju. Na stotine omladinaca je uhapšeno i deportovano tih prvih meseci, još pre stvaranja koncentracionih logora za sve Jevreje.

I pored svih tih najdrastičnijih mera, od 73 hiljade Jevreja, koliko je do 1941. živelo u Jugoslaviji, oko četiri hiljade je učestvovalo u narodnooslobodilačkom ratu i dalo svoj doprinos uništenju okupatora, oslobođenju zemlje i stvaranju socijalističke Jugoslavije.

Nisu mogli biti iskazani podaci o svim borcima. Ginule su cele porodice u borbi ili kao žrtve fašizma, te nije ostalo živih srodnika da pruže podatke o mnogim palim borcima. Mnogima od njih se više i ne zna ime, niti njihovi saborci znaju da su bili Jevreji, jer u borbi to nije ni bilo važno. U borbu su odlazili kao antifašisti, kao komunisti, kao građani ove zemlje da se bore za slobodu svih ljudi i za novo društvo u kome će svi biti ravnopravni.

Sačuvano je, ipak, dosta dokumenata i fotografija, prikupljeno mnogo svedočanstava, tako da će potpunije nego na ovoj izložbi, u posebnoj monografiji koju priprema dr Jaša Romano, biti izneti podaci o učešću jugoslovenskih Jevreja u NOB. Na našoj izložbi su samo pojedini likovi iz te plejade hrabrih omladinaca i omladinki, prekaljenih revolucionara i bezgranično požrtvovanih partizanskih lekara; tu je i snimak boraca Jevrejskog rapskog bataljona, formiranog septembra 1943. od logoraša na Rabu. Na diapanou su likovi jedanaest narodnih heroja: Nisima Albaharija, Isidora Baruha, Lea Bruka, Roberta Domanjija, Ilije Engla-Andića, Pavla Goranina, Estreje Ovadije-Mare, Pavla Papa, Moše Pijade, Draga Štajnbergera i Voje Todorovića.

Zašto se sada o tome piše i posvećuju odeljci u Muzeju? Možda zbog istorijske istine. Možda zato da se kao istorijska istina ne prihvati mišljenje, olako stvarano zbog nepoznavanja činjenica, da su Jevreji išli u logore bez otpora, bez borbe protiv probojivača.

Dokumenta i povesti preživelih svedoče o otporu i antifašističkom pokretu i u samim logorima, o mnogim bekstvima — iako su samo retka uspevala, o prkosu nenaoružanih pred nacističkom silom — mada se znalo da to donosi još okrutniju i još skoriju smrt.

I zarobljenički logori su bili žarišta antifašističkog pokreta. Kršeći propise Ženevske konvencije, nacisti su Jevreje-oficire izolovali u posebne barake. U Osnabriku su to bile barake br. 35—38. Lišavali su ih prava koja su imali oficiri drugih narodnosti, primoravali da nose značku »Jude«, ponižavali ih, kažnjavali, a bilo je i slučajeva ubijanja Jevreja-ratnih zarobljenika. Izložena su tri dokumenta: protest rezervnog majora Isaka Baruha zbog naredbe da oficiri jevrejske narodnosti nose žutu značku, protest potpukovnika Vjekoslava Kolba komandantu logora Ernestu Blimelu zbog diskriminacije koja se vršila prema Jevrejima, na koji je Blimel odgovarao novim

pretnjama, kao i deo saslušanja uhvaćenog Blimela, po završetku rata, u kome govori o postojanju kartoteke o političkoj pripadnosti zarobljenika i o tome da su Jevreji smatrani glavnim huškačima protiv Nemaca, te su zato izolovani u posebne barake.

Okolnost što su u izolovanim barakama bili i drugi jugoslovenski oficiri-komunisti i istaknuti antifašisti omogućila je da se aktivnost na liniji NOB-a odvijala organizovano. Izložen je crtež barake br. 37 sa potpisima svih 20 zarobljenika sobe br. 7 u kojoj je bilo partijsko rukovodstvo, radio-stanica i uredništvo prvog partijskog lista, nazvanog »7«.

Uz dokumenta o zarobljeništvu izložen je i portret inž. Ženje Kozinskog, koga je Gestapo ubio 1944. kao antifašistu. I pored teških mučenja nije odao imena drugih aktivnih pripadnika NOP-a u logoru i tako spasao mnoge živote.

Drugi svetski rat završen je pobedom nad nacizmom. U Jugoslaviji je to bilo ne samo oslobođenje zemlje od okupatora već i pobjeda narodne revolucije, dugogodišnje borbe za stvaranje socijalističkog društvenog uređenja u kome su svi narodi ravnopravni i život svakog čoveka ne zavisi od nacionalne pripadnosti.

U tek oslobođenoj zemlji počeo je da struji novi život. U opuste i srušene domove vraćali su se borci, logoraši, izbeglice. Od pripadnika jevrejske zajednice ostalo je u životu samo oko 13 hiljada.

Poslednji odeljak izložbe posvećen je posleratnoj obnovi jevrejske zajednice. Izložene fotografije prikazuju delatnost Saveza jevrejskih opština Jugoslavije na zbrinjavanju povratnika iz logora, ratne siročadi i starih, koji su ostali bez svojih hranilaca i bez svog doma. Vide se prva prihvatilišta, ambulante, menze i dom staraca. U 38 gradova obnovljene su jevrejske opštine uz punu podršku narodne vlasti.

Fotografije spomenika podignutih Jevrejima — palim borcima i žrtvama fašizma, svedoče o pijetetu koji su jevrejska i šira jugoslovenska zajednica ukazale onima koji nisu dočekali slobodu.

Poslednji odeljak izložbe je istovremeno vezan za aktivnost prof. dra Alberta Vajsa (1905—1964) bivšeg predsednika Saveza jevrejskih opština, istaknutog jevrejskog i jugoslovenskog javnog radnika i naučnika, koji je svoj život posvetio borbi protiv nacionalnog, rasnog i ekonomskog ugnjetavanja.

Time se za sada završava megila o jevrejskoj zajednici u Jugoslaviji, ispričana jezikom malog istorijskog muzeja. Nedostaju još mnogi podaci, dokumenta, etnološki i umetnički predmeti o pojedinim razdobljima i temama, kojima bi trebalo postepeno dopuniti materiju koja je sada izložena. U arhivu ovog Muzeja obavlja se sve razgranatija institutska delatnost na daljem proučavanju istorije jugo-

slovenskih Jevreja. Uz saradnju većeg broja istaknutih jugoslovenskih istoričara i istraživača istorijske građe po drugim arhivima i jevrejskih kulturno-istorijskih i umetničkih spomenika na terenu, taj rad se sa vidnim uspehom odvija. Pored stalne i tematskih povremenih izložbi, rezultati tog rada odraziće se i kroz naučne radove koji će se počev od 1971. godine objavljivati u Zborniku Jevrejskog istorijskog muzeja i pojedinim monografijama.

PRAVEDNICI

U v o d

Devetnaestog avgusta 1953. godine je Kneset u Jerusalimu jednoglasno primio Zakon o sećanju na mučenike i junake — Jad Vašem. Tim zakonom je u stvari osnovana nacionalna institucija Jad Vašem sa zadatkom da ovekoveči uspomenu:

a) na šest miliona Jevreja koje su uništili nacisti i njihovi pomagači;

b) na jevrejske porodice koje su ugnjetači istrebili;

c) na opštine, hramove, pokrete i organizacije; na kulturne, vaspitne, religiozne i dobrotvorne ustanove koje su uništene u nameri da se zatru ime i kultura jevrejskog naroda;

d) na odvažnost Jevreja koji žrtvovaše svoje živote za svoj narod;

e) na hrabrost vojnika-Jevreja kao i na jevrejske borce i partizane po gradovima, selima i šumama, koji založiše svoje živote u borbi protivu nacističkih zločinaca i njihovih pomagača;

f) na junačku i upornu borbu jevrejskih masa koje su se uprkos opasnosti uništenja zalagale za očuvanje ljudskog dostojanstva i jevrejske kulture;

g) na herojski otpor zatočenika i boraca geta koji se podigoše i zapališe luč pobune da spasu čast svog naroda;

h) na očajne napore ugroženih da uprkos svih smetnji stignu na obale spasenja u jevrejsku zemlju kao i na odvažnost i zalaganje njihove braće koja pođoše da spasu i oslobode preživeli;

i) na pravednike svih naroda koji su stavljali svoje živote na kocku da bi spasavali Jevreje.

Jad Vašem (jad — ruka; šem — ime) znači na hebrejskom spomenik. Smisao donetog zakona je da se podigne večnim spomenik u svesti jevrejskog čoveka za uspomenu na milione nevinih žrtava, na borce, na neizreciva blaga jevrejskih kulturnih vrednosti koja su vekovima stvarana a koja je zločinački nacizam uništio. Na kraju niza zakonskih kategorija ciljeva ove ustanove još jedna posebne

vrste: spomenik zahvalnosti u svesti jevrejskog čoveka prema onima koji su u tom mraku čovečanstva spasavali progonjene i potlačene Jevreje.

Oni koji su preživeli katastrofu i imali sreću da se vrate iz geta i koncentracionih logora pričaju da se još za vreme rata pomišljalo na to kako da se ovekoveči uspomena na jevrejsku katastrofu i jevrejsku borbu. Još se potocima lila krv zatočenika i užarene peći krematorija dimile su se danonoćno kad se u svesti onih koji će i sami postati sutra žrtvom porođila misao: kako da se sačuvaju svedočanstva o ogromnom zločinu nad evropskim jevrejstvom čiji se vapaj gubio u neobuzdanoj orgiji mržnje i satanske krvoločnosti.

Ideju za osnivanje Jad Vašem-a prvi je dao Mordehaj Šenhabi, član kibuca Mišmar Haemek. On je godine 1946. na I poratnoj cionističkoj konferenciji u Londonu izložio detaljno svoj plan. Prva svetska cionistička konferencija posle rata prihvatila je jednoglasno tu zamisao.

U prvim godinama svog postojanja Jad Vašem je razvio sasvim malenu i skromnu aktivnost. U Palestini su vladali neredi, stalni sukobi između Arapa i Jevreja, dok je engleska mandatorna vlast zauzela neprijateljski stav prema Jišuvu; mobilizacija svih snaga sa ciljem spasavanja evropskog jevrejstva ukoliko je to uopšte bilo moguće; zatim konačne borbe 1947/48 — sve je to sprečavalo veću delatnost Jad Vašem-a. I kada je konačno osnovana država Izrael mnogo važniji problemi behu stavljeni u prvi red. Svake godine je stizalo po stotinu hiljada useljenika u zemlju i sva pažnja i briga behu usredsređene na njih. Trebalo je da prođe daljih pet godina od osnivanja države da bi ideja Jad Vašem-a stekla zakonsku podlogu: godine 1953. Jad Vašem je dobio svoj stvarni izraz, svoju strukturalnu formu i započeo svoju aktivnost da danas posle 17 godina postane značajna jevrejska institucija svetskog karaktera, poznata daleko izvan jevrejskih krugova. Desetine hiljada Jevreja i ne-Jevreja iz svih krajeva sveta posećuju svakog meseca Jad Vašem, koji je postao mesto hodočašća sa svojom stalnom izložbom jevrejske katastrofe i drugim svojim simbolima.

Mordehaj Šenhabi je bio i prvi direktor te institucije. Otac ideje o Jad Vašem-u, njegov osnivač, nije ostao dugo na tom položaju i ubrzo se sam povukao. Idealista, tvorac Jad Vašem-a, bez dovoljne materijalne i moralne podrške ustupio je mesto drugima: Hajimu Barlasu, a posle njega je na čelu te ustanove dr Arje Bauminger. Zatim je nastala era dra Arje Kubovija, koji je bio predsednik uprave i dao mnogo jači zamah i mnogo veći publicitet toj instituciji. Posle smrti dra Kubovija predsednik uprave je postao Katriel Kac, raniji ambasador Izraela u Moskvi.

Komisija ca ocenu zasluga pravednika

U ovom napisu zadržaćemo se isključivo na poslednjoj kategoriji ciljeva Jad Vašem-a: očuvanje uspomene na one koji su za vreme prošlog rata spasavali Jevreje iz nacističkih kandži.

Iako s jednog opšteg gledišta od prvoklasne važnosti, priznanje spasiocima Jevreja stavljeno je na dnevni red punih deset godina po osnivanju Jad Vašem-a. Za to odlaganje nije bilo nikakvih opravdanih razloga.

Zakonodavac upotrebljava u originalnom tekstu zakona izraz »Hasidej umot haolam« što bi na srpskohrvatskom bilo najbliže reči: pravednici (die Gerechten; les Justes; the Righteous). Bukvalni prevod bi glasio »pravednici naroda sveta«, ali se zadržao samo izraz »pravednik«. »Hasidej umot haolam je časno ime koje se daje ne-Jevrejima za njihova dobra dela i njima je obezbeđeno mesto u drugom svetu« (Rambam).

Na inicijativu poč. dra Kubovija početkom 1963. godine osnovana je u okviru Jad Vašem-a Komisija za ocenu zasluga pravednika. Nije bilo i nema nikakvog pravilnika koji reguliše rad ovog tela kao što nema ni propisa o broju članova. Kad je osnovana na čelu sa sudijom Vrhovnog suda Moše Landau-om kao predsednikom, brojala je 16 članova, i do danas se broj kao i sastav članova Komisije nije bitno izmenio — a umesto dr Kubovi-ja došao je sadašnji predsednik uprave Jad Vašem-a Katrijel Kac.

Sastav Komisije je sledeći: od 17 članova 3 su članovi uprave Jad Vašem-a; po jedan predstavnik Udruženja bivših nacističkih zatočenika Organizacije invalida — antinacističkih boraca; Udruženja partizana i boraca geta; Udruženja isluženih vojnika u savezničkim vojskama; zatim, po 2 predstavnika Svetskog jevrejskog kongresa i Udruženja isluženih vojnika iz Izraela; i 6 članova imenovanih kao ličnosti.

Imenovanje sudije Vrhovnog suda Moše Landau-a koji je bio predsednik sudskog veća u procesu protiv Adolfa Ajhmana, kao i advokata Gideona Hauznera, koji je bio javni tužilac u istom procesu, za članove ove Komisije — ima simboličan značaj. Ovi ljudi pred kojima se u toku dugog trajanja procesa otkrila jevrejska tragedija u svoj svojoj strahoti i tragičnosti, primili su na sebe zadatak da uzmu učešća u davanju priznanja onima koji su sačuvali lik čoveka u doba kad je zavladao sumrak čovečanstva.

Procedura

Inicijativu za pokretanje postupka sa ciljem priznanja zasluga daju u prvom redu i u najvećem broju sama spašena lica bilo iz Izraela bilo iz inostranstva. U Izraelu ima mnogo lica koja su ostala

u životu zahvaljujući pomoći svojih spasilaca. Spašena lica danas žive u raznim zemljama sveta. U mnogim slučajevima došlo je do dubokog prijateljstva između spasioca i spašenog. Oni se dopisuju, posećuju i pomažu. Samo onaj koji je preživio gonjenja Nemaca, samo onaj koji je slušao bat teških čizama gestapovaca i njihovih pomagača u ponoć prilikom racija, u stanju je da proceni koliko je i šta stavljao na kocku onaj koji ga je krio.

U mnogim slučajevima inicijativu daju i sami spasioci obraćajući se izraelskim ambasadama ili konzulatima u inostranstvu i tražeći informacije. Oni ne kriju želju da budu počastvovani priznanjem države Izrael, znajući da se to priznanje ne izražava novcem ili materijalnim dobrima — njima je stalo do moralnog priznanja. To je svakako minimum koji traže i koji im se pruža.

Inicijativa dolazi i od jevrejskih opština, ustanova i organizacija u inostranstvu, napose od organizacija nekadašnjih jevrejskih boraca i partizana. I nejevrejske organizacije i ustanove zainteresovane su da se nekom od njihovih članova oda priznanje za pomoć ukazanu Jevrejima za vreme nacističke strahovlade.

Odeljenje za pravедnike u Jad Vašem-u priprema za Komisiju dokazni materijal. Izjave spasenih lica ili svedoka iz inostranstva treba da budu overene u izraelskim konzulatima, ali Jad Vašem priznaje i potpise overene pred notarom, odnosno nadležnom vlašću. Spasena lica koja danas žive u Izraelu dužna su da pored pismene molbe daju i izjave pred jednim od članova Komisije koji će biti referent za taj predmet. Komisija ceni, razume se, i drugi pisani materijal koji joj se podnese, a koji može biti napisan na bilo kom jeziku, jer se Odeljenje za pravедnike stara da se prevede na hebrejski.

Lik spasioca

U svim evropskim zemljama u kojima su Jevreji proganjani bilo je i ljudi koji behu spremni da im pomognu. U spasavanju su uglavnom učestvovali pojedinci, kao što je i pomoć ukazivana uglavnom pojedincima. Velike jevrejske mase se nisu mogle spasti.

Različita je bila pomoć koja je pružana progonjenima a najefikasnije je bilo pružanje azila. Spasioci su prikrivali Jevreje u svojim kućama, stanovima, podrumima, na tavanima, u stajama, u skloništim sagrađenim u dvorištu, ispod poda u sobi. Prevođenje iz nesigurnog na sigurnije mesto bio je često veoma smeo i rizičan podvig, jer je trebalo na putevima i u vozovima izbeći kontrolu nemačkih stražara ili kvislinških žandarma. Prebacivanje preko granice bio je još smeliji poduhvat. Pribavljanje lažnih ličnih isprava, lične karte i drugih dokumenata, lažnih ili pravih kupona za namirnice bilo je skopčano sa velikim rizikom. Nabavka hrane nije bila nimalo laka u vreme oskudice i ograničenja.

U mnogim slučajevima je u spasavanju učestvovala cela porodica: roditelji i deca. Bilo je, međutim, slučajeva da su Jevreje skri-

vali protiv volje nekih ukućana. Tome protivljenju nekad nije bilo nesaosećanje ili nerazumevanje već strah. U Poljskoj su nacisti palili kuću sa svim njenim stanovnicima ako bi u njoj otkrili Jevreje. Na drugim okupiranim teritorijama streljani su oni na koje bi pala sumnja da kriju Jevreje. U najboljem slučaju spasioci su terani u koncentracione logore a to je često značilo isto što i smrt.

Spasilaca Jevreja bilo je iz svih društvenih slojeva: profesora, lekara, činovnika, sveštenika svih stepena hijerarhije od najvišeg do seoskog popa, ali pretežni deo spasilaca pripada sredini tzv. malog čoveka: seljaka i radnika.

Žene samohrane i sirote, neudate, udate, majke sa mnogo dece, udovice spadaju u red spasilaca. Žena je bila hrabrija, odvažnija, upornija, veštija, snalažljivija. Ona je umela da učutka i muža koji se protivio pružanju pomoći Jevrejima, jer se plašio posledica. Ona je umela vešto da odbije radoznalost suseda, često žrtvujući dobrosusedske i rodbinske veze. Ona je stajala pred gestapovcima i uporno odbijala svako sumnjičenje da prikriva Jevreje u svome domu. Žena je delila poslednje parče hleba između svoje dece i nesrećne Jevrejke ili jevrejskog deteta koje je krila. Bila je svesna da prikrivanjem Jevreja dovodi u opasnost ne samo sebe i svog muža već i svoju često mnogobrojnu decu.

U velikim gradovima bilo je mnogo opasnije sakrivati Jevreje zbog stroge kontrole okupatora i njihovih satelita i opasnosti potkazivanja. Teškoću je predstavljala i nabavka namirnica. U selima, po zabačenim atarima bila je u zaklonu veća sigurnost. U zemljama Istočne Evrope, a naročito u Poljskoj seljaci su uz pomoć svojih jevrejskih štićenika kopali bunkere u kojima je stanovalo po nekoliko jevrejskih porodica ponekad i tridesetak duša. Noću su izlazili da se nadišu svežeg vazduha. Trebalo je spremati hranu za toliki broj i održavati najnužniju čistoću. Za to se brinula seljanka. Muž bi joj pomagao u svim poslovima.

Bilo je slučajeva bolesti pa i smrti. Umrle su sahranjivali u dvorištu ili ispod kućnjeg praga.

Behu i slučajevi potkazivanja. Nekad su Jevreji otkriveni prilikom racija i pretresa.

Spasioci su retko bili bogati ljudi, uglavnom su poticali iz siromašnih slojeva ili su to bili ljudi srednjeg imovnog stanja. Novac nije igrao ulogu u spasavanju. Događalo se da je i novac tražen ali ukoliko ga je bilo služio je za nabavku namirnica. Ako je u skloništu bio veći broj ljudi, imućni su snosili troškove. Ako se tokom vremena — rat je dugo trajao — novac istrošio, spasilac nije pravio pitanje: on je delio sa svojim štićenicima ono što ima. U nebrojeno slučajeva su Jevreji primani goli i bos i bez ikakvih sredstava. Niko nije postavljao pitanje novca. Samo u izuzetnim slučajevima je novac bio motiv spasavanja.

Nisu poznati slučajevi da su oni koji su prihvatili Jevreje sami potkazivali neprijatelju. Spasioci su u najtežim trenucima izdržavali

tešku probu na koju su ih stavljali neprijateljski raspoloženi susedi, gestapovci i njihove sluge. Koji su to motivi pokretali te ljude i žene da primaju u svoje domove nepoznate Jevreje, da sebe i svoju decu izlažu smrtnoj opasnosti?

Pobude kojima su se rukovodili spasioci su različite, ali se sve nalaze na istoj skali čovečnosti i ljubavi prema bližnjemu. Ljubav prema bližnjem, još tačnije hrišćanska ljubav prema bližnjem, bila je često osnovni motiv. Spasavali su ljudi koji ranije nisu znali ko su i šta su Jevreji. Za njih je bitno bilo saznanje da su ti ljudi progonjeni od omrznutog neprijatelja i da im treba pružiti ruku-pomoćnicu. Spasavali su ljudi koji su ranije i sami bili antisemiti i tek su u dodiru s Jevrejima, za vreme dok su ih u svome domu prikrivali, uvideli da su bili u zabludi i da su to ljudi kao i svi drugi.

Patriotizam i mržnja protiv neprijatelja i okupatora bili su snažni motivi koji su pokretali ljude da pokušaju da otrgnu progonjene iz ruku nacista. Učešće patriota u podzemnom pokretu je samo sobom uslovljavalo pomoć Jevrejima.

Pobožnost, odanost hrišćanskoj veri značajan je faktor u nizu motiva za spasavanje. Seljaci i seljanke koji su prihvatili Jevreje bili su vrlo pobožni katolici. Oni smatrahu da ih je Hristos stavio u iskušenje da učine bogougodno delo i spasu jednu dušu, da spasu nekoliko duša. I to spasavanje nije imalo za cilj da se hrišćanskoj crkvi pribave nove duše, već da se spasu od fizičkog uništenja.

Ne u poslednjem redu na lestvici motiva stajahu napredne ideje. Ljudi koji su bili naprednog duha, progresivnih ideja, komunisti, socijalisti, borci za prava čoveka, bili su takođe u redovima onih koji su pomagali Jevrejima za vreme okupacije.

Organizovano spasavanje Jevreja

Osim mnogobrojnih slučajeva pojedinačnog spasavanja, spasavanja u kojima su učestvovali pojedinci i pojedine porodice, treba ceniti organizovano spasavanje Jevreja. Pod organizovanim spasavanjem smatramo one akcije koje su vršile grupe spasilaca, organizacije, udruženja, grupe boraca i snage otpora, partizani i crkva.

Na ovako organizovano spasavanje nailazimo u zemljama Zapadne Evrope: Francuskoj, Belgiji, Holandiji, Danskoj i Norveškoj. Ono što je značajno u tim kategorijama spasavanja jeste činjenica da su u ovim zemljama uzimale učešća i jevrejske organizacije, jevrejski borci i partizani. U Francuskoj, Belgiji i Holandiji Jevreji su se aktivno borili zajedno sa borcima Pokreta otpora, ali su postojale i posebne i samostalne jevrejske grupe otpora, koje su saradivale s nacionalnim snagama.

U Francuskoj su u akciji spasavanja uzele učešća ne samo snage otpora, francuske ili jevrejske, već i druge jevrejske organizacije. Činjenica da je Francuska bila podeljena na okupiranu i slobodnu

zonu, kao i na zonu pod italijanskom okupacijom, pružala je mogućnost prebacivanja jevrejskih porodica ili pojedinaca, a naročito jevrejske dece na područje u tzv. slobodnoj Petenovoj zoni. Iako je Petenova policija gonila Jevreje ništa manje nego nacisti, Južna Francuska je pružala velike mogućnosti za prikrivanje jevrejske dece koja su dovođena iz ugroženih zona. Jevrejske organizacije koje su primile taj zadatak bile su različite: dobrotvorne, verske, cionističke, omladinske, grupe stranih Jevreja koji su se zatekli u zemlji.

U Belgiji i Holandiji su organizacije otpora uzimale učešća u prikrivanju Jevreja, nalaženju skloništa, snabdevanju lažnim papirima itd. I tu nailazimo na sličnu pojavu kao i u Francuskoj: na saradnju Jevreja sa snagama otpora i njihovo učešće u akciji pomoći progonjenim Jevrejima.

U Francusku i Belgiju su materijalna sredstva Jointa stizala tajnim kanalima. Joint iz razumljivih razloga nije hteo da zna da li su njegova sredstva osim za finansiranje akcija spasavanja korišćena i kao pomoć snagama otpora.

Okupirana francuska zona od strane Italijana pružala je velike mogućnosti za spasavanje i prebacivanje Jevreja iz ugroženih krajeva. Italijani su i u Francuskoj dali dokaza o odsustvu bilo kakve mržnje prema Jevrejima.

Katolička i protestantska crkva su mnogo doprinele spasavanju Jevreja, a napose spasavanju jevrejske dece. To važi kako za Francusku, u prvom redu, tako i za Belgiju i Holandiju. Hiljade dece je našlo sigurni azil u manastirima, verskim školama, zavodima, domovima za siročad, bolnicama, te seljačkim kućama pod nadzorom sveštenika. Jevrejske organizacije su usko saradivale kako sa visokim klerom tako i s mesnim sveštenicima i pastorima, kaluderima i kaludericama. Treba odati veliko priznanje hrišćanskoj crkvi, napose katoličkoj i protestantskoj.

Primere spasavanja od strane starokatoličke crkve nalazimo u Ukrajini, gde je inače stanovništvo bilo odvajkada neprijateljski raspoloženo prema Jevrejima. Pravoslavna crkva je ukazala pomoć Jevrejima u Grčkoj. Atinska policija je u sporazumu s visokim sveštenstvom ukazala veliku pomoć Jevrejima stare Grčke posle pada Italije 1943. godine. Solunski Jevreji su bezmalo svi uništeni. Solun je bio pod nemačkom, dok je Atina bila pod italijanskom okupacijom. Atinska policija je posle pada Italije snabdela sve Jevreje koji su se prijavili legitimacijama, koje su glasile na grčka imena sa autentičnim potpisima komesara policije, brojem i pečatom. Italijanska vojska je prebacila iz Soluna 500 Jevreja u Atinu pred licem besnog nacističkog okupatora.

Katolička i protestantska crkva u Nemačkoj pokušavale su da spasu progonjene nemačke Jevreje. One su se više koncentrisale na grupe Jevreja koje su pre ili za vreme rata prešle u hrišćanstvo. Ti pokušaji su ostali većinom bez uspeha jer su i ti Jevreji deportirani na Istok.

Danska i Norveška su izuzetak: u spasavanju Jevreja tih zemalja, tj. u prebacivanju čamcima i lađicama u Švedsku, uzele su učešća široke narodne mase. Broj Jevreja u tim zemljama nije bio velik: oko 2.000 u svakoj od njih. Najveći deo je prebačen u Švedsku, pred licem nacističkog okupatora. Nisu se spasli samo oni koji nisu hteli da napuste zemlju ili se nisu odazvali pozivu da se prijave na vreme na sabiralištu.

U Poljskoj su razne organizacije levičarske, desničarske i nacionalističke pomagale Jevrejima. Bilo je među njima i organizacija koje su sačuvale svoj antisemitski stav. Bilo je poljskih snaga otpora koje su bile neprijateljski raspoložene prema Jevrejima, koji su se i sami borili protiv neprijatelja u sopstvenim partizanskim grupama.

U organizovane akcije spasavanja spadaju i akcije diplomatskih predstavnika pojedinih zemalja. Te su se akcije sastojale u tome što su diplomatski predstavnici davali vize Jevrejima za ulaz u zemlje koje su zastupali ili u njihove kolonije ili su Jevreje stavili pod svoju zaštitu. Španski i švajcarski ambasadori u Budimpešti su na taj način spasli hiljade Jevreja. Isti je slučaj bio i sa švedskim diplomatskim predstavnikom u tom gradu, čijom su zaslugom spasene desetine hiljada Jevreja. Portugalski konzul u Ženevi je davao ulazne vize za Portugaliju protiv naloga svoje vlade. Holandski diplomatski predstavnik u Švedskoj je u sporazumu sa konzulom u Estoniji davao vize za ulazak u holandsku koloniju Kirasao, što je omogućilo spasenje stotine Jevreja jedne od najvećih ješiva preko Sibira i Japana.

Postupak u Komisiji

Komisija za ocenu zasluga donosi svoje odluke na sednicama pod predsedništvom vrhovnog sudije Moše Landau. Sednice se održavaju jednom mesečno u Jad Vašem-u u Jerusalimu, povremeno i u Tel-Avivu i Haifi.

Komisija rešava na osnovu dokumenata koja im stoje na raspolaganju, a koja su u prepisu dostavljena svim članovima. Referent koji je pre toga lično saslušao bar jedno od spasenih lica ukoliko se nalazi u Izraelu, referiše o konkretnom slučaju dajući kritičku analizu dokaza. Na kraju podnosi svoj predlog: da se dodeli priznanje; da se rešavanje odloži i traži dopuna dokaza; da se predlog odbije jer ne ispunjava uslove. Odluka se donosi posle diskusije. Obično se odluke donose jednoglasno, ali u slučaju glasanja odlučuje većina.

Nema pisanih uputstava i naređenja koja su obavezna za Komisiju. Duga praksa je sama stvorila principijelne stavove koje Komisija primenjuje.

Kriterijum za priznanje svojstva pravednika je onaj koji zakon predviđa: spasilac mora biti ne-Jevrejin; činjenica spasavanja; činjenica da je spasavanje bilo izvršeno uz opasnost po život spasioca ili članova njegove porodice. Ovaj treći elemenat ličnog ugrožavanja

spasioca ili članova njegove porodice je često predmet rasprave u Komisiji. Bilo je mišljenja da treba ublažiti taj zahtev kao preteran u izvesnim slučajevima, ali se zakonska naredba bez promene samog zakona ne može zaobići. Ima mnogo slučajeva spasavanja a da spasilac nije primio nikakav lični rizik na sebe niti je doveo u opasnost svoju porodicu, bilo zbog svog položaja ili zbog drugih okolnosti. Komisija se u takvim slučajevima mora zadovoljiti priznanjem na nižoj skali odlikovanja, iako bi spasilac zaslužio najviše priznanje.

Smisao pojma *pravednik* sadrži u sebi ne samo element čovekoljublja i ljubavi prema bližnjem nego i izvesna lična svojstva kao čoveka. Spasilac kraj svih svojih zasluga što je spasao jedno ili više lica i uprkos lične opasnosti kojoj se izlagao ne sme biti poročan, rđavog karaktera, osuđivan za prljava krivična dela, učesnik u gonjenju nevinih, pripadnik vojničkih formacija SS, SA, saradnik Gestapoa ili član kvislinških organizacija. Ispituje se prošlost kandidata. Cene se motivi. Traže se dokazi o službi u civilnoj policiji u okupiranim zemljama. Sâmo članstvo u nacionalsocijalističkoj partiji ne predstavlja smetnju za sticanje priznanja Jad Vašem-a, ako nema prigovora u pogledu ličnih postupaka za vreme rata i ako spasavanje nije izvršeno sa ciljem da se dobije alibi za druga nedela.

U slučaju pozitivnog rešenja Komisija je vlasna da dodeli jedno od navedenih odlikovanja:

- a) Medalju pravednika uz pravo da se posadi drvce u Aleji pravednika na Brdu sećanja u Jerusalimu (kraj Jad-Vašem-a);
- b) počasnu diplomu uz pravo da se posadi drvce u Aleji pravednika;
- c) počasnu diplomu;
- d) pismo zahvalnosti.

Stepen priznanja utvrđuje se prema okolnostima pod kojima je ukazana pomoć progonjenim, posebno prema svakom pojedinačnom slučaju. Primera radi navodimo neke okolnosti: opasnost kojoj se spasilac izlagao lično ili kojoj je izlagao članove svoje porodice; trpljenje spasioca (hapšenje; odvođenje u koncentracioni logor i sl.); motivi koji su naveli spasioca da se izlaže opasnosti; vreme koje je spaseno lice provelo u zaklonu spasioca; ponašanje spasioca i članova njegove porodice prema spasenom koga su prikrivali; broj spašenih lica.

Prikrivanje i spasavanje jevrejske dece je tako isto važan element koji utiče na stepen priznanja. Za vreme drugog svetskog rata je od šest miliona ubijenih Jevreja bilo preko jedan milion dece. Prikrivanje dece zahtevalo je veliku žrtvu i visoki stepen čovekoljublja. Behu mnogi slučajevi da je jevrejska majka ostavila svoju odojčad u naručju plemenitih hrišćanki pre nego što je povedena u deportaciju sa koje nije bilo povratka.

Predaja odlikovanja

Predaja odlikovanja pravednicima obavlja se na svečan način. Spasena lica koja žive u Izraelu pozivaju svoje spasioca da o njihovom trošku posete Izrael. Oni žele da se na ovaj način skromno oduže onima kojima duguju zahvalnost što su ostali u životu. U vreme posete se održava i svečanost predaje odlikovanja. Svečanost se obavlja u Jad Vašem-u u Jerusalimu, u prisustvu spasioca, spasenih i njihovih porodica i drugih gostiju, a često i u prisustvu školske dece koja se pozivaju da se nadahnu primerom čovekoljublja. Stotine turista krasi svojim prisustvom galeriju u Satoru sećanja gde se pali večni plamen u spomen šest miliona jevrejskih žrtava.

Posle toga spasilac sadi drvece u Aleji pravednika koja se pruža kraj Jad Vašem-a, da bi se na kraju u posebnoj sali ove ustanove obavila predaja odlikovanja. Predstavnik Komisije za ocenu zasluga pravednika ističe zasluge spasioca, njegovu čovečnost, hrabrost, požrtvovanost, dobrotu srca. Nije bilo lako ostati čovek u doba kad je bilo toliko neljudi. Predstavniku Jad Vašem-a pridružuju se spaseni koji uzbuđljivim rečima podsećaju na godine provedene u skrivalištima i zaklonima, bunkerima i na tavanima, okruženi opasnostima ali i ljubavlju i pažnjom svojih zaštitnika. Spasilac, tako isto, veoma uzbuđen izgovara reči zahvalnosti za odlikovanje.

Ne mogu svi spasioci doći u Izrael da prime odlikovanje. U mnogim slučajevima se spaseni ne nalaze u Izraelu, već negde daleko u svetu, ili su stari i nemoćni da bi krenuli na daleki put, ili su u međuvremenu umrli, pa se odlikovanja predaju njihovim bliskim srodnicima. U svim slučajevima kad spasioci ne mogu doći u Izrael predaja odlikovanja se obavlja u ambasadama ili konzulatima Izraela u inostranstvu. Svečanosti se daje publicitet i u njoj uzimaju učešća predstavnici štampe, katkad predstavnici vlade i crkve, televizija i dr. Drže se govori u kojima se naglašava da se odlikovanja dodeljuju u ime celokupnog jevrejskog naroda. Ovi trenuci približuju čoveka čoveku, rekao bih, i narod narodu.

Aleja pravednika

Aleja pravednika pruža se kraj Jad Vašem-a. Aleja je već popunjena zasađenim drvećem i sada se dalje širi po liticama jerusalimskih brda koja okružuju Jad Vašem.

Aleja pravednika predstavlja čitavo malo društvo naroda. Cela okupirana Evropa! Ima mnogo Poljaka i mnogo Holanđana. Zatim: Francuza, Italijana, Engleza, Jugoslovena, Bugara, Čeha, Belgijanaca. Ima i Nemaca, punokrvnih Nemaca, Rusa, Mađara, Austrijanaca, Slovaka, Šveđana, Grka, Danaca, Norvežana, Rumuna. Tu su i Španci i Portugalci.

Kraj svakog posađenog drvceta stoji tabla na hebrejskom i francuskom: ime spasioca i ime zemlje. Spasioci su pomagali u svojoj

zemlji ili u zemlji u kojoj su bili sa službom. Na nekim tablama su dva imena: muž i žena. Na nekim tablama ima i više imena: roditelji i deca. Drvo je posađeno u čast cele porodice. Neki su spasavali u mestima u koja su i sami dovedeni silom: u koncentracionim logorima su pružali ruku-pomoćnicu jevrejskim zatočenicima, svojim sapatnicima.

Aleja pravednika liči na neko pošumljeno ostrvce koje kao da stoji samo za sebe. Mnoga drveta su već narasla u snažna stabla širokih krošnji. Po listu se vidi da je to rogač koji je poznat kao dugoletan. Rogač živi stotinu-dve godina.

Aleja pravednika je u stvari velika porodica pravednih koja nas obogaćuje simbolima, koja nam vraća veru u čoveka, veru koju smo izgubili, koja se u nama slomila.

HISTORIJA JEVREJA JUGOSLAVIJE OD JAKIRA EVENTOVA

Iz tehničkih razloga mora se prikazati Eventovova *Historija Jevreja Jugoslavije*, I dio, u času kada rukopis tek ulazi u štampu, dakle prije nego što se može kritički osvrnuti na djelo u konačnom obliku. Ali meni i onako nije namjera da kritički ocijenim knjigu, jer sam suodgovoran za njenu redakciju, pa ne mogu da joj budem objektivni sudija. Mislim da će čitaoci *Jevrejskog almanaha* zanimati i prethodni prikaz djela koje, doduše, ne pretenduje na to da bude *definitivna* historija jugoslovenskih Jevreja, ali koje je, bez sumnje, *prvi* opširni i dokumentovani prikaz prošlosti naše zajednice.

Historijat Historije

Prije svega nekoliko riječi o historijatu te *Historije*. Ona počinje, u stvari, krajem 1954. godine kada je Hitahdut olej Jugoslavija, Udruženje Jevreja iz Jugoslavije u Izraelu (na poticaj Saveza opština Jugoslavije, a inicijativom nezaboravnog Albija Vajsa) osnovalo Historijsko-muzealni pododbor (sa zadacima koji su određeni u suradnji s Lucom Petrović-Mevorah koja je tada posjetila Izrael u ime Historijsko-muzealnog odjeljenja Saveza opština). Novi pododbor preuzeo je na sebe dužnost da skuplja materijal koji se odnosi na jugoslovenske Jevreje, da ga čuva i obrađuje, te da po njemu — a u suradnji s odgovarajućim institucijama Saveza jevrejskih opština u Beogradu i sa znanstvenim društvima i arhivima u Jugoslaviji i Izraelu — spremi izdavanje dokumentovane *Historije Jevreja Jugoslavije*. Za pročelnika Pododbora izabran je Jakir Eventov. Nema sumnje da je izbor bio dobar, jer je Jakir Eventov (ranije Drago Steiner, a mnogima u Jugoslaviji dvadesetih godina poznat pod publicističkim pseudonimom Jona Avni) još kao šesnaestogodišnjak, 1917. godine, pristupio jevrejskom obnovnom pokretu u Zagrebu, pa je vršio važne funkcije u Savezu židovskih omladinskih udruženja i u Savezu cionista, sve do preseljenja u Palestinu u proljeće 1934. Naročito se istakao radom na kulturnom polju za koji se osposobio odličnim poznavanjem hebrej-

skog jezika i književnosti, kao i jevrejske historije i društvenih pokreta u svijetu i u jevrejskom narodu. Godinama je uređivao »Židov« i biblioteku »Židova«, koja je izdala, između ostalog, u prevodu, biografiju Jehude Haj Alkalaja i obimnu *Antologiju nove hebrejske književnosti*.

Svoje bogato znanje i iskustvo uložio je u punoj mjeri u rad Pododbora koji je bio kroz sve te godine dosta intenzivan, najviše upravo

Nadgrobni spomenik Tverjanskog Jevrejina (2. stoleće, Benkovac, Dalmacija)

zbog upornosti samoga Jakira Eventova. On je znao da pridobije nekoliko predanih suradnika i da zajedno sakupe mnogo vrijednog materijala. Među materijalom koji se nalazi u arhivu Pododbora ima i mnogo prepisa iz Jugoslavije, koji su dobiveni od Saveza opština ili njegovim posredovanjem. Ipak moram utvrditi da suradnja između naše dvije institucije, koje imaju sličan ili identičan zadatak, nije svagda bila dovoljno prisna. Nema sumnje da su tome dva glavna razloga — pro-

storna udaljenost i nedostatak stručne radne snage. Oni otežavaju koordinaciju radnog programa i međusobno iskorištavanje materijala i postignutih rezultata proučavanja. Pored toga ne smijemo previdjeti prirodnu »ljubomoru« dvaju centara, od kojih bi svaki htio da kod sebe skupi i očuva što više originalnog materijala, a ima — po prirodi stvari — i različit pogled na pravac i na težište obrađivanja. Unatoč iskrenoj težnji za znanstvenom objektivnosti, prirodno je da to obrađivanje vodi računa o različitosti uslova u kojima žive ostaci jugoslovenske jevrejske zajednice u Jugoslaviji i u Izraelu. A ti različiti uslovi vode do različitosti u gledanju i u naglašavanju pojedinih momenata dalje i bliže prošlosti.

Bilo bi poželjno da se u nastavku rada prebrode ove teškoće i da drugi dio *Historije Jevreja Jugoslavije* bude rezultat prisne suradnje svih koji mogu da svojim doprinosom unaprede poznavanje i opis naše zajedničke prošlosti. Ova je suradnja to važnija i potrebnija što se prvi dio *Historije* završava krajem 19. stoljeća, mada gdje gdje prelazi, nekad čak i duboko, u 20. stoljeće. U drugom dijelu će biti obrađena historija do sredine dvadesetog stoljeća i dat razvitak naše zajednice od početka obnovenog pokreta u jednu ruku, a društvenog previranja i polarizacije u drugu ruku, do katastrofe četrdesetih godina i do obnove jevrejske zajednice u socijalističkoj Jugoslaviji kao i do učešća Jevreja iz Jugoslavije u izgradnji Izraela. U prikazu toga perioda treba da dođu do izražaja različna gledišta da se dobije slika »sine ira et studio«. A nema sumnje da će u tome dijelu biti mjesta i za uvodni, prelazni, sintetički opis i ocjenu stanja pojedinih dijelova jugoslovenske jevrejske zajednice na prelomu 19. i 20. stoljeća, jer je ono jedva nagoviješteno u pojedinim odlomcima prvog dijela, kao i za dopune i eventualne ispravke odlomaka koji — iz bilo kojeg razloga — nisu u prvom dijelu dosta iscrpni i »konačni«. Svi ti razlozi obavezuju na prisniju suradnju većeg kruga osposobljenih lica, i u Izraelu i u Jugoslaviji.

Historiografija u našoj generaciji

Poznata je stvar da svaka generacija posmatra historiju svijeta, svoga naroda ili svoje klase, pod vidom svoga iskustva i svojih (istinitih ili umišljenih) interesa. Drugim riječima, svaka generacija piše svoju povjesnicu. Naša generacija posmatra jevrejsku historiju očima ljudi koji su preživjeli kataklizmu svijeta i katastrofu evropskog jevrejstva i koji su doživjeli obnovu države Izrael, kao i nastojanja da se jevrejske zajednice oporave od traumatičnog potresa i iznova puste korijenje u svijetu iz kojega ih je iščupala fašističko-nacistička neman. Posljednjih tridesetak godina izoštrio nam se vid za pojave koje je već počela otkrivati jevrejska historiografija od svršetka prošlog stoljeća. Do pred razmah jevrejskog obnovenog pokreta, na prelomu stoljeća, a naročito do novih radova između dva svjetska rata, historiografija galutskog perioda bavila se uglavnom

jevrejskim martirijem i kulturnim stvaranjem. Ona je u Jevrejima vidjela objekt historije naroda u koje ih je sudbina dovela, tako da su mogli biti subjekti samo na religioznom i uopće na duhovnom polju.

Jevrejski obnovni pokret donio je nov pogled na našu historiju. Proučavajući ekonomske i socijalne faktore koji su određivali nastajanje, razvijanje i propadanje jevrejskih zajednica u raziličitim zemljama, naši su historici otkrili da su Jevreji bili ne samo naoko pasivni objekti tuđih historija, kako su ih ranije prikazivali, nego i aktivan subjekt svoje, jevrejske historije. Tome novom gledanju otkriva se jevrejska historija iza gubitka državne nezavisnosti i rasula u »sedamdeset naroda i jezika« kao herojska borba za održanje, u kojoj se isprepliću akcije i reakcije, i jevrejskih zajednica i sredine u kojoj se nalaze kraće ili duže vrijeme.

U okviru prostora i vremena

Razumije se da to gledanje utiče i na historiografiju svakog pojedinog dijela jevrejskog naroda, u našem slučaju jevrejskih zajednica u zemljama Južnih Slovena. Jakir Eventov nalazi u toj historiji dokaz kontinuiteta koji povezuje sve jevrejske generacije i sve jevrejske zajednice svijeta u jednovit, živ organizam, kojemu je stvarni ili idealni centar u Palestini i koji je najzad ostvario vjekovni galutski san o povratku u domovinu otaca i o obnovi jevrejske države. To gledanje, dakako, ne treba i ne smije niukoliko da zataška značaj činjenica koje dokazuju ukorijenjenost jevrejskih ljudi i zajednica u galutskoj sredini, bilo da se ona postigla bez ikakvog slabljenja povezanosti s jevrejstvom, bilo da dovodi do društvene disharmonije i duševnih konflikata, do dvostruke lojalnosti ili čak do pojedinačnog ili masovnog, formalnog ili stvarnog ostavljanja jevrejske zajednice.

Čini mi se da je u tom pogledu J. E. valjano riješio zadatak i da mu palestinoцентриčko gledanje jevrejske historije nije zaslijepilo vid za dokaze ukorijenjenosti Jevreja u jugoslovenskim zemljama. On je uspio u tome, jer opisuje historiju jugoslovenskih Jevreja i kao dio historije jevrejskog naroda i kao dio historije naroda i zemalja u kojima su živjeli i žive. Sudbinu naše uže zajednice prikazao je u historijskom kontinuitetu, posmatrajući događaje pod vidom vremena i mjesta zbivanja i ispitujući međusobne uticaje između naroda »domaćina« i jevrejske dijaspore koja se našla među njima.

Ne mislim da se J. E. ogriješio o dužnost historijske objektivnosti kada se identifikuje s našom zajednicom u svim obrtima njenog udesa ili kada opisuje sa interesovanjem i simpatijom podneblje, historiju, promjene i životni stil jugoslovenskih zemalja koje su dodale svoju nijansu šarenom mozajku jevrejske dijaspore. Ovaj lični angažman utoliko je važniji što se ta historija objavljuje na hebrejskom jeziku pa će biti pristupačna mnogima koji znaju vrlo malo o ovome kraju svijeta, a htjet će da znanje jevrejske historije upotpune događajima koji su dosad u najboljem slučaju zabilježeni u jevrejskoj hi-

storiografiji u kojoj fusnoti. A vrlo je malen broj ličnosti iz naših zemalja koje su ušle u opću jevrejsku historiju, pa je onda njihovo podrijetlo ili njihovo djelovanje u ovim krajevima spomenuto samo uzgred i ukratko, bez ikakvog udublivanja. Koliko je bilo ozbiljnih znanstvenih studija o svemu što zasijeca u tu našu historiju, one redovno obrađuju te pojave kao dio života jevrejskih zajednica državnih formacija kojima su jugoslovenske zemlje pripadale do oslobođenja i ujedinjenja 1918. godine. Eventovovo djelo, pisano hebrejski, a s opširnim rezimeima na srpskohrvatskom i na engleskom jeziku, ispunit će osjetnu prazninu u općoj jevrejskoj historiografiji. Nema sumnje da će ono poslužiti kao vrelo informacije, ne samo pripadnicima i potomcima naše uže zajednice u Izraelu i u svijetu nego i svakome koji bude želio da upotpuni historiju jevrejskog naroda znanstveno utvrđenim podacima o Jevrejima jugoslovenskog područja. Nije presmiono očekivati da će pojačana suradnja između Historijsko-muzealnog odbora u Izraelu i Jevrejskog historijskog muzeja u Beogradu uroditi i upotpunjenom i revidiranom historijom Jevreja Jugoslavije na srpskohrvatskom jeziku, koja će obuhvatiti u jednom tomu ono što će hebrejsko izdanje donijeti u dva dijela.

Sinteza rada nekoliko generacija

Na srpskohrvatskom jeziku bilo je ranije vrlo malo sažetih prikaza historije naše uže zajednice, među kojima se ističe pregled Albija Vajsa u *Jevrejskom almanahu* za godinu 1954. Taj pregled ukazuje na razvitak jugoslovenske jevrejske zajednice u sklopu općih linija jevrejske historije. Ali on nije bio sam sebi svrha, nego je poslužio kao uvod u problematiku Jevreja u novoj Jugoslaviji, analizujući opće tendencije u razvitku jevrejstva iza stvaranja države Izrael i uslove u kojima se razivja malobrojna jevrejska zajednica u socijalističkoj Jugoslaviji.

Još prije prvog svjetskog rata počeo je u našim krajevima naučni rad na istraživanju prošlosti jugoslovenskih Jevreja. On je nastavljen između dva rata i dobio je novi zamah od 1945. naovamo, mada je propalo mnogo dragocjenog i nenadoknadivog materijala. Čitaocima *Jevrejskog almanaha* suvišno je spominjati koliki je u tome zamahu udio Saveza opština uopće, a svakogodišnjih nagradnih natječaja napose. U okviru ovoga članka ne mogu se spomenuti jevrejski i nejevrejski učenjaci i istraživači koji su u prošlih sedamdesetak godina opisali historiju Jevreja ili neke njene periode u pojedinim gradovima i pokrajinama Jugoslavije ili su prikazali život i rad istaknutih ličnosti, liječnika, pjesnika, rabina, političara, privrednika itd.

Ali ni najbolji prikaz prošlosti naše zajednice, ako je samo nabačen u generalnim, principijelnim linijama, kao ni najveći zbir učenih i savjesnih istraživanja, ako ne obuhvataju događaje u historijskom kontinuitetu jevrejskog naroda i jugoslovenskih zemalja, ne mogu da nam dadu historiju Jevreja Jugoslavije. Samo kritička upotreba svega

toga materijala, kao i dosad neobjavljenih ličnih svjedočanstava koja se čuvaju u arhivu Historijsko-muzealnog pododbora u Izraelu, a na temelju pragmatičkog gledanja koje proučava historijske događaje kao interakciju geografskih, ekonomskih, političko-socijalnih i duhovno-kulturnih faktora Jevreja i naroda u čijoj zemlji borave, omogućila je Eventovu da nam dade *Historiju jugoslovenskih Jevreja* kakvu je gledamo danas i kakvu želimo da predamo budućim generacijama. To je naša dužnost već i zato što mi još poznajemo ne samo historijske izvore u različitim jezicima nego i našu zajednicu kako se razvijala od preloma stoljeća do danas. U tome je Eventovova zasluga, ma kakav bio sud koji će o njegovoj knjizi izreći objektivni stručnjaci.

Nekoliko riječi o sadržaju knjige

Iza prethodnih napomena J.E. definiše u uvodu temu knjige, opisuje historiju zemalja u kojima žive Južni Sloveni, kao i sastav i podrijetlo jugoslovenskog jevrejstva. Sama *Historija* počinje glavom »Pod krilima rimskog orla«, u kojoj se opisuje udes Ilirije i rimskog osvojenja Dalmacije i Panonije, te nalazi koji svjedoče o nazočnosti Jevreja tamo i u Makedoniji, zadržavajući se naročito na Solinu, Benkovcu i Stobima. Prešavši na pobjedu kršćanstva, J.E. opisuje neprijateljski odnos Bizanta prema Jevrejima i udes tamošnje jevrejske dijaspore koji se kasnije mijenja dolaskom Južnih Slovena na Balkan, a naročito pobjedom Turaka. U glavi »Gevalim« J.E. iznova proučava sav dostupni materijal objavljen u Jugoslaviji, u Izraelu i drugdje o tome narodu koji nas zanima, jer su to, po jednoj teoriji koju prisvaja i J.E., Hrvati i jer se u njihovoj delegaciji kordovskom kalifu spominju i dva Jevrejina. U jevrejskoj historiografiji pitanje Gevalim samo je kratka i sporedna fusnota historiji jevrejskog kraljevstva Hazara, ali za nas je to vrlo interesantna lektira, a J.E. donosi uz put i novog materijala o Hazarima.

Na sigurnijem historijskom tlu nalazimo se u glavi »U sjeni militantnog krsta«, počevši od prvog krstaškog rata 1096, kada su Evropom tekli potoci jevrejske krvi i kada su Jevreji našli utočište u Mađarskoj i u Sloveniji. J.E. opisuje privrednu djelatnost Jevreja u slovenačkim zemljama Austrije, njihovu općinsku organizaciju i kulturno stvaranje sve do izгона, koji je bio djelo njemačkih grofova. Slovenački Jevreji našli su sklonište, među ostalim, u Burgenlandu, u zapadnoj Mađarskoj, odakle će kasnije stići osnivači mnogih hrvatskih i slavonskih općina.

U istoj glavi ispituje J.E. vijesti o nazočnosti i djelatnosti Jevreja u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Srbiji koja je uključivala i današnju Makedoniju, pa donosi i materijal koji velikim dijelom nije bio poznat široj javnosti.

S naročitom ljubavi pisana je glava »Biser Jadrana«, u kojoj J.E. upotpunjuje ranije objavljene podatke o Jevrejima u Dubrovniku. Opis promjenljive sudbine dubrovačkih Jevreja završava konstataci-

jom da su Dubrovnik i dubrovački Jevreji u stoljećima simbioze ispisali sjajnu stranicu u historiji porodice narodâ.

Mnogim interesantnim detaljima obiluje i glava »U carstvu sklonom Jevrejima«, koja obuhvata povijest osmanlijske imperije, kao i Srbije i Bosne, sve do Berlinskog kongresa 1878. I u ovoj glavi, kao i u svim drugima, J. E. navodi osnovne historijske, a prema potrebi i geografske podatke, da bi time dao okvir za prikaz sudbine Jevreja koji su se tamo našli za vrijeme dolaska novih gospodara ili su došli onamo kasnije, bilo bježeći ispred progona u kršćanskoj Evropi bilo tražeći nove izvore egzistencije, nakon što su im se presušili raniji izvori. I u historiji Jevreja jugoslovenskih zemalja ponavlja se nekoliko puta proces poznat iz drugih krajeva svijeta: iz ekonomskih razloga ili zbog vjerskih progona Jevreji traže novu postojbinu; najprije prodiru u strani svijet najsmioniji, najsposobniji ili najočajnjiji; oni odlaze u nepoznato u vrlo malenom broju, bez porodica, i proučavaju mogućnosti smještavanja u trgovini, novčarstvu, zanatima, gdjekad i kao liječnici; tek iza godina ili decenija ustaljuje se veći broj Jevreja u novoj sredini, osnivaju se općine, različne institucije i samoupravna tijela; život dobiva vid organizovanosti i stalnosti, sve dok iza dužeg ili kraćeg vremena ne izbije kriza, iz najrazličnijih razloga koji nekad nemaju nikakve neposredne veze s Jevrejima — pa treba iznova hvatati putnički štap i tražiti novo sklonište. U izvjesnoj fazi toga historijskog procesa dolazi i u turskim krajevima do stvaranja geta, koji je tamo doduše imao blažu formu nego u kršćanskoj Evropi, ali se u suštini nije mnogo razlikovao od evropskog geta.

U ovoj glavi J. E. ima prilike da pokaže koliko je jevrejska zajednica u Turskoj, a prije svega u Palestini koja je postala i do 1917. ostala dio turskog carstva, uticala na evropske Jevreje, a naročito na Jevreje Balkanskog poluotoka. U tom kontekstu opisuje detaljno i ličnosti koje su potekle iz naše sredine ili su se kroz neko vrijeme zadržale u njoj. Pri obrađivanju perioda punih dramatskih događaja i historijskih obrata, J. E. se iscrpno služi ranijim radovima, ali već samom konfrontacijom podataka iz različitih izvora, među njima i takvih koji nisu bili poznati ranijim istraživačima, on zaobljuje sliku i dolazi do novih zaključaka.

Preposljednja velika glava »Između asimilacije i obnove« donosi historiju Jevreja Hrvatske, Slavonije i Vojvodine. Podaci o Vojvodini osnivaju se uglavnom na nedovršenom radu prerano umrlog Jakova Ben Mihaela (Levingera). U toj glavi naročito je zanimljiv materijal o »srednjoevropskom faktoru«, to jest o jevrejskoj migraciji iz Moravske, Burgenlanda i drugih mađarskih komitata. Ta je migracija u malome odigrala u nastajanju hrvatsko-slavonsko-vojvođanskog jevrejstva istu onu ulogu koju je u mnogo većim razmjerima u 16. stoljeću odigralo doseljenje sefardskih Jevreja u Turskoj, Srbiji, Makedoniji, Bosni, i uopće na Balkanu i na Prednjemu istoku. Ti su podaci ilustrirani i rodoslovljima nekih hrvatsko-slavonskih porodica koja se donose u »Dodatku«.

Posljednja glava posvećena je »Vjesnicima obnove«, varaždinskom rabinu Jekutijelu Hiršenštajnu (1779—1849) i zemunskom rabinu Jehudi Haj Alkalaju (1798—1878). Značajno je da njihovo »pre-cionističko« djelovanje nije nimalo uticalo na njihovu neposrednu okolinu, mada su se kasnije ispreplele mnoge legende oko Jehude Haj Alkalaja i preteča Teodora Hercla koji su živjeli u Zemunu. Ali u djelima rava Alkalaja opisano je i njegovo neuspjelo nastojanje da se šabački Jevreji isele u Palestinu iza nemira 1865, a u njegovoj porodici živjela je cionska ideja. J. E. je istrkao iz zaborava skromnog varaždinskog rabina, čije se ime donedavna uopće nije spominjalo kada se govorilo o pretečama cionizma. I o zemunskom rabinu donosi podatke koji nisu poznati širim krugovima. Ta se glava završava kratkim osvrtom na početke cionističkog pokreta u našim krajevima, koji su uostalom spomenuti i u završnim odlomcima o Srbiji i Bosni.

»Dodatak« donosi (na njemačkom jeziku) nekoliko izvještaja austrijskog generalnog konzula u Travniku, von Mitesera (Ivo Andrić ga u *Travničkoj kronici* zove Miterer). U njima se opisuje stanje bosanskih Jevreja u početku 19. stoljeća. Kako je već spomenuto, »Dodatak« donosi i niz karakterističnih genealogija nekih hrvatsko-slavonskih jevrejskih porodica s opisom njihovih sudbina kao i detaljne biografije Hinka Hinkovića i Josipa Franka, dvaju političkih antipoda, koji su ostavili jevrejsku zajednicu i odigrali vidnu ulogu u historiji Hrvatske.

Knjiga je praćena geografskim mapama i fotografijama, a dodat joj je pored detaljne bibliografije i predmetni indeks koji će olakšati upotrebu knjige. U brojnim fusnotama je data uglavnom: transkripcija imena i riječi koje su nepoznate prosječnom hebrejskom čitaocu; naznaka izvora; napomene koje upotpunjuju tekst, a iz bilo kojeg razloga nisu ušle u tekst.

Historija kao književno djelo

Završujući ovaj shematski prikaz *Historije Jevreja Jugoslavije* i ostavljajući objektivnim stručnjacima da izreknu sud o njenom sadržaju sa znanstvenog gledišta, htio bih da dodam još nešto o toj knjizi kao literarnom djelu. Kao što sam rekao u popratnoj riječi »Uz knjigu«, ona je samo vidljivi dio ledenog brijega kojemu se najveći dio krije ispod morske površine. Čitalac knjige jedva će moći da nasluti koliko je rada uloženo u skupljanju i organizaciji materijala, Kako svjedoče oni koji su čitali rukopis, knjiga je pisana tečno i čita se lako, tako da može da pobudi interesovanje u svakoga koji nije nesklon čitanju historijske literature. Pa i onaj koji će naći da je to, s gledišta opće historije jevrejskog naroda ili narodâ jugoslovenskih zemalja, samo skup epizoda, anegdota i »fusnota«, priznat će piscu da je znao srediti te fusnote u organsku cjelinu, povezati epizode

i interesantno ispričati anegdote, tako da im i laik može shvatiti historijski značaj.

A pri ocjeni ove *Historije* kao literarnog djela, ne ulazeći u stručno ispitivanje gledišta i činjenica koje u njoj dolaze do izražaja, treba uzeti u obzir i to da je ona namijenjena čitaocima različitih kategorija, s različnim predznanjem. Autor je vodio računa, u jednu ruku, o onima koji nemaju nikakvog ili imaju sasvim površno znanje o zemljama i o historiji Južnih Slovena (a eventualno i Rima i Venecije, Bizanta i Turaka, Beča i Pešte, koji su svi uticali na te zemlje). U drugu ruku vidio je pred sobom čitaoce koji doduše razumiju hebrejski (ili će čitati knjigu u prevodu ako se prevede), ali ne znaju mnogo o jevrejskoj duhovnoj baštini koja je do nas stigla uglavnom u religioznim oblicima. Uvažavanje tih različitih kategorija samo je učvrstilo spomenuto autorovo gledište da se prošlost jugoslovenskih Jevreja mora prikazati u širem i obimnijem okviru prostora i vremena u kojemu se zbivala. Književna kritika imat će da kaže koliko je uspio da odvagane pojedine elemente i da načelno održi između njih potrebnu ravnotežu, i pored nesimetrije u prikazu pojedinih pokrajina i pojedinih perioda, kojoj je razlog uglavnom u nejednakosti izvora na koju J.E. upućuje u uvodu. Te izvore ni najkritičnije obrađivanje ne može da svede na zajednički nazivnik.

Ne prejudicirajući stručni sud historika i književnika, mislim da Hitahdut olej Jugoslavija smije da bude zadovoljan i ponosan što izdaje ovu *Historiju Jevreja Jugoslavije*. Nadam se da će prvi dio naići na dobar prijem koji će nas obodriti na nastavak rada i ubrzati dovršenje i izdavanje drugog dijela.

Dr BUKIĆ PIJADE

Šabac, rodno mesto Bukića Pijade, grad u kome se pored Valjeva najlepše srpski govorilo; mesto koje je dalo veliki broj intelektualaca i čuvenih trgovaca čije je ime sačuvano i u narodnoj pesmi, Šabac je nekad, davno, u mnogome čemu odmakao od drugih srbijanskih palanki. Šapčani su bili ne samo ustaoci i vredni privrednici; njima, reklo bi se, novac i tečenje nije bio jedini cilj. Oni su voleli život, duhovitu šalu, katkad i preteranu (»šabačka čivija«); voleli su pesmu, provod i muziku. Bilo je nečeg od gospodstva i kolenovića u njihovom držanju i postupku. A bogata Mačva sa svojim proizvodima (šljiva) davala je zaradu i imućnome i siromahu. Bilo je nečeg još sevdalijskog u karakteru čak i prosečnog čoveka rođenog u tom veselom gradu.

Živeći u toj žovijalnoj sredini, Bukić je bez sumnje primio i nasledio nama vrlo simpatične odlike koje su sačinjavale komponente njegova karaktera i njegovih urođenih navika. Otuda se Bukić tako prijatno osećao u društvu čuvenih suzovaca, čiji je predsednik bio Jelenko Mihajlović, a jedan od faktotuma dr Mika Alas, obojica vođe »Suza«.¹

Otvoren i nasmejan, ljubazan i uvek dobro raspoložen, Bukić je osvajao svojim prirodnim i neizveštačenim držanjem. Leporek i razgovoran, veliki kozer, oran za šalu i duhovitu reč, on je rado slušao dosetke i sam ih je, uz grohotan smeh, na pregršte pričao i saopštavao drugima.

Bio je rodnom iz siromašne šabačke porodice. Otac mu je bio zanatlija. Podsmevajući se samome sebi, Bukić je govorio da vodi poreklo od čuvene plemićke porodice »fon džamdžija« (turska reč: staklorezac). Školovanje njegovo bilo je u materijalnom pogledu vrlo mučno. Pravo je čudo kako je u takvim okolnostima živio kao student medicine u Beču, hraneći se po menzama i oskudevajući u svemu. U tom privlačnom milionskom gradu, u kome je »sladak život« bio veliko iskušenje za studente sa Balkana, Bukić je više gladovao i

¹ »Suz« intimno društvo za razonodu beogradskih intelektualaca. Negovalo je narodnu muziku i prikupljalo smešne bezgramotne oglase, štampane u dnevnim listovima (tzv. suzovski »protokol«).

skomračio, ali je ipak završio medicinske studije, zahvaljujući zlehudoj pomoći jevrejskog društva »Potpora« iz Beograda, i, verovatno, još nekog dobrog čoveka.

Pre nego što će poći u Minhen na specijalizaciju akušerstva i ženskih bolesti, upoznao je svoju buduću suprugu Bertu Pinkas, kćer beogradskog trgovca. Za sve vreme njihova srećnog braka, Berta je bila njegov pravi anđeo-hranitelj, iskreni drug i savetnik na čiju je reč Bukić mnogo polagao. Praktična i iskusna trgovkinja koja je ispekla zanat u očevoj radnji, Berta je bila energična žena, znala je šta hoće, i stvarno, ona je spasla Bukića koji bez nje teško da bi prokop-sao u životu punom zamki i iskušenja za mladog čoveka i boema kakav je bio. Iz toga braka rođeni su kći Luci i sin Bata, koje su roditelji stigli da izvedu na put dajući im mogućnosti za više obrazovanje. Bukić je bio naročito ponosan svojom kćerkom koja je učila sociologiju na Lajpciškom univerzitetu i otpočela saradivati u našim ekonomskim časopisima.

Dr Bukić Pijade

Otvarajući ordinaciju, Bukić je uspeo da se svojim znanjem i umešnošću svoje Berte, pa i svojom simpatičnom pojavom, istakne u svojoj struci i stekne lep glas kako u širem srpskom tako i u užem, jevrejskom krugu.

U to doba se u sefardskoj zajednici u Beogradu vodila ogorčena i žučna borba između »Mladoturaka« i »Staroturaka« zbog izvesnih nepravilnosti oko zidanja nove sinagoge »Bet Jisrael« u Ulici cara Uroša (bačena u vazduh od Nemaca). Taj sukob između stare i mlade generacije završio se pobedom »Mladoturaka«, koji su preuzeli op-

štinu pod predsedništvom Benciona Bulija. U društvu te mlade generacije bili su mnogi ugledni članovi beogradskih sefarada: Rafailo Finc, advokat, Avram S. Lević, načelnik Ministarstva finansija, Jovan B. Mandil, novinar, Solomon Demajo, trgovac. Zatim dr Solomon Alkalaj, Šemaja Demajo, dr Bukus Alkalaj i dr Bukić Pijade.²

Docnije će Bukić biti izabran za predsednika Sefardske opštine i kao takav, zajedno sa svojim prethodnikom doktorom Solomonom Alkalajem, ostaviti dostignuća trajne vrednosti kako materijalne (podizanje Jevrejskog doma — delo dra Solomona), tako i u prosvetno-kulturnom pogledu (Jevrejska čitaonica, čuvana sa svojih predavanja, pod rukovodstvom Arona Alkalaja).

O Bukićevom značajnom radu u loži Bene Berit »Srbija«, kao i u velikoj loži »Jugoslavija« biće drugi put reči.

Imajući široko interesovanje i razumevanje za publicistiku, poznat i cenjen u novinarskim krugovima Beograda, Bukić ulazi u redakciju »Politike« u kojoj je aktivno saradivao objavljujući iz svoje struke niz članaka. Ovi napisi, pisani dobrim stilom i sočnim jezikom obrađuju mnoga delikatna pitanja odnosa između polova i bili su vrlo dobro primljeni od široke publike ovog najčitanijeg lista u našoj zemlji. Spremao se da te članke zasebno izda, ali ga je rat u toj nameri sprečio.

Broj članaka, predavanja i intervjuja koje je u raznim listovima i publikacijama objavio obuhvata preko 50 brojeva (samo u »Politici« preko 30). Tako isto je svoje priloge davao i jevrejskoj štampi u Beogradu, Sarajevu i Zagrebu (»Hanoar«, »Glasnik Saveza jevrejskih opština«, »Vesnik jevrejske sefardske opštine u Beogradu«, »Spomenica Benevolencije i Potpore«, Sarajevo, »Jevrejski narodni kalendar«). I, najzad, u lekarskoj stručnoj štampi mogu se naći njegovi radovi (»Srpski arhiv za celokupno lekarstvo«, »Lekar«).³

Od njegovih predavanja vredi pomena ono održano u velikoj sali Jevrejskog doma u Beogradu o Tomi Masariku, prilikom svečanog otvaranja Jevrejske čitaonice u Beogradu. Pred prepunom salom, predavanju je prisustvovao i tadašnji poslanik Čehoslovačke Republike u Beogradu sa celim osobljem poslanstva.

Bio je duboko potresen i uzbuđen smrću dvaju beogradskih prvaka sefardske zajednice, veoma zaslužnih predsednika Sefardske opštine dra Solomona Alkalaja i Šemaja Demaja, sa kojima je drugovao i u javnim poslovima saradivao. Svoje osećanje bola on je ranjena srca izneo u »Spomenici Benevolencije« u Sarajevu.⁴

Došla je fatalna 1941. godina koja je za jugoslovenske a naročito za beogradske Jevreje značila katastrofu. U okupiranom Beogradu otpočela je hajka na Jevreje i rodoljube u koje je okupator posumnjao da su protivnici nacističke »nove Evrope«.

² Aron Alkalaj: »Staroturci i Mladoturci« u Beogradu — Spor oko zidanja nove sinagoge »Bet Israel«. *Jevrejski almanah 1965. i 1967.*

³ Vidi »Dodatak« ovom napisu.

⁴ *Spomenica Benevolencije i Potpore, 1933.*

Uoči 8. novembra 1941. godine uhapšeno je oko 200 beogradskih intelektualaca među kojima je bio i Bukić. Oni su kao taoci odvedeni u logor na Banjici. Bilo je tu članova Akademije nauka, profesora univerziteta i gimnazija (npr. prof. Siniša Stanković, prof. Boža Kovačević, inž. Klementije Bukavac, prof. Mika Ilić, prof. Milan Žujović i dr.). Bukićevi Berta i Bata su zatvoreni kod Topovskih šupa, odakle se više nisu vratili. Njegova kći se sakrivala u okolini Splita. Ali se ni ona nije spasla. Kako se osećao taj čovek rastrzan brigom za svoje ukućane od kojih nije imao vesti, svestan da i njegov život ne vredi ništa! Pa ipak, po rečima njegovih kolega zatvorenih u logoru, hrabro se držao bodreći svoje sapatnike. Čak je stigao da u šaljivom tonu napiše tri pesmice.

U logoru je radio kao lekar i postavljao takve dijagnoze koje su njegove drugove oslobodile logora, tako da je na kraju ostao sam sa još dva taoca.⁵

Ali njegovo zdravlje, pod teškim udarcima sudbine i događaja u zemlji, počelo je naglo popuštati. Devetnaestog septembra 1943. godine ugasio se njegov život — dr Bukić nije dočekao oslobođenje. U poslednjim časovima našli su se kraj njega dr Živković i dr Delineo. Nije poznato mesto gde je sahranjen. Najverovatnije je da je to bila opšta grobnica Jevrejskog groblja u Beogradu.

Prošlo je skoro 30 godina od kako je nestala simpatična figura Bukića Pijade. Onima koji su ga poznavali ostalo je u sećanju njegovo otvoreno i neusiljeno držanje, duhovitost i tečan način govora. Jednostavan i nenametljiv, nikada gord niti kičeljiv, svakome je pristupao iskreno i kao lekar i kao javni radnik i kao publicista.

Jevrejskoj sredini, kao predsednik Opštine i predsednik BB lože dao je maksimum svojih sposobnosti ulažući sve plemenite napore u korist naše zajednice.

Među Srbima Bukić je bio voljen i cenjen. Svojom ličnošću, svojim držanjem i objavljenim člancima, mnogo je doprineo boljem razumevanju specifičnosti jevrejske psihe i jevrejskog mentaliteta i pomogao da se već stvorena simbioza između uže jevrejske zajednice i šire srpske sredine još više pojača i produbi.

DODATAK

Spisak članaka, predavanja i intervjua dra Bukića Pijade, prema bibliografskim podacima Leksikografskog zavoda u Zagrebu

»Bajka o preranom starenju«

»Politika«, 1930, broj 7 888, str. 6.

»Brak i bolest«

Kalendar »Vreme«, 1924, str. 43—46.

⁵ Svetli tragovi jednog herojskog mučenika (sa člancima Dobrivoja Dim. Brankovića i dr Žarka Fogaraša) *Jevrejski almanah za godinu 1957—1958.*

⁶ Po sećanju pisca ovog članka, Bukić Pijade rođen je 1881. godine, poživio je, prema tome, 62 godine.

- »Čednost«
  - »Politika«, 1932, broj 8 612, str. 14
- »Dr Kosta M. Jovanović«
  - »Politika«, 1934, broj 9 493, str. 8.
- »Dr Mihajlo Petrović«
  - »Lekar«, 8/1934, broj 174, strana 3.
- »Duševnost u teškom času«
  - »Politika«, 1931, br. 8 144, str. 16.
- »Carski prorez«
  - »Srpski arhiv za celokupno lekarstvo, XVI/1910, sv. 2, str. 61—67; sv. 3, str. 122—129.
- »Omladinski slet«
  - »Hanoar«, 4/1930—1931, 1. 87—88.
- »O Mosesu Mendelsonu« (govor na sveč. skupu u beogradskoj Jevrejskoj čitaonici)
  - »Vreme« X/1930, broj 2 905, str. 4.
- »Higijena žene«
  - »Odjek«, XXII/1924, broj 34, str. 2—3.
- »Iz detinjstva u devojaštvo«
  - »Politika«, XXII/1925, broj 6 001, str. 11—12.
- »Budućim majkama«
  - »Politika«, XXVI/1929, broj 7 728, str. 9.
- »Kralj je mrtav«
  - »Čuvajte Jugoslaviju«, 1/1935, 2, str. 60—64.
- »Križa u braku i »divlji« brak«
  - »Politika« XXXVII/1940, br. 11 352, str. 20.
- »Miloš Radojlović«
  - »Politika«, XXXVIII/1941, broj 11 741, str. 14.
- »Mlada supruga u medenom mesecu«
  - »Politika«, XXVI/1929, broj 7 432, str. 24.
- »Moses Mendelson«
  - »Politika«, XXVI/1930, broj 7 806, str. 8.
- »Na pragu tajne«
  - »Politika«, XXX/1933, broj 8 858, str. 18.
- »Neizbežno zaveštanje«
  - »Politika«, XXXVI/1939, broj 10 996, str. 25.
- »Neka nam je sretna nova godina«
  - »Vesnik Jevrejske sefardske opštine«, Beograd, god. 1940, br. 22, str. 2.
- »Nevolje i patnje udovičkog života«
  - »Politika«, XXXII/1935, broj 9 570, str. 25.
- »Odblesak teške današnjice na materinstvo«
  - »Politika«, XXX/1933, broj 8 954, str. 12.
- »Osećaj odgovornosti pre stupanja u brak«
  - »Kalendar narodne odbrane«, god. 1926, str. 150.
- »Položaj lekara u današnjem društvu«
  - »Politika«, XXX/1933, broj 9 095, str. 11.
- »Privlačnost žene«
  - »Politika«, XXIV/1927, broj 6 823, str. 9.
- »Prvi dani materinstva«
  - »Politika«, XXVI/1930, broj 7 788, str. 17.
- »Rak kod žene«
  - »Politika«, XIX/1923, br. 5 372, str. 14.
  - »Gajret«, VIII/1924, broj 16, str. 259.
- »Raspuštenica«
  - »Politika«, XXXIV/1937, broj 10 283, str. 24.
- »Sklonosti i naklonosti organizma žene i njenog temperamenta«
  - »Politika« XXXVIII/1941, broj 11 734, str. 14.
- »Slava srpskih lekara«
  - »Politika«, XVIII/1922, broj 5 176, str. 1.
- »Sreća u braku«
  - »Politika«, XX/1924, broj 5 751, str. 11.

- »Svestrana obaveštenost udavača«
»*Odjek*«, XXII/1924, broj 101, str. 2.
- »Svetla imena« (Benko Davičo, Solomon Alkalaj, David Alkalaj, Šemaja Demajo)
Spomenica »Benevolencija - Potpora«, 1933, str. 57—59.
- »Šemaja Demajo«
Glasnik Saveza jevrejskih opština, 1/1933, 1, str. 54—61.
- »U porođajnim mukama«
»*Politika*«, XXIII/1926, broj 6 473, str. 15.
- »Usedelica«
»*Politika*«, XXXI/1934, broj 9 214, str. 19.
- »Značaj jednog složenog mehanizma u organizmu žene«
»*Politika*«, XXVIII/1931, broj 7, str. 12.
- »Žena hladne krvi«
»*Politika*«, XXXV/1935, broj 10 640, str. 14.
- »Žena i jedno od njenih najznačajnijih obeležja«
»*Politika*«, XXXII/1935, broj 9 678, str. 14.
- »Žena na uranku i zaranku svoga bitisanja«
»*Politika*«, XXIX/1932, broj 8 500, str. 18.
- »Žena nerotkinja«
»*Politika*«, XIX/1923, broj 5 283, str. 20.
- »Pred izbore za Sefardsku opštinu« (intervju)
»*Jevrejski glas*«, 1932, broj 19, str. 3.
- »Jedan slučaj istovremene materične i vanmaterične trudnoće«
»*Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*«, XVIII/1912, sv. 4, str. 130.
- »Dr Jovan Danić«
»*Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*«, XXVI/1924, broj 11, str. 452.
- »Hvala Pregaocu« (posvećeno dru Aleksandru Lihtu povodom 50-godišnjice života)
»*Židov*«, XVIII/1934, br. 14, prilog str. 2.
- »Iz nedavne prošlosti Jevrejske Sefardske opštine«
Jevrejski narodni kalendar, 1938—1939, str. 33.
- »Izbor supruga«
»*Politika*«, XXV/1928, broj 7 075, str. 18.
- »Nervozna žena«
»*Jedinstvo*«, V/1923, broj 1 264, str. 2.
- »Protest« (Jevreji i Arapi)
»*Židov*« XIII/1929, broj 36, str. 1.
- »Značaj telesne konstitucije kod žene«
»*Politika*«, XXIV/1927, broj 6 719, str. 15.

JEHUDA HAJ ALKALAJ (1798—1878)

Bogata je plejada velikana (Gedolej Jisrael) u dugoj istoriji jevrejskog naroda. Tu spada i svetli lik zemunskog rabina Jehude ben Šelomo Haj Alkalaja. Nezavisno, a delom i pre Mosesa Hesa, Leo Pinskera, Cvi Kalisera i Samuel Mohilevera, bio je protagonista jevrejskog nacionalnog preporoda.

Rav Alkalaj se, već 70 godina pre Bazelskog programa (1897) u svojim napisima, rečju i delom, zalaže za obnovu i izgradnju Erec Jisraela. Devedeset godina pre Balfurove deklaracije (1917) on je shvatio potrebu i značaj diplomatske aktivnosti. Njegov praktični duh zagovara osnivanje opšteg jevrejskog fonda »Cedaka klalit« (opšte darivanje) za otkup zemljišta, oko 60 godina pre osnivanja Keren Kajemmet Lejisrael (1901) i drugog fonda za investicije na bazi »Maaser« (desetine) (1868), 52 godine pre osnivanja Keren Hajesoda (1920). Među prvima u novom veku se zalaže za obnovu jevrejske svetovne kulture i za pretvaranje svetog jezika u živi narodni jezik. U svojoj prvoj knjizi »Šema Jisrael« (Čuj, Izraele — 1834) 62 godine pre knjige dra Teodora Hercla »Der Judenstaat« (Jevrejska država) (1896) izlaže u osnovi istovetnu misao o neophodnoj potrebi i neosporivom pravu naroda na život u zemlji praotaca.

Nema sumnje, Rav Alkalaj spada u red malobrojnih mislilaca i pokretača jevrejske nacionalne renesanse. Snagom realiste sagledao je težak položaj naroda i vidovitošću mudraca ukazao na rešenje. Istoričar Jichak Gur-Ari govori o njemu: »Jedan iz minjana od desetorice prvih u Jisraelu, koji su tražili put k obnovi i utrlji ga.«

Čitalačka publika »Jevrejskog Almanaha« ne poznaje njegova pregnuća usmerena ka uzdizanju sunarodnjaka iz drevne patrijarhalne učmalosti i teške letargije istočnjačkog fatalizma. Ne poznaje njegov napor da čoveka geta uputi novim stazama i novim saznanjima, ka novim tekovinama modernog vremena. Ne poznaje njegovu nepoštednu borbu protiv negiranja sopstvene narodnosti i traženja solucije u totalnoj asimilaciji u nejevrejsku sredinu.

Ovaj napis nema i ne može imati pretenzije naučne rasprave. Nastoji da bar donekle popuni ranije navedenu osetnu prazninu; da bar u grubim crtama osvetli lik, ideje i rad velikog rabina gradića

Vojne krajine na međi dvaju svetova; da naglasi njegovo pregalaštvo u stvaranju prekretnice sudbine večitog Ahašvera; da — možda ne dovoljno celovito i sistematično — prikaže problematiku određenih jevrejskih sredina i razna previranja jevrejskog sveta Alkalajevog vremena. Ovaj rad može i treba da posluži kao skroman doprinos budućoj temeljitoj monografiji tog velikana jugoslovenske i svetske jevrejske prošlosti.

Reč ima istorija ...

Rabi Jehuda Haj Alkalaj sa ženom Esterom

* * *

Porodično ime Alkalaj se pojavljuje na Balkanu u XV veku. Ta sefardska familija je poreklom iz Alkale u Kastiliji. Ispred progona inkvizicije izbegla je iz Španije u Solun 1492. godine. Prvi poznati pripadnici te porodice u Solunu bili su Samuel i njegovi sinovi Avraham i Moše. Njihovi potomci su se istakli kao rabini i učenjaci.

Rabi Jehuda ben Šelomo Haj Alkalaj rođen je u Sarajevu godine 1798. Još kao dete poslat je u Jerusalim na školovanje. O prvim godinama boravka Jehude u Jerusalimu se ne zna mnogo, jer o tome ne postoji verodostojna dokumentacija. U ono vreme još uvek u Jerusalimu, koji se još uvek nalazio unutar zidina starog grada, bio je malobrojan, siromašan i ugnjetavan od turske vlasti. Pored sefarda, koji su se već ranije nalazili u zemlji, nastale su i nove aškenaske zajednice. Kratko vreme nakon useljavanja hasida (početak 1777) nastala su previranja. Ta previranja između hasidim (milosrdan, pobožan) i haperušim (pristalice rabinske nauke, zaštite tore) nisu mogla proći bez uticaja na Jehuda. Ne bez razloga se pretpostavlja da je humana sadržina hasidskog misticizma ostavila traga na misaoni svet mladog čoveka.

Jehuda je odgojen u više škola koje su postojale među sefardima u Jerusalimu. Pohađao je slavnu »ješivu hahama« i bio je učenik njenih velikih rabina. Upijao je u sebe reči kabalističkih mudraca koji su već mnogo godina zauzimali važno mesto u duhovnom životu Jerusalima. Oni su težili oslobođenju i preporodu. Prirodno je da pod uticajem učenja tih mudraca i podstaknut ličnim doživljajima Jehuda biva zaokupljen sličnim mislima i istovetnim osećanjima. Istorijske činjenice i maštanja se prepliću. Nije teško zamisliti tog stasitog mladića, obdarenog zdravim razumom i osećajnim srcem, kako se povlači u neki usamljeni, skriveni kut starog Jerusalima i posmatra bedne ostatke nekada moćnog grada. Zar nije prirodno što su u tom ambijentu morali pred očima iskrsavati strašni događaji prošlosti. Gur-Ari pesničkom snagom opisuje meditiranje Jehude: »Jerusalim koji je bio radost cele zemlje, još uvek leži razrušen, osramoćen i pust. Pa i ako se pojave mesije, oni su lažni; svršetak je neslavan. A ti, Bože, dokle ćeš? Zar zaista nije dosta? ... Zar doista nema izlaza? ...«

Po svršetku studija, u dvadeset i petoj godini, ponuđena mu je čast hahama i učitelja jevrejske škole u Zemunu. Živeo je pola veka (1825—1874) kao rabin u tom gradiću Vojne krajine. Promena je bila velika i označila je početak neprekidnog stvaralačkog rada i vanrednih pregnuća u službi jevrejskog naroda. U Jerusalimu stečeno znanje se proširilo novim elementima. Zemun, izloženo granično mesto, imao je osobeni geopolitički položaj i značaj. Jehuda Haj Alkalaj, kao savremenik značajnih događaja u svetu, mogao je da posmatra dejstvo francuske revolucije kao i pokreta za oslobođenje balkanskih naroda od turskog jarma. Prvi srpski ustanak je veoma mnogo uticao na njegov misaoni svet. Potlačeni položaj njegove jevrejske sredine stimulatивно je delovao na borbenost i buduće akcije zemunskog rabina.

Zemun je skoro sve vreme turske vlasti (1521—1717) bio više muslimansko nego hrišćansko naselje. Tek posle Beogradskog mira (1739) dobio je politički značaj i povoljnije uslove za ekonomski napredak. Odvojen političkom granicom od Beograda u čijoj je senci samo životario, vremenom je postao glavno austrijsko stovarište ogromnih količina turske robe za centralnu i zapadnu Evropu, kao i zapadnoevropske robe za Tursku.

Tursko-austrijski rat (1788—1791) presekao je za izvesno vreme taj promet samo s dubljom turskom pozadinom, ali je još jače povezao zemunsko obogaćeno građanstvo s beogradskom grčko-cincarskom i jevrejskom čaršijom. Trgovački promet između Austrije i Turske preko Zemuna rastao je sve više i na prelazu iz XVIII u XIX vek bio je veći nego ikad. Uprkos prosperitetu trgovine i zanatstva, život zemunskih Jevreja nije bio lak. U političkom pogledu bili su sasvim zapostavljeni, a njihova privredna delatnost bila je sprečavana zabranama i ograničenjima svih vrsta.

Godine 1746. Zemun je potpao pod vojnu granicu. Godine 1749. postao je slobodni vojni komunitet dobivši 1751. svoj organizovani Magistrat kao političko-upravnu i sudsku vlast prvog stepena. Na području vojne granice, Jevrejima je bilo zabranjeno stanovanje. Izuzetak je od 1753. godine bio Zemun. Godine 1871. razvojačena je vojna granica i njeni stanovnici su prestali da budu vojnici. Zemun je od vojnog komuniteta postao slobodni grad.

Prema dokumentima zemunskih arhiva Jevreji su u Zemun dolazili uglavnom iz Beograda. Istoriograf Ignjat Sopron navodi u svom delu »Monografija Zemuna i okoline« (Monographie von Semlin und Umgebung) da se u Beograd posle austrijskog osvajanja 1717. naselio izvestan broj Aškenaza.

U to vreme u Beogradu je živelo oko 33 sefardskih porodica i otprilike isti broj aškenaskih. Stvorene su i dve opštine — sefardska i aškenaska. Austrijanci su propisali veoma stroge odredbe za Jevreje jer su ih smatrali za »zlo koje se ne može iskoreniti, ali kome se može sprečiti razvoj«. Kada su posle Požarevačkog mira (1739) Austrijanci napustili Beograd, izbegli su iz njega doseljeni Austrijanci i austrijski Jevreji. Oko 20 porodica, pretežno aškenaskih, nastanilo se u Zemunu. Gradić je tada spadao u vlastelinstvo grofova Šenborn (Schönborn).

Iako strogo uzevši ne spada u okvir ove tematike, vredno je navesti da se među jevrejskim doseljenicima nalazila i porodica Hercl (preci dra Teodora Hercla) koja je za vreme austrijske vladavine (1717—1739) živela u Beogradu. Život te porodice sposobnih zanatlija bio je buran. Iz dokumenata zemunskih arhiva se vidi na primer:

a) u popisu Jevreja iz 1756. godine stoji da staklar Hercl Koen stanuje u svojoj kući, a da se doselio iz Beograda 1739. godine;

b) Zemunski magistrat, Protokol veća za godinu 1782, str. 108: »Na tužbu staklara Lorenca Čepića da mu Jevrejin staklar Viktor Hercl kvari posao, zaključilo je 7. 6. 1782. Magistratsko Veće da se

Herclu zabrani rad u gradu.« On se bavio i zastakljivanjem pravoslavnih crkava po selima Petrovaradinske regimente.

c) Arhiv grada Beograda, Delovodni protokol Odbora zemuskog veća (Rathaus Protoccol) b. 552/1849: »Određena je naročita komisija da ispita politički prestup Simona Hercla radi pomaganja Mađarskog ustanka«. Odbor zemunski kaznio ga je zatvorom od deset dana u gvožđu, ali ga je na molbu i jamstvo Jevrejske opštine, za vreme jevrejskih praznika, pustio na slobodu.

Iz dokumenta Zemuskog magistrata br. 22/1756 vidi se da su u popisu stanovništva nabrojene jevrejske porodice sa napomenom da stanuju u vlastitoj kući. U tom dokumentu poimenično je nabrojano 15 jevrejskih porodica i imena kirajdzija u jevrejskim kućama. Navedena su i njihova zanimanja. Četvorica su označeni kao turski, a ostali kao nemački Jevreji, sa napomenom da su se svi doselili 1739. godine iz Beograda. U šesnaestoj jevrejskoj kući stanovali su kantor, učitelj, šahter i školski služitelj. U jednoj jevrejskoj kući nalazila se jevrejska škola, a u blizini je bila sinagoga. Jevreji su stanovali u posebnoj ulici (Judengasse). Sačinjavali su jednu opštinu. Ukupno su plaćali 150 funti godišnje za toleranciju (Toleranzsteuer). U protokolu Gradskog veća za 1755. godinu je zapisano: »Odobrava se da jevrejske sudijske i crkvene oci sude u parnicama među Jevrejima Zemunske opštine. Zemunski magistrat pružiće im zvaničnu pomoć.«

U Zemun su se stalno preseljavali Cincari i Jevreji iz Turske. Dok se Cincarima dopuštalo da uz položenu zakletvu vernosti ostanu u Zemunu, Jevrejima je to bilo otežano ili onemogućeno. Do kuće u gradu Jevrejin je mogao doći samo posebnim odobrenjem vlasti. Samo prvorodenim jevrejskim sinovima, kao nastavljačima pojedinih porodica, bila je dopuštena ženidba u gradu. To je onemogućavalo prirodni prirast jevrejskog življa u Zemunu. Osim prvorodenih sinova, sva muška deca privilegovanih porodica morala su da napuste Zemun odmah posle ženidbe. Uprkos ograničenjima, broj jevrejskih porodica se povećavao. U popisu za 1804. godinu upisano je svega 27 jevrejskih porodica, godine 1816. odobren je dalji boravak za 30 jevrejskih porodica i posed 30 kuća i jedne opštinske zgrade. U toku daljih godina broj privilegisanih jevrejskih porodica se popeo na 33.

S obzirom na jake poslovne, rodbinske i prijateljske veze Jevreja Zemuna s Beograđanima, kao i sa udaljenijim jevrejskim zajednicama, njihov ekonomski položaj postepeno se popravljao. Zemunski magistrat se godine 1862. izjasnio za neograničeno naseljavanje Jevreja. Ostali propisi neravnopravnosti ostali su na snazi. Godine 1867. uveden je ustavni poredak s naglašenim ličnim slobodama i ravnopravnošću za sve državljane. Godinu dana kasnije Jevrejima u Vojnoj krajini priznata je ravnopravnost sa drugim konfesijama bez ikakvih ograničenja u vezi sa njihovim naseljavanjem i sticanjem nekretnina. Nastupa period građanske emancipacije. Jevrejska opština Zemuna raste, postiže stepen ekonomskog blagostanja i kulturnog procvata, sve do dolaska Hitlerove soldateske.

* * *

Jehuda Haj Alkalaj bio je pola veka (1825—1874) rabin u Zemunu. Napred smo govorili o životnim uslovima Jevreja u Zemunu tog vremena. Prirodno je da su protujevrejski zakoni, uvredljive odredbe i razne druge mere pritiska snažno uticale na ponosni duh i aktivnost zemunskog rabina. On je održavao veze i budno pratio život Jevreja u drugim zemljama, naročito u susjednoj Srbiji.

U tom razdoblju, izuzev kraćih perioda, položaj Jevreja u Srbiji bio je takođe težak. Posle Jedrenskog mira (1827) Srbija je samo nominalno ostala vazal Turske Carevine. Knez Miloš je držao celu upravu u svojim rukama. Za vreme njegove vladavine izgledalo je da vlada harmonija među Srbima i Jevrejima. Godine 1830. zajamčena je Jevrejima u Srbiji ravnopravnost sa ostalim građanima. Kada je knez Miloš napustio Srbiju 1839. godine, ubrzo je počela antijevrejska kampanja s raznim neosnovanim optužbama. Raspirivana mržnja je 1846. dovela do zabrane stanovanja u unutrašnjosti (izuzev Niša). Posedovanje nekretnina je takođe bilo zabranjeno.

Godine 1859. knez Miloš se vratio u Srbiju. Na zahtev da se Jevrejima oduzmu sva prava Miloš je izjavio: »Želim izjednačiti slobodu i blagostanje na sve stanovništvo ove zemlje bez razlike na veroispovesti i narodnost. Sva naređenja koja nisu u skladu s tim načelima imaju mojom željom biti poništena zakonom. Bez razlike svaki stanovnik ove zemlje može se nastaniti gde želi i može se baviti zanatom i trgovinom po svom nahodjenju.«

Sledeće godine (1860) Miloš je umro. Posle njegove smrti nastavljen je progon Jevreja. Iz unutrašnjosti Srbije izgnano je 60 jevrejskih porodica. Netrpeljivost je potpirivao i beogradski list »Svetovid«. U Šapcu je došlo i do nasilja — ubijena su dva Jevrejina, a jedna maloletna devojkica je bila nasilno pokrštena.

Intervencija velikih sila nije urodila temeljitim poboljšanjem prilika. Tek posle Berlinskog kongresa (1878) kada je zagarantovana ravnopravnost stanovnika novih balkanskih država, položaj Jevreja u Srbiji se poboljšao. Donošenjem ustava (1888) i formalno su ukinuta ograničenja zaostala iz propisa 1856. i 1861. godine. Jehuda Haj Alkalaj nije doživeo tu prekretnicu.

Decenijama je rabi Alkalaj razmišljao o sudbini jevrejskog naroda, i posmatrao nevolje svoje sabraće. Pogromi protiv Jevreja u to vreme u Rumuniji, masakr u Grčkoj zbog optužbe da su Jevreji ubili patrijarha u Carigradu 1821. godine, kada je ubijeno oko 5000 Jevreja, i lažna optužba da su Jevreji u Damasku 1840. godine ubili jednog kaluđera kapucinskog reda što je izazvalo mučenje i smrt više desetina jevrejskih porodica u Damasku, posebno su uticali na Jehudu Haj Alkalaja.

Ali, Jehuda Haj Alkalaj nije bio samo posmatrač stradanja Jevreja. Pratio je oslobodilačke borbe drugih potlačenih naroda. Shvatio je da »mukotrni put izabranog naroda« do »dolaska Mesije« nema opravdanja i svrhe. U onim danima piše: »Oni što kažu da se o toj stvari ne treba da govori ni dobro ni zlo — lažu. Velike i svete

opštine u Jisraelu spaljene su vatrom, sve kuće pravednika razrušene — i niko ne obraća na to pažnju. Šta znači to ćutanje? . . . »

* * *

Rabi Jehuda Haj Alkalaj, čovek univerzalne kulture, zadojen jevrejskim tradicijama i znanjem, bio je obuzet problemima jevrejstva. Podigao je svoj glas i ukazao na izlaz. Mnogo je pisao. Publicista Jakir Eventov u »Biltenu Hitahduta« br. 8—9 (1968) navodi: »Do sada su pronađene pedeset i tri publikacije iz Alkalajevog pera. U njegovom opusu ima opširnih rasprava i kratkih pisama hebrejskim časopisima. Prve dve njegove studije pisane su na ladinu a ostalo na hebrejskom. Par svezaka Alkalajevih spisa, na ladinu i hebrejskom, štampao je u XIX veku u Kneževoj štampariji u Beogradu. Druge su edicije štampane u velikim gradovima kao Pešti, Beču, Lajpcigu, Londonu, Amsterdamu, pa čak i u Bombaju. Sarađivao je u svim hebrejskim časopisima svojega vremena od Hamagida u Liki (Lyek) pa do Halvanona u Jerušalaimu.«

Okolnosti ne dozvoljavaju više od letimičnog, hronološkog prikaza najvažnijih dela J. H. Alkalaja:

Godine 1834. izlazi njegova prva knjiga »Šema Jisrael« (Čuj, Izraele). U njoj se javlja misao o naseljavanju Palestine, ali se još ne razlaže koncepcija.

Godine 1839. izdao je hebrejsku gramatiku »Darhe ha Am« (Putevi naroda). Knjiga je štampana u Beogradu. U uvodu, pisanom na ladinu, Alkalaj raspravlja o nužnosti upotrebe hebrejskog kao govornog jezika i razlaže svoje ideje o renesansi na vlastitom tlu.

Godine 1840. u Budimpešti piše svoj napis »Šelom Jerušalajim« u kome izlaže stanje Jevreja u zemljama u kojima žive kao bespravna manjina. Ukazuje na potrebu otkupljivanja zemljišta i stvaranja zemljoradničke kolonije u Palestini.

Godine 1841. u brošuri »Minhat Jehuda« (Dar jevrejskom narodu) štampanoj u Beču, izneo je svoja shvatanja o oslobođenju i podvukao da politički preporod donosi sa sobom i versku, ekonomsku, moralnu i jezičnu obnovu. Istakao je značajnu ulogu Mosesa Montefiorea i Adolfa Kremijeja u suzbijanju krvne klevete u Damasku. Montefioreov odgovor je štampan u drugom izdanju brošure (1843). U tom izdanju Alkalaj predlaže da naseljavanje Palestine otpočne u prvom redu Jevreji sa teritorije Turske Carevine. Kao sultanovi podanici oni ne bi naišli na teškoće od strane vlasti.

Godine 1848. objavljuje »Kol Kore« (Proglas) gde polemizuje sa svojim ortodoksnim protivnicima koji su njegovom shvatanju suprotstavili mesijansku nadu. Ukazuje i na negativnosti reformskog pokreta u Nemačkoj.

Godine 1849. Alkalaj objavljuje napis »Petah kehuda šel Mahat« (Kroz iglene uši) u kojem se, između ostalog, ponovo obračunava sa reform-rabinima.

Godine 1852. u Engleskoj je izdao brošuru »Mevaser tov« (Dobar vesnik). Tu je data suština njegove ranije knjige »Kol kore«. Brošura je prevedena na engleski i uvezana zajedno sa hebrejskim originalom.

Godine 1857. objavljuje napis »Sukat Šalom« (Šator mira) braneći svoje stavove i suprotstavljajući se ideji potpune asimilacije.

Godine 1857. aktivnost J.H. Alkalaja se razgranjava i pridobija nove sledbenike. Te godine u knjizi »Goral la Adonaj« (Božja sudbina) precizno objašnjava svoj program. Ova se knjiga smatra klasičnim delom. Izdata je u Beču. Zbog potražnje, knjiga je doživela drugo izdanje u Amsterdamu godine 1859.

U mnogobrojnim različitim napisima Alkalaj zahteva stvaranje nacionalne organizacije sa rukovodstvom sastavljenim od najuglednijih predstavnika evropskog jevrejstva. On ističe potrebu i značaj diplomatske akcije kojom bi se, preko evropskih vladara, sultan privoleo da odobri slobodno useljavanje u Palestinu i pristao na zakup ili otkup zemljišta uz određenu godišnju rentu — slično praksi u balkanskim državama.

Alkalaj razrađuje plan osnivanja fonda uzimanjem nacionalnog zajma i prikupljanjem raznih doprinosa. Preporučuje i osnivanje specijalne banke. U nizu napisa izlaže da poljoprivredna delatnost treba da bude temelj naseljavanja.

* * *

Jehuda Haj Alkalaj, čovek pera, bio je istovremeno i čovek dela. Znao je da samo pisanje nije dovoljno za širenje i ostvarivanje ideja. Mnogo je putovao da bi ostvario veze sa ličnostima u raznim krajevima sveta. Rabi Alkalaj se nije ustručavao da u tu svrhu potroši sav svoj imetak i da podnese teške žrtve druge vrste. Uložio je svu svoju energiju, znanje i vreme da jevrejstvo izvede na put koji je smatrao ispravnim. Bio je čovek do krajnosti odan svojoj teorijskoj i praktičnoj zamisli. Nije znao za kompromise. To je došlo do izražaja i u stavu prema procesu asimilacije. Era buržoaskog liberalizma, negde brže negde sporije, razbila je okove fizičkog i psihičkog geta. Mnogima je izgledalo da se posle 2 000 godina ugnjetavanja naglo otvaraju mogućnosti lepšeg života. To je donekle bilo i tačno. Usled toga su mnogi Jevreji gladni slobode, ravnopravnosti, boljeg i mirnijeg života, počeli da odbacuju nasleđe prošlosti i baštinu svoje vlastite kulture. U Zapadnoj Evropi javlja se tendencija postepene asimilacije — od prilagođavanja širim nejevrejskim sredinama do potpunog napuštanja svoje grupne individualnosti (vere, običaja, jezika itd.). Mnogi državnici, političari, sociolozi XIX veka, emancipacionisti Jevreja, istakli su: »Jevrejima kao ljudima i građanima sve, kao narodu ništa.« Aksiom »ravnopravnost građana u suštini sadrži i pravo manjinskih grupa da zadrže i neguju svoje kulturne, verske i nacionalne osobenosti« pojavljuje se sasvim sporadično. Međutim, takvi postulati nisu se odnosili na jevrejstvo.

O asimilaciji rabi Alkalaj navodi: »Asimilacija je volja da se jevrejstvo, kao narod za sebe, odrekne opstanka među narodima, s težnjom da se iz jevrejstva izbriše nacionalna i da se zadovolji samo verskom stranom. Čak i u verskom pogledu pokazalo se nastojanje da se sve smanji i suzi, da se odrekne sve što je iskonski jevrejsko, i da se što više izjednači sa crkvama hrišćanskih naroda.« Rukovođen potrebom suprotstavljanja akciji protagonista asimilacije, reform-rabinima, 1852. putuje u Berlin. Tamo sreće velikog učenjaka i propovednika rabi dra Jehiel Sahsa (Sachs), na koga ostavlja snažan utisak i koji o njemu piše: »Svestrano obrazovan, čovek koji posmatra i razmišlja, čovek bistre misli i jasnog pogleda, vredan da mu se pokloni velika pažnja.« Rabi Sahs mu je utro put do drugih jevrejskih ličnosti u Berlinu. Posle Berlina Alkalaj putuje u Lajpcig i u druge centre nemačkih država. Njegovi naponi nisu urodili plodom. Proces asimilacije bio je uslovljen konstelacijom epohe.

Agitujući pet decenija zadržavao se naročito u Beču, Budimpešti, Lajpcigu, Parizu, Amsterdamu, Londonu, Carigradu i Jerusalimu. Za svoje ideje i predloge uspeo je da zainteresuje i da pridobije tadašnje najznačajnije jevrejske ličnosti — Moše Montefiorea, Adolfa Kremijea (Cremieux), Šarla Netera (Netter), članove porodice Rotšild (Rotschild) i još mnoge druge. Boraveći u Parizu, Alkalaj je podstakao na aktivnost svetsku jevrejsku organizaciju »Kol Jisrael haverim — Alliance Israélite Universelle« osnovanu 1860. Ta organizacija je stavila sebi u zadatak da pomaže Jevrejima u postizanju jednakih građanskih prava u onim zemljama u kojima ih još nisu imali i da im pruži zaštitu od proganjanja u onim zemljama u kojima su bili ugroženi; da radi na prosvetivanju i kulturnom napretku Jevreja; da unapređuje zemljoradnju i zanatstvo među Jevrejima; da pruža socijalnu pomoć žrtvama progona; da otkupi komplekse zemljišta u Palestini za naseljavanje Jevreja. Shodno svojim zadacima Alijansa je podizala razne škole prvenstveno u zemljama Turske Carevine (u Bitolju i Skoplju takođe). Materijalno je pomagala Jevreje u nevolji. Preduzimala je diplomatske intervencije u zemljama gde je pretila opasnost Jevrejima. Alkalaj je zamerao Alijansi što nije pristupila ozbiljnije otkupljivanju zemljišta u Palestini, već se zadovoljila osnivanjem, inače značajne, poljoprivredne škole »Mikve Jisrael« (Nada Izraela) godine 1870.

* * *

Rasuđivanje nekih istoričara se čini opravdanim (ne postoji dokumentacija) da su shvatanja rabi Alkalaja, posredno, u bitnoj meri doprinela koncepciji dra Teodora Hercla. Kao mladi intelektualac Hercl je smatrao da je jevrejstvo kategorija koja izumire i koja će ubrzo nestati među drugim narodima. Doživeo je preobražaj tek u svoje zrelo doba. Na taj preokret presudan uticaj je imala poznata Drajfusova afera 1894. godine.

Do te afere Hercl je bio prožet francuskom i nemačkom kulturom bez naročite veze sa Judaizmom. Godine 1894, svega nekoliko meseci pre hapšenja Drajfusa, ocenjujući jedno Dimino književno delo, on piše: »Dobri Jevrejini Danijel hoće da pronade domovinu svoga roda i tamo da sakupi svu svoju raštrkanu braću. Ali baš ovakav Danijel zna da Jevrejima ne može da pomogne njihova domovina. Pa i ako bi se Jevreji 'vratili kući', sutradan bi otkrili da već odavno ne spadaju jedan uz drugog. Vekovima su oni pustili korenje u svojim novim sredinama, odnarodili se, postali različiti, a njihove karakterne sličnosti formirao je samo pritisak koji ih svuda okružava...«

Drajfus je uhapšen 14. oktobra 1894, a istovremeno je izbila erupcija latentnog antisemitizma. Već od 21. oktobra iste godine, Hercl je za nepune dve i po nedelje napisao svoj »Novi geto« u kojem obrađuje jevrejsko pitanje. Drajfus je osuđen 22. decembra 1894, a Hercl je u roku od dva meseca napisao i u februaru iduće godine objavio svoje čuveno delo »Jevrejska država« sa podnaslovom »Pokušaj modernog rešenja jevrejskog pitanja«. Početkom 1895. Hercl započinje svoje najveće književno delo — »Dnevnik« — u koji unosi sve što se odnosi na jevrejstvo. Očigledno je da kod Hercla nije reč o nekom imaginarnom duševnom preobražaju. Ne samo sa odlučnošću već i sa poznavanjem problematike postavlja svoju koncepciju. Nameće se pitanje odakle mu odjednom takvo znanje i takvo iskustvo? Uprkos genijalnosti, odakle mu osnov za davanje mnoštva frapantnih zamisli za rešenje problema? Nameće se i pomalo smeo ali verovatan odgovor: Jehuda Haj Alkalaj!

Otac dra Teodora Hercla, Jakov, rođen je u Zemunu. Ded, Simon Jehuda Hercl, bio je jedan od učenika i sledbenika zemunskog hahama. Često je posećivao svog sina i unuka u Budimpešti. Pričao je o životu i radu, o idejama rabi Alkalaja u vezi sa organizacijom naseljavanja, kongresom, diplomatskim pregovorima, pozivima vladarima za podršku, pregovorima sa sultanom o večnom zakupu Palestine, Šekelom, nacionalnim fondom, osnivanjem banke, zajmom. Godinama je Teodor slušao reči svog dede. Bilo mu je devetnaest godina kada je ded umro. Ne čini li se logičnom pretpostavka da je životni put Jehude Haj Alkalaja u datom momentu imao veliki uticaj na dra Teodora Hercla?

Jehuda Haj Alkalaj, u sedamdeset petoj godini, nakon pola veka službe, ostavlja definitivno svoju opštinu i vraća se u Jerusalim. Tamo provodi poslednjih pet godina svog života. Iako slab i star, ne miruje. Snagom svoje ličnosti doprinosi zbližavanju sefarda i Aškenaza. Osniva »Društvo za povećanje stanovništva Izraela«. Pridobija sledbenike da kupe veće komplekse zemljišta u blizini Jafe. Samo nekoliko meseci nakon njegove smrti (1878) započelo je naseljavanje te zemlje. »I iz Ahor (Dolina smrti) vremenom nastaje Petah Tikva (Vrata nade), majka svih naselja«, piše Gur Ari.

Put visokog, koščatog, izdržljivog i upornog starca nije bio lak. Živeo je u siromaštvu. Sav svoj imetak je potrošio na svoje knjige

i putovanja. Nije imao sreden porodični život. Dve kóeri i sinovi ga nisu shvatili. Njegove knjige, ideje i istupanja nisu uvek naišli na razumevanje i podršku rabina i drugih učenjaka. Umesto saradnje često je nailazio na oštar otpor i protivljenje baš kod onih od kojih se to najmanje očekivalo. Decenijama su mu zadavali teške udarce i zagorčavali život. O Jehudi Haj Alkalaju piše rabi Binjamin iz Jerusalima: »Stajao je poput silne klisure, nepokolebljiv u svojoj veri.

Nadhrobnici Rabi Jehudi Haj Alkalaja i njegove žene u Jerusalimu

Bio je usamljen zbog otupelosti i nerazumevanja svoje okoline. Najbliži bili su mu najudaljeniji. Oni su se najviše rugali njegovom neuspehu i množili mu rane. Razočarenja su bila velika, utehe jadne. No on je posvetio sav svoj život jednoj jedinjoj misli koja mu ispunjavaše duh. Kada se slikao, zajedno sa svojom ženom, u dubokoj starosti, sliku je ovio venac svetlosti i mira, daleko više nego na Beklinovoj slici starca i starice u kolibi mira.«

Vizionarstvo hahama nije bila utopija.

L I T E R A T U R A

Heinrich Graetz: *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. Leipzig, 1905.

Simon Dubnov: *Weltgeschichte des Jüdischen Volkes*. Berlin, 1925.

Howard M. Sachar: *The Course of Modern Jewish History*. London, 1958.

Nathan Ansel: *Pictorial History of the Jewish People*. New York, 1963.

Max Wurmbrand and Cecil Roth: *The Jewish People 4000 Years of Survival*. Tel Aviv, 1966.

Nahum Sokolow: *Geschichte des Zionismus*. Berlin, 1919.

Adolf Boehm: *Die Zionistische Bewegung*. Berlin, 1920.

S. L. Zitron: *Toledot Hifat Zion*, — Knjiga I. Jerusalem, 1914.

Jichak Gur-Ari: *Rabi Jehuda Haj Alkalaj*. Jerusalem, 1929.

Ignjat Šlang: *Jevreji u Beogradu*. Beograd, 1926.

Ignjat Soppron: *Monographie von Zemlin und Umgebung*. Zemun, 1890.

Tihomir Đorđević: *Jevreji u Srbiji za vreme prve vlade kneza Miloša*. Beograd, 1923.

I. Loeb: *La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumainie*. Paris, 1877.

Istorijski arhiv Beograda: *Građa iz Zemunskih Arhiva*.

Tanasije Ž. Ilić: *Izbori za istoriju prvog srpskog ustanka*, knjiga I (Predgovor). Beograd, 1955.

Tanasije Ž. Ilić: *Izbori za istoriju prvog srpskog ustanka*, knjiga II (Predgovor). Beograd, 1961.

Lazar Čelap: *Jevreji u Zemunu za vreme vojne granice*. Jevrejski Almanah, 1957—58.

Vuk Vinaver: *Jevreji u Srbiji početkom XIX veka*. Beograd, Jevrejski Almanah, 1955—56.

Herzl Theodor: *Tagebücher 1896—1904*. Berlin, 1952.

Isak Schalit: *Emlékezés Herzlról, Mult és Jövö*. Paris, 1952.

Erwin Rosenberger: *Herzl, as I Remember Him*. New York, 1959.

Marvin Lowenthal: *Theodor Herzl (1860—1904)*. Clinton, USA, 1960.

Jevrejskaja Enciklopedija — Knjiga I. Petrograd, 1911.

The Jewish Encyclopedia: Knjiga I. New York, 1916.

Jüdisches Lexikon: Knjiga I. Berlin, 1927.

Encyclopaedia Judaica: Knjiga II. Berlin, 1928.

Zsidó lexikon: Budapest, 1929.

The Universal Jewish Encyclopedia: Knjiga I. New York, 1948.

ŽIVOTNI PUT JOHANESA OBADJE IZ OPIDA

Bio sam veoma srećan kada sam u jednom hebrejskom rukopisu našao trag o rođenju u Opidu Johanesa Obađe. U Opidu je ugledao svetlost dana čovek obdaren nesvakidašnjim sposobnostima kome će jevrejska istorijska nauka posvetiti posebno poglavlje, ali kome pripada mesto i u svetskoj istoriji kulture. Pokušaću da rezimiram sve što se do sada zna o njegovom životu i radu.

Pozadina: klerikalci-prozeliti

Ulazak Johanesa Obađe u jevrejstvo nije bez primera. U vekovima pre i posle njega dosta često nailazimo na sveštenike prozelite. »Man darf behaupten, dass der Kampf des Christentums gegen das Judentum auch oder in erster Linie ein Kampf im Christentum um das Judentum ist, d. h. ein mühsames Ringen der Kirche, ihr jüdisches Erbe zu meistern, kurz um ihre Beziehung zum Alten Testament. Was Wunder, wenn das jüdische Werbetaetigkeit gerade in den theologisch gebildeten Kreisen ein gut vorbereitetes Terrain vorfindet.«¹

Zbog toga, dok hrišćanstvo dobija svoje pristalice, bivše Jevreje, iz siromašnih (često se čuje da im se obećava novac)² i, sa malo izuzetaka, ne duhovnih slojeva — jevrejstvu u lepom broju prilaze i sveštenici i kaluđeri.

Ugledni Aleman Bodo — dvorski kapelan Luja Pobožnog — pod izgovorom hodočašća u Rim 838. godine odlazi u Španiju, javno prelazi u jevrejsku veru, prima ime Eleazar, pušta bradu i ženi se Jevrejkom u Saragosi. Vodi prepisku sa Alvaresom iz Kordobe, obrazovanim hrišćaninom, o svojoj predašnjoj religiji. Šteta što je neka nestrpljiva ruka iscepala njegova pisma iz kodeksa. Jedan od đakona princa Konrada, Vecelin, prelazi 1014. godine u jevrejsku veru, mo-

¹ B. Blumenkranz: Jüdische und christliche Konvertiten im jüdischchristlichen Religionsgespräch des Mittelalters. *Miscellanea Mediaevalia*. IV. Berlin, 1966. 266.

² A. Scheiber: Juden und Christen in Ungarn bis 1526. *Kirche und Synagoge*. II. Stuttgart, 1970. 561—562.

žda pod uticajem proterivanja Jevreja iz Majнца 1012. godine. U svojim polemičnim spisima napada svoju nekadašnju religiju. Iz ugledne porodice je poticalo i ono svešteno lice koje je bežeći iz Evrope između 1006. i 1008. godine, potražilo pred osvetom hrišćana azil u Damasku u sinagogi, pa je krenulo na hodočašće u Jerusalim, i odatle se — zbog uznemiravanja od strane Crkve — iselilo u Egipat.³ Nadbiskup u Bariju, Andreas, o kome će kasnije još biti govora, postao je Jevrejin 1078. godine. Sudbina nekog nepoznatog sveštenika obiluje dramatičnim pojedinostima: pošto je prešao u jevrejstvo, sastavio je četrnaest raznih spisa da bi ubedio svoje bivše drugove popove o ispravnosti svoje nove religije. Zato je bačen u tamnicu, odakle je uspeo da pobegne uz pomoć jednog stražara.⁴ Godine 1099. sa prvim krstašima je dospao u Jerusalim onaj prozelit koga su Jevreji otkupili iz arapskog ropstva. Ako su mu hrišćani obećavali vlast i blagostanje, nije mogao biti beznačajna ličnost. I pošto je neki sveštenik pokušavao da spreči njegovo bekstvo kroz Ramle u Egipat, možda je i sam bio sveštenik.⁵ Prior bosonogih kaluđera u Francuskoj, postao je član jevrejske veroispovedne opštine pod imenom Avram ben Avram, i poginuo je na lomači.⁶ Robert fon Riding, dominikanac iz Engleske bio je odličan govornik, pa je naučio hebrejski (*praedicator optimus, linguaque hebraea eruditissimus*) da bi mogao da obrati Jevreje. Godine 1275. sam je postao Jevrejin, oženio se iz jevrejske sredine i promenio svoje ime u Hagaj.⁷ Time povezuju hroničari proterivanje Jevreja iz Engleske.⁸ U Vestfaliji su dva sveštenika prešla u jevrejsku veru: Feliks je 1297. godine umro mučeničkom smrću u Parizu, a Robert je stradao sledeće godine u Frankfurtu na Majni.⁹

Mogli bismo da nabrojimo još podataka,¹⁰ ali možda će i ovo liko biti dovoljno za prikazivanje duha vremena. I naš Johanes je stao u taj red.

³ N. Golb, *Sefunot*. VIII. 1964. 87—104.

⁴ S. Assaf: *Texts and Studies in Jewish History*, Jerusalem, 1946. 149. Nije mi jasno na osnovu kakvih dokaza smatra N. Golb (*Journal of Jewish Studies*. XVIII. 1967. 53) da pripada tom tekstu ono pismo nepoznatog prozellita koje sam ja publikovao (*Essays presented to Chief Rabbi Israel Brodie... London, 1967. 377—380*).

⁵ A. Scheiber, *HUCA*. XXXIX. 1968. 163.175.

⁶ S. Salfeld: *Das Martyrologium des Nürnberger Memorbuches*. Berlin, 1898. 149; B. Z. Wacholder, *JQR*. LI. 1960/61. 314.

⁷ D. W. Herson: *Robert de Redingge*. Viewpoint. III. 1968. 53—55.

⁸ V. D. Lipman: *The Jews of Medieval Norwich*. London, 1967. 178.

⁹ B. Brillling — H. Richterger: *Westfalia Judaica*. I. Berlin - Köln - Mainz, 1967. 58—59. No. 33; 63—64. No. 38.

¹⁰ W. Giese: In Iudaismum lapsus est. Jüdische Proselytenmacherei im frühen und hohen Mittelalter (600—1300). *Historisches Jahrbuch*. LXXXVIII. 1968. 407—408.

Istorijat istraživanja o Johanesu Obadje

S. A. Verthajmer iz Jerusalima se rano interesovao za genizu u Kairu. Kupovao je i prodavao. Prepisivao je i publikovao mnogo tekstova u svojim siromašno opremljenim izdanjima. On je prvi uočio ime našeg junaka, i 1901. godine objavio je početak one pisane preporuke koju je u njegovom interesu napisao Baruh ben Isak, rabiner u Alepu i rukovodilac nastavnog doma »svim skupovima Izraela do kojih samo dospeva«. ¹¹ Deo u kojem opisuje sudbinu čoveka koga preporučuje, tada je nedostajao u pismu. Verthajmer je prodao mnogo rukopisa — među njima i ovaj — Bodlejani u Oksfordu, ¹² gde se može naći danas zajedno sa nastavkom (№. 2873¹).

E. N. Adler, advokat iz Londona, privatni naučnik i kolekcionar sakupio je u svom domu ogromnu kolekciju rukopisa, među njima ima i mnogo materijala iz kairske genize, koji je nabavio 1896. godine. ¹³ Njegovu kolekciju otkupio je »Jewish Theological Seminary of America« iz Njujorka. On je pronašao u svojoj sopstvenoj kolekciji (№. 4208) ¹⁴ i objavio prve pronađene strane iz hronike Johanesa Obađe, a da sam nije mogao da odredi vreme i istorijsku pozadinu iste. ¹⁵ (Inače čak i najnoviji udžbenik jevrejske istorije pobrkao ga je sa čovekom sličnog imena — Majmuni, sa kojim se Obađa dopisivao. ¹⁶

Veoma je značajan i doprinos profesora »Hebrew Union College« u Sinsinatiju, J. Mana, koji je otkrio u kembridžskoj genizi dva dalja fragmenta te hronike (T.-S. Loan 31 = T.-S. Misc. Box 35¹³; T. S. 10 K 21¹). Istovremeno je publikovao nastavak pisane preporuke Baruha ben Isaka iz Bodlejane, kao i završni deo lista sa početkom molitve za predvečerje u petak iz kolekcije genize »Hebrew Union College« (№. 8), koji je »svojom rukom napisao Obađa, normanski prozelit« koji je u mesecu Elulu 1102. godine pristupio sa vezu Boga Izraela. Time je odredio svoje doba i poreklo. ¹⁷

Istraživanje je stagniralo gotovo četvrt veka, a tada je S. D. Goitein, profesor Hebrejskog univerziteta u Jerusalimu, pronašao tačke u kembridžskoj genizi noviji odlomak — sada već četvrti — ove hronike (T.-S. 8.271). Iz ovog odlomka se ispostavilo da je autorovo prvobitno ime bilo Johanes. Goitein je objavio samo engleski prevod novog teksta. ¹⁸

¹¹ S. A. Wertheimer: *Ginze Jeruschalajim*. II. Jerusalem, 1901. 16a—17a.

¹² S. D. Goitein: *A Mediterranean Society*. I. Berkeley — Los Angeles, 1967. 2—3, 396.

¹³ E. N. Adler: *About Hebrew Manuscripts*. Oxford, 1905. 2.

¹⁴ *Catalogue of Hebrew Manuscripts in the Collection of Elkan Nathan Adler*. Cambridge, 1921^b.

¹⁵ E. N. Adler, REJ. LXIX. 1919. 129—134.

¹⁶ H. H. Ben-Sasson: *History of the Jewish People*. II. Tel-Aviv, 1969. 151, 168.

¹⁷ J. Mann, REJ. LXXXIX. 1930. 245—259. D. M. Eichhorn pogrešno smatra da je S. Schechter otkrio molitvenik (Conversion to Judaism. New York, 1965. 74).

¹⁸ S. D. Goitein, *Journal of Jewish Studies*. IV. 1953. 74—84.

Sećam se da sam taj broj časopisa nabavio sa zakašnjenjem. Jedne večeri decembra 1953. godine čitao sam ovu vrlo zanimljivu studiju i, kada sam pročitao da je Obađa otišao u Adinu, to jest u Bagdad, sinulo mi je da sam u Kaufnovoj kolekciji geniza i ja video deo u kojem se govori o Adini. Jedva sam dočekaó jutro i odmah otišao u biblioteku Mađarske akademije nauka da pronadem ta dva lista teksta (№ 134). Ispostavilo se je da je to peti odlomak hronike u koji treba da se uklapa Goitenov tekst. Prva strana hronike predstavlja gotovo početak (možda još nedostaje jedan list) gde se govori o njegovoj porodici, o rodnom mestu i o razlozima zašto je promenio religiju. Tu kaže da je rođen u Opidu. Uspelo mi je da dokažem — upoređujući odlomke hronike sa autografskom molitvom iz Sinsinatija — da je sam Obađa pisao rukopise koji su nam preostali.¹⁹ J. L. Tajher je osporio ovu moju tvrdnju,²⁰ mada se sledeće — možda najatraktivnije — otkriće nadovezuje upravo na to.

U Adlerovoj kolekciji geniza »Jewish Theological Seminary of America« postoji pismo (№ 4096b) koje sadrži jednu pesmu za sinagogu sa notama koje upotrebljava hrišćanska crkva, sa neumama. Čitava mala biblioteka je posvećena ovim odlomcima od kada je E. N. Adler objavio faksimil prvog lista u svom katalogu.²¹ Treba se zapitati: kako je jednom Jevrejinu palo na pamet da crkvenim neumama zabeleži jedan pijut?

Dogodilo se otprilike desetak godina posle moga prvog otkrića. Čitao sam u Kirjatu Sefer da se H. Avenari ponovo bavio ovim muzičkim zapisom.²² Tražio sam od njega jedan separat, i kada sam na prvom listu primetio faksimil, pismo mi se činilo vrlo poznatim. Bilo mi je odmah jasno: to je rukopis Johanesa Obađa! Problem je odmah bio razrešen: pisao ga je nekadašnji hrišćanski sveštenik ili kaluđer kome su naumske note morale biti poznate. Tako je i ovu melodiju, koju je zavoleo negde prilikom svog putovanja po svetu, zapisao za sinagogu. Ostalim njegovim zaslugama možemo dodati još jednu: od njega potiče zapis prve poznate jevrejske melodije.²³

Nije neobično da vremenom sazreva mogućnost nekog otkrića. I prof. N. Gold je učinio to otkriće istovremeno kada i mi.²⁴ Prilikom naše korespondencije sa drom N. Alonijem ispostavilo se je da je on u Kembridžu pronašao parnjak odlomku sa notama iz Adlerove kolekcije, dakle dalji list nekadašnje notne sveske (T.-S. Box K. 5⁴¹). Sadrži većinom biblijske rečenice. Njegov tekst — a ujedno i molitvu za predvečerje u petak koju je Obađa prepisao — objavio je

¹⁹ A. Scheiber, *Journal of Jewish Studies*. V. 1954. 32—37; *Acta Orientalia Hung.* IV. 1954. 271—276; *Kirjath Sepher*. XXX. 1954/55. 93—98.

²⁰ J. L. Teicher, *Journal of Jewish Studies*. V. 1954. 36.

²¹ *Catalogue of Hebrew Manuscripts in the Collection of Elkan Nathan Adler*. Cambridge, 1921. 43.

²² H. Avenary, *Tatzlil*. IV. 1964. 5—9.

²³ A. Scheiber, *Tarbiz*, XXXIV. 1964/65. 366—371; *Studia Musicologica*. VIII. 1966. 173—187.

²⁴ N. Golb, *Journal of Religion*. XLV. 1965. 153—156.

Aloni,²⁵ a prepis melodije I. Adler.²⁶ Nije nam želja da govorimo o velikom odjeku kojim su muzikolozi propratili naše konstatacije, jer ne želimo da zadiremo na teren profesora L. Levija, stručnjaka za tu oblast.²⁷ Još manje želimo da nešto kažemo o diskusiji o prioritetu otkrića. Sa udaljenosti od pet godina danas moramo već trezvenije konstatovati da je i to doprinelo interesovanju za taj predmet. »Nadmetanje naučnika unapređuje nauku.« Zahvaljujući tome, jedna čisto naučna tema i ova nesvakidašnja pojava prispela je pred široku publiku. Moram priznati da ni ovakav nalaz nije svakidašnji. »Big fish« — kako je obično govorio moj pokojni prijatelj iz Londona, prof. J. G. Vajs.

Zatim smo učinili još dva koraka napred. U leto 1965. godine našao sam u Kembridžu jednu liturgijsku pesmu iz čijeg se akrostiha pojavilo ime prozelita Obađe. Iz njenog ritma i rima kao da čujem glas srednjovekovnih latinskih himni.²⁸ Konačno, objavio sam originalni hebrejski tekst fragmenata Goiteinove hronike zajedno sa faksimilima da bi ga istraživači mogli koristiti.²⁹

Takve rezultate je imalo dosadašnje filološko i muzikološko istraživanje o Johanesu Obađi.

Životni put Johanesa Obađe

Do kakvih smo saznanja došli o ličnosti Johanesa Obađe iz pronađenih tekstova?

Rodio se u Opidu, kraj reke Bradano, dakle u Opidu Lukanu, Bazilikati. Naš hroničar veoma svesno opisuje tačne granice njegovog rodnog mesta, obližnje gradove i reke. H. Avenari je pronašao u tekstu — ispravnom dopunom — i ime pritoke Varko.³⁰

Otac, po imenu Dreux (Dreu) ili Drogo (Droco),³¹ bio je jedan od normanskih naseljenika u Opidu.³² U Melfiju, severno od Opida, papa je 1059. godine dao svoju saglasnost za vlast Robera Giskara nad Apulijom i Kalabrijom. Normani su 1071. godine zauzeli susedni Bari.^{32a} Očevo ime ukazuje na francusko poreklo. Majka mu se zvala

²⁵ N. Allony, *Sinai*. LVII. 1965. Nos. 1—2, 43—55.

²⁶ I. Adler, *Revue de Musicologie*. LI. 1965. 19—51.

²⁷ L. Levi, *Scritti sull' Ebraismo in memoria di Guido Bedarida*. Firenze. 1966. 105—136.

²⁸ A. Scheiber, *Tarbiz*. XXXV. 1965/66. 269—273; In memoriam Paul Kahle. Berlin. 1968. 208—213.

²⁹ A. Scheiber, *HUCA*. XXXIX. 1968. 168—178.

³⁰ H. Avenary, *Journal of Jewish Studies*. XVII. 1966. 101, 103.

³¹ O imenima — osim naših studija — vidi još H. Avenary, *Ibid.*, 101; N. Golb, *PAAJR*. XXXIV. 1966. 10—11.

³² I. Adler je poslednji opisao u glavnim crtama biografiju Obađe (Fourth World Congress of Jewish Studies. Papers: II. Jerusalem. 1968. 395—404.). Poneku njegovu opasku i mi smo koristili.

^{32a} J. J. Norwich: *The Normans in the South 1016—1130*. London, 1967. 173.

Marija. Njegov brat blizanac bio je Rogerius ili Rože, a on sam Johannes ili Guan. Brat mu je postao riter, a on se udubio u knjige. Takva je bila praksa toga doba, prvorođeni je vaspitan za »ševalijea«, a mlađi za »klerka«.

Još u detinjstvu, u očevom domu saznao je slučaj Andreasa, nadbiskupa u Bariju, koji je, rukovođen svojim ubedenjem, napustio sjajni položaj i materijalna dobra toga položaja, i u Carigradu prešao u jevrejsku veru. Njegovi hrišćanski progonitelji, razoružani njegovim držanjem, takođe su sledili njegov primer. Nastanio se u Egiptu, i tamo je i umro. Ovaj događaj — kako je to Johannes napisao — potresao je naučnike Longobardije, Vizantije i Rima, dakle i sam kler. Naravno, carigradsko putovanje tako visokog crkvenog velikodostojnika ostavilo je traga i u crkvenim izvorima,³³ i ne bi trebalo da nas iznenađuje što je godina napuštanja nadbiskupske stolice označena kao godina njegove smrti.³⁴ S druge strane, to može da ukaže na datum rođenja Johanesa Obađe: ako je naime 1078. godine — kad mu je moglo biti pet godina — čuo priču o Andreasu, onda je rođen 1073. godine i imao je 29 godina kada je postao Jevrejčin.

One godine kada je rukopoložen, još uvek u očevom domu, jednom je usnio ovakav san: služi misu u bazilici u Opidu i tada mu se javlja anđeo. U nastavku (koji nedostaje) po svoj prilici ga je pozvao da primi jevrejsku veru. Na to mogu navoditi i apokaliptička predskazivanja toga doba koja se nadovezuju na III, 4 Joela.

Čitamo li tekst kao Golo — umesto *mi-sare mi kveri* — to nemamo dokaza da li je bio sveštenik ili kaluđer, mada je to važna okolnost i u pogledu njegovih muzičkih zapisivanja. Ko je još mogao pisati neume u to doba?

Učio je verovatno u susednoj Venozii, u benediktinskoj opatiji. Normani su u XI veku započeli ovde zidanje katedrale Santa Trinita, i kao građevinski materijal upotrebljavali su nadgrobne spomenike sa starog jevrejskog groblja. Kakav je utisak moralo ostaviti ovo sknavljenje na dobronamernog, pametnog bogoslova! Možda se već tada začela u njemu naklonost prema ovom napaćenom narodu, prema narodu čiji ni pokojnici nisu ostavljani da počivaju u miru. »Heute liegt die Kirche in Trümmern, aber zwischen den berstenden Säulen gucken noch immer die hebraeischen Lettern alter Grabplatten hervor, Zeugen des beginnenden jüdischen Mittelalters.«³⁶

Tu je učio, ili u nekom manastiru koji se nalazio na području Sorrento — Kava — Monte Verdžine — Mirabela — Bari.³⁷ Tu se bavio crkvenom književnošću čije poznavanje ističe Baruh ben Isak, kao i pisanjem neuma.

³³ B. Blumenkranz, *Journal of Jewish Studies*. XIV. 1963. 33—36.

³⁴ A. Scheiber, *ibid.* XV. 1964. 160.

³⁵ N. Golb, *ibid.* XVIII. 1967. 45—47.

³⁶ E. Munkácsi: *Der Jude von Neapel*. Zürich. 1940. 85.

³⁷ H. Avénary, *Journal of Jewish Studies*. XVII. 1966. 102—103.

Šta ga je ponukalo da promeni veru? U njegovoj hronici ima više stvari koje bi se neposredno ili posredno mogle s time povezati: 1. Andreasov preobražaj. 2. Njegov san. 3. Proročanstvo koje se nadovezuje na proroka Joela. 4. Progon Jevreja od strane krstaških prethodnica u Evropi. 5. Njegovo ubedenje. Po pismu Baruha ben Isaka on je izjavio: »Pa zar ja ne znam da se jevrejstvo prezire i ponizuje? A ipak stupam u njihov red zbog ljubavi prema jevrejstvu.« Koliki je morao biti njegov fanatizam — a i njegovih sapatnika — kada su znajući sve to ipak mogli da prihvate solidarnost, patnje i životnu opasnost.

Naravno, čim je njegova odluka obelodanjena, morao je da beži. Ne može se pretpostaviti da je jevrejsku religiju prihvatio na Zapadu. To nije smeo da učini, jer to ga je moglo stati života. Verovatno je to učinio u Carigradu 1102. godine (ukoliko je sledio Andreasov primer).

Za sada imamo malo podataka o tome gde je proveo sledećih četrnaest godina. Na njega nailazimo opet prilikom njegovog susreta sa krstašima. Verovatno je vodio rasprave o religiji sa njima, jer ga je jedan od krstaša lupio po glavi. Tada je odlučio da nauči čitati i pisati na hebrejskom, kako bi se mogao upoznati sa Torom u originalu, kao i sa jevrejskim eksegezama koje se na Toru nadovezuju. Kroz Mosul i Rehovot na Eufratu (ar-Rahba, Mejadin)³⁸ odlazi u Bagdad, gde dospeva u smrtnu opasnost zbog muslimanskog fanatizma. Ali ga Jevreji spasavaju. Sluzi učilišta mogao je da otkrije svoju sudbinu punu avantura, i ovaj ga je smestio u Hekdesu koji je bio namenjen za konak ubogih i bolesnih. Rukovodilac učilišta, Isak ben Moše, pedagog u pravom smislu, odredio je mesto među siročićima ovom tridesetogodišnjaku. Tu je naučio da piše i čita na hebrejskom. S uspehom proučava Toru, a i proroke. Bila je to škola veroispovedne opátine, u kojoj su zajedno sa siročićima učila i deca čiji roditelji nisu mogli da plate privatnog učitelja.³⁹ I istočnjački način njegovog rukopisa dokazuje da je u ovom kraju naučio da piše hebrejski. Verovatno je tu proveo duže vreme, jer se temeljito upoznao sa situacijom bagdadskih Jevreja. On nas i upoznaje sa nošnjom i znacima⁴⁰ po kojima su se razlikovali od ostalog sveta, kao i sa porezom na Jevreje. Verovatno je u Bagdadu saznao i za dva nesrećna pokreta lažnog mesijanizma. Pokretači prvog bili su Menahem ben Selono Ibn Dugi iz Hakerije i sin mu Menahem. Efrajim ben Azarja Ibn Sahlun je sastavljao u njihovo ime pisma upućena raznim veroispovednim opátinama. Prilikom njihovog neuspeha, i u Bagdadu su Jevreji izloženi podsmehu i izrugivanju. Glavni akter drugog pokreta bio je Ibn Sadad iz Bakube kod Bagdada. Njega i pristalice mu zarobio je i uhapsio kalifa u Bagdadu.

³⁸ A. Ben-Jacob: *A History of the Jews in Iraq*. Jerusalem. 1965. 56.

³⁹ S. D. Goitein; *Jewish Education in Muslim Countries*. Jerusalem. 1962. 85—86.

⁴⁰ O zvončićima za razlikovanje Jevrejki čućemo još i kasnije u Salcburgu. Vidi S. Eidelberg: *Jewish Life in Austria in the XVth Century*. Philadelphia. 1962. 123.

Iz Bagdada odlazi u Alep. Predsednik veroispovedne opštine ovde bio je učeni Baruh ben Isak. Izbor iz njegove literarne delatnosti upoznali smo nedavno.⁴¹ U svojoj pismenoj preporuci opisuje celu proceduru preobražaja Johanesa Obađe po kazivanju: između ostalog i milu i ritualno kupanje. Spomenuvši njegovo ugledno poreklo traži taktičnost pri pomoći. Sam Johanes Obađa izveštava u jednom delu svoje hronike o političkim prilikama: o smrti vladara Ridvana (1113. godine), i o ustoličenju njegovog naslednika Gazi ben Urtuka. Prošlo je, dakle, jedanaest godina od njegovog preobražaja dok je stigao u Alep, da bi na daljem putu pismo sa preporukama koje je nosio sa sobom ublažavalo njegova oskudevanja. Uglavnom, čini se, nije naišao na veći broj pomagača.

Međutim, veroispovedna opština u Damasku, odredila je posebnog gabaja, dobrotvornog staraoca, da nedeljno ubira za Johanesa Obađu ponude. Obađa odavde kreće za Palestinu, u Dan (Banias) gde živi mali broj Jevreja, i to uglavnom siromašnih,⁴² koji se trude da mu pomognu. Godine 1121. ovde — na devetnaestu godišnjicu svog preobražaja — opet sreće jednog lažnog mesiju, Seloma Hakohena, jedinog karaitu među lažnim mesijama. Ovaj je verovatno pripadao sekti Abele Cion, nije jeo hleb, nije pio vodu, živeo je jedino na voću i mleku. Proricao je da će Bog u roku od dva i po meseca skupiti svoj narod u Jerusalimu. Johanes Obađa nije voljan da odstupa od svog određenog cilja. Namera mu je da ide u Egipat. No obećava da će u vreme određeno proročanstvom biti u Jerusalimu zajedno sa svojom braćom po veri. Teško bi to smeo učiniti, jer bi među krstašima — u slučaju da ga prepoznaju — stradao zbog napuštanja vere. Odlazi u Tir, a odatle u Egipat. Ovo poslednje je sigurno, jer sve što se od njega i o njemu zna, tamo je izašlo na videlo. U Egiptu je životario možda kao kantor, a možda i kao prepisivač. Verovatno je u Fustatu pisao i prepisivao očuvane rukopise, od kojih je nekoliko fragmenata sačuvano, prebrodivši tokom vremena mnogo štošta.

Literarna delatnost Johanesa Obadje

Iz njegovog pera sačuvana su sledeća dela:

1. Hronika (7 listova).
2. Molitvenik (1 list).
3. Notna sveska (2 lista).
4. Poema za sinagogu (1 list).
5. Pismena preporuka Baruha ben Isaka čiji je uvod on pisao (1 list).

Međutim, moramo odbaciti autorstvo teksta koji je publikovao Asaf.⁴³

⁴¹ S. Assaf, *Kirjath Sepher*. XVIII. 1941/42. 65; *Tarbiz*. XIX. 1948. 105—108.

⁴² S. Ch. Kuk: *Ijjunim Umechkarim*. II. Jerusalem, 1963. 113—118.

⁴³ N. Goib, *Journal of Jewish Studies*, XVI. 1965. 69—74. J. Praver ga još uvek smatra autorom (*Jerusalem Through the Ages*. Jerusalem. 1968. 190.).

Za svoje spise lako je mogao koristiti izvore, jer je zahvaljujući poreklu i vaspitanju znao nekoliko jezika: francuski, italijanski, latinski, hebrejski i arapski.⁴⁴ Moguće je da je naučio i grčki. Koliki je bio broj takvih obrazovanih ljudi u to doba?

Naredni zadaci istraživanja

U naredne zadatke istraživanja o Johanesu Obađi spadaju:

1. Preispitati još sa tog stanovišta neistraženih kolekcija geniza.
2. Skupiti u jedan tom i publikovati sve ono što je napisao, sa oznakom njegovog sistema obeležavanja tačkicama, faksimilima.
3. Pretraživanje crkvenih arhiva: ima li traga o njegovoj delatnosti i napuštanju vere? Lokalna istraživanja o njegovoj porodici.

---

⁴⁴ M. Musset, *Bulletin de la Société des Antiquaires de Normandie*. LIII. 1955/56. 366.

ŠOLEM ALEJHEM*)

(1859 — 1916)

Krajem devetnaestog stoljeća u carskoj Rusiji žive milijuni Jevreja. Milijuni ljudi koje samo vijekovima izgrađeni unutarjni način života, vijekovima sticana grka iskustva progonjenih održavaju nad razinom plima i bujica udaraca, jada i bijede. A carska je Rusija »svoje Jevreje«, koje je »dobila« tek prilikom prve podjele Poljske, darivala čitavom poplavom stega, zakonskih zabrana, od posebnih poreskih nameta do samo malog broja dozvoljenih zanimanja; od veoma oštro povučene crte kojom je dozvoljen ili zabranjen boravak ovim podanicima nižeg reda, do dozvoljenih ili čak, zvanično podstrekavanih, krvavih pogroma, čudovišnih suđenja za navodna »ritualna ubistva« i sl.

Pucanje okova carskog samodržavlja, uzavreli društveni virovi svojim su kolobarima nekada slabije a nekada jače doticali jevrejsku zajednicu zatvorenu u svoje općine. To je vrijeme kada su već zaboravljene teške posljedice pokreta lažnih mesija. Krajem devetnaestog stoljeća su se već u jevrejskim općinama Ukrajine, Galicije, Moldavije i Litve slegle strasti borbe između čudesnog pokreta »hasidizma« i njegovih konzervativnih protivnika. Do toga vremena jedina pustolovina u koju se mogao vinuti bijedni, siromašni Jevrej iz svog »štetla«, kako su svoje gradiće zvali na jidiš-jeziku, bijaše svijet mistike kuda su ga vodili kabalisti, svijet čudesa, mašte, plesa i svirke kuda su ga vodili blagorodni, srdačni »hasidi« (ti čudotvorni pravednici, reformatori krutih vjerskih propisa), ili na pučinu nepreglednog mora vjerskih knjiga i sholastičkog proučavanja Talmuda, uranjajući u mnoštvo obrednih propisa, zabrana i običaja, kuda su ih vodili konzervativni, ortodoksni rabini. Svoje su molitve čitali na starojevrejskom jeziku, a njime su uglavnom pisane i gotovo sve svete knjige koje su čitali svojom fonetikom, prihvaćenom kao tzv. aškenaska, a govorili jezikom jidiš o kojem će čitalac sigurno htjeti nešto da sazna.

Još u vrijeme prvog progonstva uvriježio se kod starih Jevreja običaj da starojevrejski-hebrejski jezik, pošto su njime pisane sve-

---

*) Predgovor romanu »Tejvje mljekar«, koji uskoro izlazi iz štampe.

te knjige, bude samo jezik svetog učenja. U to staro vrijeme, od prije više nego dvije tisuće godina, Jevreji su za svoj govorni, svakodnevni jezik uzeli aramejski, najrodniji hebrejskom iz grupe sjeverozapadnih semitskih jezika. Aramejskim jezikom je napisan čak i veliki dio talmudističkih spisa, a i jedan manji broj biblijskih. U vrijeme mavarske vlasti u Španiji, tamošnji Jevreji su svoju dvojezičnu tradiciju nastavili upotrebom arapskog da bi nakon svog izгона iz Španije ponijeli sa sobom španjolski svog vremena i sačuvali ga do današnjeg dana; te Jevreje svijet zna kao sefardske (*Starad — Španija* na hebr.). U toku svojih seoba kroz Evropu dio Jevreja je za svoj drugi jezik prihvatio rano-srednjovjekovni njemački, konzervirao ga i prilagodio svojim potrebama. Taj jezik je pisan hebrejskim pismom, zdesna na lijevo, no ortografijom koja je prilagođena duhu njemačkog jezika. Vremenom je poprimio i izvjesnu količinu staro-hebrejskih, a u slavenskim zemljama i nešto ruskih i ukrajinskih riječi. Jedno vrijeme su ga zvali aškenaskim jezikom (*Aškenaz — Njemačka* na hebr.), zatim jevrejskonjemačkim žargonom, da bi na kraju ostao samo naziv *jidiš*. Negdje su ga zvali, a u Americi ga i danas zovu, *mame-lošin*, što u svojevrstnom spoju starog njemačkog i hebrejskog znači maternji jezik. Još i danas se jidišom govori u Sovjetskom Savezu, Sjedinjenim Američkim Državama, Poljskoj i Rumuniji, a starije generacije aškenaskih Jevreja i u Izraelu. Jedna od osnovnih karakteristika jidiša je mekoća, toplina, mnoštvo deminutiva. Ovu njegovu osobinu možemo objasniti fenomenom regresije, psihološkom reakcijom pojedinca koji živi u stranoj sredini, koja mu nije naklonjena i u kojoj uplašen traži zaštitu u bijegu, u vraćanju u djetinjstvo, svojim moćnim zaštitnicima — ocu i majci. Stoga i govori jezikom djeteta, tepa, mazi se i izražava u deminutivima.

A taj mali Jevrejin imao se čega i plašiti. Naročito u vrijeme prije rođenja Šolema Rabinoviča — Šolemæ Alejhema. No, evropske slobodoumne ideje prodiru u Rusiju, prodiru i jevrejski prosvjetiteljski pokret »Haskala« (Haskala — prosvjeta na hebr.). Tvorci »Haskale« u Rusiji zahtijevaju da pored Tore i Talmuda jevrejska djeca uče i opće predmete, strane jezike i, protivno dotadanjem običaju, državni jezik (ruski). Mada je to bila jeres, izvjestan broj pisaca počinje pisati hebrejskim jezikom o svjetovnim stvarima. Pišu se istorijski romani, prevode svjetovne knjige. Na sve strane osjeća se vrenje, očekuju novi događaji. Šezdesetih godina devetnaestog stoljeća dolazi do poboljšanja. Nekim kategorijama Jevreja dozvoljeno je da se nasele u Moskvi, Petrogradu i drugim gradovima u unutrašnjosti Rusije, iz »zone stanovanja« koja je do tada bila određena za Jevreje. Utjecaj ovih mjera na omladinu bio je znatan. Veliki broj mladih želio je steći evropsku kulturu, kvalifikacije koje će im omogućiti izlazak iz »zone«. Tisuće njih su pohađale gimnazije i univerzitete, do kojih se ranije nije moglo ni doći. Gladni znanja, a često gladni i kruha, učili su ti mladi pohlepno, da nadoknade svaki izgubljeni korak. Pod utjecajem takvog jednog prosvjetitelja, Nohum Rabinovič šalje svog sina u carsko sresko učilište. A Šolem Rabinovič

želi sve da sazna. To je dijete koje se još u hederu, najnižoj vjerskoj školi, isticalo krasnopisom, nevjerojatnom moći zapažanja ljudskih osobina. Često je zabavljao drugove oponašanjem poznanika i, kao rođeni zabavljač, dok bi se slušaoci smijali do besvijesti on bi se samo osmjehivao. Volio je da piše, da čita sve što bi mu došlo do ruke. Prvo »književno djelo« mu bijaše *Rječnik psovki i kletvi zle maćehe*. U svojoj četrnaestoj godini, pod utjecajem Abrahama Mapua, koji je pisao ljubavne i istorijske romane na hebrejskom jeziku, Šolem Rabinovič piše roman *Kíi Ciona*, takođe na starohebrejskom. Kada je u svojoj petnaestoj godini pročitao Defoovog *Robinzona Krusoa*, odmah piše na istom jeziku roman *Jevrejski Robinzon Kruso*. Postavši domaći učitelj kod Leovih, u njihovoj bogatoj biblioteci upoznaje se sa ruskom literaturom. Cijele noći provodi u čitanju i pisanju. Sada je počeo pisati i na ruskom: romane, drame, tragedije i komedije. Po osobnom priznanju u svom nedovršenom autobiografskom romanu *Sa sajma*, koji je započeo u godinama neposredno pred smrt, u to je vrijeme pisao mnogo. Brda hartije ispisivao je svojim lijepim, čitkim rukopisom, no urednici i izdavači nisu nalazili u tim radovima ničega značajnijeg. Jedino ga je zaljubljena učenica, potonja žena Olga Loeva, slušala s divljenjem.

Prvi rukopis koji mu je objavljen bio je dopis iz Perejaslavlja, 1879. godine, u dnevniku *Hacefira* (Zora — hebr.), koji se štampao na hebrejskom. Godine 1881. objavljuje u drugom dnevniku — *Hamelic* — (Tumač, branilac — hebr.), takođe na hebrejskom, tri članka u kojima raspravlja o reformi nastave u hederu i o drugim općedruštvenim pitanjima.

U svojoj autobiografskoj bilješci, 1903. godine, upućenoj njegovom dobrom prijatelju J. H. Ravnickom, Alejhem sam kaže: »... u to se vrijeme (1883) pojavio jevrejski list, prvi jevrejski list na jidišu (Folksblat — narodni list — Aleksandra Cederbojma), a pošto ne-Jevreji nisu htjeli štampati moje romane i moje drame, a članci na svetom jeziku ležahu neposvećeni, pokušao sam onako od šale da napišem nešto prosto na onom jeziku kojim se govori, na jeziku Mendele Mojher Sforima, koji mi je tada dopao u ruke — i zamislite, to se u Folksblatu prihvatilo, a urednik mi je osobno, Cederbojm, svojom rukom napisao pismo i zamolio (čujete li — *zamolio!*) da pišem još... Sve je to za me ipak bila igrarija, sve dok se nije našla priča *Nožić* koja je načinila preokret u mom načinu pisanja i u cijelom mom životu«...

Do tada siromašna jidiš-književnost dobija u vrijeme šezdesetih godina svoje pisce koji su odlučili da pišu tim jezikom kojim su govorili milijuni. Među prvima su bili Ajzik Meir Dik, iz Vilne, i Jisroel Aksensfeld, iz Odese. Izdavači hebrejskog lista *Hamelic* odlučuju da objave nedeljni dodatak na jidišu. U to doba počinje objavljivati svoja djela i Šolem Jankev Abromovič, ili Mendele Mojher Sforim (Mendele: prodavac knjiga — hebr.) koji je na Šolema (Rabinoviča) Alejhema izvršio presudni utjecaj. Mendele, Linjecki, Goldfaden pišu na narodnom jeziku i bore se za narod, za demokratske slobode,

za razbijanje starih okova u društvu i u porodici. Razumljiva su bila nastojanja obnavljanja prastarog starohebrejskog jezika, jer se time željelo vratiti jevrejskom narodu govorni jezik iz molitvenika, iz starozavjetnih spisa. No jidiš-pisci, koji su veoma dobro vladali i starim hebrejskim jezikom, nisu htjeli čekati (jer je hebrejski potpuno razumijevala ipak samo inteligencija), te su izabrali najkraći put, najbrže sredstvo do srca čitalaca. A u neumornom, plodnom Šolem Alejhemu jidiš-književnost dobija neimara blagorodnih, čovjekoljubivih stremljenja, naprednog u najplemenitijem smislu te riječi. Koliko je od najranije mladosti bio pun poleta i kako je do kraja volio svoj književni rad pokazuje, pored obimnog životnog djela, i ova rečenica iz maločas navedene autobiografske bilješke: »... a vi znate kako ja umijem i znam pisati — čak i na igle ili na oštrici mača! ...«

Ako ovo priznanje treba da znači koliko je malo udobnosti zahtijevao za svoj rad, mogli bismo reći da oštricu svog mača — pera — nije upotrebljavao uzalud. Šolem Alejhem je bio zaljubljenik u čovjeka, naročito u malog, nezaštićenog sirotana o kojemu i za kojeg je pisao svoja tužno-vesela djela. Okušao se i u poeziji; neke pjesme su mu prihvaćene i ušle su u riznicu jevrejskog folklora, ali poezija nije bila njegovo područje. Ipak, vrijedna je pomena njegova satirična poema *Jevrejski činovnik* (1883), u kojoj se obračunava sa službenicima jevrejskih općina koji su koristili svoj položaj da žive na račun onih kojima je trebalo da služe. A za vrijeme revolucije, 1905. godine, popularnu pjesmu *Spi, Oleksa*, upravljenu protiv cara Nikole II i njegovih nasljednika, napisao je takođe Šolem Alejhem.

Svoje pero, svoj mač, Šolem Alejhem upravlja, 1883. godine, protiv pisca bulevarskih romana Šomera, koji je zapisao svojim »djelima«, izmišljenim pričama sa srećnim završetkom novopečene jevrejske građane i skorojeviće, njihove kuharice i sluškinje. U knjizi *Sudjenje Šomeru* Alejhem razobličuje težnje pisaca »lake« književnosti, koja je mogla da pokvari ukus čitalaca i koja ih je odvlačila od ozbiljne i teške stvarnosti. Osim ovoga on i u člancima i pamfletima podvlači da je shvatio da treba pisati o siromaštvu, o bijedi jevrejskih masa, da će se time boriti, ali i davati snage čitaocima za borbu za dobro naroda. I dok je prvi klasik jidiš-književnosti, Mendele Mojher Sforim (koga je Šolem Alejhem zvao »Zejde« — djed — a to su ime od milošte prihvatili i ostali Alejhemovi vršnjaci), dao sjajan opis starog stanja u jevrejskoj sredini do polovine 19. stoljeća, Šolem Alejhem opisuje prodor kapitalizma u stari jevrejski »štetl«. Silnom snagom prikazuje nam on taj, u svakom slučaju bolan, proces raspadanja starih okvira i rađanja novog. U tako složenim uslovima neki su se snalazili i bogatili, neki još dublje tonuli u bijedu ili se gubili u potpunom bespuću i trpjeli teške poraze, a neki se, opet, priključivali revolucionarnom pokretu, da bi se, na kraju, svi oni našli u pripovjetcima Šolema Alejhema. Zato bih prije svega govorio o dvama djelima u kojima pisac dostiže vrhunac, o

djelima koja je počeo pisati u posljednjem desetljeću vijeka da bi ih doradivao, i kao svojim osnovnim likovima vraćao im se cijeloga života. To su romani *Menahem Mendl* i *Mljekar Tejvje*.

... »Menahem Mendl nije nikakav junak nekog romana. I uopće nije izmišljena ličnost. To je jado, običan Jevrej in kojega pisac osobno i izbliza poznaje...« (iz Predgovora Š. Alejhema II izdanju *Menahema Mendla*). A taj je Menahem Mendl jedan od onih koji su iz malog mještašca upali, kao »grlom u jagode«, pravo u kipući lonac novog kapitalističkog stroja. Grozničavo pokušava da se uklopi, da nađe svoje mjesto u novim odnosima, da uhvati korak sa već zahuktalim strojem koji stvara novac, ali koji bez milosrđa melje svojim zupčanicima sve što dohvati. Osjećanja realnosti nema, radne navike nije ni mogao steći jer nije imao ni gdje ni s čim, te rad za njega nije izlaz, a nema ni one prave domišljatosti koja bi bila potrebna da bi sa stvarnim uspjehom mogao postati burzanski senzal. Već smo govorili o tome da, pod igom ugnjetača, malom Jevrej inu često nije preostajalo ništa drugo do da zaplovi u svijet mašte, fantastike ili mistike. I Menahem Mendl je jedan od onih koji zidaju kule u oblacima, čije su misli u nebesima, a žive — od zraka. »... A sve što je građeno na vjetru i zraku mora na koncu konca pasti...« (Š. Alejhem: iz Predgovora II izdanju *Menahema Mendla*). U svojevrsnoj knjizi, zborniku korespondencije, Šolem Alejhem nas upoznaje sa Menahemom Mendlom kroz pisma koja on piše svojoj ženi Šejni — Šejndl, i njenih odgovora njemu. Njegovi besmisleni »poslovni potezi« koji su jedan od drugog fantastičniji, njegovi nagli prelazi iz jednog u drugo zanimanje, burzanske špekulacije i pustolovine (čas je posrednik, čas agent osiguravajućeg društva, čas, opet, ženidbeni posrednik, a pokušava čak biti i pisac), sve te značajke jednog određenog tipa (»luftmenš«), koji se rodio pod određenim uslovima u krilu jevrejskog novopečenog malograđanstva, izazivaju u čitaocu osudu. Ali ta osuda, ma koliko ozbiljno zamišljena, nije lišena smijeha, blagotvornog, lirskog; ako ima smijeha kroz suze onda će se tako smijati čitalac prateći peripetije ovog »šlimazla« — nesrečkovića, za koga se može reći: da se jedan za zelen bor uhvati i on bi se zelen osušio...

Sušta suprotnost Mendlu je ljubimac Šolema Alejhema, mljekar Tejvje. Taj narodni čovjek, sav urastao u rad i trudom izrastao u jedan od najljepših likova svjetske književnosti, koga mnogi s pravom porede s Kolom Brenjonom Romena Rolana, priča svoju priču Šolemu Alejhemu (za razliku od niza pisama u *Menahemu Mendlu* sada imamo niz monologa), svoju divnu dugu priču o kćerima, njihovim udajama, o raznim čudima koja mu se događaju. Sve što mu se sručuje na glavu Tejvje prima s nekom mješavinom vjere u bolje dane, smijeha i grcanja. Sve što do njega dopire, a do njega stalno dosiježu valovi prouzrokovani olujnim promjenama u društvu uopće a među Jevrejima carske Rusije posebice, Tejvje šeretski komentariše uvek navodeći svete spise (zapaženo neprestano naglašavano Tejvjeovo »znanje« svetih knjiga, dok njegova »učevnost« ne dopire dalje od druge knjige Mojsijeve, od znanja molitava koje svako-

dnevno mora čitati). Mada u većitoj prepirci sa bogom, sa bogatašima, on ipak sve zasmijava, krijući svoju gorčinu, svoj čemer. Njegova tako čudna rečenica, koju prevodilac nije želio »ispravljati«, sa čestim ponavljanjima, naopako postavljenim pitanjima, jezičkim kalamburima — prepuna je poezije, a humor je čas lirski obojen a čas ispunjen unutarnjom tragikom, koja je u srazmeri samo sa gorostasnom bijedom i siromaštvom Jevreja carske Rusije (iz koje će stotine tisuća morati bježati po cijenu najvećih odricanja čak u Ameriku).

Šolem Alejhem je pratio svoje voljene likove na tom putu u daleke krajeve, u novi svijet. No, prije prelaska preko burnih mora, on s posebnom ljubavlju opisuje »malog čovjeka s uskim vidokrugom«. Kao što je za Kijev smislio podsmješljiv naziv Jehupeć, za Vorobjovku Bojberik, tako je smislio i naziv za nepostojeće mjesto Kasriljevku, u kojoj »još ni jedan bogataš nije umro«. A gdje se ona nalazi? »Kasriljevka se — kaže Š. Alejhem — nalazi nekako u sredini blagoslovene 'zone stanovanja' kuda su naselili Jevreje glavu uz glavu, kao haringe u bačvi, i naredili im da se plode i razmnožavaju...« (*Staro-nova Kasriljevka*, 1901—1910).

Kažu, Šolem Alejhem nije bio revolucionar. Zar njegovi likovi nisu protest, najpolitičniji, protiv svih mogućih zala njegovoga svijeta? Zar njegov smijeh, njegov dubokočovječni humor — mada mu se može odreći satirični kvalitet u onom najvulgarnijem smislu — nisu u krajnjoj liniji borbeni? U svakom slučaju, prihvatajući najljepše iz jevrejskog folklor, pišući na osnovu najboljih tradicija specifičnog jevrejskog humora, tog nekada jedinog oružja samoodbrane, i dalje ga razrađujući, on je dao svoj doprinos društvenom napretku, a sebe uvrstio u velikane svjetske književnosti.

Šolem Alejhem je pisao mnogo o djeci i za djecu, a jedna od njegovih najljepših knjiga je svakako *Dječak Motl, sin kantora Pej-sija*. (prevedena i u nas). Među mnogobrojnim pripovjetkama za djecu moram svakako istaći »*Pjesmu nad pjesmama*« (takođe prevedenu), već pomenuti prvjenac *Nožić* i druge.

Evo zanimljivog pisma Maksima Gorkog, posle pročitano gorskog izdanja *Dječaka Motla*:

»Najiskrenije uvaženi sabrate,

Vašu sam knjigu primio, pročitao, smijao se i plakao. Čudesna knjiga! Prijevod je, čini mi se, načinjen vješto i s ljubavlju prema autoru. Mada se mjestimice osjeća da je na ruskom jeziku teško prenijeti tužni i srdačni humor originala. Kažem — osjeća se.

Knjiga mi se veoma dopada. Reći ću još jednom — izuzetna knjiga! Ona sva iskri tako slavnom, dobrodušnom i mudrom ljubavi prema narodu, a to je osjećanje tako rijetko u naše dane.

Iskreno želim Vašoj knjizi uspjeha, ne sumnjajući u to.

Snažno stežem ruku

M. Gorki

Kapri, 21. IV 1910. godine.

Još jedan književni oblik našao je svog poslenika u Šolemu Alejhemu — monolog. Ima ih mnogo, a u njima govore, govore, liječe svoju dušu, plave svoju okolinu riječima udovice, majke bolesnih sinova, gladna sirotinja, sve do novih doseljenika u Americi. I ovdje onaj isti Šolem Alejhem, blagi humorista koji voli čovjeka, koji čak i za one koji su krivi zna da su to bez svoje krivice. »Lončić« (1901), »Guske« (1902), »Bogataška prženica« (1904). »Tri udovice« (1907), »Mister Grin ima džab« (1915) itd. Najveće domete Alejhem dosiže u noveli. Njegove *Priče iz vlaka*, koje su obišle svijet pod nazivom *Zapisi suputnika*, znače vrhunac humorističke minijature.

Na kraju, da pomenem i njegove romane. *Sender Blank* u satiričnom tonu govori protiv kapitalizma, a *Stempenju* i *Josele Slavuj* o samoniklim narodnim umjetnicima. Dva-tri romana spadaju u ranu fazu — pisana su još 80-tih godina. Kolko je Šolem Alejhem volio umjetnike i sa njima saosjećao, vidi se najbolje iz romana koji je posvetio teškom životu jevrejskih putujućih glumaca: *Zvijezde lutilice* (1909—1911). Revoluciji 1905. godine posvetio je svoj roman *Potop* (1907), a pod teškim utiskom skandaloznog suđenja Jevrejину Bejlisu, optuženom za »ritualno ubistvo«, piše *Krvavu šalu* (1912). Oba ova romana nose pečat reporterske žurbe i ne spadaju među vrijednija djela Šolema Alejhema.

Posebno mjesto u stvaralaštvu Šolema Alejhema zauzima dramaturgija. Počev od manjih jednočinki kao što su *Mazltov!* i *Ljudi*, pa sve do velikih drama i komedija *Rasulo*, *Veliki zgoditak*, *Kopači zlata*, postale su nosioci repertoara jevrejskih pozorišta u Rusiji, da bi ih poslije prijevoda igrali na mnogim pozornicama cijeloga svijeta. I ne samo to. Niz djela Šolema Alejhema se drammatizuje i postavlja na scenu, ekranizuje, sve do naših dana kada je mjuzikl *Sviráč na krovu*, pravljen na osnovu romana *Mljekar Tejvje*, postigao svjetski uspjeh.

»... Veoma je karakterističan književni pseudonim Šolema Alejhema. »š o l e m a l e j h e m« je uobičajeni pozdrav Jevreja u značenju »Mir s vama«. U pseudonimu se pokazala bliskost pisca s narodnim masama, s njihovom svakidašnjicom, njihovim stradanjem i nadama. I jevrejske narodne mase su prihvatile Šolema Alejhema kao bliskog, dragog čovjeka, s kojim se može i posmijati, a i podijeliti briga« ...

(Iz eseja A. Gurštejna o Š. Alejhemu)

Nadamo se da će ovaj roman koji se prvi put prevodi u nas, a to je takođe i prvi prijevod Alejhema s originala, naći put do srca i našeg današnjeg čitaoca.

Dr ISAK LEVI
Dr JOSEF KONFORTI

JEDAN STARI STATUT JEVREJSKE SEFARDSKE OPŠTINE U SARAJEVU

U arhivi Jevrejske opštine Sarajevo našli smo možda najstariji Statut bivše Jevrejske sefardske opštine u Sarajevu »Statut por la keila španjola israelit en Saraj« (Statut španjolsko-izraelitske opštine u Sarajevu).

Ovaj Statut je pisan na španjolskom (ladino) jeziku raši-pismom. Jezik na kome je Statut napisan služio je tada ne samo kao govorni i poslovni jezik među sefardskim Jevrejima, nego je bio i službeni jezik Sefardske opštine. Na tome jeziku vođena je sva opštinska administracija, vođeni su zapisnici opštinskih sednica i godišnjih skupština. Na njemu su održavana predavanja u tadašnjim jevrejskim školama i vođene poslovne knjige. Ovaj Statut su u celosti prepisali srpsko-hrvatskom latinicom i preveli na srpsko-hrvatski jezik dr Josef Konforti i dr Isak Levi uz pomoć Jakova Konfortea (sada u Domu staraca u Zagrebu).

Neosporno je da je to dokumenat od istorijske vrednosti. On ima:

a) Lingvističko-jezičku vrednost. Iz njega se može videti kako je očuvan ovaj idiom španskog jezika i kakve su se jezičke promene javljale u ovome jeziku od vremena kada su sefardski Jevreji napustili Španiju.

Nas ovaj put neće interesovati jezičke i sintaktičke promene i faze kroz koje je taj jezik prošao, kako se razvijao i menjao, pa se nećemo na tome ni zadržavati. Ostavićemo to za drugu zgodu, ili stručnjacima za istoriju španskog jezika da oni kažu svoje stručno i merodavnije mišljenje. Verujemo, ako se oni budu zainteresovali, da će u ovome Statutu naći dragocen i koristan materijal za svoj domen rada, pa im zato i ovom prilikom ukazujemo na jedan koristan izvor.

b) Pravna vrednost ovog Statuta: iz njega provejava smisao i osećaj visoke pravne svesti da se sigurno i precizno odrede rad i delovanje opštine; da se tačno razgraniče funkcije predsedništva i ostalih članova odbora; da se odredi ko ima pravo izbora i način ka-

זשואטאט

פאר דע קהילה שפאניוועלע ישראלישע חזן סדרה

פארהאנדעלע

אורזאמאטאט דע קהילה קרוגע

§ 1

דע קהילה קרוגע (אורזאמאטאט) חזן (דע סדרה סדרה) זאל זיין
אין זיין שטאט און א סדרה פאר דע קהילה קרוגע
און זאל זיין און א סדרה פאר דע קהילה קרוגע
און זאל זיין און א סדרה פאר דע קהילה קרוגע
און זאל זיין און א סדרה פאר דע קהילה קרוגע

§ 2

אין זיין שטאט און א סדרה פאר דע קהילה קרוגע
און זאל זיין און א סדרה פאר דע קהילה קרוגע
און זאל זיין און א סדרה פאר דע קהילה קרוגע
און זאל זיין און א סדרה פאר דע קהילה קרוגע

Faksimil jedne stranice Statuta

ko se vrše izbori; moralni lik birača, članova opštine i slično. Iako su verski propisi i običaji dominantni, kroz Statut provejava i demokracija u unutrašnjoj organizaciji opštine. Primera radi navešćemo čl. 5 ovoga Statuta. U njemu se određuje ko ima pravo izbora, pa se navodi da ovo pravo ima svaki pripadnik opštine (član — vernik), koji je samostalan i stariji od 24 godine, zatim oni koji nemaju 24 godine života, ali su samostalni — jer vode trgovinu ili su manuelni radnici, zanatlije, kao i oni koji su po zakonu proglašeni kao punoletni.

Ovom odredbom htelo se postići da odluke donose zreli i iskusni ljudi kod kojih je osećaj odgovornosti više naglašen. Isto tako ljudi koliko-toliko materijalno obezbeđeni, kako bi se mogao sastavljati i praviti siguran opštinski budžet.

Karakteristična je i odredba po kojoj nemaju pravo izbora oni koji su bili osuđeni za krivično delo krađe, ubistva, protuzakonito bogaćenje, nečasne poslove i sl. kao i oni koji su pod stečajem dok se ovaj ne skine, oni koji na vreme ne polože račune o prihodima i izdacima Opštini i o njenoj imovini i oni koji nisu platili opštinski prirez ni posle godinu dana.

Iz ove odredbe vidi se kakav je morao biti moralni lik opštinar, pa su oni time u očima svojih sugrađana bili vredni pažnje, poštovanja i priznanja. Časnim obavljanjem poslova u svojim profesijama sticali su simpatije i poverenje svojih sugrađana druge vere. Na taj način stvarali su i svoj autoritet. Statut ima svega 29 paragrafa, ali je uspeo da obuhvati celokupan život i rad jevrejske zajednice.

Valja naglasiti da nismo u opštinskim zapisnicima nigde našli da je u opštini bilo članova koji se nisu slagali sa kojom odredbom Statuta. Teško je odrediti kada je uopšte prvi Statut nastao. Sa verovatnošću se može tvrditi, da su sarajevski Jevreji odmah po organizovanju svoje prve i najstarije opštine počeli razmišljati o tome kako bi pravilno odredili i podesili zajednički odnos u opštini (zajednici). Ukoliko je ta zajednica brojčano više rasla, što su njeni pripadnici sticali više iskustava u zajedničkom životu i što su njihove potrebe postajale veće, to se i njihova opština više izgrađivala i poprimala savremenije oblike organizacije i rada. To je neosporno nalazilo svoj odraz i u opštinskom statutu toga doba. Inače Statut, kojim je bio regulisan život sefardske opštine u doba Otomanske carevine, služio je i bio je na snazi i posle austrijske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine.

Za Statut koji se objavljuje u ovom Almanahu može se reći da je koncizan, precizan, jasan i konkretan. Služio je i odgovarao praktičnim i realnim potrebama tadašnje opštine.

Odobrila ga je Zemaljska visoka vlada Bosne i Hercegovine 18. decembra 1882. godine.

On je bez dvojbe prilagođen uslovima nove Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine posle austrougarske okupacije, pa je trebalo i ovo uneti shodno sve brojnijim zakonima i propisima, koje je ta vlada donosila od 1878. pa nadalje.

S T A T U T
ŠPANJOLSKO-IZRAELITSKE OPŠTINE
U SARAJEVU

Prva glava

ORGANIZACIJA VERSKE OPŠTINE

Čl. 1.

**O opštini (zajednici) uopšte — o svim
delatnostima verske opštine**

Španjolsko-izraelitsku opštinu u Sarajevu sačinjavaju svi oni Izraeliti-Španjolci koji su stalno nastanjeni u Sarajevu, kao i oni koji, iako ne stanuju u samom Sarajevu žive u mjestima van Sarajeva koja spadaju u opštinu (okolinu) Sarajeva.

Čl. 2.

**Istupanje iz verske opštine — gubitak
članstva u verskoj opštini**

Pravo na članstvo u verskoj opštini se gubi:

Prvo: Napuštanjem jevrejske vere i prelaskom u drugu veru, i

Drugo: Odlaskom iz Sarajeva i preseljenjem u mesto koje se izabere za nastanjivanje.

Čl. 3.

Svrha osnivanja opštine

Svrha osnivanja ove verske opštine je da reguliše sve verske poslove vernika ove opštine koji se odnose na religiju po propisima Svetog zakona, kao i da obezbedi razvoj učenja Talmud Tore, škola, ješivot i sličnih učilišta, da obezbedi stvaranje novih humanitarnih društava i ješivot kako bi pomogla svojoj braći u veri — sugrađanima, kao i da održava ješivot i društva koja su ranije postojala, prema svojim mogućnostima i da menja njihova pravila i ustrojstvo.

Čl. 4.

Predstavništvo verske opštine

Versku opštinu predstavljaju u svim poslovima zajednice oni predstavnici koje izaberu vernici. Ovo predstavn-

Š T A T U T
POR LA KEILA ŠPANJOLA ISRAELIT
EN SARAJ.

Prima parte principala

**ORGANIZAMJENTO DE LA KEILA
KEDUŠA.**

§ 1

**De la Kella (komune) en đeneral —
di todo modo di ečo de la K. K.**

La keila spanjola izraelit di Saraj forman todos akejos španjoles izraelim ke kontinualmente estan stabiljados i moran en Saraj, kome tambjen akejos ke aunke non moran en Saraj propjo, otro ke en logares afuera di Saraj ki si kontan de la Opština (kontorno) di Saraj.

§ 2

**Salimjento de la Kella K. Perdímjento
di ser mjembro de la K. K.**

La direčidad di ser mjembro de la K. K. si pjerde:

prima: Kon el salir del đudezmo i pasarse a otra religion, i

sekunda: kon el alevantamjento de Saraj i irsi a morar en logar ki si eskužo para su establjamjento.

§ 3

Razon del formamjento de la Keila.

La razon porke si vino a formar esta K. K. es porke eja negle todo modo di ečo de los jehidim, di esta Keila tokante a la religion segun komanda la Lei santa, tambjen porke prekuri de adelantar los statutos ki son TT (talmud tora), školas, ješivot i semižante de embizamjentos. Prekurar aki salgan socijetas i ješivot nuevas di omanita para apijadar a sus propjos ermanos de la Lej — konsevdadinos. Tambjen para sustiner las ješivot i socijetas ke ja aviya de antes ordenadas sigun la posivilidad. Tambjen trokar sus reglas i ordenes di estas hevrot i ješivot.

§ 4

El reprezentamjento de la Keila K.

La K. K. representa en todo modo di ečos de Kolel, akejos reprezentates ki seran eskužidos de los jehidim. Esta

štvo je sastavljeno od 12 članova koji među sobom biraju predsednika. Po red toga biraju se 4 zamenika (što će reći kad se uprazni mesto nekog od dvanaest popunjavanja se skup jednim od ova četiri).

Čl. 5. Pravo izbora

Svi vernici pripadnici opštine koji su samostalni i navršili su 24 godine, kao i oni koji nemaju 24 godine a samostalni su, bave se trgovinom ili zanatima, ili su prema zakonima zemlje proglašeni punoletnim ukoliko plaćaju porezu više od 6 kruna godišnje, imaju pravo da biraju predstavnike verske opštine i rabina.

Pravo izbora nemaju:

1. Oni koji su bili kažnjeni ili optuženi za krivično delo (krađu, ubistvo i sl.), za javne nečasne prekršaje (pohlepu u zaradi);
2. Oni koji su pod stečajem dogod se ne skine stečaj;
3. Oni koji zakašnjavaju u podnošenju računa o prihodima i rashodima verske opštine i njene imovine;
4. Oni koji više od godinu dana nisu platili porez verskoj opštini.

Čl. 6. Izbori

Svi samostalni muški članovi verske opštine mogu biti kandidovani za predstavnike opštine i zamenike ukoliko su navršili 30 godina i nisu među onima koji prema članu 5, tač. od 1 do 4 nemaju pravo izbora.

Ne mogu da zauzimaju položaj predstavnika opštine oni koji su stariji od 70 godina, kao i oni koji nisu za to sposobni usled toga što je poznato da su slabog zdravlja, takođe i oni koji su u neposrednoj prošlosti bili predstavnici verske opštine. Član predstavnništva verske opštine gubl ovaj svoj položaj ako bude kažnjen prema članu 5. tač. od 1 do 4.

representasjon esta kompoesta de 12 mjembros, los kualos eskožen entre ejos al presidente. Afuera di estos i 4 reinčidores (keri ser mankando uno de los 12, si va reinčir la adunta kon uno di estos 4).

§ 5 La direčidad de eskužimjento.

Todo jahid de la Keila, ke si topa por si i ke ja paso la idad de 24 anjos i tambjen akejos ke non tjenen 24 anjos i estan por si, ki azen merkaderija, o ke lavoran labores de mano, o ke fueron sigun la lej de la tjera deklarados por komplidos de anjos, si pagan dasjo mas de 6 koronas anjo, tjenen i ejos la direčidad por eskužer a los representantes de la K. K. i al rabeno.

Derečidad di eskužer non tjenen:

- 1) Akejos ke fueron kastigados i apenados por pekado kriminal (ki es rovar, matar i semižante), por pekados (de ožo vazijo al ganar) publikos dezonoravles,
- 2) akejos, ki estan dibašo di konkurso, asta non levantarsé de ejos el konkurso.
- 3) akejos ke estan en retardo en el dar hešbon de las entradas i salidas de la Keila Keduša i de su kapital.,
- 4) akejos, ke ja paso el anjo i non pagaron el dasjo de la Keila Keduša.

§ 6 El eskužimjento.

Todos los mjembros de la K. K. ombres ke estan por si pueden ser eskritos pur representantes i por reinčidores de la Komunidad, basta ke tengan los 30 anjos komplidos i ke non seja de akejos ke non tjenen la derečidad di eskužer sigun los deklara el § 5, punto 1—4. Non reinčir el posto representante de la Keila pueden akejos ke ja pasaron los 70 anjos de sus vidas. Tambien akejos ke por rezon de su konosida poka salud non apresta, tambjen akejos ke en el ultimo tjempo pasado ja sirvieron como representantes de la K. K. El mjembro representante de la K. K. pjerde su logar si fue apenado sgun § 5 punto 1—4.

**Čl. 7.
Izbor predstavnštva**

Izbor predstavnštva vodi predsjednik. On (predsjednik) sastavlja listu birača i objavljuje je 15 dana pre dana izbora, stavljajući istovremeno do znanja da u roku od osam dana od objavljivanja mogu svi članovi verske opštine stavljati prigovore na ovu listu. O ovim prigovorima odlučiće predsjednik, a na njegovu odluku se u roku od osam dana može žaliti Visokoj vladi Bosne i Hercegovine.

Na dan određen za izbore treba svim biračima javno staviti do znanja da mogu da glasaju, a oni će glasati lično, pismeno ili usmeno. Svaki birač treba da izabere i dà glas dvanaestorici predstavnika. Za predstavnike se priznaju onih dvanaest koji su imali najviše glasova, a za zamenike ona četvorica koji su dobili najviše glasova posle dvanaest predstavnika.

**Čl. 8.
Trajanje mandata**

Predstavnštvo verske opštine se bira na 3 godine, ali ukoliko se u međuvremenu uprazni neko od ovih mesta, to mesto popunjava zamenik koji je na izborima imao najviše glasova.

**Čl. 9.
Predsjednik predstavnštva i njegov zamenik potpredsjednik**

Po obavljenim izborima na prvoj sednici uprave treba da se među dvanaestoricom izabranih većinom glasova izabere predsjednik za sve tri godine trajanja mandata. Ovoj sednici na kojoj se bira predsjednik predsedava najstariji predstavnik i rukovodi izborom (predsjednika).

Predsjednik predstavlja opštinu u unutrašnjim i spoljnim poslovima (političkim). U vanrednim slučajevima (na primer da je, barmnam,* bolestan ili

* Ne daš bože.

**§ 7
La eskužidura del reprezentamjento.**

La eskužidura del reprezentamjento la enkamina el presidente. El (presidente) kompone la lista de los eskužidores i la publika 15 dias antes del dia ki si va eskužer, kon ke da a saver el mezmo tjempo ki todos los mjembros de la Keila Keduša tjenen direčidad mjentres 8 dias del dia de la publikasjon vinir i azer su demanda kontra esta lista. Sovre semižantes demandas dičizara el presidente, i kontra di su dečizjon pueđj azer apelo mjentres 8 dias a el Alto gobierno de BiH.

El dia asetiguado para el eskužimjento si tjene de dar a saver publikamente a todos los eskužidores ke pueden dar sus votos, los kualos votaran personalmente kon eskrita de voto o a boka.

Kada uno de los eskužidores tjenen de eskužer i dar votos a 12 representantes. Komo representantes si tjenen di rekonoser akejos 12 eskužidos ke tovjeron mas mučas bozes. I por reinčidores akejos 4 personas de los restantes ke ganaron las bozes mas mučas dispues de los 12 representantes.

**§ 8
El tjempo del reprezentamjento.**

El reprezentamjento de la K. K. si eskože por 3 anjos. — Ma si mjentres este tjempo restare alguno di estos logares avjerto, entra en logar akel de los reinčidores, el kual al eskužimjento tuvo mas mučas boze.

**§ 9
El presidente del reprezentamjento i su prekurador (vicepresidente)**

Dispues ke ja si eskapa el ečo del eskužimjento, luego en la primera adunta de Kolel si tjenen kon bozes mas munčas uno de enmedjo de los 12 eskužidos di eskužer entre ejos al presidente para todos los 3 anjos ke aj de servir. La kavesera di esta adunta (para eskužer presidente) tjene ke ser el mas vježo representante i el tjene de jevar i enkaminar el ečo del eskužimjento (del presidente). El presidente representa el kolel en ečos di adjento, komo de afuera (politikos).

na putu) na mesto predsednika nastupa najstariji među predstavnicima. Ali, ukoliko bi, ne daj bože, predsednik napustio ovaj svet, ili bi se doveo u položaj naveden u čl. 5. u kome ljudi više nisu dostojni da obavljaju ovu službu, tada se među predstavnicima izabere drugi predsednik da bi dovršio obavljanje funkcije do tri godine, za onoliko koliko je još nedostajalo onome koji je prekinuo.

Čl. 10.

Dužnosti predstavništva

Dužnosti predstavništva su:

1) Celokupan nadzor i vođenje unutrašnjih i spoljnih (političkih) poslova verske opštine.

2) Briga o pravilnom korišćenju novca i o imovini verske opštine i briga o njenim приходима i rashodima.

3) Da odluči kako će se pokriti oni rashodi verske opštine koji se ne mogu pokriti iz njenih redovnih prihoda.

4) Organizovanje, reforma i dopuna verskih ceremonija (određivanje molitava i sl.).

5) Nadzor nad institucijom za naobrazbu (Talmud Tora) verske opštine, kao i nad talmudističkom školom.

6) Da napravi plan prihoda i rashoda za sledeću godinu.

7) Da odobri obračun u tekućoj godini.

8) Da odredi mesečne plate službenika verske opštine.

Dužnost predstavništva je još i da bira i imenuje kao i da udaljava (tj. otpušta) službenike verske opštine sem rabina (Rav), o kome će biti doneto u čl. 21.

Čl. 11.

Sednice predstavništva

Predstavništvo opštine se redovno sastaje na poziv predsednika jednom mesečno. U slučaju potrebe koja se ne može odložiti, predsednik može da održi vanrednu sednicu. Ovu sednicu

En kavzas entropozantes (komo dizir ke barminam esta hazino o por kamino) keda al logar del presidente el mas vježo mjembro ala edad de los reprezentantes. Empero, en espartjedndosi barminam el presidente di este mundo, o ke si trošere en estados enmentados en el § 5 ke non aprestan mas personas di semizantes estados di azer este širut, ala ora si eskože di enmedjo di ejos (de los reprezentantes) otro presidente para ki eskapi de servir los 3 anjos ki li mankava dajinda di servir al ki saljo.

§ 10

Los ečos ke tjene di azer el reprezentamjento.

Los ečos, ke tjene de jevar el reprezentamjento son estos:

1) Entero el rižo i el jevamjento di ečos de la K. K. di adjentro i de afuera (politikos).

2) tener kargo a ki si kulaneji kon regla la moneda i el kapital de la K. K. i tener kargo de las entradas i salidas de la K. K.

3) el dar karar komo se tjenen di tapar akejos gastes de la K. K., los kualos non se pueden kovrir kon sus reguladas entradas de la K. K.

4) el arisentamjento, reformamjento i reinčimjento de las ceremonijas de Lej (reglamjento di tefilot i asemizante).

5) jevar rižo di enstituto di embizamjento (TT) de la K. K., komo tambjen de la škola de los talmudistes.

6) el komponemjento di entradas i salidas por anjo venedero.

7) el dar karar sovre el hešbon del anjo dela K. K.,

8) kurtar las mezadas de los mešaretim dela K. K.

Mas lis toka el reprezentamjento eskužer i nominar tambjen el alesinsjamjento (keri ser kitar-minguar) de los mešaretim de la K. K. — afuera del rabeno (Rav), por kual ja trajira adilantre el § 21.

§ 11

Las aduntas del reprezentamjento.

El reprezentamjento de la Keila ke si adunta a kombiti di el presidente, regularmente una vez al mez. En kavzo de dimenister ki non si pueden alargar, puede el presidente azer una adunta

predsednik može sazvatí kada najmanje četiri predstavnika traže njen saziv. Ako bi se (ne daj bože) predsednik razboleo ili je odsutan, tada redovnu kao i vanrednu sednicu saziva potpredsednik.

Sazivanje redovnih i vanrednih sednica se unapred prijavljuje Pokrajinskoj vladi (Gobierno) Bosne i Hercegovine.

Čl. 12.

Donošenje odluka

Odluke su punovažne samo ako je na sednici prisutno najmanje sedam do devet predstavnika opštine. Ove odluke se u svakom slučaju donose samo većinom glasova onih koji su prisutni. Kod jednakog broja glasova odlučuje glas predsednika.

U sledećim slučajevima je za donošenje punovažne odluke potrebno prisustvo najmanje devet predstavnika:

- 1) za kupovinu i prodaju zemljišta;
- 2) za sastavljanje plana prihoda i rashoda za narednu godinu;
- 3) za pregled i kontrolu završnog računa, i donošenje potrebne odluke o tome;
- 4) za postavljanje i otpuštanje službenika sem rabina;
- 5) za otvaranje novih službeničkih mesta kojih dotada nije bilo;
- 6) kada se radi o zgradama koje verska opština tek podiže (zida) i, povrh svega takođe kad se odlučuje o sličnim troškovima kod kojih svaka isplata za sebe prelazi iznos od 1.000 kruna;
- 7) kod otpisa potraživanja verske opštine koja nisu mogla da se naplate, kao i njenih prihoda (opštinskih taksa) koje su odredili opštini da uzme za sebe.

Čl. 13.

Dužnosti predstavníštva

Dužnost članova predsedništva je da svim svojim silama i znanjem unaprede interese verske opštine i stoga redovno dolaze. Nedolazak na sedni-

ekstraordinarija. Esta adunta la puede el presidente aduntar cuando alomenos 4 representantes demandan di el su aduntamiento. En (barlinam) enhazinandosi el presidente, o ke non stuvjere en el logar, entonses kombida la adunta regulada komo i ekstraordinarja el vicepresidente.

El kombidamiento de las aduntas reguladas kom i ekstraordinarjas se tjenen de darlo a saver di antes al Gobierno provincial di BiH.

§ 12

Dičizjones (el dar karar sovre una koza)

Dičizjones valivies si pueden dar solo quando si topan presentes en la adunta alo manko 7—9 representantes de la Keila. Estas dičizjones si pueden dar atodavía solo kon la majorita de bozes de los ke si topan presentes. Avjendo bozes eguales, entonses si dečiza segun la boz del presidente. En estos segientes kazos es diminister para dar una dičizjon valivie alomenos ke si topin presentes mueve representantes:

- 1) En el merkamiento i vendimiento di tjerar.
- 2) en el komponamiento de las entradas i salidas adelantado por anjo venedero,
- 3) en el prevamiento i egzaminamiento del hešbon del anjo i en el karar ke si tjene de dar sovre este ečo.
- 4) en el eskužimiento i kitamiento de los mešaretim, afuera del rabeno.
- 5) en kižendo avrir nuevos logares de mešaretim, kualo de antes no avija,
- 6) quando si trata di fraguas, ke la K. K. propja las esta (fraguando) enkaminando i sovre todo tambjen en el dičizamjento di semižantes gastes los kualos en riguado a kada koza por si pasa la suma di mil 1.000 koronas,
- 7) en el eskrivimiento di averes de la K. K ke nonse podjeron kovrar, komo tambjen di sus entradas (taksas komunal) ki si li taksaron a la Keila ki kovre para si mezmar.

§ 13

El dover del reprezentamiento.

El dover de los mjembros diel reprezentamiento es di prikurar kon todas sus fuersas i luke mlžor saven di adelantat los intersos de la K. K.

cu predstavnštva treba da ima kao razlog (opravdanje) da je predstavnik verske opštine, ne daj bože, bolestan, odsutan iz Sarajeva (na putu), kada bi ga to omelo u važnim porodičnim obavezama pa stoga ne može doći na sednicu. U sličnim slučajevima treba o njima unapred da obavesti predsednika ili predsedavajućeg. Onaj od članova predstavnštva koji ne dođe na sednicu bez ikakvog razloga za izvinjenje treba da bude kažnjen kako sledi:

1) za prvi izostanak biće kažnjen opomenom predsednika;

2) za drugi izostanak biće kažnjen osudom, i osuda će se upisati u knjigu zapisnika;

3) treći put kaznom od 4 krune;

4) za četvrti izostanak kao i sve ostale, biće kažnjen sa po 10 kruna kazne za svaki put.

Taj novac od kazne je namenjen vernicima verske opštine koji su u oskudici (gradskoj sirotinji).

Onome od predstavnika koji je namurio da razbije i obori donetu odluku o nekoj stvari, a bila je doneta na sednici punovažno, i to čini na nečaslan način (tj. vredanjem, zadrživanjem, dobacivanjem, svadom i slično) može predsednik da oduzme reč. Ukoliko ovaj predstavnik nastavi da se tako ponaša, predstavnštvo ima pravo da ga većinom glasova udalji sa te sednice. U vanrednim slučajevima, i sa još najviše dve naredne sednice. To znači, da ne može više ostati na toj sednici, i ako je stvar veoma komplikovana predstavniku se može za kaznu zabraniti dolazak na još dve naredne sednice.

Čl. 14.

Zapisnik sa sednice

Na svakoj sednici treba da se vodi zapisnik u koji mora da se unesu svi

i por esta razon tjenen ejos di venir regularmente. — El non venir a la adunta deji reprezentamjento devi ser kon razon (eskuza) kuando el reprezentante de la K. K. esta b.m. hazino, o afuera di Saraj (por kamino), tambjen kuando li embarasare ael ečos di famija primorozos i non pudjere venir por kavzo di estos ečos a la adunta en semižantes kavzos kali ki ajga avido dado avizo di estos kavzos adelantado al presidente, o al resp. presidente. Akel de los mjembros di el reprezentamjento kual non vinjre a la adunta sin tener niuna razon ni eskuza, si tjene di kastigar komo lo sig:

1) Por la prima vez ki non vino sera kastigado kon akavidamjentos di parte el presidente,

2) la segunda vez ki non vino sera kastigado kon akulparlo i si notara en el libro del protokol su akulpamjento,

3) la tresera vez kon multa di 4 koronas,

4) por la kuartena vez ki non vino, komo tambjen por todas las otras vezes ki non vjene — por kada vez endisparte sera kastigado kon una multa di 10 koronas kada vez.

Semižantes monedas di multa son apropiadas para los jehidim ministrorozos de la K. K. (proves de la sivdad). Akel de los representantes ki si metjo en vista (ki nakastijo) di romper i derukar el determinamjento de un ečo ki ja se esta dando ki estuvo en regla el dija de la adunta i esto kon maneras dezonorantes i enčorjamjentas (kome dizir kon tokar i punčar kon palavras a uno i a otro, kon azer aravjar i semižante) li puede kurtar el presidente la palavra. I en kontinuando este representante por komportarse di esta manera, tjene el reprezentamjento la derečidad kon la majorita de bozez di alevantario del su posto por akeja adunta i en kavzos principales ekstraordinarjos tambjen por lo mas i otras 2 primas aduntas proksimas. Esto ker i ser ki non puede estar mas en akeja adunta i si es algun ečo muj intrigado lo pueden por kastigar al reprezentante non lisinsjar venir a 2 aduntas venederas.

§ 14

El protokol de la adunta.

En kada adunta kalle jevar un protokol, en kual si tjene di notar todos

doneti zaključci i odluke. Takođe se i suprotna mišljenja nekih predstavnika koji nisu zadovoljni onim što je učinjeno, mogu uneti — ako neko baš želi da se ta suprotna mišljenja unesu. Zapisnik treba da potpišu predsednik, dva predstavnika i pisar — zapisničar.

Čl. 15.

Dužnosti predsednika

Dužnost predsednika je da sprovede sve odluke predstavništva verske opštine koje predstavništvo smatra važećim, da pregovara sa vlastima (što će reći, sa magistratom, beledijom i dr.) u ime verske opštine, da čuva nje-ne interese i unapređuje je i, naročito, da ispunjava one obaveze koje su predviđene ovim statutom.

Čl. 16.

Prihodi verske opštine

Prihodi verske opštine su sledeći:

1) *Gabela* što je prihod od klanja stoke (beemot) i živine (ofot), koji se kolju po popisima vere, rukom šoheta priznatih od verske opštine.

2) *Mirazna taksa*, što je 3% od prihoda koji se dobiju od ženidbenih ugovora (ketubot).

3) *Školske takse*, koje treba da plate roditelji učenika što uče Talmud Toru, prema spisku sastavljenom od predstavništva verske opštine.

4) *Zakupnina za mesta*, što se prodaju u sinagogama.

5) *Dobrovoljni priloz* (nedavot) koji se obećaju verskoj opštini i ostali prihodi.

6) *Prihodi od ceremonija* (Micvot i cedakot).

7) *Opštinska taksa*, što je određuje i naplaćuje predstavništvo verske opštine na osnovu odredaba čl. 17.

los karares i dičizjones ki si kurtaron. Tambjen las kontraopinijones di algunos representantes ke non estuvjeron kontentes di luke si izo — i esto si puede notar kuando propjo alguno jeva gusto ki estas kontraopinijones si aseñalen. — El protokol kale ki lo afirmi el presidente i doz representantes i el eskrivano, jevador de la pendula.

§ 15

Los doveres del presidente.

El dover del presidente es di komplir todos akejos diterminamjentos (karares del reprezentamjento de la K. K., di el reprezentamjento ki son valivles di tratar kon las otoridades (komo dizir kon en magistrato, kon el bilidije i cetera) en lugar de la K. K. de guardar sus intersos de la K. K. i di adilantarla i sovre todo di komplir akejos doveres los kualos li fueron enkargados a el kon este statuto.

§ 16

Entradas de la KEILA KEDUŠA.

Las entradas de la K. K. son las siguientes:

1) *La gabela*, ki es la entrada de la digujadura diganado (beemot), aves (ofot) ki si digojan sigun dimanda la Lej por mano di šohetlm ki seran amerinados de parte de la K. K.

2) *Taksa dota*, ki es el 3% di entrada ki si kovra di los kontrates di kazamjento (ketubot).

3) *Las taksas di škola*, kuala tjenen de pagar los denitores di los elevos ki embezan en Talmud Tora sigun la lista kompoesta del reprezentamjento di la K. K.

4) *Kira di logares*, ki si venden en las keilot kedušot.

5) *Dadivas voluntarijas* (nedavot), ki si prometen a la K. K. i diverzas entradas.

6) *Entrada de las ceremonijas* (Micvot i cedakot).

7) *La taksa komunala*, ki tjeni di eskvivir i kuvrar el reprezentamjento de la K. K. en baze a las terminasjones del § 17.

Čl. 17.

Predračun prihoda i rashoda, kao i određivanje opštinskih taksa od strane predstavništva

Svake godine u novembru mesecu predstavništvo je dužno da izradi predračun troškova za narednu godinu i predvidi čime će se ovi troškovi pokriti. Kada god se iz prihoda iz tač. 1. i 2. čl. 16. (tj. Gabela i mirazna taksa) ne mogu platiti i pokriti troškovi predviđeni planom rashoda, zaviso od sume koja ostaje otvorena i ne može se pokriti, verska opština raspisuje i određuje vernicima porez kako bi se obezbedila od manjkova. Ovo po pravilu u srazmeri sa redovnim porezom pri čemu u navedenim slučajevima treba da se izračuna i uzme u obzir imovno stanje vernika iz verske opštine. Ako bi ovaj porez bio veći nego što je 20% od poreza koji se plaća državi, onda se mora prikazati vlastima budžet (knjiga prihoda i rashoda) da bi se dobilo odobrenje za plaćanje ovog poreza.

Čim se zapiše da je kandidat određio porez, svakome i svima se objavljuje ova lista da bi svaki od vernika verske opštine mogao da u roku od 30 dana vidi koliko se svako oporezovao. I svakom onom koji ima da prigovori ovom određivanju poreza je dozvoljeno da dođe na sednicu predstavništva verske opštine i izloži svoje primedbe. O ovim primedbama odlučuje i razmatra ih predstavništvo verske opštine. Protiv odluke predstavništva o tim prigovorima može se u roku od 14—15 dana žaliti provincijskoj upravi.

Čl. 18.

Godišnji obračun (hešbonot)

Predsednik je dužan da u mesecu februaru pokaže (javno) obračune verske opštine da bi svaki vernik mogao da, u roku od 30 dana, ima uvid u njih. I svakom verniku iz opštine je dopušteno da pismeno stavi prigovor na ove obračune predstavništvu verske opštine.

Po isteku ovih 30 dana predstavništvo je dužno da na prvoj sednici ispita ove obračune i o njima donese

§ 17

El azer hešbon adilantado, las entradas i salidas, como del fiksamiento di taksas komunal del reprezentamiento de la Keila Keduša.

El reprezentamiento tjene en kada anjo en el mez di novembre azer hešbon adilantado los gastes por anjo venedero i mirar kon lakte si van kuvrir estos gastes. Todo tjempo ki kon las entradas di los puntos 1—2 del § 16 (ki son gabela i dota) non pueden pagar i kuvrir los gastes ki si izo hešbon adilantado sigun la suma keda avjerta ki non si puedi kuvrir, si eskrivi i si fiksa un «porez» a los jehidim de la K. K. por asigurar di esta mankansa. I esto, en regla konforme los dasjos deretos, ondi si tjene emprima en kavzos ekstraordinarjos di kalkular i tomar en konsidrasjon el estado del kapital de los jehidim de la K. K.

Si pasare el dito porez la suma di 20% di el porez ki paga al governe, ala ora si deve mestrar al governo el *budžet* — (livro di entrada i salida) por tomar la lisensja para puder kuvrar este dasjo.

Luego quando ja si eskrivjo ki kandidat si fikso el dasjo a kada uno i uni, si tjene di publikar dita lista, para ki kada uno de los jehidim de la K. K. pueda mjentres 30 dias ver kuantu si takso a kada uno. I todo el ki tjene di kontradizir a este fiksamiento di porez, es lisinsjado vinir en adunta del reprezentamiento de la K. K. i espander sus demandas. Kontra estas demandas dičiza i da karar el reprezentamiento de la K. K. Kontra el karar dado del reprezentamiento sovre estas demandas si puedi mjentres, 14 o 15 dias apelar al governo provinsjal.

§ 18

Los kontos (hešbonot) del anjo.

En el mez di febrajo tjene el presidente de kitar a luz (publikamente) los kontos de la K. K. para ki todo modo di jahid pueda mjentres 30 dias mirar en ejos. I kada jahid de la Keila es lisinsjado dar por eskrito sus demandas kontra estos kontos al reprezentamiento de la K. K.

Pasando estos 30 dias, tjene el reprezentamiento di egzaminar en la prima adunta estos kontos i dar un karar

odluku. Na odluke predsedništva donete povodom prigovora koje bi neko imao (u vezi sa obračunom, pr. red.) može se žaliti provincijskoj upravi u roku od 15 dana.

Čl. 19.

Naplata poreza (opštinskih taksa) za versku opštinu

Porez za versku opštinu naplaćuje predstavništvo preko svojih službenika na bazi onog što je razrezano i oporezovano, i to u četiri rate unapred, svaka tri meseca. Onome koji bi odbio zahtev da redovno plaća porez koji mu je razrezan, naplatiće, na molbu verske opštine, policija taj iznos egzekucijom.

Druga glava

O INSTITUCIJAMA I SLUŽBENICIMA, MEŠARETIM, VERSKE OPŠTINE

Čl. 20.

Bogomołje

Molitve u hramu reguliše predsedništvo. Na onim sednicama na kojima se razmatra organizovanje molitava u bogomołji, treba da budu prisutni rabini kao savetodavni glasovi. Za održavanje i čistoću u bogomołjama predsedništvo je dužno da odredi svoje organe a predsedniku se stavlja u dužnost da vodi brigu o tome kako ovi organi ne bi zapostavili neku od svojih obaveza dok ih obavljaju kao svoju dužnost.

Čl. 21.

O rabinu, njegovom izboru i dužnostima

Rabina biraju svi oni vernici iz verske opštine koji prema članu 5. imaju pravo da biraju predsedništvo. Kada je jedno mesto rabina nepopunjeno predsedništvo verske opštine treba da objavi konkurs i kada je prošao rok određen konkursom, predsedništvo je dužno da odredi dan za izbor rabina među kandidatima (koji su za biranje).

Na ovaj izbor treba da se pozovu svi vernici verske opštine koji imaju

sovre ejos. Sovre las kontras (demandas) si avjere alguno dado, kontra el karar ki dara el reprezentamjento sovre estas demandas, si puede apelar mjentres 15 dijas al Governo provinsjal.

§ 19

El kuvramjento de los dasjos (taksa komunal) de la K. K.

El dasjo para la K.K. lo kovra el reprezentamjento pur mano di sus empjegados en bazi a luke si espartjo i si oporezijo, i esto en 4 ratas anticipadas di kada 3 mezes. Akel ki sovre la demanda refuzare di pagar regularmente el dasjo ki li taksaron, li kovrara la policija sovre la rogativa de la K.K. mezo egzekusjon la suma ki kale ki pagi.

Segunda parte principala

DE LOS INSTITUTOS I DE LOS EMPJEGADOS MEŠARETIM DE LA K. K.

§ 20

Keilot kedušot.

Las tefilot en el K.K. regla el reprezentamjento. En akejas aduntas ki si tjene di tratar el reglamjento de las tefilot del K.K. deven di toparsen los rabenos como bozes akonsežantes. Para el sustinimjento di orden i limpieza de las K.K. ot tjene el reprezentamjento di amerinar sos organos i si li enkarga el dover al prezidente porke tenga kargo ki estos organos non vengan a menguar algo di sos ečos, otro ke los komplan segun el dover.

§ 21

Del rabeno, di su eskužidura i di su dover.

Al rabeno eskožen todos akejos jehidim de la K.K., kualos sigun el § 5 tjenen la diričidad di eskužer al reprezentamjento. Kuando aj un logar di rabeno avjerto, tjene el representamjento de la K.K. di eskužer un konkurso i kuando ja paso el tjempo taksado del konkurso, tjene el reprezentamjento di taksar un dija para skužer al rabeno di enmedjo de los kandidates (ki son di eskužer).

pravo izbora. Birači daju svoje glasove lično, pismeno ili usmeno. Izabran je onaj kandidat koji ima najviše glasova. Mesto rabina je stalno, ali ipak njemu ostaje kao i verskoj opštini, pravo da podnese otkaz šest meseci unapred. Dužnosti rabina su: obavljanje svih poslova koji se odnose na služenje gospodu, blagosloven nek je, prema običajima i zapovestima svete vere.

Ukoliko ima više rabina, tada prednedništvo izabere jednog među njima za glavnog nad drugima, koji sem svojih obaveza ima obavezu da upravlja Talmudskom školom.

Čl. 22.

O koljičima (šohetim)

Za klanje stoke i živine prema običajima jevrejske sefardske vere treba predstavništvo verske opštine da imenuje kandidata koji postaje šohet. Njegovu platu određuje i plaća verska opština. Koljičima je zabranjeno da kolju bilo za koga dok sopstvenik onoga što će se klati ne dokaže da je platio gabelu. Sem koljiča verske opštine ni jedan vernik nije ovlašćen za klanje.

Čl. 23.

O Talmud Tori i učiteljima (melamedim)

Organizovanje vero-nauke (TT) uređuje predstavništvo i ono propisuje oblik i način na koji će se učiti. Inspekcija Talmudske škole je na brizi glavnog rabina koji je za to imenovan od jevrejske opštine. Međutim Talmud Tora je pod brigom organa predstavništva koji će biti imenovan kao inspektor škole.

Platu učiteljima određuje predstavništvo verske opštine. Na svakoj sednici na kojoj će se raspravljati nešto o Talmudskoj školi treba da su prisutni rabin i inspektor Talmudske škole kao savetodavni glasovi.

A este eskužimjento si tjene di kombidar a todos los jahidim de la K.K. ki tjenen la diriçidad di eskužer. Los eskužidores tjenen di dar sus votos personalmente, por eskrito, o a boka. Komo eskužido es akel kandidato el kual tuvo las mas munças bozes. El posto rabeniko es definitivo, ma kon todo li resta a el, komo a la K.K. la diriçidad di dar avizo de salimjento kon 6 mezes adilantado. El dover del servimjento del rabeno es: Komplir todo modo di eço tokante al servimjento del Djo baruhu sigun uzos i sigun komanda la Lej santa.

Avjendo muços rabenos, entonses el reprezentamjento skoži uno di ejos pur kavisera sovre los otros, kual afuera di sus doveres tjene el dover di jevar el eço di la škola del Talmud.

§ 22

De los šohetim.

Para el digujamjento di beemot i ofot sigun uzo de la religijon izraelit sefardit tjene el reprezentamjento de la K.K. di nominar el kantidad ke si azi minister di šohetim. Sus pagaz si taksan i si pagan di parte de la K.K. A los šohetim lis es defendido digujar para ninguno fin ke non demonstra el patron di luke si va adigujar ki ja pago la gabela. Afuera de los šohetim de la K.K. non es ningun jahid de la K.K. lisinsjado por digujar.

§ 23

Del Talmud Tora i de los melamedim.

El organizamjento del maldar (TT) lo regla el reprezentamjento, i el eskri vi un desenko i la manera ki si tjene di ambizar. La inspekcijon de la škola del Talmud esta debašo del kidjado del Oberrabiner el kual kudja en nombrado de la K.K. (21). Empo, el Talmud Tora esta debašo el kidjado del organo del reprezentamiento ki sera nominado komo inspektor di škola. La paga de los melamedim taksa el reprezentamjento de la K.K. En todo modo di adunta ki si va tratar algu po Talmud Tora, kali ki si topin presentes el rabeno i el inspektor di T.T. komo bozes akonsežaderas.

Čl. 24.
Poslovi blagajne

Poslove blagajne vodi organ imenovan od predstavništva uz neposrednu kontrolu predsednika koji takođe ima jedan ključ.

Za uplate i isplate iz blagajne su odgovorni pred verskom opštinom imenovani blagajnik i predsednik. Blagajnik je dužan da uredno vodi obračun blagajne i dužan je da svakog meseca zaključiti obračun.

Predsednik je obavezan da svakog meseca, jedan po jedan obračun pregleda i potpiše ga zajedno sa blagajnikom.

Čl. 25.
Vodenje matičnih knjiga

Vodenje matičnih knjiga rođenih, venčanih i b.m. umrlih vernika Sefardsko-jevrejske verske opštine je povereno organu koga odredi predstavništvo verske opštine za ovaj posao i pod nadzorom g. predsednika.

Izvode iz matičnih knjiga potpisuje predsednik.

Čl. 26.
Pisarski poslovi

Svi pisarski poslovi i vodenje zapišnika na sednicama predsedništva verske opštine treba da su pod nadzorom onog organa koga će odrediti predstavništvo za ovaj posao.

Sve vrste pisama, obaveštenja i dokumenta koja se izdaju u ime verske opštine treba da su potvrđena potpisom predsednika.

Treća glava
ZAVRŠNE ODREDBE

Čl. 27.
Nadzor nad verskom opštinom

Provincijska uprava Bosne i Hercegovine imaće najviši nadzor nad Sefardsko-izraelskom opštinom i na svaku sednicu predstavništva vlast može

§ 24
Mirar los ečos de la kaša.

Los ečos de la kaša de la K.K. los mira un organo nomenado di parte del reprezentamjento kon inspekcijon dritti del presidente i kon tener i el una seradura.

Por entradas i salidas de la kaša son responsavles kontra la K.K. el nomenado kašero i el presidente. El kašero tjene de jevar el hešbon de la kaša kon regla i tjene kada mez di serar el hešbon.

Al presidente si li enkarga el dover di mirar uno pur uno esti hešbon kada mez i di afirmarlo dunto el kašero.

§ 25
El jevamjento de la matrikula.

El jevamjento de la matrikula sovre nasimjento i kazamjento i di los ke b.m. si mueren de los jehidim de la K.K. izraelit sefardit esta dibašo el kudjado del organo ki apropjara el reprezentamjento de la K.K. para este ečo i dibašo di inspekcijon del s. presidente.

Pedados ki si kopjan de la matrikula tjenen di afirmarlos el presidente.

§ 26
El jevamjento di ečos di eskritura.

El ečo di la eskritura i el jevamjento di protokoles en las aduntas del reprezentamjento de la K.K. tjene ki seja dibašo di kontrola akel organo, kual sera asitignado di parte del reprezentamjento para este ečo.

Todo modo di eskrita, avizos i papeles ki si dan afuera en nombrado de la K.K. doven ser afirmados kon la firma del presidente.

Tresera parte principla
ULTIMAS DETERMINASIONES

§ 27
Inspekcijon sovre la K. K.

El governo provincijal de la BIH va atiner la mas alta inspekcijon sovre la Keila izraelit-sefardit i el governo puede mandar en kada adunta del reprezentamjento a su komisarjo. Para

da pošalje svog predstavnika. Na izbor predstavnništva (Čl. 4) i izbor rabina (Čl. 21) vlast će uvek poslati svog (poverenika) predstavnika.

Čl. 28.

Smenjivanje predstavnništva

Ukoliko bi predstavnništvo učinilo nešto suprotno ovom statutu, ili protivno postojećim zakonima, kao i ukoliko se rad predstavnništva pokaže opasan za javnu bezbednost ili za javno dobro, provincijska uprava ima pravo da smeni to predstavnništvo i naredi izbor drugog predstavnništva. U takvim slučajevima će provincijska uprava preduzeti potrebne mere kako poslovi verske opštine ne bi zaostali do izbora novog predstavnništva, te će uputiti svog poverenika da vodi poslove verske opštine.

Čl. 29.

Dopune ili izmene statuta

Ukoliko bi bilo potrebno da se dopune neke odredbe ovog statuta ili izmene, može predstavnništvo na osnovu redovne odluke donete od bar 9 članova, da podnese predlog Visokoj provincijskoj upravi u tom smislu.

SADRŽAJ

- Čl. 1. O opštini uopšte
- Čl. 2. Istupanje iz opštine -- prestanak članstva
- Čl. 3. Svrha osnivanja opštine
- Čl. 4. Predstavnništvo verske opštine
- Čl. 5. Pravo izbora
- Čl. 6. Izbori
- Čl. 7. Izbor predstavnništva
- Čl. 8. Trajanje mandata
- Čl. 9. Predsednik
- Čl. 10. Dužnosti
- Čl. 11. Sednice predstavnništva
- Čl. 12. Odluke
- Čl. 13. Dužnosti članova predstavnništva
- Čl. 14. Zapisnik sa sednice
- Čl. 15. Dužnosti predsednika
- Čl. 16. Prihodi verske opštine
- Čl. 17. Finansijski poslovi
- Čl. 18. Godišnji obračun
- Čl. 19. Naplata poreza
- Čl. 20. Bogomolje
- Čl. 21. Izbor rabina i njegove dužnosti
- Čl. 22. O koljičima (šohetim)
- Čl. 23. O Talmud-tori i učiteljima
- Čl. 24. Poslovi blagajne
- Čl. 25. Vođenje matičnih knjiga

eskužimjento di reprezentasjon. (§4) i eskužimjento di rabeno (§21) va mandar el guvernó sjempre a su (konfijadu) komisario.

§ 28

Alivantamjento del reprezentamjento.

En kavzo ki el reprezentamjento izjero kontra algo di luke esta eskrito in este štatuto, o kontra de las lejes ki aj, tambjen si sus ovras del reprezentamjento si mostran perikulozas para la seguridad publika o al bjen estado publiko, tjene el guvernó provinsijal la diriçidad di alivantar i kitar este reprezentamjento i ordinar el eskužimjento por un otro reprezentamjento. En semižantes kavzos el guvernó provinsijal tumara las mizuras ministirozas por ki el eço de la K.K. non kede atras asta ki si eskoži el nuevo reprezentamjento, kon ke mandara su komisario para ke miri los eços de la K.K.

§ 29

El areinçimjento o el trokamjento del Štatuto.

Avjendo si diminister di areinçir algunas determinasiones di este štatuto, oalgu trokar, puede el reprezentamjento en bazi de un determinamjento regular, dado ale menos di 9 mjembros i azer la proposta a este riguardo al Alto guvernó provinsijal.

MIFTAHOT — JAVIS

- § 1 De la Keila en ženeral.
- § 2 Perdijment di ser mjembro de la K.K.
- § 3 Razon del formamjento de la K.K.
- § 4 El rerezentamjento de la K.K.
- § 5 La diriçidad del eskužimjento
- § 6 El eskužimjento
- § 8 El tjempo del reprezentamjento
- § 9 El prezidente
- § 10 Nota di eços ki tjenen de jevar
- § 11 Las aduntas di el reprezentamjento
- § 12 Deçizjones
- § 13 El dover de los mjembros del reprezentamjento
- § 14 El protokol de la adunta
- § 15 El dover del prezidente
- § 16 Las entradas de la K.K.
- § 17 El azer hešbon
- § 18 Los hešbonot del anjo
- § 19 El kovramjento de dasjos
- § 20 KEILOT KEDUŠOT
- § 21 Eskužimjento del Rabeno i su dover
- § 22 Por los šobetin
- § 23 Por el Talmud Tora i los melamedim
- § 24 Miramjento di eços de la Kaša
- § 25 El jevamjento de la matricula

- Čl. 26. Pisarski poslovi
Čl. 27. Nadzor nad verskom opštinom
Čl. 28. Smenjivanje predstavništva
Čl. 29. Dopune ili izmene statuta

Napomena: Originalan prepis Statuta izvršio je službenik opštine Moše Jaakov Kalme Altarac, jevrejskim ladino pismom 12. jula 1907. godine.

- § 26 El jevamjento di ečos di eskritura
§ 27 Inspekcijon sovre la K.K.
§ 28 Trokamjento (alivantamjento) di el reprezentamjento
§ 29 Reinčir o trokar el štatuto.

Napomena: Originalan prepis Štatuta izvršio je službenik opštine Moša Jaakov Kalme Altarac jevrejskim ladino pismom 12. jula 1907. g.

PROSVJETA I PROSVJETNI RADNICI JEVREJI U BOSNI

Školstvo Bosne i Hercegovine, u prvo doba turske vladavine u ovim pokrajinama bilo je u povelju. Gospodujuća vlast je za potrebe svoje vojske i administracije dovodila činovnički aparat iz svoje metropole. Kako administracija nije bila naročito razvijena, potreba za školovanim ljudima nije ni bila naročito velika. Tek kada se turska vlast učvrstila i kada je Visoka Porta odlučila da Bosnu i Hercegovinu trajno pripoji svojoj carevini, osnivaju se neke škole za domaće stanovništvo tzv. ruždije i medrese. To su bile mahom konfacionalne škole; one su služile za podizanje svećeničkog podmlatka i šerijatskih sudija-kadija. Ove su škole bile zatvorene za Jevreje.

Domaći feudalci slali su svoju decu u Carigrad na više škole. U Carigradu se školovao i jedan manji broj jevrejske djece iz Bosne, čiji su roditelji bili imućniji. Ostala jevrejska djeca sticala su obrazovanje u »Meldaru«, »Talmud Tora« i »Ješivi«. U Meldaru su osim čitanja i pisanja raši-pismom učili i osnove računa. Nepismenih muškaraca nije bilo ali su žene mahom bile nepismene. Ovo školstvo kao i vaspitanje koje je tamo sticano bilo je primitivno, bez razrađenih pedagoških sistema, planova i programa.

Jevreji su se tada uglavnom bavili zanatima i trgovinom. Za potrebe njihovih zanimanja nije se ni tražilo neko više obrazovanje. U svome poslovanju služili su se raši-pismom i na njemu vodili svoje poslovne knjige. Kako se subotom nije radilo, to su ovaj dan provodili u čitanju raznih knjiga: vjerskih, istorijskih i dela lepe književnosti. Ova literatura dosegala je njihov domet i zaokružavala njihovo cjelokupno znanje. Istorijske i knjige iz oblasti lepe književnosti bile su na ladino jeziku (španskom). Autori ovih knjiga bili su: Juda Lerma, pisac knjige »Peletat Bet Juda« (živio je oko 1600. g.); Josef Almuzlino napisao je »Edut Biosef« oko 1680. g.; Salamon Šalem napisao je »Divre Šelomo«, a početkom 19 st. Josef Finci napisao je »Vajlaket Josef«.

Za njih dr Isak Alkalaj kaže: »Svi su oni živjeli i radili u Beogradu kao rabini, pisali vjerske knjige i bili književnici, naučnici i pro-

svjetitelji, skromnijih razmjera, ali zaslužni i spremni za doba u kome su živjeli i delali.«*

Pored autora iz Beograda, koji su štampali svoje knjige u Beogradu, javljaju se pisci iz Sarajeva. U prvom redu treba spomenuti učenog sarajevskog rabina Davida Parda. U periodu od 1756—1765. godine objavio je više knjiga u Solunu ili Beogradu. »Sehijot Ahemda« u Solunu, »Tiknov Šovavim« u Beogradu, »Mihtan de David« (Zbirka građansko-pravnih pitanja), »Lanunaceah de David« (komentar Talmudu). Eliezer J. Papo napisao je knjigu »Bet Tefila« špansko-jevrejskim pismenima, a Eliezer Š. Papo »Damesek Eliezer« (zakoni i odredbe Šulhani-Aruha na španskom). M.D. Alkalaj »La punta de la tempesta« (priča o razorenju jevrejske države — uzeta iz knjige »Meam-Loer«). Moše D. Alkalaj preveo je sa španskog knjige Braće Ibn Verga »O protjerivanju Jevreja iz Španije«. D.M. Alkalaj autor je školskih udžbenika: Bon hešbon (uputstva za učenje računa), Hinuh Lašon ivri, I, II dio (gramatika jevrejskog jezika). Sarajevski rabin Josef Finci izdao je »Vajcaket« — čitanku odabranih članaka sa zbirkom izreka i sentencija.

Što je sredina bila primitivnija a broj školovanih ljudi manji to su knjige ovoga sadržaja bile pogodnije i odgovarale su duhu i potrebama onoga vremena. Valja naglasiti i istaći da su sva ova izdanja savjesno rađena i bez pogrešaka čak ni štamparskih i mnogo su bolja od bečkih koja su puna grešaka i nepotpunosti. Autori knjiga su ujedno bili i tipografi, jer u Beogradu nije bilo tipografa za jevrejske knjige. Oni su svoju ulogu i zadatak na uzdizanju kulture misionarski shvatili. Često puta su sav svoj novac kojim su raspolagali morali davati štamparu, a da bi mogli nabaviti papir i druge stvari za štampanje prikupljali su dobrovoljne priloge, tražili mecene i pretplatnike prije štampanja knjiga. Godine 1837. Beograd je dobio jevrejsku štampariju. Ona se ubrzo pročula, u njoj štampaju svoje knjige i pisci ne samo Srbije, nego Bosne, Bugarske i Turske. Na taj način jevrejska štamparija u Beogradu vršila je znatan i ogroman kulturni uticaj na sve Jevreje Balkana.

U vreme od 1867. do 1896. godine stagnira štampanje uopšte, a napose djela vjerske sadržine. Izdaju se jevrejski bukvari, gramatika, računica i školski udžbenici. Pitanja iz oblasti školstva će od tada biti stalno na dnevnom redu.

»1768. godine Jevreji su dobili svoju višu talmudsku školu »Ješivat« koju je osnovao čuveni rabin David Pardo.«**

»Na kraju turske uprave i španjolski Jevreji imali su u Sarajevu jednu svoju školu.«***

Štampanje i izdavanje jevrejskih španskih knjiga trajalo je do početka 20. stoljeća, kada se u ovim krajevima već vidno osećao uticaj nove evropske kulture i novih ideja. Prije toga vremena nejedna-

* *Jevrejski almanah* 125. g. str. 133.

** Ljubica Mladenović, Sarajevo, str. 184.

*** Teodor Kruševac, Sarajevo, str. 395.

kosti — koje su poticale od različitog porijekla, različitog jezika, kulture, političkih i društvenih prava — bile su takove da su ih jasno odvajale od sredine. Od 20. stoljeća međusobni odnosi, zajednički ekonomski interesi, lično povjerenje i saradnja na poslovima od opšte i zajedničke koristi dovodi do uticaja koji nisu mogli ostati bez naročitih dubljih posljedica. Jevreji, do tada odvojeno vaspitani, svestrano ulaze u društvo i sredinu u kojoj žive. Oni žele i teže da i na kulturnom polju dadu svoj prilog zajednici sa kojom se oni sve više stapaju. Od tada se ne može zamisliti nijedna akcija zajednice u kojoj i Jevreji kulturno ne učestvuju.

Okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske 1878. godine dolazi u ovim zemljama do novih društveno-političkih i ekonomskih odnosa. Novi ekonomski sistem, kapitalistički, oslanjajući se na vojničku silu i dobro organizovanu administraciju, našao je u Bosni i Hercegovini izvor brze kolonijalne eksploatacije. Promjene u ekonomskom životu Bosne i Hercegovine, a naročito u Sarajevu, forsiranje savremenijih metoda u privredi, tražilo je školovanije ljude. Glavne grane privrede trgovina i eksploatacija šuma i ruda tražile su sada druga tržišta. Privreda je bila uglavnom orijentisana prema tržištima Zapadne Evrope. Kada su se Bosna i Hercegovina počele jače povezivati sa zemljama Evrope, osjetila se veća potreba za školovanim ljudima. Škole, koje su postojale u ovim krajevima od vremena turske uprave, nisu više bile savremene i nisu mogle odgovarati naraslim potrebama. Valjalo je otvarati novi tip škola koje će pripremati omladinu i osposobljavati je za nove prilike. U većim gradovima Bosne i Hercegovine dolazi do otvaranja osnovnih škola. Većina domaćeg elementa pokazivala je nepovjerenje i podozrivost prema tim školama. Pravoslavci otvaraju svoje škole i bore se za svoju crkveno-školsku autonomiju, muslimani su također bili nepovjerljivi prema novim gospodarima — Austrijancima.

Upravna vlast nije bila indiferentna prema ovakvom držanju domaćeg stanovništva. Ona traži način kako bi uklonila, a onda i definitivno skršila ovaj otpor. »Vladin povjerenik Herman zatražio je od svake ispovjesti u Sarajevu po 1 zastupnika kao pomagača za školstvo. Na sjednici od 27. marta 1884. godine izabran je školski odbor za grad Sarajevo u koji su ušli: Esad eff. Kulović, Pero Kraljević, Eduar Plajer i Heinrich Levi.«*

»Školski odbor je služio vladinom povjereniku kao savjetodavni organ za praktično rješavanje školskih pitanja u svim prilikama gdje je bilo korisno iskustvo domaćih ljudi.«**

Sarajevo je bilo najjače naselje sa centralnim geografskim položajem. Za vrijeme okupacije glavni grad Sarajevo izdvajan je u pogledu školstva od ostalih mjesta u zemlji i tretiran je sa više pažnje. U Sarajevu je 1879. godine otvorena jedna gimnazija, 1904/5, Uči-

* »Sarajevski list«, br. 9. od 5. 4. 1884. godine.

** Teodor Kruševac: »Sarajevo«, str. 399.

teljska škola i tri osnovne škole. U svim ovim školama nastavnici s u bili kvalifikovani.

Jevreji — privrednici ubrzo su uvidjeli da se dosadanje trgovačke veze sa Solunom i Carigradom moraju mijenjati. Dok su se do sada u svome poslovanju služili raši ili turskim pismom, a korespondenciju obavljali na španskom ili turskom jeziku, nova politička situacija nametala im je nove obaveze. Ako su htjeli da se održe i privredno napreduju, morali su se uključivati na tržišta Trsta, Graca, Beča i ostalih centara Zapadne Evrope. Nova privreda tražila je nove ljude koji poznaju strano jezike, knjigovodstvo i posjeduju veće obrazovanje i stručnost od dosadanjega koje su im postojeće škole davale.

Jevreji su počeli da se upisuju i završavaju sve vrste škola koje su otvarane i koje su postojale u Bosni i Hercegovini. Početkom dvadesetog vijeka počinju i ženska djeca pohađati školu, dok su prije toga vremena djevojke ostajale kod kuće i svoje obrazovanje sticale u kući od roditelja ili starije braće.

Godine 1904. u Državnoj višoj djevojačkoj školi bilo je 187 učenica. Od toga 36 pravoslavnih, 84 katolikinja, 67 Jevrejki i nijedna muslimanka.

U Zavodu časne sestre sv. Augustina 1904/5. školovalo se 133 učenice, od toga 105 katolikinja, 22 Jevrejke i ostalih.

Godine 1904/5. u gimnaziji je bilo 630 učenika. Od toga 95 muslimana, 233 pravoslavna, 230 katolika, 66 Jevreja i 6 ostalih.*

U Učiteljskoj školi u Sarajevu bilo je 1904/5. godine 94 učenika. Od toga muslimana 21, pravoslavnih 39, katolika 33 i 1 Jevrej.

Prvo kolo intelektualaca Jevreja dalo je mali broj prosvjetnih radnika. Kada je »La Benevolencija« ekonomski ojačala ona je uočila potrebu za stvaranjem prosvjetnog kadra iz redova Jevreja. Pravilnim usmjeravanjem svoje prosvjetne politike, stipendirajući prvenstveno one koji su izučavali škole za stvaranjem prosvjetnog kadra, stvoren je pozamašan broj prosvjetnih radnika i među samim Jevrejima. Ovaj broj je naročito porastao poslije prvog svjetskog rata. Stvaranjem nove države Jugoslavije otvorene su škole u manjim mestima. Tako je bilo omogućeno školovanje i djeci siromašnijih roditelja izvan Sarajeva.

Potrebe za prosvjetnim radnicima i zvanjima bile su vrlo velike ne samo među Jevrejima nego i ostalim življem u Bosni i Hercegovini. Populacija je iz godine u godinu rasla. 1911. godine zakonom je uvedeno obavezno školovanje djece. U toku prvog svjetskog rata poginulo je ili nastradalo mnogo prosvjetnih radnika, tako da su Bosna i Hercegovina vapile za prosvjetnim radnicima.

Jevreji su uvijek dijelili dobro i zlo sa stanovništvom svoga zavičaja, pa su i sada htjeli da pomognu i učine koliko mogu i znaju. Prosvjetni radnici nisu bili nikada materijalno naročito stimulisani u

* Teodor Kruševac: »Sarajevo«, str. 404.

poređenju sa ostalim strukama školovanih ljudi. Akcija »La Benevolencije« je urodila dobrim plodom. Jevreji Bosne i Hercegovine su ipak rado pohađali i uspešno završavali škole, koje su ih spremale za prosvjetne radnike. Prva generacija školovanih prosvjetnih radnika dočekana je sa velikim željama, nadama i simpatijama.

Od prve generacije prosvjetnih radnika Jevreja u Bosni i Hercegovini pa do početka drugog svjetskog rata, po mome prikupljanju provjerenih podataka, bilo je 98 prosvjetnih radnika, učitelja, nastavnika i profesora. Ovaj pozamašan broj može da imponira. On je popunio prve i najvažnije potrebe u kadru i vršio veliki uticaj u stvaranju mlade inteligencije. Učitelja i nastavnika je bilo oko 65, ostali su bili srednjoškolski profesori. U učiteljskim redovima ponajviše je bilo žena. One su završavale učiteljske, muzičke i više pedagoške škole. Radile su kao učiteljice, vaspitačice, nastavnice muzike u osnovnim i građanskim školama.

U kojoj god su školi radili, svi su bez razlike uživali ugled u građanstvu; a u svojim kolektivima glas vrsnih stručnjaka, dobrih metodičara i ljudi široke kulture. Preživjeli njihovi učenici s ponosom se sjećaju svojih bivših učitelja i profesora koji su znatno uticali na formiranje njihovih ličnosti i karaktera. Oni su svojim učenicima pružili solidna znanja, pravilno ih usmjeravali ka njihovim budućim zvanjima i daljnjem životnom hodu. Zato su ih njihovi učenici mnogo voljeli, poštovali i do danas u sjećanju zadržali.

Teško je reći tko se od njih više zalagao i trošio svoje fizičke i intelektualne snage da bi što više obogatili tadašnju omladinu i unaprijedili njena znanja. Radili su sa poletom, entuzijazmom i sviješću da obavljaju jedan opšti društveno-korisni i politički posao. Zato se tome poslu prilazilo sa puno pijeteta, odgovornosti i humanizma.

Tadašnji prosvjetni radnici dobro su poznavali glavne ciljeve pedagogije: učiniti čovjeka sretnim, boljim i savršenijim. Svojom radom, znanjem i iskustvom nastojali su čovjeka vaspitati saobrazno njegovoj prirodi. Upoznati čovjeka kakav je stvarno, njegove slabosti, sitne svakodnevne potrebe i zahtjeve, — to je bila najveća i najdragocjenija zadaća prvih prosvjetitelja.

Ipak se tada najviše govorilo o ljudima koji su i danas ostali u živom sjećanju: dr Josip Goldberger, Mavro Štajner, dr Kalmi Baruh, dr Marija Kon, dr Marcel Šnajder, Avram Papo, Eliezer Levi, Jakov Maestro, Salamon Pinto, Estera Pinto, Solomon Kalderon, Mazalta Izrael, Flora Levi, doajen svih nastavnika Avram Altarac (filozof) i mnogi drugi.

Nisu samo žene bile učiteljice i nastavnice građanskih škola. Bilo je dosta i muškaraca učitelja i nastavnika. Oni su služili u svim mjestima bosanske provincije. Najveći broj je službovao van Sarajeva.

Mali broj učiteljica radio je u tzv. »Jevrejskoj školi« u Sarajevu, u Čemaluši ulici (danas Ulica Šaloma Albaharija). Ovu školu ne treba zamjenjivati sa tzv. školom »Meldarim«, koja se nalazila u istoj zgradi. »Jevrejska škola« nije bila konfesionalna i imala je pravo jav-

nosti. U njoj su osim jevrejskih učiteljica radile i one koje nisu bile Jevrejke. Ovu školu su većinom pohađala jevrejska djeca. Nastava se održavala u zgradi koja je pripadala jevrejskoj opštini, koja je ovu školu izdašno dotirala. Zato je ta škola u Sarajevu bila poznata pod nazivom »Jevrejska škola«.

Među profesorima preovlađivali su profesori stranih jezika (francuski, njemački, engleski, latinski) i srpsko-hrvatskog jezika, zatim profesori fizike i matematike. Ali bilo je profesora i drugih predmeta, koji su se u srednjim školama izučavali, kao biologija, hemija, istorija, geografija, tehnologija, politička ekonomija itd. Profesori Jevreji predavali su u svim sarajevskim školama. U Tehničkoj školi direktor je bio inž. Oskar Grof. Isto tako su Jevreji predavali u Tekstilnoj školi, u Kožarskoj školi u Visokom, u gimnazijama u Sarajevu, Mostaru, Travniku, Banjoj Luci, Bihaću, Prijedoru, Tuzli i Trebinju.

David Levi otvorio je u Sarajevu privatnu školu »Mercator«, u kojoj je školovao na stotine nižih i srednjih činovnika.

U toku rata poubijano je u raznim logorima (Krušćica, Jasenovac, Gradiška, Aušvic, Mathauzen) ili poginulo u NOB-i ili je umrlo odmah poslije rata usljed oronulog zdravlja i teških ratnih posljedica oko 70 lica. Među njima i najpoznatiji koji su se još za života afirmirali, stekli ime i glas (dr Kalmi Baruh, dr Marcel Šnajder, dr Moric Levi, nadržabin, dr Juda Levi, dr Samuel Romano, Daniel Ozmo).

Mora se priznati da su i preživjeli sa isto toliko žara i elana prionuli poslu, kada se poslije rata, u eri izgradnje zemlje, i te kako osjećala potreba i oskudica u prosvjetnom kadru. Najvredniji među njima postali su profesori univerziteta na raznim fakultetima i visokim školama ili prosvjetni savjetnici. Svaki na svome radnom mjestu prenosi dragocjeno iskustvo i znanje koje je godinama sticao u golemoj riznici znanja i iskustva, koje se zovu život i nauka.

DOPRINOS LJEKARA JEVREJA ZDRAVSTVENOJ ZAŠTITI I KULTURI BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina prolazile su u svojoj istoriji posebnim putem razvitka kulture svojih naroda. Za vrijeme otomanske i austro-ugarske vladavine razvoj zdravstvene kulture bio je osobito značajan za buduće, pa i za sadašnje generacije. Naslijeđeni ostaci primljenih kultura utjecali su na kasnije obrazovanje, nauku i kulturu naroda Bosne i Hercegovine.

Uticaj Austro-Ugarske, odnosno bivše Zemaljske vlade BiH, na opštu zdravstvenu zaštitu, kao i na poboljšanje zdravlja i fizičku kulturu naroda ovih pokrajina bio je i ostao od naročitog značaja. Krajem XIX stoljeća harale su u ovim pokrajinama epidemije i endemije mnogih zaraznih bolesti, koje su u drugim evropskim zemljama već bile nestale. Tuberkuloza i sifilis su znatno utjecale na smrtnost i na privrednu sposobnost stanovnika sela i grada. Druge česte epidemije koje su dolazile iz istočnih zemalja, kao što su kolera, kuga i lepra bile su gotovo nepoznate u Zapadnoj Evropi. Boginje su uništavale živote i unakazile mnoge, dok je od šarlaha, difterije, tifusa i drugih crijevnih bolesti smrtnost bila jako velika kod djece i kod odraslih. Do okupacije BiH takvi bolesnici nisu bili liječeni izolovano i zbog toga je skoro redovno više članova jedne porodice oboljevalo i umiralo od iste bolesti. Ako se još uzme u obzir da je do okupacije bio u Sarajevu samo jedan ljekar sa diplomom i da osim Vakufske bolnice u cijeloj zemlji nije bila nijedna zdravstvena ustanova sa stacionarom, biće nam jasno koliko je trebalo truda uložiti da bi se postiglo sve ono što je ostvareno u relativno kratkom vremenu.

Ovim napisom želim da ukažem na rad starijih ljekara, koji su kao pioniri krčili put asanaciji ovih pokrajina i time veoma mnogo doprinijeli zdravstvenom prosvijećivanju stanovništva.

Prva organizacija i razvitak saniteta u Bosni i Hercegovini

Sanitarne prilike prije 1878. godine bile su u BiH jako zaostale. Bez ikakvog zdravstvenog nadzora i bez ikakvih higijenskih uslova nije bilo ni moguće održavati zdravlje naroda. Tome zlu je pridoni-

jelo i to što su ove pokrajine bile potpuno izolovane od susjednih kulturnijih zemalja i što su bile jako udaljene od centralne vlasti. Običaji i navike stanovnika utjecale su znatno na zaostalost zbog podozrenja i straha od medicinske nauke, koja se nije slagala sa fatalizmom islama. Sarajevski advokat i publicista dr Samuel Pinto pisao je o nekim Jevrejima — hećimima na osnovu podataka iz sudskih zapisnika »Sidžila« za vrijeme otomanske vlade. Ovi su hećimi nekoliko godina i poslije okupacije vršili svoju praksu, pa su imena tih Jevreja — sefarda ostala dugo u sjećanju građana, kako zbog načina liječenja tako, još više, zbog njihove trgovine narodnim lijekovima. O tim jevrejskim ljekarima nemam namjeru da pišem, kao ni o drugim narodnim ljekarima prije i poslije okupacije, jer oni nisu (u pravom smislu riječi) doprinijeli zdravstvenoj kulturi, osobito prevenciji zdravstvene zaštite narodnih slojeva.

U BiH su tada vladale epidemije i stočne pošasti. Kolera je tu harala u većoj mjeri od 1865—1875. godine, a boginje su bez prekida postojale od pamtivijeka. Bilo je samo nekoliko vojnih ljekara i apotekara koji su bili školovani u »Ecole de Medecine in Constantinopel«, a oni su samo u većim gradovima obavljali ljekarsku službu. Osim ovih, ljekarskim zanatom bavili su se najviše sveštenici i španjolski narodni »hećimi«, od kojih su neki nešto naučili kao pomoćnici ljekara i laboranti u vojnim bolnicama. Ostali su primili i prenosili ljekarsku praksu od oca na sina. Oni su prodavali narodu uglavnom biljne lijekove i droge. Primjenjene metode liječenja označili su austrijski ljekari kasnije izrekom: »*verbis, herbis et lapidibus*« (riječima, travama i kamenjem).

Već u jesen 1878. godine Zemaljska uprava je organizovala javnu sanitetsku, kao i veterinarsku službu na modernim principima. Zdravstvo je pripadalo Prvom (administrativnom) odjelenju Vlade sa zdravstvenim departmanom. Od februara 1879. uprava je bila prenesena na Zdravstveni savjet (Sinitätsrat), koji je ostao i poslije autonomije zemlje sa Saborom, 1910. godine.

Stanje privrednih odnosa i života naroda

U BiH je tada bilo svega 5—6 većih gradskih naselja (šehera), od kojih nijedno — osim Sarajeva — nije imalo ni 10.000 stanovnika. Ostala mjesta, kasabe, imala su po nekoliko trgovačkih i zanatskih radnji sa vrlo primitivnom i neznatnom razmjenom dobara, jer je seljak u svojoj primitivnosti mogao da obezbijedi sebi od vlastitih proizvoda i od stoke bezmalo sve za prehranu i za odijevanje. Iz trgovine je seljaku bila potrebna samo sol, duvan i pamuk.

Preko 80% stanovnika bili su seljaci — poljoprivrednici, od kojih većina kmetovi. Ovi su morali davati vlasnicima zemlje (agama i begovima) trećinu godišnje »ljetine« u naravi, a državi jednu desetinu za porez, kao i prije okupacije. Standard tog većeg dijela seoskog stanovništva bio je vrlo nizak i primitivan. Nisu imali

ni pravog oruđa (drveni plugovi, lopate i grablje), a kamoli agrotehničkih sprava. Osim zemljoradnje, stočarstvo je od vjkada bila važna grana privrede, ali je i to bilo često desetkovano zbog mnogih stočnih pošasti. Seljak se gotovo i nije hranio mesom; kod pravoslavnih je bilo oko 200 dana posta u godini, što je štetno djelovalo na radnu kondiciju i povećavalo broj oboljelih, osobito od tuberkuloze pluća.

Aktivnost u organizaciji zdravstvene zaštite poslije okupacije bila je brza i odlučujuća za tadašnje prilike. Spomenuti zdravstveni savjet i prvi ljekari imali su pune ruke posla i još više odgovornosti zbog takvog stanja. U prvim godinama su dolazili Evropljani u ovu zemlju ne samo na bogati lov divljači, nego i ljekari — naučnici radi upoznavanja mnogih rijetkih i hroničnih — endemijskih — bolesti.

Prva i najveća briga u organizaciji zdravstvene zaštite širokih masa sela bili su stručni kadrovi. Stoga se nastojalo da se angažuje što više lekara.

Stanovništvo

Postojale su uglavnom tri vjerske zajednice: muslimanska, istočno-pravoslavna i rimokatolička sa svojim vrhunskim, pokrajinskim i mjesnim starješinstvima (pastirima). Prema jednom aproksimativnom popisu Fra M. Jukića u BiH je bilo 1851. godine oko 150.000 katolika, 561.500 pravoslavnih i 384.000 mušlimana. Jevreja — sefarda je po tom popisu bilo oko 6.500, a svega je bilo 1.102 hiljade stanovnika, a prema popisu Dževet-Paše 1864. ukupan broj stanovnika bio je 1.270.000. Ovi se podaci moraju smatrati približnim zbog toga što je svako popisivanje vršeno po kućama, i to uglavnom podaci su dobijani od »muških« glava, dok su se žene pribojavale, prema iskazima kućnih starješina. Prema takvim približnim podacima 1851. bilo je 1,022.000 stanovnika, 1871. oko 1,026.000, a 1876. oko 1,051.000.

U sarajevskom i zvorničko-tuzlanskom okružju pretežno su živeli *muslimani*, u banjalučkom okružju je bilo dvije trećine *pravoslavnih*, a po jedna šestina *muslimana* i *katolika*. u mostarskom je bilo nešto preko polovine *pravoslavnih*, zatim *muslimana* i nešto manje *katolika*, dok su u travničkom okružju bili približno jednako zastupljeni — po jedna trećina sve tri vjeroispovjesti.

Prvi popis poslije okupacije izvršen je već 1879, koji je bio samo informativne prirode i po njemu je približno bilo 1,158.000 stanovnika. Slijedeća dva popisa — *zvanična* — izvršena su 1885. i 1895. godine. Prema prvom bilo je 1,336.091 stanovnik, a po drugom (1895) 1,568.092 stanovnika. U oba popisa je bilo približno 52% muškaraca, a 48% žena, ali se to ne može uzeti kao potpuno tačno, jer muslimani nisu dozvoljavali da se ženska čeljad popisuje po imenima. Popise su vršile određene komisije sa predstavnicima vjerskih

zajednica (muhtarima, knezovima i sl.). Godine 1881. je bio uveden *Statistički odsjek* u Zem. vladi i od te godine je vođena evidencija stanovništva, stoke i dr. Prema posljednjem popisu od 22. V 1895. registrovano je: domaćih stanovnika 95,5%, austrougarskih državljana 4,2%, a stranih državljana 0,3%. Po spolu na 1.000 muškaraca bilo je 893 žene, a po pripadnosti:

pravoslavnih	673.246	ili	42,87%
muslimana	548.632	ili	34,99%
katolika	334.142	ili	21,31%
Jevreja	8.213	ili	0,58% i
protestanata i dr.	3.859	ili	0,25%
<hr/>			
Svega	1.568.092	ili	100,00%

Po zanimanju je bilo:

seoskog stanovništva	1.385.291	ili	88,34%
ostalog stanovništva	182.801	ili	11,66%

Po domaćinstvima je od seoskog stanovništva bilo:

zemljoposjednika:	5.833
slobodnih seljaka:	9.408
kmetova i polukmetova:	18.238

Svega: 33.479 domaćinstava, koja se
izdržavaju od zemljoradnje.

Po starosti je bilo:

do 20 god.	52%
od 21 do 60 „	41% i
preko 60 god.	7%

Obavezno registrovanje rođenih je bilo u Sarajevu uvedeno od 1884. godine a u cijeloj BiH od 1885. poslije drugog popisa. Naredbom od 16. IV 1885. rađanje i umiranje su morali prijavljivati liječnici, babice i bolnice. Od 1906. uvedene su matične knjige, koje su podijeljene knezovima i muhtarima na striktno vođenje i prijavljivanje svaka četiri mjeseca, pola i cijele godine.

Posljednji popis stanovništva (do prvog svjetskog rata) izvršen je 1910. godine.

Te godine je bilo:

pravoslavnih:	825.338	ili	43,48%
muslimana:	612.090	ili	32,25%
rimokatolika	464.190	ili	22,88%
grkokatolika:	8.336	ili	0,43%
Jevreja — sef:	8.202	ili	0,43%
Jevreja — ašken:	3.655	ili	0,19%
luterana, kalvina i dr:	6.433	ili	0,34%

I prema ovom popisu je bilo 52,41% muških, a 47,59% ženskih stanovnika. Od 1879. do 1910. broj stanovnika je porastao za 61%, pri čemu treba napomenuti da se od 1895. do 1910. iselilo iz BiH preko 50.000 stanovnika, najviše muslimana, a uselilo se 70.874 najviše katolika. 1913. god. je moglo biti prema proračunu 1.962.400 stanovnika.

Medicina i sanitet do okupacije

Prema podacima dra Riste Jeremića, koji su uzeti od starijih ljekara, istoričara i sveštenika, posebno iz monografije nadrabina dra Morica Levija »Die Sephardin in Bosnien« može se kao dosta vjerovatno konstatovati slijedeće:

1 — da su se pored rijetkih školovanih ljekara medicinskim poslovima bavili u BiH mnogobrojni samouci, berberi, Španjoli, sveštenici i vješte žene. Prvi berberin Radivoj Ostojić iz Dubrovnika radio je i u Sarajevu još 1496. godine;

2 — da su se sveštenici, najviše franjevci, i Jevreji — Španjoli bavili pretežno liječenjem unutrašnjih bolesti narodnim lijekovima, oblozima, znojenjem i kađenjem bolesnika, dok su se berberi zanimali najviše vađenjem zuba.

Neki su vršili i ozbiljnije hirurške zahvate — osim namještanja iščašenih zglobova i lomljenih nogu i ruku. Dr J. Preindlsberger, bivši hirurrg, primarius Hirurškog odjelenja Zem. bolnice u Sarajevu, prikazao je neka nađena instrumenta za lithotomiju kamenaca mokraćnog mjehura u »Glasniku Zemaljskog muzeja« od 1900. godine. Izrađeni su bili od običnog željeza, a sastojali su se od jedne kandže, malog i velikog lištera i malih i velikih kliješta. Unutrašnje bolesti kao »hećimi« liječili su Mehmed eff. Muzaferija, Hadži Alija Bego, Fra Filip Bošnjaković, Fra Grgo Martić i Josef (Jusuf) Hajim Salom, Sumbul i Avram Atijas. Na glasu je bio i Hadžihećim Mustafa Kadić kao učenik čuvenog Baba-Hadara iz Kaira.

Jedan od prvih kotarskih liječnika, kasnije glasoviti dermatolog i infektolog dr Leopold Glück otkrio je 1882. svježe tragove *variolacije*, tj. direktnog prenašanja gnoja iz pustula bolesnika sa ospicama. Inokulaciju su vršili tada srpski sveštenici iglom zamočenom u pustuli. Dr Glück kaže da je bilo više samozvanih ljekara hećima, koji su bez ikakvih diploma vršili svoje poslove bez stvarnog nadzora medicinskih stručnjaka. Osim toga je bilo mnogo vidara, bajara, vračara i »vještih žena«, koje su liječile žene i djecu najviše sugestivnim metodama uz molitve i sl. Jevreji-Španjoli su — po mišljenju dra Glücka — većinom naučili zanat služeći u turskim vojnim bolnicama kao pomoćnici ili laboranti, ili su naslijedili zvanje od svojih predaka. Oni su skupljali, prerađivali i prodavali velike količine biljnih lijekova, droga i hemikalija. Među školovanim ljekarima za vrijeme turske vladavine spominje se Jevrejin Benveniste u 1580—81. kao povjerljiva ličnost Sijavuš-Paše, rumelijskog beglerbega. Konstantin Valentino je bio ljekar kod travničkih vezira od 1765. do 1786. godine. Do druge polovine devetnaestog stoljeća bilo je u turskoj vojsci više ljekara iz austrougarskih zemalja, koje su pojedini veziri postavljali. Dr Kötschet navodi da je 1872. kroz Bosansku krajinu proputovao austrijski generalni konzul Venjamim Kallay u pratnji dra Galantija Gabora, koji je rođen 1814. u Mađarskoj, a služio je kao vojni ljekar u Turskoj i radio u Travniku oko 20 godina, gdje je bio opštinski ljekar. Poslije toga je od 1883. bio kotarski liječnik u Bugojnu. Dr Gaal je 1848. prebjegao iz Erdelja u Tursku, prešao je u islam i kao vojni ljekar je učestvovao u krimskom ratu. Rodom je bio iz Beča gdje je bio asistent profesora Škode. Dr Josef Kötschet je bio Holandananin, koji se kao dijete sa rodbinom preselio u Švajcarsku i promovisao je za doktora medicine u Bernu. Od 1863. je bio varoški i policijski ljekar u Sarajevu, gdje je ostao i poslije okupacije, a umro je 1898. kao fizikus grada Sarajeva.

Jevrejski ljekari poslije okupacije

Poznato je da je među prvim ljekarima koje je angažovala Zemaljska vlada BiH bilo najviše Jevreja-Aškenaza iz raznih zemalja bivše Austro-Ugarske. U Bijeljini je kao prvi kotarski liječnik služio dr Jakob Kohut, koji je dugi niz godina ostao u tom gradu i bio je jako omiljen u narodu — do te mjere da su seljaci identifikovali njegovo prezime sa pojmom hećima-ljekara i kasnije su svakog ljekara nazivali »kohut«, pa i veterinara »hajvankohutom«.

Prve godine po okupaciji bilo je postavljeno najprije 6 okružnih liječnika, tako da ih je sa šefom, vladinim povjerenikom, već 1880. bilo 7 u civilnoj državnoj službi. Postavljanjem kotarskih liječnika taj broj je postepeno rastao i do 1905. je bilo 74 ljekara, od kojih tri liječnice. Više od polovine ovih ljekara bili su Jevreji, a početkom XX. stoljeća povećava se i broj domaćih i stranih ljekara drugih vjera i narodnosti. Prema spisku državnih ljekara koji je dao dr R. Je-

remić u monografiji »Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika BiH«, od okupacije do 1914. godine od 147 ljekara bilo je 57 Jevreja, 20 Poljaka, 15 Nijemaca, 14 Čeha, 14 Srba, 13 Hrvata, 5 Muslimana, 3 Ukrajinca, 1 Italijan, 1 Mađar, 1 Rumunj i 1 Ruskinja. Od 15 fabričkih ljekara bilo je 8 Jevreja. Od trojice ljekara koji su liječili rudare jedan je bio Jevrejin, kao što je od 6 željezničarskih i od 2 banjska ljekara po jedan bio Jevrejin. Policajni liječnik u Sarajevu je bio također Jevrejin. Od 44 opštinskih liječnika (većinom bolničkih) bilo je 10 Jevreja, 8 Srba, 7 Hrvata, 5 Muslimana, 4 Čeha, 3 Nijemca, 3 Poljaka, 2 Mađara, jedan Ukrajinac i 1 Italijan. Od 10 privatnih ljekara (najviše u Sarajevu) bilo je 6 Jevreja, od 6 zubnih ljekara trojica su bili Jevreji (vidi prilog br. 1).

Kako se iz navedenog vidi, ovaj pretežan broj ljekara Jevreja sprovodio je od samog početka najtežu pionirsku zdravstveno-asanacionu, preventivnu i kurativnu ljekarsku službu u BiH.

Zdravstvene prilike

Prvi zadatak ovih ljekara je bio da uz pomoć Zdravstvenog savjeta što bolje upoznaju prirodu postojećih zaraznih bolesti i da, iako malobrojni, pruže što efikasniju i širu pomoć, uvodeći pretežno besplatne preglede da bi seosko stanovništvo zadobilo njihovo povjerenje. Zatečene hećime je trebalo kasnije koristiti samo za one poslove koje bi obavljali uz kontrolu diplomiranih liječnika.

Prvi su zadaci Zdravstvenog savjeta bili da se što brže suzbiju zatečene akutne, najviše prelazne, bolesti, i to: ospice (variole), šarlah, čifteriju, crijevne zarazne bolesti, dizenteriju i tifus, zatim u nekim predjelima malariju, povratnu groznicu, mumps, antraks, a onda i često koleru. Od hroničnih masovnih obolenja, najveću brigu su zadavali endemski sifilis, favus i šuga (Scabies), koji se do okupacije nisu gotovo nikako liječili. Pored toga, brzo su bile uočene i pojave unešenih vrlo opasnih zaraznih bolesti *kuge* i *lepre*. Spriječavanje ovih bolesti je bilo tim teže što se hodočašće muslimana u Meku i Medinu (hadžiluk) nije moglo dovoljno kontrolisati organizacionim i policajnim mjerama. Karanteni i kontrole na graničnim stanicama pri povratku hadžija nisu bili dovoljni, sve dok nisu bile uvedene pokretne bolnice sa barakama za izolaciju i promatranje sumnjivih.

Rad naučnog istraživanja i suzbijanja endemskog sifilisa i drugih kožnih bolesti bio je pozvan tada poznati profesor dr Izidor Neumann iz Beča, koji je u nekoliko navrata obišao cijelu BiH osim bihačkog okružja. Pregledao je preko 800 bolesnika od sifilisa i drugih kožnih bolesti. Na osnovu njegovih zapažanja o kojima je mnogo pisao u njemačkim i francuskim časopisima, predložio je Gremiumu liječnika BiH potrebne mjere za sistematsko liječenje i suzbijanje spomenutih bolesti, koje su bile masovno proširene. To se vrlo teško

sprovodilo zbog toga što je smrtnost od ovih bolesti bila neznatna. Pored drugih mjera Greñium je predložio da se otvori škola za osposobljavanje nestručnih narodnih ljekara za terenski rad u selima u suzbijanju endemskog luesa pod nadzorom stručnih ljekara. Osim toga, Zem. vlada je usloвила dalje postavljanje kotarskih liječnika i time da kandidati dokažu rad i sposobnost u liječenju kožnih i veneričnih bolesti, odnosno takvi su imali prednost na konkursu. U svakom kotaru su bile otvorene ambulante po opštinama, u kojima su kotarski i općinski liječnici vršili periodične preglede i besplatno liječili bolesnike od sifilisa, šuge i favusa.

Propisi i mjere za zaštitu i za suzbijanje epidemija

U smislu Naredbe od 28. XII 1887. na svaku prijavu oboljenja sa visokom temperaturom morao je odmah biti upućen zvanični kotarski liječnik na lice mjesta da ustanovi da li je reč o kojoj infektivnoj bolesti, koju je odmah bio dužan prijaviti okružnom liječniku i upoznati kotarskog predstojnika da bi se poduzele prve mjere izolacije. Naredba je sadržala tačne propise o načinu njenog sprovođenja sa formularima prijave i opisa bolesti, čega se kotarski liječnik morao strogo pridržavati. To je u stvari najviše i doprinijelo da su sve odredbe bile efikasne, tako da se svaka prelazna bolest brzo otkrila i izliječila. Naredba se nije odnosila samo na liječnika nego i na sve upravne političke i izvršne organe do kotarskog predstojnika. Posebna je zasluga prvih ljekara poslije okupacije BiH da su kod zaraznih bolesti kao što su ospice — variole, vodene ospice — varicella, krzomana — morbilli, šarlaha, difterije, tifusa, velikog kašlja, dizenterije, malarije, gripe, kolere i dr. preduzimali mjere za suzbijanje istih, kao što su vakcinacija, izolacija, karantin i dr. Inače, u posljednjim decenijama XIX stoljeća obolilo je u Bosni i Hercegovini od akutnih zaraznih bolesti 24.895 lica, od kojih su umrla 2.044 ili 8,21%. U epidemijama je najveća smrtnost bila od *difterije* sa 25,6%, od *šarlaha* sa 10,5% i od *ospica* sa 9,3 % oboljelih. Glavna i najveća zasluga za likvidaciju epidemija akutnih zaraznih bolesti, osobito ospica, pripada kotarskim i okružnim liječnicima, koji su izvršili postavljene zadatke Zdravstvenog savjeta uz velike napore i u borbi sa zaostalošću narodnih masa zbog nevjerice i praznovjerja.

Zdravstvene ustanove

Pošto Vakufska kao opšta i jedina javna civilna bolnica nije više mogla udovoljiti potrebama zbog sve većeg priliva bolesnika, moralo se prići neophodnoj gradnji nove, veće i moderne opšte zemaljske bolnice. Po savjetu prvorazrednih medicinskih kapaciteta odobrio je zajednički ministar finansija. Kallay 1892. godine da se

u Sarajevu izgradi *Zemaljska bolnica* i da se ista bogato opremi svim tehničkim pomagalicama. Odgovarajući plan i projekti izrađeni su u Građevinskom odeljenju Zemaljske vlade, koje je bolnicu izgradilo u vlastitoj režiji za relativno kratko vrijeme.

Prvog jula 1893. bilo je otvorenje bolnice i toga dana su bili predati svi bolesnici (osim duševnih) iz Vakufske u novu Zemaljsku bolnicu u Sarajevu, koja je pri otvaranju imala kapacitet od 238 kreveta. Bila je to prvoklasna stacionarna zdravstvena ustanova (Heilanstalt) po svom modernom uređaju, kao i po određenoj namjeni da bude bolnica prvog ranga ne samo za liječenje bolesnika nego i za obučavanje i usavršavanje medicinskog osoblja, osobito ljekara, sa ispoljavanjem praktične medicinske nauke u svim njenim granama kao uzorna ustanova na Balkanskom poluostrvu.

Njenim aktiviranjem učinjen je veliki korak naprijed na polju zdravstva BiH sa inauguracijom da postane veliko opšte dobro ovih zemalja. Prvi upravnik i primarius Internog odeljenja bio je dr Geza Kobler, koji je održao 14. marta 1895. u Naučnom klubu u Beču predavanje sa referatom pod naslovom »Das Landesspital in Sarajevo«, koje je objavljeno u listu »Monatsblätter des Wissenschaftlichen Club« (XVI god. br. 11).

Vakufska bolnica, koja je do 1. jula 1894. imala naziv »Opšta javna bolnica«, sa tim danom je postala Bolnica za osmatranje duševnih i umnodefektivnih bolesnika — prema odluci Zem. vlade od 21. VI 1894. Kapacitet ove bolnice je od 32 kreveta pri osnivanju 1866. bio porastao na 90 kreveta 1894. pošto je bila uzeta pod najam jedna susjedna privatna kuća.

Dogradnjom Zemaljske bolnice u 1901. kapacitet je bio povećan na 325 kreveta, a u drugom periodu dogradnje 1905. otvoreno je odjeljenje za infektivne bolesti, po sistemu Kocha, sa 22 kreveta i sa separatnim dovoznim krilom i ogradom, dok su u trećem periodu dogradnje bili izgrađeni spratovi na prizemnim paviljonima B i C. Time je kapacitet bio povećan adaptacijom u B-paviljonu za 16, a u C-paviljonu za 29 kreveta. Do 8. novembra 1897. bila je izgrađena druga stambena zgrada za ljekare, većinom primarijuse, za apotekarskog provizora i za upravitelja bolnice i pomoćnika. Osim toga, u postojećim zgradama je adaptacijama bio obezbijeđen prostor za gradnju stanova.

U prijemnoj zgradi su također izvršene promjene. Daljim adaptacijama i usavršavanjem prostorija za određene funkcije, koje su stalno rasle, Zemaljska bolnica u Sarajevu je već početkom XX stoljeća zadovoljavala sve potrebe. Ogroman prostor oko paviljona je bio pretvoren u park sa asfaltiranim stazama, kao i klupama za bolesnike.

Po prvobitnom statutu Bolnica je imala: Interno odjeljenje, Hirurško sa očnim, Sifilidično-dermatološko i Ginekološko sa porodilištem. Bolnica je bila izravno pod upravom Zem. vlade. U neposrednom upravljanju ustanove sudjeluju načelnici odjeljenja kao primarijusi, od kojih je jedan bio i povremeni upravnik ili direktor bolnice. Načelni-

cima je ravan bio prosektoř, a ekonomsko-administrativnim poslovima je upravljao upravitelj bolnice (Verwalter). Ove funkcionere imenuje Zajedničko ministarstvo i oni sačinjavaju bolnički kolegijum. Upravnika biraju primarni ljekari i prosektoř iz svoje sredine na dvije godine, ali taj izbor treba da potvrdi Zajedničko ministarstvo finansija.

Broj osoblja u vreme otvaranja bolnice iznosio je svega 71 lice, od kojeg 36 za sanitetske, a 35 za ostale upravno-administrativne poslove. Do 1901. taj broj je međutim porastao na 67 lica koja su obavljala sanitetske i 60 ekonomske poslove. Od sanitetskog osoblja je bilo 22 ljekara i 45 pomoćnog sanitetskog osoblja.

Prvim ukazom Zajedničkog ministarstva od 2. juna 1894. bile su određene i cijene jednog bolno-opskrbnog dana liječenja po klasama, koje su iznašale: za III kl. 1,40 kr. — za II kl. 3,0 — a za I klasu 5,0 kruna. Posebnom narednom Zemaljske vlade bilo je određeno ko i kako je dužan da plaća po navedenim klasama i taksama. Naredbom od 2. aprila 1895. udovoljeno je prijekoј potrebi da se osnuje Fond za rekonvalescente u svrhu pomaganja siromašnijih pri otpuštanju iz bolnice onih bolesnika kojima je bila potrebna posebna njega i bolja ishrana.

Iz statistike bolesnika prvih godina se vidi iz opsežnih tabelarnih prikaza da je broj primljenih bolesnika svake godine bio veći, tako da je 1900. iznašao 5.168. Od otvorenja bolnice do kraja 1900. liječeno je svega 24.670 bolesnika od kojih je otpušteno:

— kao izliječeno ili poboljšanog zdravlja	91,33%
— kao neizliječeno	3,34%, a
— umrlo je	5,33%.

Prema detaljnom opisu slučajeva smatralo se da su prednji rezultati bili *vanredno dobri*. Poznato je da su u tome još važnu ulogu igrali vjerski i drugi momenti, tj. običaji i praznovjerje o »sudbini« života i smrti, koje je tada vladalo. Oko 2/3 liječenih do 1900. su bili muškarci, a liječeno je: do jedne nedjelje — 27%; do 2 nedjelje — 24%; do 3 nedjelje — 15%; do 4 nedjelje — 10,5%; do 6 nedjelja — 12%; do 3 mjeseca — 3-4% i do 6 mjeseci — 2%, odnosno do 4 nedjelje je liječeno 76,5%, a preko mjesec dana 23,5%.

Vakuška bolnica. Ovu bolnicu je sagradio po nagovoru dra Josefa Kotscheta Valija Osman-Topal Paša 1866. godine. Tada je imala samo 32 kreveta, a služila je kao *Javna bolnica* za liječenje bolesnika svih vjeroispovjesti u posebnim odjeljenjima za muške i ženske, ali su stvarno liječeni najviše stražari (zaptije), zatvorenici i prostitutke oboljele od sifilisa.

Carigradska vlada je bila odobrila izgradnju te bolnice sredstvima Gazi-Husrefbegovog Vakufa, koji je za tu zdravstvenu ustanovu davao svake godine dotaciju od 42.100 pijastera, ili 842 dukata, čime se do okupacije ta bolnica stvarno i održavala.

Dolaskom austrougarske vojske stanje se u toj bolnici moralo promijeniti. Ne samo mnogi ranjeni civili nego i otpušteni turski vojnici iz Vojne bolnice — do odlaska kući — bili su smješteni u Va-

kufskoj bolnici. Osim toga, pristizalo je poslije okupacije i mnogo radnika u Sarajevo. Do 1879. primali su u vojne bolnice samo izuzetno civilne bolesnike, a kasnije nikako. Zbog toga ova jedina mala javna bolnica nije nikako mogla udovoljiti sve većim potrebama. Bolesnici su prvih godina poslije okupacije bili hranjeni vrlo slabom hranom i slabo su liječeni. Zbog toga nisu ni siromašniji bolesnici tražili prijem u tu bolnicu. Ali ipak, zbog poskupljenja hrane i posluge, Uprava Vakufske bolnice nije više mogla opstati samo od dotacija Vakufa, pa je Gradski magistrat od 1879. do 1884. dotirao po 1.600 kr. godišnje; od 1885. do 1891. po 3.000 kr., a onda i 4.000 kr. do otvaranja nove bolnice. Osim navedenih dotacija, Zemaljska vlada je dozvolila da se i prihodi od globa i kazni koriste za održavanje Vakufske bolnice.

Od 1882. Zemaljska vlada je počela razmatrati pitanje izgradnje bolnice šireg kapaciteta i kvaliteta, ali je to ostvareno tek nakon 10—12 godina. Vakufska bolnica se nalazila na Nadkovačima, povoljno izložena prema jugu. Imala je jednu glavnu i dvije sporedne zgrade, a od 1890—94. je bila unajmljena još jedna privatna kuća, ali svi ti objekti sa dvorištem i baštom nisu zapremali više od 1.000 m² zemljišta, pa se nije moglo ni misliti na dalje proširenje.

Opštinske bolnice. Prvih godina poslije okupacije Bosne i Hercegovine bilo je već jasno da barem veći provincijski gradovi moraju imati ma i malu zdravstvenu ustanovu sa stacionarom za liječenje bolesnika pod kontrolom ljekara. Ispočetka od 1880. godine su to bile »bolnice za nuždu« u Banjaluci, Bihaću, D. Tuzli, Bijeljini i Mostaru, koje su bile uređene u postojećim kućama pored opštinskih zgrada sa najnužnijom opremom i kapacitetom od 6—20 kreveta svaka. Postepeno, sa porastom stanovnika u tim mjestima, izgrađene su veće bolnice sa kapacitetom do 60 kreveta, a u drugim mjestima otvorene nove manjeg i većeg kapaciteta.

Kotarske bolnice. Potreba za otvaranjem kotarskih bolnica je nastala kasnije, kada se uvidjelo da opštinske bolnice nisu bile dovoljne ni po kapacitetu, kao i zbog velike udaljenosti mnogih opština i sjedišta nekih kotara sa vrlo slabim, ili nikakvim, komunikacijama i mogućnostima za prevoženje težih bolesnika do najbliže bolnice. Kotarske bolnice su otvarane na trošak Zemaljske vlade od 1892. do 1902. u onim kotarima u kojima je već bio postavljen kotarski liječnik. Prve su bile u: Kotor-Varošu (1892), Kladnju (1892), Srebrenici (1892), Cazinu (1893), Livnu (1893), Varešu (1894), Gackom (1894), Ključu (1897) i u Goraždu (1902), dakle svega 9 kotarskih bolnica.

Univerzitetski profesor dr Izidor Neumann, koji je 1890. proučavao širenje sifilisa i nekih kožnih bolesti u BiH, preporučio je da se radi suzbijanja ovih bolesti izgrade barake za bolnice u onim kotarima koji su bili najviše zaraženi endemijskim sifilisom. Ministar finansija Kallay je usvojio ovu preporuku i proširio je time da se prema materijalnim mogućnostima Vlade postepeno izgrade male bolnice u svim kotarskim mjestima gdje nema opštinske bolnice. To je bilo prihvaćeno i zbog toga da bi te bolnice služile za preglede i liječenje od

drugih bolesti, a ne samo od sifilisa i kožnih bolesti. Za nepunih deset godina bile su izgrađene navedene kotarske bolnice po jedinstvenom tipiziranom planu; koji je usvojilo Zajedničko ministarstvo po slijedećem opisu: bolnica treba da se sastoji od jedne glavne i jedne sporedne zgrade sa podrumom i — gdje to prilike dozvoljavaju ili uslovljavaju — od stana za ljekara sa gospodarskom zgradom. Glavna zgrada treba da ima 2 bolesničke sobe sa 18 do 20 kreveta za muške i za ženske bolesnike, sobu za ambulantu, operacionu salu, apoteku i 2 čekaone. Osim toga, kuhinju sa ostavom, magazin, kupatila i nužnike. Gradnja je uglavnom solidno izvršena (prema mjesnim prilikama) i snabdevena dobrom pijaćom vodom iz vrela. Osim stambene zgrade za ljekara, izgrađen je i jednostavniji, ali svrsishodan stan za upravitelja bolnice sa gospodarskom zgradom, a obično se tu nalazio i prostrani vrt.

Po navedenom planu bile su izgrađene prve kotarske bolnice u pomenutim kotarima. Kod gradnje posljednje bolnice u Goraždu (1901) izvršena su i neka poboljšanja. Kubatura po krevetu je povećana od 26 na 33 m³, operaciona sala je imala toplu i hladnu vodu, a glavni hodnik je bio zagrejan. Kanalizacija svih objekata sa izljevom u Drinu je bila dovoljna za odvod svih otpadaka. Kapacitet ove bolnice je bio 24—30 kreveta.

Kotarske bolnice sa kotarskim liječnicima u Bosni i Hercegovini su bile namijenjene pretežno za organizovano i stručno prosvjećivanje seoskih stanovnika po pitanju zaštite i poboljšanja zdravstvenog stanja. Trebalo je priviknuti i podučiti narodne slojeve na selu da u bolesti traže liječenje od stručnjaka, kojih je do okupacije bilo vrlo malo, a narodni ljekari nisu ni mogli pružiti odgovarajuću pomoć. U tome su kotarski liječnici — uz pomoć i po uputama viših stručnjaka — zaista odigrali veliku pionirsku ulogu. Sama činjenica da je bolesna žena sa više smjelosti i pouzdanja u ljekara počela tražiti pomoć u bolnicama značila je veoma mnogo. Kotarski liječnici, većinom poslije višegodišnje prakse u Zemaljskoj bolnici, mogli su pravilnim liječenjem i trijažiranjem bolesnika da postignu dobre rezultate i da dostavljaju Zdravstvenom savjetu — preko okružnih liječnika — tačne podatke o kretanju zaraza u svojim kotarima.

U svim javnim bolnicama je bilo obavezno da se primi svaki bolesnik ako za to postoji indikacija. Plaćanje za ishranu i liječenje po 1 danu obrade u stacionaru određivalo se u opštinskim i u kotarskim bolnicama po taksu klase. U Mostaru je cijena II klase bila 1,40 kr. a I klase 2,40 kr., u D. Tuzli: II kl. 1,40 a I kl. — 2,00 kr. U Prijedoru je II kl. bila 1,20, a I kl. 1,60 kr. U Banjaluci, Bihaću i Travniku je II kl. bila 1,20, a I kl. 2,00 kr. U Bijeljini, Brčkom, Derventi, Foči, Konjicu, Trebinju i Višegradu je bila samo jedna klasa po 1,20 kr., a u Vakufskoj bolnici je bila cijena III kl. 1,40, a II kl. 2,40 kr., dok I nije bilo. Ukoliko se po navedenim taksama klasa nisu mogla obezbijediti potrebna sredstva, manjak za kotarske bolnice (kao i za Zem. bolnicu) namirivala je Zemaljska vlada, a manjak u opštinskim bolnicama su namirivale dotične opštine, koje su po ukazanoj potrebi dobi-

vale subvenciju od Zemaljske vlade. Tim subvencijama — od 1884. godine nadalje — mogle su prve opštinske bolnice da sa dotacijama za adaptacije i novogradnje prošire kapacitet kreveta i opremu sa boljim uređajem.

Privatne bolnice: Od kraja XIX stoljeća počela se naglo razvijati šumsko-pilanska i drvena industrija celuloze u Bosni, pa su takva veća preduzeća morala organizovati i zasebnu zdravstvenu i bolničku službu, kako zbog čestih povreda na poslu tako i zbog profesionalnih i drugih oboljenja. U tu svrhu otvorene su slijedeće tzv. »privatne bolnice«:

- Bolnica Kaznionie u Zenici sa 70 kreveta otvorena u martu 1888;
- Radnička bolnica »Pred. destilacije drveta u Tesliću« 1899;
- Radnička bolnica »Pilane Gregersen i sinovi«, Zavidović 1900;
- Radnička bolnica »Pilane Eisler i Ortlieb«, Zavidović 1901.

U ovim bolnicama je započeto zdravstveno i socijalno osiguranje radnika, koje su kasnije preuzele bolesničke blagajne. Sve su ove bolnice imale posebnog ljekara i zdravstveno osoblje, koje je plaćalo preduzeće, kao i sve troškove bolnice. Teže bolesnike, radi većih i komplikovanih operativnih zahvata, slale su ove privatne bolnice obično u Zemaljsku, rjeđe u koju veću opštinsku bolnicu. Ljekari ovih bolnica su nastojali da osobito liječe povrede u vlastitoj bolnici, čime su sticali bogatu praksu nastojeći da se pravovremenom fizikalnom terapijom (vježbama) postigne što bolja radna sposobnost.

Od 1897. godine na osnovu Naredbe Zem. vlade od 22. januara okružne oblasti su počele otvarati posebne *Opštinske ambulante* u manjim mjestima, gdje nije bilo ni bolnice ni ljekara. Kotarski liječnici su morali ordinirati u tim ambulantomama 1—2 puta nedjeljno, za što su im plaćani putni troškovi. To se također pokazalo veoma korisnim, jer su kotarski liječnici mogli imati znatno širi uvid u stanje bolesti i sanitarnih prilika manjih opština. U tim ambulantomama su mogli ordinirati i najbliži opštinski ljekari, ali su redovne izvještaje morali dostavljati nadležni kotarski liječnici. Propisane lijekove za siromašne bolesnike plaćale su opštine ili kotar, a troškove za putovanja ljekara i za stalne bolničare snosile su Zemaljska vlada, opština ili obje. Ove ambulante su vremenom bile sve bolje organizovane i održavane, i imale su po jednog stalnog službenika, priučenog bolničara, koji je pomagao ljekaru.

Do početka XX stoljeća bile su otvorene takve opštinske ambulante u slijedećim mjestima okružnih oblasti:

- *okr. Sarajevo:* u Busovači, Fojnici, Kreševu, Visokom, Rogatici i Čajniču;
- *okr. Banjaluka:* u Bos. Brodu, Doboju, Kozarcu, Odžaku, Tešnju, Bos. Dubici, Bos. Gradiški i Bos. Novom;
- *okr. Bihać:* u Krupi, St. Majdanu, Petrovcu, San. Mostu, Kulen-Vakufu i u Vel. Kladaši;
- *okr. D. Tuzli:* u Gračanici, Gradačcu, Maglaju, Bos. Šamcu, Vlasenici i Zvorniku;

- *okr. Travnik*: u Bugojnu, Glamoču, Jajcu, Prozoru, Varcar-Vakufu, Zenici, Žepču, Zavidoviću i Županju;
- *okr. Mostar*: u Bileću, Ljubinju, Ljubuškom, Nevesinju i u Stocu.

Svega je bilo takvih opštinskih ambulanti 41. Najviše je ovih otvoreno u 1897. godini.

Uredske liječnice: Od 1893. do 1901. godine bile su postavljene u sjedištu nekih okružnih oblasti slijedeće liječnice:

- u *Mostaru*: dr Bohuslava Keck,
- u *D. Tuzli i Sarajevu* (naizmjenice): dr Theodora Krajewska i dr Hedwiga Olczewska,
- u *Banjaluci*: dr Gizela Kuhn, i
- u *Travniku*: dr Rosa Einhorn.

Glavna je njihova dužnost bila da besplatno pregledaju, promatraju i liječe *bolesnice i djecu*.

Postavljene su samo u navedenim mjestima da bi povremeno i po ukazanoj potrebi pružale ljekarsku pomoć pretežno muslimankama, koje se dugo nisu htjele dati pregledati od liječnika, pa ni u bolnicama. Plaćene su od Zemaljske vlade kao kotarske liječnice. Preko 50% pregledanih i liječenih od uredskih liječnica bile su muslimanke i njihova djeca. Preko polovine pregledanih žena liječeno je u mjestu stanovanja i rada uredskih liječnica u njihovim stanovima, a po 20—30% u ambulantomama, ili van mjesta stanovanja liječnice. Uspjeh liječenja većeg broja pregledanih i liječenih nije se mogao ni utvrditi zbog toga što su mnoge bolesnice prekidale dalje liječenje i kontrolne preglede. Iz nepotpune evidencije pregledanih se vidi da je oko polovina bolovala od *polnih bolesti* 12,88%, od *krvnih i hroničnih bolesti* 12,64%, od bolesti *probavnih organa* 12,59% i od bolesti kod *porodaja i babinja* 10,95%.

Poslije aneksije Bosne i Hercegovine, kada je zemlja imala i svoje narodne predstavnike u Saboru, zdravstvena služba u Zemaljskoj i u opštinskim bolnicama većih gradova bila je još bolje organizovana sa sve većim brojem stručnih ljekara i školovanog pomoćnog osoblja, pa je zato sve bolje funkcionisala. Broj kotarskih i opštinskih ljekara je svake godine bio veći, u Sarajevu i u većim gradovima je bilo sve više i privatnih ljekara opšte prakse i specijalista. Od 1910. godine su svršavali studije medicine i domaći studenti, najviše u Beču, Pragu, Gracu, a i na nekim medicinskim fakultetima drugih evropskih univerzitetskih gradova. Do prvog svjetskog rata još nijedan grad današnje Jugoslavije nije imao medicinski fakultet. U Zagrebu je prvi otvoren 1917, a u Beogradu krajem 1920. godine.

* * *

Prvi diplomirani ljekari u Bosni i Hercegovini od okupacije do konca XIX stoljeća, većinom Jevreji iz pokrajina bivše Austro-Ugarske u kojima se govorilo slavenskim jezikom, osim pojedinih, nisu bili specijalisti, nego su se osposobljavali u bolnicama i bavili opštom praksom po nuždi, prema stepenu razvitka medicinske nauke. Svi su se morali snalaziti kod teških i komplikovanih bolesti prema prili-

kama, a takvih je bilo mnogo. Njihov rad je bio naporan, ali zahvalan, jer su dobrom organizacijom po uputama starijih uspijevali da izvršavaju postavljene zadatke i da požrtvovanim radom mnogim bolesnicima olakšaju bolove i da ih osposobe za rad.

Sarajevo, oktobar decembar. 1907. Сарајево, октобар децембар.

GLASNIK ГЛАСНИК
ZEMALJSKOG MUZEJA ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА
BOSNI I HERCEGOVINI БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Pok. Dr. Leopold Glück.

Teska nam je dužnost javiti, da je naš zemaljski muzej smršu dra Leopolda Glücka, primarnog liječnika i upravitelja zemaljske bolnice, zadesio veliki gubitak. Pokojnik, jedan od najuglednijih

pionira liječničke znanosti u ovim zemljama, koza je u njegovom radu uz prirogjnu filantropiju uvijek pratila i ljubav za znanstvenu stranu svoje struke, bavio se je intenzivno i sa etnografskim i antropološkim proučavanjem Bosne i Hercegovine te je upravljao i sa antropološkom zbirkom zemaljskog muzeja. Osobito ga je zanimalo narodno liječništvo u Bosni a još više proučavanje fizičke antropologije Bošnjaka te je u našem „Glasniku“ objelodanila cijeli niz radnja, koje ovdje iznosimo:

Faksimil Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu

Najviše zasluga su ipak stekli svojim pionirskim radom, upravo time što su nabrojane akutne i hronične zarazne bolesti uspjeli u velikoj mjeri da suzbiju. Kao stručnjaci, zapravo kao utemeljitelji i organizatori zdravstvene službe u BiH odmah poslije okupacije istakli su se slijedeći ljekari-Jevreji:

dr Isidor Neumann, profesor Dermato-venerološke klinike Medicinskog fakulteta u Beču, koji je bio prvi organizator za suzbijanje

endemskog sifilisa i hroničnih prelaznih bolesti kože, zbog čega ga je odlikovala vlada Austro-Ugarske.

Drugi stručnjak, koji je otkrio mnoge prelazne kožne bolesti i uzroke epidemija nekih zaraznih bolesti, bio je *dr Leopold Glück*, kasnije priznati učenjak, koji je otkrio i prve bolesnike od *lepre* (gube), koju su po svoj prilici prenele turske trupe iz Azije, a koje je zatim izolovao u posebnom odjeljenju, zvanom *leprozorij* u Zemaljskoj bolnici. Dr L. Glück je bio u početku kotarski, zatim okružni liječnik u Travniku od 1883. godine. Na osnovu svojih prvih zapažanja pisao je mnogo o narodnim običajima, o tetoviranju kože kod katoličkih žena, o vjerovanju u narodne lijekove i o urocima i amajlijama.* Kao dugogodišnji primarijus i šef Dermato-venerološkog odjeljenja Zemaljske bolnice u Sarajevu (od 1893) bio je veoma zaslužan za suzbijanje mnogih hroničnih bolesti. Dr L. Glück je bio aktivan saradnik i u Muzeju BiH u Sarajevu kao antropolog.

Za prve šefove odjeljenja Zemaljske bolnice u Sarajevu bili su postavljeni — Rješenjem Zajedničkog ministarstva od 23. XII 1893. slijedeći stručni ljekari:

- *dr Geza Kobler*, prvi asistent Interne klinike u Beču, za šefa Internog odjeljenja;
- *dr Josef Preindsberger*, za šefa Hirurško-oftalmološkog odjeljenja;
- *dr Leopold Glück*, za šefa Dermato-venerološkog odjeljenja;
- *dr Otto Weiss*, docent Bečkog univerziteta, za šefa Gineko-loško-akušerskog odjeljenja, i
- *dr Roman Wodynski*, bivši asistent Zavoda za patološku anatomiju u Krakovu, za prosektora Zemaljske bolnice.

Ovi prvi šefovi odjeljenja Zemaljske bolnice bili su ujedno i redovni članovi *Zdravstvenog savjeta (Sanitätsratha)* Zemaljske vlade. U tom najvišem savjetodavnom i organizaciono-izvršnom organu vlade — u Zdr. departmanu — bili su i vladin savjetnik *dr Rudolf Fischer* i *dr Jacob Seidenfeld*, prvi sekretar Zdravstvenog savjeta, ranije kotarski liječnik, a zatim zdravstveni savjetnik. Ovi su sa ostalim članovima Savjeta bili glavni stvaraoci i rukovodilci-planeri zdravstvene službe Bosne i Hercegovine do prvog svjetskog rata.

U šest okružnih oblasti okružni liječnici su bili najodgovorniji za sprovođenje organizacije zdravstvene službe i za zdravstveno stanje u svojim okružjima. Ako se ima u vidu da su kotarski uredi samo postepeno i vrlo teško mogli angažovati kotarske liječnike, onda nije teško zamisliti koliko je naporan i odgovoran bio posao prvih okružnih liječnika, od kojih valja spomenuti barem one koji su najdulje ostali na tim položajima:

- u *Banjaluci*: *dr Ladislaus Januszewski*;
- u *Bihaću*: *dr Roman Soplnski*;
- u *Mostaru*: *dr Bruno pl. Kurlnaldi*,

---

* O tome sam pisao i u *Spomenici* »400 godina od dolaska Jevreja u BiH«, na str. 135—36.

- u *D. Tuzli*: dr Johann *Duller*,
- u *Sarajevu*: dr Aleksander *Grünhut*, i
- u *Travniku*: najprije dr Leopold *Glück*, a zatim dr Bernard *Zauderer* do poslije prvog svjetskog rata.

Šef Saniteta Zemaljske vlade u 1898. bio je dr *Unterlugauer*. Ovi rukovodioci, stručnjaci zdravstvene službe, usavršili su krajem XIX stoljeća antiepidemiološku službu u Bosni i Hercegovini, svestranim istraživačkim i kontrolnim radovima opštinskih i kotarskih bolnica, kao i u ambulatorijumima u kotarima i ispostavama u opštinskim ambulantomama. Osobito na granicama bio je obezbijeđen nadzor u cilju spriječavanja unošenja zaraznih bolesti.

Početakom XX stoljeća u osam mjesta gdje su bile kotarske bolnice, slijedeći kotarski nadliječnici su bili bolnički ljekari:

- dr Moses *Schiffer* u kotaru Cazin;
- dr Friedrich *Trammer*, u k. Gacko;
- dr Eduard *Herzmann*, u k. Kladanj;
- dr Isidor *Braun*, u k. Kotor-Varoš;
- dr Josef *Katz*, u k. Srebrenica, i
- dr Leo *Schönfeld*, u k. Ključ.

U 1902. godini bili su upravnici opštinskih bolnica:

dr Ignatz *Knotz* u Banjaluci, dr Hermann *Körbel* u Bihaću,

dr Jakob *Kohut* u Bijeljini, dr Moritz *Lefkowitz* u Foči,

dr Sigmund *Schweiger* u Travniku i dr Rudolf *Löwy* u Trebinju.

Svi su ovi bolnički ljekari, kao i drugi kasnijih godina, ostali u dugom sjećanju građana i seljaka kao vrsni i požrtvovani ljekari.

Početakom XX stoljeća bili su zaposleni u Bosni i Hercegovini slijedeći *ljekari-Jevreji*:

Kaunitz dr Sigmund, kot. liječnik,

Lochert dr Josef, opšt. liječnik u B. Dubici,

Schossberger dr Alexander, opšt. ljekar u B. Gradiški,

Foglar dr Josef, kot. liječnik u Bugojnu,

Zwiebach dr Wilhelm, kot. liječ. u B. Novom,

Mayer dr Elias, kot. liječ. u Derventi,

Löwi dr Salomon, gradski ljekar u Doboju,

Polaczek dr Bernhard, kot. liječ. u Fojnici,

Lederer dr Arnold, kot. liječ. u Gračanici,

Horak dr Erwin, kot. liječ. u Gradačcu,

Kuharski dr Simon, opšt. ljekar u Ljubuškom,

Hildes dr Oscar, kot. liječ. u Maglaju,

Haas dr Berthold, kot. liječ. u Nevesinju,

Weszelovski dr Bela, kot. liječ. u Petrovcu,

Gruszkiewicz dr Julius, gr. ljekar i upr. gr. bolnice u Prozoru,

Krutina dr Josef, kot. liječ. u Prozoru,

Bermann dr Mark, kot. liječ. u Stolcu,

Engel dr Ferdinand, kot. liječn. u Tešnju,

Pordes dr Ignatz, kot. liječn. u D. Tuzli,

Fischer dr Ignatz, priv. ljekar u Tuzli,

Szöllös dr Moritz, opšt. ljekar u Varcar Vakufu.

Friedmann dr Heinrich, opšt. ljekar u D. Vakufu,

Bleicher dr Martin, kot. liječn. u Visokom,
Sollner dr Jacob, kot. liječn. u Vlasenici,
Dörner dr Aleksander, kot. liječn. u Žepču, i
Bauer dr Leopold, kot. liječn. u Zvorniku.

Osim nabrojanih terenskih ljekara bili su zaposleni u Sarajevu još slijedeći ljekari — većinom Jevreji:

Bauer dr Karl, upravnik Vakufske bolnice, neuropsihijater,
Biberauer dr Julius, ginekolog i pedijater u Zem. bolnici,
Fischer dr Rudolf, zdr. savjetnik u Zem. vladi,
Grünhut dr Alexander, okr. liječnik u Sarajevu,
Grünfeld dr Josef, policajni ljekar,
Glück dr Leopold, primarijus Zem. bolnice, dermato-venerolog,
Horn dr Maurus, asistent u Zem. bolnici,
Kobler dr Geza, vladin savj. primarijus i upravnik Zem. bolnice,
Klinger dr Benjamin, priv. ljekar opšte prakse,
Plentaj dr Dragan, asistent u Zem. bolnici,
Propper dr Heinrich, kot. liječnik u Zem. bolnici,
Seidenfeld dr Jacob, kot. liječnik i sekretar Zdr. savjeta vlade,
Sattler dr Moritz, sek. liječnik u Zem. bolnici, i
Gerö dr Samuel, stomatolog u Sarajevu.

Iz monografije dra Riste Jeremića *Prilozi istoriji zdr. i medic. prilika u BiH* (izdanje »Naučne knjige«, Beograd, 1951) vidi se da je 1914. godine — pred početak prvog svjetskog rata u BiH bilo 144 ljekara, od kojih su 57 (ili 39,7%) bili Jevreji.

Od ukupno 130 ljekara u građanskoj službi 1917/18. bilo je u Bosni i Hercegovini — osim onih koji su bili u ratnoj vojnoj službi na frontovima, u zarobljeništvu, ili izbjegli — 62 kotarska liječnika, 17 općinsko-gradskih, 10 u bolnicama i 41 u svim ostalim službama (od kojih su i 4 zubara). Od ovih 130 50 su bili Jevreji, ili 38,4%.

Apoteke. Do 1918. godine su bile u BiH svega 52 javne apoteke, i to: u Sarajevu 8, u Mostaru 3, u Tuzli 3, u Banjaluci 2, u Bijeljini 2, a u svim ostalim (najviše kotarskim) mjestima po jedna apoteka. Apoteke su bile u privatnom vlasništvu (ili su imale zakupnike — provizore) po koncesijama, koje je izdavala Zemaljska vlada.

Organizacija i uprava apoteka je imala svoj *Gremijum* apotekara, koji je kod vlade zastupao vlasnike, ali je bio i odgovoran za ispravan rad svih apoteka, koji je bio određen posebnim propisima. U 1918. godini mjesto predsjednika Gremijuma nije bilo popunjeno, a potpredsjednik je bio Mr. ph. Stefan *Romčević*, apotekar u Sarajevu. Blagajnik je bio Mr. ph. Eduard *Pleyel*, apotekar u Sarajevu. Apotekarski sekretari (perovođe) su bili: Mr. ph. Gustav *Proche*, apotekar iz Brčkog i Mr. ph. Eustach *Weidenhofer*, apot. asistent u Sarajevu.

Vrijedno je na kraju napomenuti da je od stupanja na snagu autonomije anektiranih pokrajina Bosne i Hercegovine sa narodnim zastupstvom u Saboru, sve više gimnazijskih abiturijenata počelo studirati medicinu, a među studentima je prosječno bilo mnogo medicinara Jevreja, od kojih je većina završila studije poslije rata na raznim univerzitetima, najviše u Beču i u Pragu.

ISTORIJA JEVREJSKE BOLNICE »Dr SINGER BERNARD« U SUBOTICI

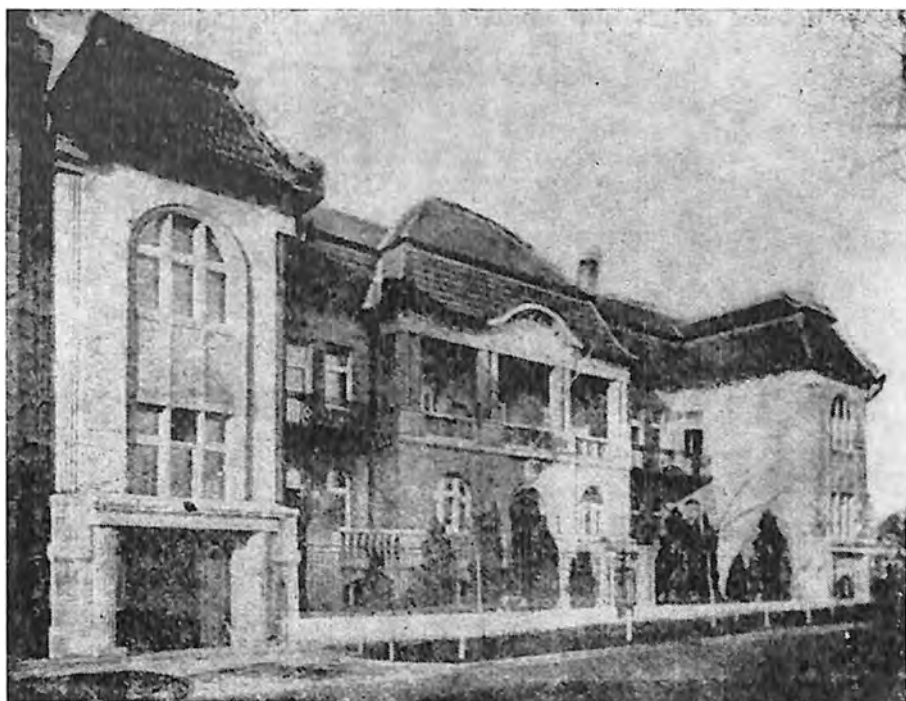
Osnivanje Jevrejske bolnice »Dr Singer Bernard« je usko vezano za ime Lajče Polaka, trgovca dobrotvora, koji je oko 1920. godine, prvo samo u krugu svojih poznanika, počeo da sakuplja dobrovoljne priloge za fond iz kojeg bi se osnovala bolnica. Iz sredstava istog fonda su se u početku školovali neki siromašni studenti medicine Jevreji, pa čak i mladi lekari. Kasnije je Polak proširio skupljanje priloga na sve veće jevrejske opštine predratne Jugoslavije. Ovaj fond je nazvao Fond Udruženja za Jevrejsku bolnicu »Dr Singer Bernard«. Dr Singer Bernard je bio rabin (sveštenik) u Subotici i uživao je poštovanje svih Subotičana, umro je 1916. godine. Od 1921. do 1923. Polak je sakupio toliko novca, da je Udruženje kupilo na periferiji Subotice zgradu, koja je uz izvesnu adaptaciju mogla zadovoljiti propise za privatnu bolnicu uz dogradnju nove zasebne zgrade za porodilište. Kapacitet prve stare Jevrejske bolnice bio je 35—40 kreveta.

U predratnoj Jugoslaviji živelo je oko 75.000 Jevreja. Izvestan broj tih Jevreja — ortodoksni — držali su se starih verskih tradicija u pogledu ishrane, i zbog toga su izbegavali bolničko lečenje u opštim bolnicama, ma koliko to bilo potrebno i indicirano. Jevreji Vojvodine gravitirali su još pre prvog svetskog rata i zbog toga budimpeštanskoj Jevrejskoj bolnici. Fond bolničkih postelja je bio i inače mali u našoj zemlji, a angažovanje lekara, pa i lekara Jevreja, bezizgledan u zdravstvenoj službi. Svaki lekar je želeo što veći bolesnički materijal da bi na fakultetima i na specijalizaciji stečeno znanje usavršavao i održao, a to je bilo nemoguće postići baveći se privatnom praksom. U ono vreme nije bila retkost da su lekari nakon specijalizacije ili da bi specijalizirali — radili u manjim ili većim bolnicama besplatno kao volonteri. Poznato nam je takođe, da se svaki specijalizirao o svom trošku i da je stipendija bila veoma velika retkost.

Osnivanje Jevrejske bolnice nije išlo bez teškoća, bilo je dosta opozicije sa svih strana. Ta opozicija se održala za celo vreme postojanja bolnice i doprinela je verovatno da je svako ko je radio

u Jevrejskoj bolnici znao da se mora maksimalno zalagati. Neosporno je da je Jevrejska bolnica u Subotici uživala ugled i uvrstila se u red najboljih zdravstvenih ustanova u predratnoj Jugoslaviji. Bilo je borbe i oko lokacije bolnice — zašto baš u Subotici, a ne u Novom Sadu ili u nekom drugom većem mestu. Šta je prevagnulo u rešenju ovog problema nije mi tačno poznato, ali mislim da je

Jevrejska bolnica u Subotici iz 1935. godine

važnu ulogu odigralo to što je inicijativa za osnivanje bolnice potekla upravo iz Subotice, kao i to što je veći broj lekara specijalista Jevreja upravo živeo i radio u tome gradu.

Veroispovest je imala izvestan uticaj na poslovanje bolnice. Bolnička zgrada pripadala je od 1935. godine Jevrejskoj veroispovednoj opštini, kojoj se plaćala kirija, a od koje je opština banci plaćala anuitete. Samo su bolnički uređaji bili vlasništvo »Udruženja dr Singer Bernarda«.

Stalni lekari i sekundarni lekari bili su Jevreji.

Bolničarke, babice i ostalo osoblje moglo je biti ma koje narodnosti i veroispovesti, ali šef kuhinje morao je biti Jevrej, jer je kuhinja bolnice bila »košer« pod nadzorom Ortodoksne crkvene opštine.

Bolesnicima jevrejske veroispovesti omogućeno je da obavljaju svoje verske dužnosti u zasebnoj sobi. Dozvoljeno je bilo da žene po običaju u petak uveče pale sveće. Svaki jevrejski praznik je svetkovan po tradicijama jevrejske veroispovesti.

Udruženje Jevrejske bolnice »Dr Singer Bernard« izradilo je statut na osnovu kojeg se upravljalo bolnicom. Ovaj statut sadržavao je nekoliko stavova koji su predstavljali novost — reformu — u vođenju bolnice. U tzv. širi upravni odbor su ušli predstavnici Udruženja jevrejskih opština i direktor ove bolnice, i ovo telo je rešavalo probleme koji su prelazili granice subotičke opštine a uži upravni odbor su činili predstavnici subotičke Jevrejske opštine.

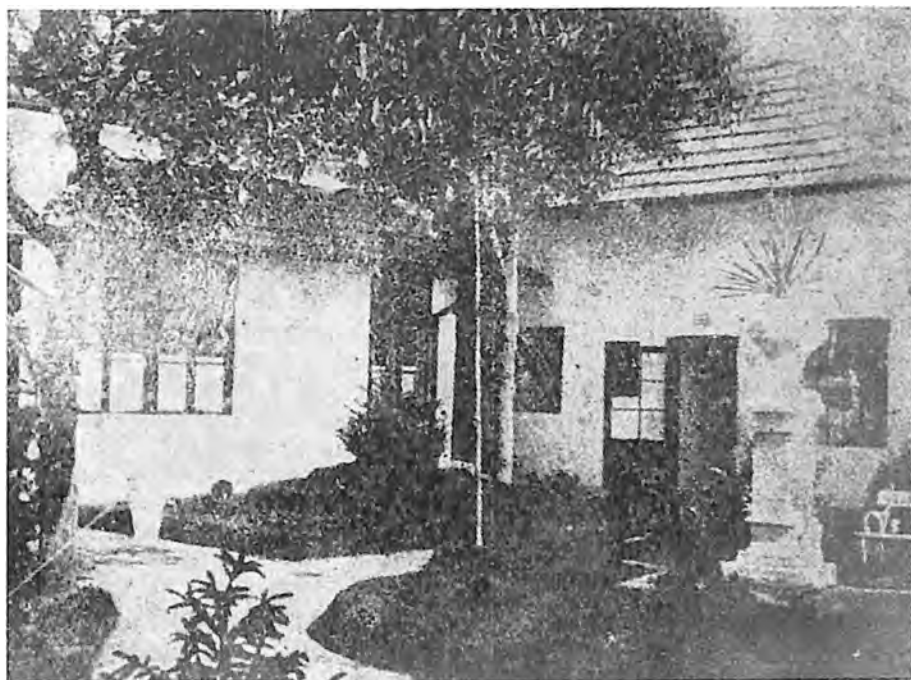

Natpis na zgradi Jevrejske bolnice

Po statutu bolnice u prvom redu primani su siromašni bolesnici jevrejske veroispovesti, koji su lečeni potpuno besplatno i za koje je moralo biti uvek slobodnog mesta, ali postojala je mogućnost da se u izuzetnim prilikama primi na besplatno lečenje i bolesnik druge veroispovesti, a ostali bolesnici su plaćali bolnicu i lečenje. Sem honorara, u troškove lečenja zasebno je ulazila upotreba operacione sale, kao i lekovi. Kasnije je sklopljen ugovor sa Zavodom za socijalno osiguranje i Osiguravajućim društvom »Merkur« i ukoliko je pacijent želeo a raspolagalo se slobodnom posteljom, mogao je biti primljen. Lekari su ove bolesnike lečili besplatno.

Po statutu, za troškove lečenja nije bila zadužena ni Jevrejska opština, ni opština mesta boravka bolesnika, već su troškovi lečenja

padali na teret postojećeg fonda, koji se održavao od uplate bolesnika prve i druge klase i od dobrovoljnih priloga, koje su članovi svih jevrejskih opština cele države stalno davali (prilikom velikih praznika, porođaja, venčanja, smrtnih slučajeva itd.) u korist bolnice. Među članovima osnivačima, kao i među davaocima dobrovoljnih priloga bilo je i nejevreja (onih koji nisu bili Jevreji).

Stara zgrada Jevrejske bolnice

Lekari specijalisti radili su besplatno, a primali su honorar samo za one bolesnike koji su plaćali i bolničko lečenje.

Određenu platu i celokupnu obskrbu primali su samo sekundarni lekari. Sem toga, sekundarni lekari su primali i 15% od svakog honorara lekara specijaliste, i tu su svotu delili među sobom, a 5% od honorara lekara specijaliste dobijala je instrumentarka, odnosno babica. Lekari specijalisti imali su pravo da ovih 20% svojih honorara naplate od pacijenta, a pacijenti su svaki honorar morali uplatiti u blagajnu bolnice. Ovakav obračun naknade za rad podseća nas na današnje nagrađivanje po učinku.

Sekundarne lekare je birao upravni odbor na dve godine, a nakon dve godine trebalo je ponovo raspisati konkurs da bi se omogućilo što većem broju mladih lekara da radi u toj bolnici. Direktor

je, ukoliko je za to postojalo obrazloženje, imao pravo da produži mandat sekundarnog lekara.

Bolničarke su većinom bile priučene. Primane su ponekad i bez ikakvog stručnog znanja, važna je bila ljubav prema ovom pozivu a svaki lekar ih je rado učio i vaspitavao. One su bile plaćene kao i ostale bolničarke u gradu, a dobijale su još stan i hranu besplatno. Nije bilo zabranjeno da bolničarka, babica ili sekundarni lekar primi zasebnu nagradu ili poklon od bolesnika ukoliko je bolesnik želeo da im se nakon boravka u bolnici na taj način oduži. Odnos između bolesnika i osoblja bio je srdačan, prijatan i pristupačan. Nepisani zakon bolnice je bio da se bolesnik mora osećati kao kod svoje kuće, ili u dobrom pansionu, gde mu je svaka želja, ukoliko se ne kosi sa propisima lečenja, ispunjavana. Dešavalo se da su bivši bolesnici testamentom zaveštali svoje imanje ovoj bolnici.

Za prvog direktora imenovan je dr Török Bela, koji je ujedno bio i internista, a pre nego što se doselio u Suboticu, asistent čuvenog profesora Koranjia u Budimpešti. Dr Török je bio čovek izuzetnih kvaliteta, odličan dijagnostičar, i njega se još i danas sećaju mnogi Subotičani. Kao odličan lekar bio je poznat i daleko van Subotice. Svoje pacijente je podvrgavao redovnom kliničkom ispitivanju. Laboratorijske preglede su vršili sekundarni lekari po njegovim uputstvima, a komplikovaniji su rađeni u privatnom laboratorijumu dra Šafera. Dr Török je uveo prvi u Subotici frakcionisane preglede stomaćnog sadržaja, kao i duodenalnu sondažu. Vrlo često je apliciran lek kroz duodenalnu sondu, sa vrlo dobrim uspesima. Dr Török je bio i odličan stručnjak u lečenju diabetesa. Svoje godišnje odmone provodio je najčešće na velikim klinikama, poznatim medicinskim centrima u inostranstvu. Do kraja svog života ostao je na čelu bolnice. Umro je 1937. godine.

Prvi hirurg je bio dr Wilhelm Imre, koji je pored rada u Jevrejskoj bolnici imao i svoj privatni sanatorijum. Posle njegove smrti 1930. godine, njegov novosagrađeni sanatorijum je pretvoren u pansion a 1935. godine otkupila ga je, od njegovih naslednika, Jevrejska veroispovedna opština za novu Jevrejsku bolnicu, u kojoj je bilo 50 kreveta i koja je mogla da se takmiči sa sanatorijumima ma kog velikog grada. Za ovo veliko dostignuće moglo se zahvaliti umnogome tadašnjem predsedniku Jevrejske opštine dr Kalmar Elemeru. Danas je u ovoj zgradi smešteno ginekološko odeljenje Opšte bolnice.

Ginekologiju je u početku vodio sin pok. dr Singer Bernarda, dr Sekelj Imre, koji se specijalizirao u Nemačkoj. On je uveo modernu ginekologiju i akušerstvo u Subotici sa hospitalizacijom porodilja. Nakon njegove suviše rane smrti, 1932. godine, na to mesto postavljen je dr Nej Ladislav, koji je nastavio rad svoga prethodnika i ostao u bolnici sve dok je okupator nije oduzeo 1942. godine. Dr Nej je uživao najveće poštovanje, poverenje i ljubav svojih bolesnika. Poznat je i dan danas svima kao Laci-bači. Danas u svojoj 88-oj godini živi u Subotici i najlepšim periodom svog života smatra

Porodajno odeljenje stare Jevrejske bolnice

vreme kada je radio u Jevrejskoj bolnici. Bio je zaista neumoran, nije bila retkost da se dnevno 5—6 i više puta pojavi u bolnici, nije znao za radno vreme, radio je i danju i noću. Prisustvovao je svakom porođaju iako je imao odličnu babicu i priučene sekundarne lekare. Za vreme mog četvorogodišnjeg rada (bila sam sekundarni lekar) nije bilo ni jedne smrti od asfiksije, no dešavalo se da se dr Nej satima borio za život jednog odojčeta Taj posao nikad nikome nije prepustio. I danas je okružen ljubavlju, priznanjem i zahvalnošću svojih nekadašnjih bolesnika. Nije retkost da ga i sada potraži i zamoli za savet za svoju kćer ili unuku neka njegova nekadašnja pacijentkinja.

Sem ovih specijalista, izabrani su i za ostale manje frekventne grane medicine stručnjaci, tada mladi specijalisti, koji su prihvatili osnovna načela statuta Jevrejske bolnice — svakog lečiti, bez razlike da li je platio ili ne, po najboljem znanju.

Nakon smrti dr Wilhelma za hirurga je izabran dr Balog Ernest, a 1934. godine izabran je i ortoped hirurg dr Hollender Artur, s tim što je svaki pacijent imao pravo da bira jednog od ove dvojice hirurga. Ukoliko se desilo da pacijent nije želeo da bira, radili su naizmenično. Nije se nikada desilo da se jedan od hirurga svojevoljno odrekao jednog bolesnika, iako je taj bio besplatni bolesnik. Bilo je najstrožije zabranjeno da ma ko od osoblja preporučuje jednog od lekara hirurga, kazna za to bila je momentalni otpust bez otkaza.

Tonzilektomije su vršene sa određenom ekipom (specijalista operator dr Abelsberg, instrumentarka za tu vrstu operacija, sestra i sekundarni lekar anestetičar). Trepanacije i odstranjenja stranih tela iz traheja i bronhija bili su česti poduhvati dr Abelsberga, koje je izvodio izvanrednom i na daleko poznatom veštinom. 1959. godine umro je kao primarijus Opšte bolnice u Subotici.

Dr Schreiber je vodio brigu o bolesnicima sa oboljenjima očiju. Uživao je naročito poverenje i poštovanje svojih bolesnika, koji su najčešće bili stariji ljudi i koje je on tretirao sa izvanrednom pažnjom i naročitim taktom. Donedavno je radio kao primarijus očnog odeljenja Opšte bolnice u Subotici.

Urološke bolesnike lečio je dr Frenkel Endre. Ovih bolesnika bilo je uvek u bolnici, jer su dolazili iz cele gornje Bačke u Jevrejsku bolnicu. Dr Frenkel je 1936. godine uveo litotripsiju u transuretralnu prostatektomiju sa vrlo lepim rezultatima. Nakon oduzimanja bolnice dr Frenkel je izlazio u susret svojim starim bolesnicima u svojoj privatnoj ordinaciji radeći i dalje po statutu Jevrejske bolnice. Pošto se vratio iz deportacije, vodio je Antivenerični dispanzer u Subotici. Umro je 1953. godine.

Nakon smrti dra Török Bele, za upravnika bolnice izabran je dr Šafer Aladar, rodnom iz Feketića, koji se nastanio u Subotici 1912. godine kao prvi ginekolog-akušer. Godine 1914. pošao je u prvi svetski rat, iz kojeg se 1918. godine vratio bez desne ruke. Kao težak invalid započeo je novi život specijalizirajući bakteriologiju i serologiju. Posle rata jedini on je radio bakteriološke i ostale laboratorijske preglede za ceo grad i okolinu. Umro je 1967. godine.

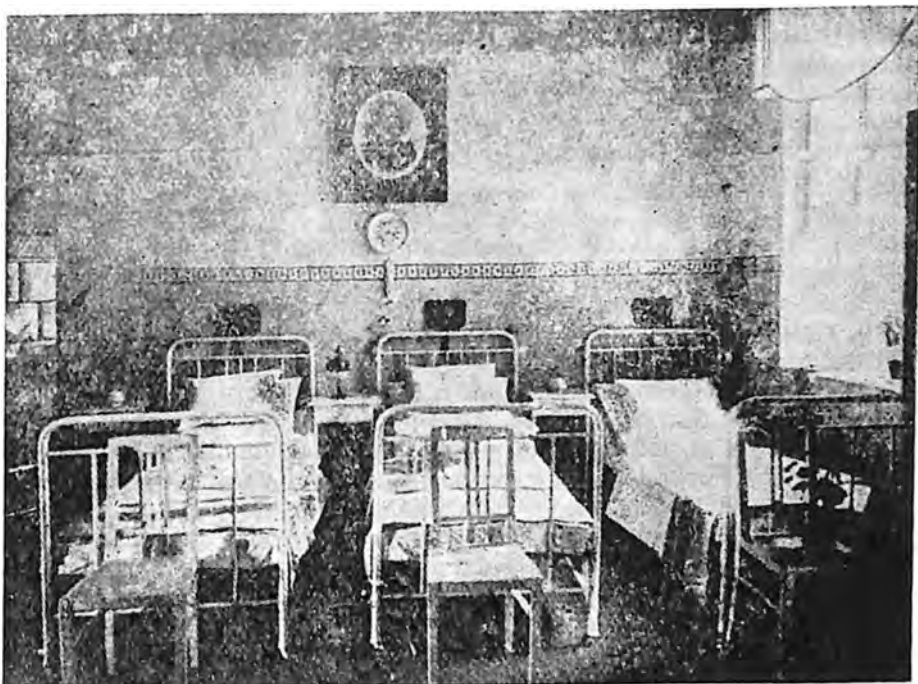
Za internistu je izabran mladi, poznati, veoma cenjen i omiljen dr Brumer Ladislav, neumoran lekar, koji je radio od jutra do večeri. Bio je jedan od lekara Osiguravajućeg društva »Merkur«. Godine 1944. odveden je na prisilan rad u logor i zbog jedne diverzije okupator ga je streljao kao taoca.

Osim dra Brumera izabrani su još kao konzilijarni lekari: dr Wolf, dr Herman, dr Milko i dr Kohn.

Rendgenolog dr Mezei Ladislav služio se u početku rendgenom u svojoj ordinaciji, po statutu bolnice, tj. za besplatne bolesnike besplatno, a za one koji su plaćali uz određeni honorar. Od 1935. godine uređen je rendgen kabinet u novoj Jevrejskoj bolnici. Dr Mezei je zbog svoje pristupačnosti i vedrine bio veoma omiljen među pacijentima. Godine 1944. deportovan je sa celom porodicom i svi su poginuli u Aušvicu.

U novoj bolnici je već 1935—1936. godine korišćen i prvi EKG aparat u Subotici, svojina dr Lewy Geze, koji se tada bavio kardiologijom. Danas živi u Beogradu kao penzioner.

Dečji lekar bio je dr Berger Imre — pedijatar — čija je dužnost bila da sem bolesne dece pregleda i svako novorođenče. Sem njega je, po potrebi i želji bolesnika, ordinirao i dr Wolf Julije, ce-

Bolesnička soba u staroj Jevrejskoj bolnici

njen ne samo kao odličan pedijatar već i kao jedan od najboljih dijagnostičara, tako da nije bila retkost da su ga i ostali lekari specijalisti, ili pak bolesnici pozivali u konzilijume. Dr Berger se nakon deportacije iselio u Ameriku, gde je pre nekoliko godina umro. Dr Wolf je nakon deportacije nastavio rad u ovom gradu. Umro je 1954. godine.

Od sekundarnih lekara prva je bila dr Fogl Ibolja, koja je bila neobično omiljena među bolesnicima i sigurno je da je svojom ličnošću mnogo uticala na srdačan i humani prijem i postupak sa bolesnicima. Dr Fogl Ibolja je pokušala samoubistvo uoči deportacije juna 1944. godine, ali je iako u besvesnom stanju, deportovana sa ostalim Jevrejima. Umrla je u Bačalmašu, gde je i sahranjena.

Iza nje su radili još: dr Hauzer Hilda, uvek raspoložena i vedra, koja je pozitivno uticala na celokupnu atmosferu u bolnici; dr Šimon Lipot koji je nakon završenog staža otišao u Čantavir a poslednje godine svog života proveo je kao cenjeni lekar sektorske ambulante u Subotici.

Među sekundarnim lekarima isticao se svojom pristupačnošću i dobrotom dr Fišer Josip, koji je posle rata bio glavni lekar Zavoda za socijalno osiguranje u Subotici, a danas živi i radi u Izraelu. Sa njim je radio i dr Goldštein Vilim, naročito popularan zbog svojih demokratskih nazora. Osobito su ga interesovale hirurške grane medicine, te je i postao specijalista hirurg i ginekolog u JNA. Radio je u bolnici do kraja njenog postojanja, a zatim je bio jedini lekar jevrejske ambulante smeštene u Jevrejskoj opštini, sve dok ga okupatori nisu odveli. Danas živi u Herceg-Novom kao penzionisani lekar JNA.

Od 1934—1938. godine radila sam i ja kao sekundarni lekar u Jevrejskoj bolnici i tvrdim da je to bio najlepší period mog lekarskog staža.

Iza mene radila je još pok. dr Hercog Livija do 1942. godine tj. do prestanka postojanja bolnice. Dr Hercog Livija postala je posle rata jedan od najpoznatijih boraca na polju suzbijanja tuberkuloze, vodeći Antituberkulozni dispanzer u Subotici. Umrila je 1960. godine.

Osećam dužnost da se osvrnem na saradnju naših bolničarki, koje su u velikoj meri svojom savesnošću doprinele dobrom glasu naše Jevrejske bolnice. Neke od njih su se toliko istakle da su svima nama ostale u trajnoj uspomeni.

Prva sestra koja je bila kvalifikovana i koju je doveo sa sobom iz Nemačke dr Sekelj bila je sestra Nelly. Ona je od samog početka sređivanja bolnice uticala na celu njenu organizaciju, jer je u tome već imala iskustva. Ona je ostala svega nekoliko godina u ovoj bolnici, jer se zatim vratila u svoju domovinu.

Druga nezaboravna sestra bila je Klajn Ari iz Zrenjanina. Obrazovana i inteligentna izabrala je ovaj poziv, jer iz materijalnih razloga nije mogla studirati medicinu. Dugi niz godina radila je u ovoj bolnici, koju je teška srca napustila zbog bolesti svoje majke. Pogubljena je sa ostalim Jevrejima Zrenjanina 1942. godine.

Sestra Tereza je došla u bolnicu u samom početku. Imala je izvanrednog smisla za taj poziv, tako da je uprava rešila da je uputi na školovanje u babičku školu u Zagreb. Već za vreme školovanja naročito se istakla. Odrekla se stipendije i ostala je kroz dugi niz godina kao prva instrumentarka pokojnog profesora dr Dursta, što je svakako bilo veoma laskavo. Vratila se 1941. godine i nastavila rad kao terenska babica u opštoj službi. Danas živi u Subotici kao penzionisana babica.

Umesto nje na školovanje je poslata u segedinsku babičku školu Madar Vilma, koja se 1934. godine vratila kao diplomirana babica. Bila je tiha, mirna i veoma taktična, te je lako zadobila poverenje svojih pretpostavljenih i porodilja. Posle prestanka rada bol-

nice, prešla je u opštu službu. Živi u Subotici kao penzionisana babica.

Dok je Madar Vilma bila na školovanju, dužnost babice vršila je Fišer Ruža, mlada, jedva osamnaestogodišnja devojka, puna vedrine i humora, neobično bistra i pokazivala je naročitu sklonost za ovaj poziv. Sem dužnosti babice, bila je i instrumentarka. Nezaboravna je njena sugestivna moć, kojom je umirujuće uticala na pacijente i snalažljivost u utvrđivanju dijagnoze. Napustila je bolnicu 1940. godine kada se udala za tada mladog lekara, a danas nama svima poznatog profesora dr Goldmana. Živi i radi u Novom Sadu.

Sestra Giza bila je uzor pedanterije, urednosti i tačnosti, zbog čega ju je naš najstrožiji lekar dr Abelsberg i izabrao za svoju instrumentarku. Ostala je u bolnici sve dok je ista postojala. Danas živi u Subotici i jedan sin joj je lekar.

Sestra Magda je ostala u uspomeni kao žena koja je imala blagu, tihu narav i koju su obožavali bolesnici zbog njene dobrote i prisnosti. Udala se za danas poznatog pravnika sudiju dr Brauna, stradala je sa svojim malim sinčićem u gasnoj komori Aušvica.

Najmlađa od svih sestara bila je Fišer Milika. Krasile su je sve vrline dobre sestre, odlične i verne saradnice. Posle rata radila je kao laborant u ATD u Subotici. Na žalost umrla je vrlo mlada od srčane mane, koju je zadobila za vreme rata nakon jedne teške infekcije. Bila je verna saradnica pok. dr Hercog Livije.

Najzad, sestra Vica, neobično humana, mirna, disciplinovana žena srednjih godina, koja se primila najteže dužnosti u ovoj bolnici — dužnosti noćne sestre. Besprimerno je bilo njeno shvatanje dužnosti i osećanje odgovornosti prema radu i bolesnicima. Radila je svake noći. Bolesnici su je veoma voleli. Od svoje zarade školovala je svoje troje dece u inostranstvu, to je i bio razlog što je nismo smenjivali sa ove teške noćne službe, koju je ona neobično volela i koje se nikako nije htela odreći, sve do 1937. godine. Tada je silom prilika, zbog bolesti, bila primorana da prestane sa radom, te smo noćnu službu organizovali po propisima bolnice. Umrla je pre 6—7 godina u inostranstvu kod svoje dece.

Sve sestre, sem sestre Vice, koja to nije želela stanovale su i imale potpunu opskrbu u novoj bolnici kao i tehničko osoblje, što je svakako mnogo doprinelo prisnom i bliskom odnosu među svima koji su radili u bolnici. Ne sme se zaboraviti da određenog radnog vremena nije bilo, radilo se uvek kada je to posao iziskivao.

Poslednji, najžalosniji period bolnice za Jevreje bio je »geto bolnica« koju smo morali osnovati kada su Jevreji iseljeni iz grada u geto. Ova bolnica je bila smeštena na teretnoj stanici u za to određenim prostorijama. Ovde su se nagomilali bolesnici iz cele okupirane Bačke koji su do tada ležali u raznim drugim bolnicama. Veći deo lekara, naročito specijalisti, bili su tad već internirani u Bačku Topolu, a bolnicu su vodili i radili u njoj svi oni koji su živeli u getu. Upravnik te bolnice bila sam ja. Ova bolnica je nakon našeg odlaska razorena bombardovanjem.

Ovim se i završava istorijat Jevrejske bolnice, za koju posle rata nije bilo više ni potrebe, jer se od 6.000 Jevreja u Suboticu vratilo samo 1.550. Od onih koji su se vratili priličan broj se iselio u Izrael da bi ih daljina i promena sredine što manje podsećala na gorka iskustva nehumanosti fašizma u bližoj prošlosti.

NEKI STATISTIČKI PODACI O JEVREJIMA U JUGOSLAVIJI U PERIODU OD 1938. DO 1965. GODINE

Dati tačne statističke podatke o Jevrejima u Jugoslaviji neposredno prije II svetskog rata i u posleratnom periodu veoma je teško iz više razloga, među kojima se ističu:

— Jevrejske opštine prije rata nisu imale potpuno tačnu evidenciju o ukupnom broju Jevreja na njihovom području.

— Dio Jevrejskih opština uključio je u svoje brojno stanje emigrante iz Njemačke, Austrije, Čehoslovačke, Poljske i ostalih zemalja koji su se momentalno nastanili na njihovom području, a neke to nisu učinile.

— Neposredno poslije rata povratak Jevreja iz logora, internacije, partizanskih jedinica, zarobljeništva i zbjegova, te unutrašnje i spoljne migracije dovele su do svakodnevnih promjena a JO ih nisu mogle ažurno evidentirati.

— Dio Jevreja posle rata nije se deklariseo Jevrejima, te se nije ni upisao u JO.

Jevreji koji su pred rat i u toku rata prešli u druge vjere postupno su se vraćali u svoju vjeru i pristupali jevrejskoj zajednici.

— Pokušaji popisivanja Jevreja u Jugoslaviji neposredno poslije rata nisu dali potpuno zadovoljavajuće rezultate pored ostalog i zato što nisu vršeni sistematski. Njihovo sprovođenje vršilo se na inicijativu Saveza JOJ i Autonomnog odbora, a oni su uvijek zahtijevali podatke prema momentalnim potrebama. To je dovelo do nemogućnosti praćenja određenih pokazatelja kroz sav period.

Najzad, treba istaći i slijedeće. U želji da ovaj prikaz dam što tačnije ja sam koristio pisane izvještaje JO i sumarne prikaze Saveza, no kroz rad sam i sam uočavao greške u njima. Nastojao sam gde god mi je to bilo moguće da greške izbjegnem, no nije sigurno da je taj moj trud u potpunosti uspio.

Pravni položaj JO pre rata omogućavao je da se preko njih vodi evidencija o jevrejskom stanovništvu. Posle rata JO su vodile evidenciju samo o broju svojih članova, a članstvo u JO nije bilo obavezno. Zbog toga se u ovom prikazu za poslijeratni period navode podaci samo o članovima JO.

Brojno stanje članova JO*

Prema podacima iz 1938. godine u Jugoslaviji je tada bilo 17.370 jevrejskih porodica sa 71.342 lica od kojih 35.854 muških i 35.488 ženskih. Ovim brojem nije obuhvaćen najveći dio emigranata koji su iz ugroženih evropskih zemalja došli u Jugoslaviju. Njih je u Jugoslaviji tada bilo od 4.000—5.000 pa, iako je manji dio njih uspio da produži put do Palestine i bezbjednijih područja, najveći dio je dočekao napad na Jugoslaviju u zemlji te je tu i stradao.

Neposredno po obnavljanju rada Saveza JOJ 1944. godine smatralo se da je u životu ostalo oko 1.200 jugoslovenskih Jevreja. No, vraćanjem pojedinaca iz inostranstva i unutrašnjosti zemlje taj se broj brzo povećavao. Prvi precizniji podaci iz tada postojećih JO datiraju iz oktobra 1945. godine i prema njima je u čitavoj Jugoslaviji tada bilo 9.525 Jevreja. Taj se broj i dalje postupno penja, što se vidi iz sledećeg prikaza:

Brojno stanje po republikama								
DATUM	NR Srbija	Od toga			NR Hrvatska	NR BIH	NR Make-donija	UKUPNO
		AP Vojvodina	AP Kosmet					
30. X 1945.	5.611	3.577	312	2.453	1.292	419	9.775	
11. IV 1946.	6.168	3.704	319	3.061	1.459	465	11.153	
19. VI 1946.	6.450	3.703	325	3.450	1.484	495	11.879	
30. VIII 1946.	6.462	3.715	325	3.647	1.726	509	12.414	
27. XI 1946.	6.480	3.729	329	3.727	1.760	528	12.495	

Napomene: JO iz Zagreba vodila je u to vrijeme pored brojnog stanja Jevreja u NR Hrvatskoj i brojno stanje Jevreja u Sloveniji i Crnoj Gori. U brojno stanje jugoslovenskih Jevreja uključeni su i emigranti koji su u Jugoslaviji preživjeli rat.

Pri upoređivanju predratnog i poslijeratnog brojnog stanja jevrejskog stanovništva u Jugoslaviji treba imati u vidu da je u toku rata oko 1.500 jugoslovenskih Jevreja emigriralo u Palestinu, Severnu i Južnu Ameriku i druge zemlje odakle se nisu vratili.

Od konca 1946. godine, zahvaljujući informativnoj službi jevrejskih organizacija, dolazi do kontakata između porodica čiji su se članovi sticajem okolnosti našli u raznim zemljama svijeta pa i na raznim kontinentima. Izvjestan broj Jevreja iz Jugoslavije odlazi sa ciljem

* Podaci za 1938. godinu o brojnom stanju Jevreja uzeti su iz Izvještaja Glavnog odbora SJVO na VII Kongresu, a poslijeratni podaci uzeti su iz Izvještaja JO i skupnih pregleda Saveza JOJ.

nalaženja i produžavanja zajedničkog života sa svojim najbližim. Uslijed toga već od konca 1946. godine pa do odlaska I alije jugoslovenskih Jevreja u Izrael, koncem 1948. godine, broj Jevreja u Jugoslaviji blago opada što se vidi iz slijedećeg:

Brojno stanje po republikama							
DATUM	Od toga						UKUPNO
	NR Srbija	AP Vojvodina	AP Kosmet	NR Hrvatska	NR BiH	NR Makedonija	
27. XI 1946.	6.480	3.729	329	3.727	1.760	528	12.495
31. I 1947.	6.358	3.606	325	3.723	1.812	532	12.425
5. IV 1947.	6.333	3.626	273	3.691	1.832	543	12.399
5. IX 1947.	6.103	3.324	297	3.530	1.916	385	11.934
1. VI 1948.	5.840	3.046	273	3.581	1.870	376	11.667
22. VII 1948.	5.729	3.034	269	3.565	1.871	387	11.552

Iz navedenog se može zaključiti da je procentualno najveći broj Jevreja u to vrijeme emigrirao iz Vojvodine, Makedonije i sa Kosmeta.

Takvo stanje zatiče jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji pred kraj 1948. godine, kada počinje iseljavanje u Izrael. U pet alija između decembra 1948. godine i jula 1952. godine u Izrael je otišlo ukupno 7.578 lica, i to: u periodu između 2. XII 1948. do 22. I 1949. godine I alija sa ukupno 4.098 lica, od čega 3.993 jugoslovenskih Jevreja; u periodu juni—juli 1949. godine II alija sa ukupno 2.490 lica, od čega 2.434 jugoslovenskih Jevreja; u martu 1950. godine III alija sa 409; u junu 1951. godine IV alija sa 658, u julu 1952. godine V alija sa 84 jugoslovenskih Jevreja. To smanjuje brojno stanje članova JO Jugoslavije na:

Brojno stanje po republikama							
DATUM	Od toga						UKUPNO
	NR Srbija	AP Vojvodina	AP Kosmet	NR Hrvatska	NR BiH	NR Makedonija	
20. XII 1952.	2.640	1.077	17	2.073	1.261	82	6.056

Po odlasku V alije bilo je još pojedinačnih odlazaka u Izrael, no to nije znatnije uticalo na brojno stanje članstva jevrejskih opština, što se vidi iz slijedećeg:

Brojno stanje po republikama								
DATUM	NR Srbija	Od toga						UKUP- NO
		AP Voj- vodina	AP Ko- smet	NR Hrvatska	NR BIH	NR Ma- kedonija	NR Slo- venija	
1. VII 1952.	2.673	1.097	19	2.036	1.267	99	100	6.175
1. VII 1957.	2.531	1.037	26	2.014	1.285	95	96	6.021
1. XII 1958.	2.657	1.033	18	2.054	1.285	94	96	6.210
1. IV 1959.	2.559	1.035	15	2.062	1.309	91	95	6.113
1. X 1964.	2.571	984	13	2.065	1.304	66	96	6.102
31. III 1965.	2.707	1.002	13	2.041	1.292	61	96	6.197

Broj jevrejskih opština

Pređ II svetski rat u Jugoslaviji je postojalo 117 jevrejskih opština, od čega je 105 bio učlanjeno u Savezu jevrejskih vjeroispovjednih opština, a 12 u Udruženju jevrejskih ortodoksnih opština.

Poslije rata najveći broj Jevreja koji se vratio, naselio se po većim gradovima (Beograd, Zagreb, Sarajevo, Subotica, Novi Sad, Osijek, Skoplje). U mnogim mjestima gdje su prije rata postojale jevrejske opštine nije bilo više uopšte Jevreja ili ih je bio tako mali broj da nisu postojali uslovi za osnivanje opštine. Do 1946. godine formirano je 56 jevrejskih opština od kojih su neke u većim gradovima postale matične opštine za Jevreje iz manjih okolnih mjesta u kojima se opštine nisu formirale. Ovih 56 opština djelovalo je do odlaska alija za Izrael. Odlaskom Jevreja u Izrael neke manje opštine su se potpuno ugasile ili su izgubile toliki broj svojih članova da u daljem nije bilo uslova za njihovo postojanje. Preostalo članstvo iz tako smanjenih opština priključilo se jevrejskim opštinama u većim mjestima, koje su za njih postale matične. Tako se broj jevrejskih opština u periodu od 1952—1953. godine smanjio na 35, koliko ih i danas ima.

Unutrašnje migracije

Na smanjenje brojnog stanja manjih pa i nekih srednjih jevrejskih opština uticala je pored odlaska znatnog dijela njihovih članova u Izrael i unutrašnja migracija. Već i pre I alije ispoljila se težnja Jevreja da se iz manjih mjesta presele u veća. Prilikom povratka iz logora, zarobljeništa, internacije i zbjegova ispoljila se težnja mno-

gih Jevreja da ne idu u svoje ugasle domove, no da odmah pređu u veće gradove. U jednom pismu kojeg je dr Fridrih Pops, tadašnji predsjednik Saveza JOJ, pisao 15. VI 1945. godine predsjedniku JO iz Osijeka dru Lazaru Margulijesu on pored ostalog kaže: »Beogradska zajednica po broju svojih članova je valjda najsiromašnija. Od ukupnog broja, od 1.200 ljudi koliko danas ima Jevreja u Beogradu, Beograđana nema više od 250 do 300.«

U godinama neposredno poslije rata taj proces napuštanja manjih mjesta i preseljavanje u veće gradove je očit, a uzroci za to su raznoliki. Među osnovnim uzrocima mogu se istaći:

— težnja pojedinaca da žive u jačim jevrejskim zajednicama;

— težnja pojedinaca da ne žive u mjestima gdje su preživjeli najgrozniju tragediju i gdje su izgubili najbliže rođake.

Na unutrašnju migraciju vjerovatno je uticala i činjenica da se osjećala potreba za kadrovima u višim organima vlasti, privrede, prosvjete, kulture itd.

Kako je tekla ta migracija u periodu 1946—1948. godine, dakle pre odlaska I ali je, vidi se iz slijedećeg prikaza:

Jevrejska opština	Brojno stanje		Razlika
	30. VIII 1946.	2. II 1948.	
Subotica, ortodoksna	115	88	— 27
Subotica	1.065	981	— 84
Bačko Gradište	7	—	— 7
Bačka Topola	82	70	— 12
Stara Kanjiža	50	30	— 20
Bajmok	34	27	— 7
Horgoš	28	21	— 7
Stari Bečej	44	35	— 9
Vrbas	41	30	— 11
Apatin	29	24	— 5
Čonoplja	14	9	— 5
Bezdan	11	2	— 9
Doroslovo	8	3	— 5
Senta, ortodoksna	179	84	— 95
Senta	148	106	— 42
Sremska Mitrovica	26	18	— 8
Velika Kikinda	42	36	— 6
Zrenjanin	98	92	— 6
Vršac	35	22	— 13
Priština	252	224	— 28
Murska Sobota	68	51	— 17
Karlovac	56	46	— 10
Donja Lendava	17	10	— 7
Desinić	9	5	— 4
Vinkovci	32	27	— 5
Vukovar	37	22	— 15
Rijeka	169	99	— 70
Lovrana	12	2	— 10
Bugojno	15	8	— 7
Banja Luka	46	35	— 11
Travnik	30	23	— 7
Skoplje	452	354	— 98
Sombor	246	140	— 106

Nasuprot tome broj članova većih i nekih srednjih jevrejskih opština se povećavao. Istina, delimično je to rezultat povećanog nataliteta u tom periodu, no očito da je glavnu ulogu odigrala migracija iz manjih opština. Evo nekih primjera:

Jevrejska opština	Brojno stanje		Razlika
	30. VIII 1946.	2. II 1948.	
Zagreb	2.126	2.151	+ 25
Novi Sad	953	977	+ 24
Niš	31	52	+ 21
Beograd	2.236	2.271	+ 35
Split	140	163	+ 23
Sarajevo	1.413	1.576	+ 163
Tuzla	62	78	+ 16

Ovakva unutrašnja migracija koja se produžila i dalje, uticala je da se procentualni odnos jevrejskog stanovništva u većim gradovima sve više povećava, dok u manjim mjestima opada. To se najbolje vidi iz slijedećeg prikaza u kome je pokazano brojno stanje članova JO u deset najvećih opština za dotičnu godinu, te brojno stanje Jevreja u svim drugim mjestima u zemlji.

Jevrejska opština	1939.	1946.	1948.	1952.	1958.	1964.
Beograd	11.780	2.236	2.271	1.380	1.370	1.359
Zagreb	11.255	2.126	2.137	1.287	1.377	1.399
Sarajevo	7.726	1.413	1.576	1.009	1.026	1.028
Subotica	5.488	1.180	1.069	403	441	363
Novi Sad	4.185	953	977	275	359	348
Osijek	2.516	371	362	175	252	237
Rijeka					156	168
Split			184	90	135	122
Sombor		246		88	105	101
Skoplje	2.414	452	357	95		
Bitolj	3.180					
Senta	1.448	327	190			
Priština		252	209			
Zemun				67	130	135
Petrovgrad (Zrenjanin)	1.278					
UKUPNO	51.270	9.558	9.332	4.869	5.351	5.260
Procenat u odnosu na ukupno brojno stanje	71,9%	77%	78,2%	79%	86,1%	86,2%
Brojno stanje u svim ostalim opštinama	20.072	2.856	2.603	1.297	859	842
Procenat u odnosu na ukupno brojno stanje	28,1%	23%	21,8%	21%	13,9%	13,8%

Dok je prije rata zakonom bilo regulisano da Jevreji moraju biti učlanjeni u svoje vjerske zajednice pa se i evidencija njihovog brojnog stanja vodila preko jevrejskih opština, to poslije rata nije bilo obavezno. Učlanjavanje u jevrejske opštine bilo je dobrovoljno i u njih su se učlanjavali samo oni koji su to željeli. Nasuprot tome, izvjestan broj Jevreja iako je priznavao svoje jevrejsko poreklo, nije se učlanjavao u jevrejske opštine. Tačan broj takvih Jevreja nije poznat, no može se približno reći da je njih kroz čitav poslijeratni period bilo od 500—800. U nekim godinama pokušalo se i njih popisati, no to nije učinjeno sa potpunom zadovoljavajućom tačnošću. Evo tog prikaza:

GODINA	Broj popisanih Jevreja u Jugoslaviji	Broj registrovanih članova JO	Procenat registrovanih u JO
1958.	6.768	6.210	91,6%
1959.	6.769	6.113	90,3%
1964.	6.700	6.102	91%
1965.	6.879	6.197	90%

Brojno stanje članova jevrejskih opština prema polu

Brojno stanje članova jevrejskih opština prema polu bilo je:

GODINA	Ukupno brojno stanje	O d t o g a		Broj žena u odnosu na 100 muškaraca
		muških	ženskih	
1938.	71.342	35.857	35.488	99
1946.	12.414	5.994	6.420	107
1948.	11.935	5.587	6.348	110
1952.	6.175	2.695	3.480	128
1958.	6.210	2.612	3.598	137
1964.	6.102	2.507	3.595	143

Kako se iz prednjeg vidi, neposredno prije II svjetskog rata broj muškaraca u odnosu na žene bio je nešto veći. Na svakih 100 muškaraca bilo je samo 99 žena. U toku rata taj odnos se izmijenio. Vjerovatno su na to uticale ponajviše dve činjenice, i to:

- u ratu je poginuo veći broj muškaraca nego žena;
- dio žena koje su se do rata udale za one koji nisu Jevreji ostao je u životu.

Već neposredno poslije rata (1946. godine) na svakih 100 muškaraca bilo je 107 žena. Ta se disproporcija tokom poslijeratnih godina sve više povećavala, tako da je 1958. godine na svakih 100 muškaraca bilo 137 žena, a 1964. godine čak 143 žene.

Tu disproporciju nije ublažilo ni iseljavanje u Izrael, kuda je otišlo više žena nego muškaraca. Ukupno je u Izrael sa pet aliya otišlo:

ALIJA	Ukupno se iselilo	Od toga	
		muškaraca	žena
I	3.993	1.951	2.042
II	2.434	1.116	1.318
III	409	187	222
IV	658	311	347
V	84	39	45
UKUPNO	7.578	3.604	3.974

Treba istaći da ta disproporcija nije rezultat većeg broja rađanja ženske djece u odnosu na mušku djecu u poslijeratnim godinama. Iz podataka za 1948. godinu vidi se da je tada bilo djece do 3 godine, i to: muške djece 231 a ženske djece 207. Iz podataka za 1952. godinu vidi se da je među djecom do 10 godina starosti bilo 359 muške i 335 ženske djece. Prema tome, jedini uzrok te disproporcije može biti veća smrtnost kod muškaraca no kod žena u poslijeratnim godinama.

Brojnost članova u porodici

Brojnost članova u jevrejskim porodicama se u toku rata takođe korenito izmjenila, što se vidi iz slijedećeg:

GODINA	Ukupan broj članova jevrejskih opština	Broj porodica	Prosečan broj članova u porodici
1938.	71.342	17.370	4,11
1958.	6.210	3.233	1,92
1964.	6.102	3.220	1,89

To znači da se prosječan broj članova u porodici više nego prepolovio kroz rat i u toku poslijeratnog perioda. Tako nizak prosječan broj članova u porodici je u prvom redu rezultat toga što su se najčešće iz čitavih porodica od fašističkih progona spasili samo pojedinci. Samo su pojedinci imali odvažnosti da izađu iz gradova ili iz zemlje i tako se spasu. Najveći dio njih po povratku kući poslije rata bio je već u godinama, nisu zasnivali nove porodice, te su ostali samotni. Isto to važi i za pojedince koji su sa porodicama otišli u koncentracione logore, te su slučajno ili pak zahvaljujući svojoj fizičkoj kondiciji preživjeli, dok su svi ostali članovi porodice stradali.

Treba imati u vidu i slučajeve kada su pojedinci poslije rata zasnivali porodice vežući se za bračne drugove — inoverce. Oni su dobivali i djecu, ali su se samo oni upisali, pa se i danas sami vode kao članovi jevrejskih opština.

Broj članova jevrejskih opština po uzrastu

Tačan prikaz strukture članstva jevrejskih opština po uzrastu nemoguće je jednoobrazno dati, jer za to nedostaju podaci. Popisi članstva jevrejskih opština koji su vršeni u poslijeratnom periodu nisu zahtijevali jednoobrazni prikaz broja članova po uzrastu. Radi toga sam prinuđen da u obradi tog pitanja koristim podatke onakve kakvi su oni u svoje vrijeme dobiveni.

Broj članova jevrejskih opština u Jugoslaviji prema uzrastu bio je 1946. godine kako sledi:

PREMA POLU	Djeca do 10 godina	Od 10 do 15 godina	Od 15 do 20 godina	Od 20 do 40 godina	Od 40 do 55 godina	Preko 55 godina	UKUPNO
muških	464	354	518	2.309	1.604	880	6.129
ženskih	498	355	605	2.509	1.439	879	6.285
UKUPNO	962	709	1.123	4.818	3.043	1.759	12.414

U toku 1948. godine, prije odlaska prve alije za Izrael, brojno stanje po uzrastu bilo je:

PREMA POLU	Djeca do 10 godina	Od 10 do 15 godina	Od 15 do 20 godina	Od 20 do 40 godina	Od 40 do 55 godina	Preko 55 godina	UKUPNO
muških	824	455	567	2.049	1.488	618	6.001
ženskih	791	440	669	2.061	1.298	675	6.934
UKUPNO	1.615	895	1.236	4.110	2.786	1.293	11.935

Pri popisu članova jevrejskih opština koji je vršen 1952. godine, dakle po odlasku grupnih alija za Izrael, popisani su članovi do 10 godina i preko 10 godina starosti. Radi toga mogu dati samo takav prikaz.

PREMA POLU	Do 10 godina starosti	Preko 10 godina starosti	UKUPNO
muških	359	2.336	2.695
ženskih	335	3.145	3.480
UKUPNO	694	5.481	6.175

Pri popisu članstva jevrejskih opština koji je vršen 1958. godine traženi su podaci o licima do 18 i preko 18 godina starosti. Ne postoje tačni podaci o članstvu po polu. Rezultat je bio sledeći:

Do 18 godina starosti	Preko 18 godina starosti	UKUPNO
1.228	4.987	6.210

U toku 1964. godine stanje je bilo:

Do 18 godina starosti	Preko 18 godina starosti	UKUPNO
1.389	4.713	6.102

Iz prednjeg se može zaključiti da nam raspoloživi podaci ne omogućavaju upoređivanje kretanja procentualnog sastava mladih u odnosu na ukupno brojno stanje članstva po godinama. Ono što se može zaključiti je slijedeće:

— u 1946. godini bilo je lica mlađih od 20 godina 22,5% a 1948. godine 31,2%.

Za kasniji period tih podataka nemamo sve do 1957. godine, kada je lica mlađih od 18 godina bilo 20,1%, a 1964. godine 23,2%. To govori da se u prvim poslijeratnim godinama uslijed povećanog nataliteta, procenat mladih naglo penjao, no u kasnijim godinama taj procenat pada da bi se već u 1964. godini vratio približno na odnos kakav je bio neposredno poslije rata.

Postojeći podaci takođe ne omogućavaju prikazivanje procentualnog broja starijih od 55 godina u odnosu na ukupno brojno stanje članova jevrejskih opština. Moguće je samo konstatovati da je taj procenat bio u 1946. godini 14,1%, a u 1948. godini (prije I alije) 10,8%. Tako velika razlika u procentu za tako kratak vremenski period od oko godinu i po dana jeste zbog velike smrtnosti tih ljudi poslije

pretrpljenih tortura, a djelimično i zbog iseljavanja iz zemlje. Od 1.759 koliko ih je bilo 30. VIII 1946. godine, do 2. II 1948. godine umrlo je ili se iselilo iz zemlje njih 466 ili preko 25%.

Broj članova jevrejskih opština po zanimanjima

Brojnost članstva jevrejskih opština prema zanimanjima ne može se takođe potpuno precizno prikazati zbog toga što se to raznoliko prikazivalo u pojedinim godinama. Na primjer, 1938. godine domaćice nisu uvrštene u posebnu kategoriju zanimanja, nego su vođene među nezaposlenima.

Neka zanimanja koja su prije rata zbog karaktera privrede postojala, kao npr. privatni činovnici i namještenici, u poslijeratnom periodu su gotovo potpuno nestala zbog nacionalizacije privrede.

Uzimajući sve to u obzir, analizirajmo slijedeći prikaz o broju članova jevrejskih opština u Jugoslaviji prema zanimanjima.

Prikaz brojnog stanja članova jevrejskih opština po zanimanjima pokazuje da je promjena društvenog uređenja u Jugoslaviji uticala na promjenu mjesta zaposlenja i jednog dijela članova jevrejskih opština.

Dok je 1938. godine svega 571 ili 0,8% članova JO bio u državnoj službi, a u jugoslovenskoj vojsci svega nekolicina, poslije rata preko 30% članova JO su državni službenici. Primarnu ulogu u tome je imala nacionalizacija privrede. No, mora se imati u vidu da je i znatan broj intelektualaca (lekara, apotekara, zubara, veterinara, inženjera, pravnika, ekonomista itd.) poslije rata radio u državnim ustanovama.

Privatnih činovnika i namještenika bilo je 1938. godine 4.087 ili preko 5% od ukupnog broja članova JO, dok se najveći dio tih ljudi koji su preživjeli rat uklopio u državna preduzeća, a samo nezatni dio bavio do odlaska u Izrael trgovinom.

Samostalnih trgovaca, trgovačkih putnika i agenata bilo je 1938. godine 6.835 ili 9,5% od ukupnog broja članstva JO. Izvjestan broj tih ljudi koji su preživjeli rat bavio se još neko vrijeme trgovinom, dok nije izvršena i nacionalizacija trgovinskih radnji, kada se uklopio u državna preduzeća.

Među ostalim promjenama nevezanim za promjenu državnog uređenja možemo uočiti slijedeće:

U toku rata nastradao je najveći procenat radnika, sitnih trgovaca, domaćica i omladine, bespomoćan pred uništavajućom mašinom okupatora i kvislinških vlasti.

Dio naročito napredne omladine uvrstio se u jedinice NOV i POJ uzimajući aktivnog učešća u borbi protiv okupatora. Kroz borbu je najveći dio njih dobio činove oficira i podoficira, te je i posle rata ostao dobrim dijelom u Jugoslovenskoj narodnoj armiji. Razlog zašto se u rubrici »u JNA« ne pokazuje veći broj je u tome što se pretežan

Zanimanja	UKUPNO BROJNO STANJE ČLANOVA JEVREJSKIH OPŠTINA	Državnih činovnika i službenika	Trgovaca, trgovačkih putnika i agenata	Zanatlija	Domaćica	Lekara	Pravnika	Apotekara	Zubara i zubnih tehničara	Veterinara	Inženjera i agronoma	Radnika	Učenika	Studenata	Djece do 7 godina u JNA	Penzionera	Nezaposlenih	Zemljoposjednika i zemljoradnika	Rabinera i ostalih sveštenika	Privatnih činovnika i namještenika	Ostale profesije
1938.	71.342	571	6.835	2.228		528	381	101		50	145	3.518	6.713	709				111	133	4.087	
		0,8%	9,5%	3,1%		0,7%	0,5%	0,1%		0,05%	0,2%	4,9%	9,4%	0,9%				0,15%	0,2%	5,7%	
1946.	12.344	3.174	575	902	3.419	281	72	41	47	21	115	388	1.575	344	615	74	235	414	41	10	
		25,7%	4,6%	7,3%	27,7%	2,2%	0,6%	0,3%	0,3%	0,15%	0,9%	3,1%	12,8%	2,7%	5%	0,6%	1,9%	3,4%	0,3%	0,1%	
1948.	11.935	3.291	374	861	3.350	260	77	56	65		123	183	1.420	420	889	140	162	186	25	13	
		27,5%	3,1%	7,2%	28,1%	2,2%	0,6%	0,5%	0,5%		1%	1,5%	11,9%	3,5%	7,4%	1,2%	1,3%	1,5%	0,2%	0,1%	
1952.	6.175	1.288	—	231	1.435	221	72	41	—	21	86	—	518	247	591	78	233	116	—	5	
		20,8%	—	3,7%	23,2%	3,5%	1,1%	0,6%	—	0,3%	1,4%	—	8,3%	4%	9,5%	1%	3,7%	0,2%	—		

NAPOMENA: U gornjem redu za svaku godinu dat je broj lica odgovarajućeg zanimanja, a u donjem redu procenat u odnosu na ukupno brojno stanje članova jevrejskih opština. Za zanimanja gdje nemamo tačnih podataka ostale su prazne rubrike.

broj oficira i podoficira JNA — Jevreja nije prijavio u članstvo jevrejskih opština.

Podaci koje su imale jevrejske opštine kako prije tako i poslije rata o lekarima, apotekarima, zubarima i veterinarima nisu potpuno tačni. Studija koju upravo sada radi o tome dr Jaša Romano daće mnogo vjerniju sliku. No, već iz ovih podataka može se vidjeti da su se od svih profesija u toku rata najbolje sačuvali lekari — preko 50%. Razloga tome ima više, no najznačajniji su ti što je dosta veliki broj lekara prebjegao u toku okupacije u »inostranstvo«, Dalmaciju, i što su vlasti Nezavisne Države Hrvatske bile prisiljene da radi obavljanja sanitetske službe u Bosni tamo upute preko 80 jevrejskih lekara. Najveći dio tih lekara pristupio je Narodnooslobodilačkoj vojsci i ostao u životu. S obzirom na to da je sa alijsama otišao u Izrael relativno mali broj lekara, to se procentualno njihov broj u odnosu na ukupan broj članova jevrejskih opština upetostručio.

Kao i među ostalim nacionalnostima u Jugoslaviji, poslije rata naglo raste procenat studenata — Jevreja. Dok je u školskoj godini 1938/1939. studiralo svega 709 ili 0,9% od ukupnog broja članova jevrejskih opština, poslije rata taj procenat neprekidno raste, da bi se u 1952. godini popeo na 4%. U kasnijem periodu on je i dalje rastao, pa će vjerovatno i dalje imati tendenciju stalnog porasta.

Broj zemljoposjednika i zemljoradnika među članovima jevrejskih opština u 1938. godini bio je 111 ili svega 0,15%. U prvim poslijeratnim godinama zadržao se izvjestan broj zemljoposjednika, no, sprovođenjem agrarne reforme njih je nestalo.

VETERINARI JEVREJI — ŽRTVE FAŠIZMA I UČESNICI NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA JUGOSLAVIJE

Značajnu ulogu u postavljanju prve organizacije veterinarske službe i njenom daljem stručnom uzdizanju na pojedinim teritorijama današnje Jugoslavije odigrali su, bez sumnje, veterinari Jevreji. Na nekim teritorijama bili su pioniri veterinarske službe. Tako su se, na primer, u Sloveniji prvi veterinari pojavili krajem 18. veka, i to su bila dva brata, Emanuel i Antun Hajne, poreklom Jevreji. U vreme postavljanja prve organizacije veterinarske službe na teritoriji Bosne i Hercegovine krajem 19. veka nalazimo među veterinarima veliki broj Jevreja, a to je bio slučaj i u Hrvatskoj i Slavoniji, kao i u Vojvodini. Sem braće Hajne, koji su rodom iz Kranja, svi ostali su bili doseljenici iz susednih evropskih zemalja, a najvećim delom iz Poljske, koju su bili napustili zbog teških antisemitskih pogroma. Prvi veterinari Jevreji rođeni na teritorijama današnje Jugoslavije javili su se pred kraj 19. i početkom 20. veka. Svi su oni završili veterinarski studij u inostranstvu s obzirom na to da u zemlji do 1919. godine nije postojao ni jedan veterinarski fakultet. Pomenućemo da je bilo pred početak prvog svetskog rata u Bosni i Hercegovini 104 veterinarara, od kojih 37 Jevreja, a u Hrvatskoj i Slavoniji 115, od kojih 30 Jevreja. Godine 1925. diplomirao je Jakov Kalderon na Zagrebačkom veterinarskom fakultetu i on je bio prvi veterinar Jevrejin koji je na tom fakultetu diplomirao. Do početka drugog svetskog rata diplomiralo ih je još 26, a 8 je steklo titulu doktora veterinarskih nauka. Manji broj veterinarara Jevreja u tom periodu diplomirao je na fakultetu u Budimpešti i Beču.

Među veterinarima Jevrejima u Jugoslaviji do drugog svetskog rata bilo je istaknutih rukovodilaca veterinarske službe (Fuks, Štraus, Kenig, Frankl, Polak), priznatih naučnih radnika (Antun Hajne, Osvald, Libling, Erdeš, Sigeti), rukovodilaca vojnoveterinarske službe (Dezider, Lipa, Teler), kao i veći broj odličnih stručnjaka — praktičara.

No, okupacijom Jugoslavije aprila 1941. godine bila je zapečaćena sudbina najvećeg broja veterinarara Jevreja. Prema nepotpunim podacima, od ukupno oko 120 veterinarara Jevreja, stradalo je po raznim nacističkim, ustaškim i mađarskim logorima, kao i na prisilnim rado-

vima 74 diplomirana veterinara i 18 studenata veterine. Prema tome, stradalo je oko 62% od ukupnog broja veterinara Jevreja.

Postavlja se pitanje: da li se nije mogao spasti veći broj veterinara Jevreja? Pri razmatranju ovog pitanja treba imati u vidu činjenicu da se najveći broj veterinara Jevreja nalazio na teritoriji Banata, Hrvatske i Slavonije i da su odvedeni u logore u vreme kada se ustanak naroda Jugoslavije još nije bio razbuktao, te prema tome nisu ni postojale slobodne teritorije. Kada pominjemo slobodne partizanske teritorije, mislimo na mogućnost sklanjanja starijih veterinara koji nisu bili sposobni da se bore u redovima narodnooslobodilačke vojske. Od 74 veterinara, koliko ih je stradalo, 47 su imali između 55 i 80 godina. Međutim, postojali su i subjektivni razlozi, što se naročito očitovalo kod veterinara Jevreja na teritoriji Bačke. Poznato je da u vreme mađarske okupacije nije došlo na toj teritoriji do masovnog istrebljivanja Jevreja. Međutim, kada su Nemci maja 1944. godine preuzeli vlast, nije bilo više vremena da se sklanjaju na oslobođene teritorije ili odu u NOV. Ta njihova neodlučnost imala je tragične posledice.

Od preostalog broja veterinara Jevreja, 19 ih je učestvovalo u NOR-u, kao i 7 studenata veterine. U redove NOV stupilo je 1941. godine 2 veterinara i 5 studenata veterine. U NOV su poginula 2 veterinara i 5 studenata veterine. Od preživelih jedan student veterine je proglašen za narodnog heroja (Voja Todorović-Lerer), a jedan veterinar je nosilac »Partizanske spomenice 1941. godine« (dr Jaša Romano).

U ovom radu iznećemo kratke biografske podatke o veterinarskom kadru koji je stradao kao žrtva fašizma, kao i o kadru koji je učestvovao u NOR-u. Zbog ograničenog prostora prisiljeni smo dati samo najosnovnije podatke.

Veterinarski kadar — žrtve fašizma

Alhalel Leon dipl. veterinar. Rođen 1913. u Staroj Zagori (Bugarska), odakle je s roditeljima došao u Jugoslaviju. Veterinarski fakultet je završio u Zagrebu 1940. g. Zbog rasističkih propisa koji su bili u to vreme uvedeni nije mogao dobiti zaposlenje, pa je živeo kod roditelja u Beogradu. Ubijen je na Banjici decembra 1941. godine.

Altarać Jakov, dipl. veterinar. Rođen u Sarajevu. Veterinarski fakultet je završio u Beču. Do 1940. g. bio je okružni veterinar u Srbobranu, kada je penzionisan, pa se nastanio u Subotici. Krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

Altarać Moric, student veterine. Rođen 1914. u Mostaru. Studirao je na Zagrebačkom veterinarskom fakultetu. Godine 1941. odveden od ustaša u nepoznatom pravcu.

Balind Dezider, dipl. veterinar. Rođen 1895. u Molu. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. Gotovo 30 godina je bio opštinski veterinar u Adi. Krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen. Objavio je 21 rad iz oblasti bakteriologije i serologije.

Baranji Geza, dipl. veterinar. Poreklom iz Mađarske. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. U Jugoslaviju je došao 1920. godine i do 1941. bio opštinski veterinar u Senti. Krajem maja odveden u Aušvic i ubijen.

Bauer Roberta Aleksandar, dipl. veterinar. Rođen 1907. u Zlataru. Veterinarski fakultet završio 1937. u Zagrebu. Do rata služio kao veterinar po raznim mestima u Sloveniji. Po okupaciji Slovenije vratio se u Zagreb, gde je juna 1941. izvršio samoubistvo ne mogavši da podnese ustaška zverstva.

Bauer Robert, dipl. veterinar. Rođen 1870. u Zagrebu. Veterinarski fakultet završio u Beču, a po diplomiranju služio kao sreski veterinar po raznim mestima u Hrvatskoj. Godine 1938. penzionisan je kao sreski veterinar u Pakracu odakle je odveden od ustaša avgusta 1941. u Jasenovac i ubijen. Uživao je glas odličnog stručnjaka-praktičara. Objavio je veći broj radova iz vlastite prakse.

Braun Ignjat, dipl. veterinar. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. Bio je opštinski veterinar u Begeju sv. Đurađ. Krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

Davidović Filip

Davidović Filip, dipl. veterinar. Rođen 1914. u Osijeku. Veterinarski fakultet završio 1939. u Zagrebu. Zbog rasističkih propisa nije mogao da se zaposli. Još na fakultetu pripadao je grupi naprednih studenata, pa je stoga već u leto 1941. odveden od ustaša u Jasenovac i krajem te godine ubijen.

Davidović Nisima Raka, student veterine. Rođen 1921. u Pirotu. Po okupaciji zemlje prekinuo studij i vratio se u Pirot odakle je odveden od Nemaca marta 1943. u Treblinku i ubijen.

Erdeš dr Dezider, dipl. veterinar. Rođen 1881. u Kapošvaru. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti, pa je posle studija postavljen za asistenta, a kasnije docenta na tom fakultetu. Posvetio se proučavanju bakteriologije i iz te oblasti objavio veći broj naučnih radova. Učestvovao je u mađarskoj revoluciji 1919. godine, pa je nakon njenog ugušenja prebegao u Jugoslaviju. Kao strani državljanin nije se mogao zaposliti, pa je osnovao u Subotici Zavod za proizvodnju zaštitnih cepiva protiv stajnih zaraza. Godine 1937. dobio je jugoslovensko državljanstvo, napustio Zavod i zaposlio se kao veterinar u Subotici. Krajem maja 1944. odveden je u Aušvic i ubijen. Objavio je i u našoj stručnoj štampi više vrlo zapaženih stručnih i naučnih radova.

Erš Karlo, dipl. veterinar. Rođen 1870. u Mađarskoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. U Jugoslaviju je došao posle

prvog svetskog rata i zaposlio se kao opštinski veterinar u Pančevu, odakle je odveden krajem avgusta 1941. od Nemaca u logor »Topovske šupe« (Beograd), a oktobra 1941. streljan kod Jabuke (Pančevo).

Feliks Milan

Feliks Milan, dipl. veterinar. Rođen 1912. u Kutini. Veterinarski fakultet završio 1939. u Zagrebu, ali se zbog rasističkih propisa nije mogao zaposliti. Septembra 1941. odveden u Jasenovac i ubijen.

Ferenhazi Josif, dipl. veterinar. Rođen 1881. u Mađarskoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. Posle prvog svetskog rata došao u Jugoslaviju. Poslednje mesto službovanja je bilo Pančevo odakle je odveden krajem avgusta 1941. od Nemaca u logor »Topovske šupe«, a oktobra 1941. streljan kod Jabuke.

Frank Julije, dipl. veterinar. Bio je do rata sreski veterinar u Vršcu odakle su ga Nemci odveli krajem avgusta 1941. u logor »Topovske šupe«, a oktobra 1941. streljan kod Jabuke.

Frank Emanuel, dipl. veterinar. Rođen 1877. u Bartolovcu. Veterinarski fakultet završio u Beču. Kao sreski veterinar služio po raznim mestima u Jugoslaviji. Kao odličan organizator postavljen je za šefa veterinarske službe Primorske banovine. Po penzionisanju nastanio se u Zagrebu, odakle je odveden 1941. u Jasenovac i ubijen.

Fuks Solomon, dipl. veterinar. Rođen 1870. u Tarnopolu (Poljska). Veterinarski fakultet završio u Lavovu. Poljsku je napustio zbog antisemitskih pogroma i došao u Jugoslaviju. Službovao je po raznim mestima Hrvatske i Slavonije kao sreski veterinar. Kao odličan stručnjak i organizator imenovan je za veterinarskog inspektora i postavljen za šefa službe Dunavske banovine. Po penzionisanju nastanio se u Osijeku odakle je odveden avgusta 1942. u Aušvic i ubijen. Fuks je bio jedan od najpoštovanijih i najcenjenijih rukovodilaca veterinarske službe u staroj Jugoslaviji.

Gabor Antun, dipl. veterinar. Rođen 1878. u Češkoj, gde je završio i Veterinarski fakultet. U Jugoslaviju je došao posle prvog svetskog rata i služio kao sreski veterinar po raznim mestima. Po penzionisanju nastanio se u Beogradu. Oktobra 1941. odveden od Nemaca na Banjicu i uskoro ubijen.

Gero Arpad, dipl. veterinar. Rođen 1897. u Mađarskoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. U Jugoslaviju je došao posle prvog svetskog rata i sve do 1941. bio na dužnosti sreskog veterinara u Senti. Njegovog sina Ištvana, istaknutog revolucionara i organizatora ustanka u Senti obesili su mađarski fašisti 1942. u Senti,

a starog Arpada su strahovito maltretirali i zatvarali. Krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

G o r a n i ć K a m i l o, dipl. veterinar. Star oko 66 godina. Veterinarski fakultet završio u Beču, pa je zatim služio kao sreski veterinar

Gostl Vilko

Gros Viktor

po raznim mestima. Po penzionisanju nastanio se u Zagrebu, odakle je odveden u leto 1941. od ustaša u nepoznatom pravcu.

G o s t l V i l k o, dipl. veterinar. Rođen 1911. u Pregradi. Veterinarski fakultet završio u Zagrebu, pa se zatim zaposlio u rodnom mestu. Godine 1942. odveden u Jasenovac. Pri pokušaju bekstva, krajem te godine, ubijen od ustaša.

G r o s I g n j a t, dipl. veterinar. Nismo mogli utvrditi gde i kada je rođen. Bio je okružni veterinar u Gajdobri, odakle je krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

G r o s V i k t o r, dipl. veterinar. Rođen 1916. u Sl. Brodu. Veterinarski fakultet završio 1939. u Zagrebu, ali zbog rasističkih propisa nije mogao dobiti zaposlenje, već je živio kod roditelja u Sl. Brodu. Godine 1942. odveden u Jasenovac. Pri pokušaju bekstva, krajem te godine, ubijen od ustaša.

G u t z o n V i l i m, dipl. veterinar. Nismo mogli utvrditi gde i kada je rođen. Bio je opštinski veterinar u Novom Vrbasu, odakle je odveden krajem maja 1944. u Aušvic i ubijen.

Hajzler Pavao, student veterine. Rođen 1918. u Zagrebu, gde je studirao veterinu. Septembra 1941. odveden u Jasenovac, gde je ubijen.

Hauzer Ernest, dipl. veterinar. Bio je okružni veterinar u Sv. Miletiću odakle je krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

Kenigsmann Herbert, dipl. veterinar. Rođen 1891. godine. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. Bio je opštinski veterinar u Indiji odakle je odveden 1942. u Jasenovac i ubijen.

Hercl Aleksandar, student veterine. Rođen 1921. u Osijeku. Studirao je na Zagrebačkom veterinarskom fakultetu. Godine 1942. pokušao je iz Osijeka pobeći za Dalmaciju, ali su ga uhvatile ustaše u Lici i ubile.

Senvald Ivica

Vinter Izidor

Hofman Adam, dipl. veterinar. Rođen 1879. u Austriji. Veterinarski fakultet završio u Beču. U Jugoslaviju došao 1908. i služio kao sreski veterinar po raznim mestima. Penzionisan je u Sl. Požegi, odakle je septembra 1941. odveden u Jasenovac i ubijen.

Hornung Franjo, dipl. veterinar. Rođen 1896. godine. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. Bio je sreski veterinar u Sr. Mitrovici, odakle je odveden septembra 1941. u Jasenovac i ubijen.

Horvat Leopold, dipl. veterinar. Rođen 1874. u Mađarskoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. Neposredno posle završetka prvog svetskog rata došao u Jugoslaviju i služio kao sreski veterinar po raznim mestima. Po penzionisanju je živio u Pančevu odakle je odveden krajem avgusta 1941. od Nemaca u logor »Topovske šupe«, a oktobra te godine streljan kod Jabuke.

Imre Izidor, dipl. veterinar. Rođen 1875. u Mađarskoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. Od 1901. pa do 1941. godine

bio je okružni veterinar u Baču, odakle je i krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

Imre Izidora Ladislav, dipl. veterinar. Rođen 1908. u Baču. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti 1933. godine. Po diplomiranju radio s ocem u Baču, odakle je odveden krajem maja 1944. u Aušvic i ubijen.

Jun Feliks (Srećko), dipl. veterinar. Veterinarski fakultet završio u Beču. U Jugoslaviju je došao 1900. i služio kao sreski veterinar po raznim mestima. Po penzionisanju živio u Zagrebu, odakle je odveden 1942. u Jasenovac i u 73. godini ubijen.

Kister Ludevit, dipl. veterinar. Rođen 1913. u Budimpešti. Veterinarski fakultet završio 1940. u Zagrebu. Po diplomiranju zaposlio se u Đakovu odakle je odveden u jesen 1941. u Jasenovac i ubijen.

Klajn Aron, dipl. veterinar. Rođen 1881. u Čantaviru. Veterinarski fakultet završio 1904. u Budimpešti. Od 1904. do 1940. godine bio je opštinski veterinar u Čantaviru. Po penzionisanju nastanio se u Somboru odakle je krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

Klajn Miro, student veterine. Rođen 1917. u Doliću (Krapina). Studirao je na Zagrebačkom veterinarskom fakultetu. Juna 1941. odveden je u Gospić, a zatim u Jasenovac, gde je ubijen.

Klajn Miro

dolasku ustaša na vlast odveden je u nepoznatom pravcu.

Krauzer Antun, student veterine. Rođen 1921. u Subotici. Veterinu počeo studirati u Beogradu. Po okupaciji vraća se u Suboticu, odakle je 1942. odveden na prisilan rad u Balf (Mađarska), gde je i stradao 1943. godine.

Laslo Herman, dipl. veterinar. Rođen 1869. u Mađarskoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. U Jugoslaviju je došao 1908. i službovao po raznim mestima. Po penzionisanju živio u Mostaru, odakle su ga Nemci odveli krajem 1943. u Bergen Belzen i ubili.

Laufer dr Salamon, dipl. veterinar. Rođen u Austriji. Veterinarski fakultet završio u Beču. U Jugoslaviju je

Krauzer Anton

došao 1888. i bio jedan od prvih veterinara u Bosni. Penzionisan je kao veterinarski inspektor i od tada živeo u Zagrebu. Po dolasku ustaša na vlast prebegao u Dalmaciju odakle je odveden u logor na Rab, gde je umro 1943. godine u svojoj 86 godini.

Lederer Đorđe

oblasti objavio je više brošura i članaka. Kao stručnjak uživao je svetski glas.

L i p a F i l i p, dipl. veterinar. Star 68 godina. Veterinarski fakultet završio u Beču, a zatim služio kao sreski veterinar po raznim mestima. Posle prvog svetskog rata stupio je u vojsku kao vojni veterinar i penzionisan je kao veterinarski pukovnik u Zagrebu, odakle je 1942. odveden u Jasenovac i ubijen. Objavio je više zapaženih stručnih radova.

L o h e r t J u l i j e, dipl. veterinar. Star 65 godina. Rođen u Mardarskoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. U Jugoslaviju je došao 1901. i služio kao sreski veterinar po raznim mestima. Penzionisan je 1938. u Požarevcu odakle je septembra 1941. odveden na Banjicu i ubijen.

Marić Branko

L e d e r e r Đ o r đ e, student veterine. Rođen 1917. u Budimpešti. Studirao je na Beogradskom veterinarskom fakultetu. Po okupaciji zemlje vraća se u Novi Sad, gde su mu živeli roditelji. Godine 1942. odveden je na prisilan rad u Ukrajinu, gde je ubijen sledeće godine.

L i b l i n g J u l i j u s, dipl. veterinar. Rođen 1872. u Lavovu, gde je završio Veterinarski fakultet. Zbog antisemitskih pogroma napustio je Poljsku i došao u Jugoslaviju. Poslednje mesto službovanja je bilo Donji Miholjac, odakle je odveden 1941. u Jasenovac i ubijen. Za ime Liblinga vezan je razvoj modernog peradarstva u Jugoslaviji, i iz te

M a r i ć B r a n k o, student veterine. Rođen 1914. u Koprivnici. Studirao je na Zagrebačkom veterinarskom fakultetu i aktivno učestvovao u naprednom studentskom pokretu. Iz tih razloga uhapšen je od ustaša već maja 1941. i odveden u Kerestinac, gde je streljan jula iste godine.

M a t e d r L a d i s l a v, dipl. veterinar. Rođen 1914. u Sl. Brodu. Veterinarski fakultet završio u Zagrebu 1939, a sledeće godine, odbranivši tezu na istom fakultetu, stekao i titulu doktora veterinarskih nauka. Do dolaska ustaša na vlast bio je asistent na Veterinarskom fakultetu, a zatim se sklonio u Sa-

rajevo, gde se aktivno uključio u NOP. Godine 1942. odveden u Jasenovac, gde je ubijen aprila 1945 godine.

M e l i n g e r A l e k s a n d a r, dipl. veterinar. Star 56 godina. Kao sreski veterinar služio po raznim mestima, a po penzionisanju živeo u Zagrebu. Godine 1942. odveden od ustaša u Jasenovac, gde je ubijen.

M e n c e r N a n d o r, student veterine. Rođen 1916. u Čurugu. Studirao na Beogradskom veterinarskom fakultetu. Po okupaciji zemlje vraća se u Čurug odakle je krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

M i l e r E d u a r d, dipl. veterinar. Nismo mogli utvrditi gde i kada je rođen. Do rata je bio veterinar u Zemunu, odakle je odveden juna 1942. u Jasenovac i ubijen.

N o v a č e k D r a g u t i n, dipl. veterinar. Star 65 godina. Bio je vojni veterinar i penzionisan kao pukovnik u Beogradu. Ubijen na Banjici decembra 1941. godine.

N o v i ć - N a j m a n A u g u s t, dipl. veterinar. Star 66 godina. Veterinarski fakultet završio u Beču i od 1910. godine bio gradski veterinar u Zagrebu. Godine 1942. odveden u Jasenovac i ubijen.

Osvald Branko

O s v a l d d r B r a n k o, dipl. veterinar. Rođen 1908. u Zagrebu, gde je 1931. diplomirao, a 1933. postao doktor veterinarskih nauka. Neko vreme radio kao asistent na tom fakultetu, a zatim je bio sreski veterinar u Uroševcu, na radu u Higijenskom zavodu u Skoplju, Splitu i Križevcima, pa je pred sam rat nastavio da radi na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu. Po dolasku ustaša na vlast izvršio je aprila 1941. samoubistvo. Kao mlad veterinar stekao je glas odličnog naučnog radnika. Objavio je 27 naučnih i stručnih radova, kojima je u velikoj meri obogatio jugoslovensku veterinarsku nauku. Bavio se i poezijom,

a napisao je i jednu dramu. Najveći deo tih literarnih radova propao je u toku rata. U nekim pesmama opevao je svoju tešku sudbinu koja ga je pratila kao Jevrejina.

P e r l E l e d, dipl. veterinar. Rođen 1914. u Subotici. Veterinarski fakultet završio u Zagrebu. Po diplomiranju vratio se u Suboticu odakle je 1943. odveden u logor Mildorf (Nemačka) i ubijen.

Polak Feliks

P o l a k **d r F e l i k s**, dipl. veterinar. Rođen 1892. u Virju. Veterinarski fakultet završio u Beču, gde je stekao i titulu doktora veterinarskih nauka. Do 1933. služio kao sreski veterinar po raznim mestima, a tada došao u Bansku upravu u Zagrebu kao viši veterinarski savetnik. Po dolasku ustaša na vlast zatvoren i strašno izmrcvaren, zatim prebačen u Jasenovac, gde je 1941. ubijen. Bio je poznat kao veoma dobar stručnjak i organizator.

P o l a n c e r I v o, student veterine. Rođen 1920. u Karlovcu. Studirao je na Zagrebačkom veterinarskom fakultetu. Po dolasku ustaša na vlast vratio se u Karlovac odakle je odveden 1942. u Jasenovac i ubijen.

P o l g a r M a k s, dipl. veterinar. Rođen 1881. u Austriji. Veterinarski fakultet završio u Beču, pa je 1906. došao u Jugoslaviju. Služio je kao sreski veterinar po raznim mestima. Pred rat je bio na dužnosti višeg veterinarskog savetnika pri Banskoj upravi u Skoplju, odakle je odveden marta 1943. u Treblinku i ubijen.

Mate Ladislav

Samek Rudolf

P u r e c S a m u e l, dipl. veterinar. Rođen 1872. u Pšemislu (Poljska). Veterinarski fakultet završio u Lavovu. Po diplomiranju napustio je Poljsku zbog antisemitskih pogroma i došao u Hrvatsku. Bio je na dužnosti sreskog veterinara u raznim mestima. Penzionisan je 1935. u Herceg Novom. Zbog učestvovanja njegove dece u NOP-u

uhapšen je od italijanskih fašista i predat Nemcima, koji su ga 1943. odveli u Bergen Belzen i ubili.

Rajhman Gustav, dipl. veterinar. Rođen 1872. u Poljskoj. Veterinarski fakultet završio u Lavovu. Zbog antisemitskih pogroma napustio je Poljsku i došao u Bosnu, gde je služio kao sreski veterinar po raznim mestima. Poslednje mesto službovanja bio je Višegrad, odakle je krajem 1941. odveden u Jasenovac i ubijen.

Rausnic Tibor, absolvent veterine. Rođen 1912. u Osijeku. Studirao je na Zagrebačkom veterinarskom fakultetu. Iz Osijeka je odveden 1942. u Jasenovac gde je ubijen aprila 1945. godine.

Rot Jakob, dipl. veterinar. Nismo mogli utvrditi gde i kada je rođen. Bio je opštinski veterinar u Bačkoj Topoli, odakle je odveden krajem maja 1944. u Aušvic i ubijen.

Roter Mavro, dipl. veterinar. Star 66 godina. Rođen u Austriji. Veterinarski fakultet završio u Beču. Od 1915. do 1941. godine bio je opštinski veterinar u Suhopolju, odakle je septembra 1941. odveden u Jasenovac i ubijen.

Salc Josip, dipl. veterinar. Rođen 1881. u Austriji. Veterinarski fakultet završio 1905. u Beču i odmah došao u Bosnu, gde je služio kao sreski veterinar po raznim mestima. Penzionisan je kao veterinarski savetnik u Beogradu. Ubijen na Banjici decembra 1941. g.

Salom Šua

Salom Šua, dipl. veterinar. Rođen 1903. u Třavniku. Veterinu počeo da studira u Beču, gde je 1925. primljen za člana Komunističke partije Austrije. Kao komunist bio je proteran iz Beča, pa je studije nastavio u Zagrebu. Diplomirao je 1938. godine pa je zatim postavljen za sreskog veterinara u Rostuši. Gestapo je imao tačne podatke o njegovoj pripadnosti Komunističkoj partiji, pa je maja 1941. godine uhapšen i odveden u nepoznatom pravcu.

Samek Rudolf, dipl. veterinar. Rođen 1895. u Ludbregu. Veterinarski fakultet završio u Lavovu. Kao sreski veterinar služio je po raznim mestima u Jugoslaviji, a kapitulacija ga je zatekla u Sl. Požegi, odakle je decembra 1941. odveden u Jasenovac i ubijen.

Samek Slavko

S a m e k R u d o l f a S l a v k o, dipl. veterinar. Rođen 1915. u Ludbregu. Veterinarski fakultet završio 1940. u Zagrebu. Poginuo je 6. aprila 1941. godine u Beogradu, gde je služio kadrovski vojni rok, prilikom nemačkog bombardovanja.

S a n t o V i l i m, dipl. veterinar. Nismo mogli utvrditi gde i kada je rođen. Bio je opštinski veterinar u Bačkom Petrovcu odakle je odveden krajem maja 1944. u Aušvic i ubijen.

S a u e r O s k a r, dipl. veterinar. Nismo mogli utvrditi gde i kada je rođen. Bio je sreski veterinar u Novom Bečeju odakle je krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

S e g e d i I m r e, dipl. veterinar. Rođen 1891. godine. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. Bio je privatni veterinar u Čantaviru, odakle je odveden krajem maja 1944. u Aušvic i ubijen.

S e k e J o s i p, dipl. veterinar. Rođen 1873. u Kapuvaru (Mađarska). Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. U Jugoslaviju je došao posle prvog svetskog rata i služio kao sreski veterinar u raznim mestima. Po penzionisanju nastanio se u Somboru, odakle je odveden krajem maja 1944. u Aušvic i ubijen.

S e k e l j L e o p o l d, dipl. veterinar. Rođen 1870. u Mađarskoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. U Jugoslaviju je došao posle prvog svetskog rata i služio kao sreski veterinar. Po penzionisanju živio u Zagrebu, odakle je 1942. odveden u St. Gradišku i ubijen.

S e k e l j M a v r o, dipl. veterinar. Rođen 1891. u Mađarskoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. Bio je okružni veterinar u Srpskom Aradcu, odakle je krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

S i g e t i d r A l e k s a n d a r, dipl. veterinar. Rođen 1882. u Temišvaru. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti, gde je postao doktor veterinarskih nauka. Bio je docent na tom fakultetu do mađarske revolucije, kada je pobjegao u Jugoslaviju i zajedno sa drom Erdešom osnovao Zavod za proizvodnju zaštitnih cepiva protiv stočnih zaraza. Od 1937. bio je veterinar u Subotici. Zbog pomaganja NOP-a, u toku rata bio je nekoliko puta hapšen. Krajem maja 1944. godine odveden u Aušvic i ubijen. Bio je poznat naučni radnik — bakteriolog i serolog, i iz tih oblasti objavio je više radova u našim i inostranim časopisima.

S o r g e r A l b e r t, dipl. veterinar. Rođen 1891. godine. Veterinarski fakultet završio u Beču. Bio je sreski veterinar u raznim mestima Jugoslavije. Poslednje mesto službovanja mu je Daruvar, odakle je odveden 1942. u Jasenovac i ubijen aprila 1945. godine.

Š a f n e r J a k o b, dipl. veterinar. Rođen u Mađarskoj, gde je završio veterinu. Bio je veterinar u Apatinu, odakle je krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

Š a g i B e l e A n d r i j a, student veterine. Rođen 1917. u Sombathelju (Mađarska). Studirao je na Zagrebačkom veterinarskom fakultetu. Po dolasku ustaša na vlast prekinuo je studij i vratio se roditeljima u Veles odakle je odveden marta 1943. u Treblinku i ubijen.

Šagi Bela

Š a g i B e l a, dipl. veterinar. Rođen 1879. u Mađarskoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti i 1908. godine došao u Bosnu i do 1941. služio po raznim mestima kao sreski veterinar. Rat ga je zatekao u Velesu odakle je marta 1943. odveden u Treblinku i ubijen.

Š e n v a l d I v i c a, dipl. veterinar. Rođen 1913. u Donjoj Stubici. Veterinarski fakultet završio 1939. u Zagrebu, pa se zaposlio kao veterinar u Kastvu. Maja 1941. godine došao je na lečenje u Zagreb, gde je uhapšen od ustaša, odveden u St. Gradišku i oktobra 1942. ubijen kod Okučana.

Š r a j e r A l e k s a n d a r, dipl. veterinar. Rođen 1896. godine. Bio je opštinski veterinar u Staroj Moravici odakle je krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

Š t e r n d r H i n k o, dipl. veterinar. Rođen 1899. u Čakovcu. Veterinarski fakultet završio 1931. u Zagrebu, a 1937. godine postao doktor veterinarskih nauka. Kao veterinar služio u Arandelovcu i Zagrebu. Iz Zagreba je odveden 1941. u Jasenovac, gde je ubijen aprila 1945. godine.

Š v a r c E m i l, apsolvant veterine. Rođen 1917. u Zagrebu, gde je studirao veterinu. Po dolasku ustaša na vlast odveden je u nepoznatom pravcu.

T e l e r d r I v a n, dipl. veterinar. Rođen 1876. u Austriji. Veterinarski fakultet završio u Beču. Po diplomiranju došao u Jugoslaviju, gde je neko vreme služio kao sreski veterinar, a zatim stupio u vojsku kao vojni veterinar. Penzionisan je kao pukovnik u Beogradu. Septembra 1941. odveden na Banjicu i uskoro ubijen. Bio je poznat kao dobar organizator vojnoveterinarske službe. Objavio je nekoliko stručnih radova.

T r a t n e r K o l o m a n, dipl. veterinar. Rođen 1886. u Mađarskoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti, pa je zatim došao u Jugoslaviju. Do 1934. godine služio kao sreski veterinar po raznim mestima u Vojvodini, a od tada bio na dužnosti višeg veterinarskog savetnika pri Dunavskoj banskoj upravi. Krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

Turk Viktor, dipl. veterinar. Rođen 1912. u Sisku. Veterinarski fakultet završio 1938. godine u Zagrebu, ali nije mogao dobiti zaposlenje zbog rasističkih propisa, pa je živio kod roditelja u Sisku, gde se skrivao do početka 1945, kada je otkriven i ubijen u Sisku od ustaša.

Vajs Vlado

Vajs Vlado, dipl. veterinar. Rođen 1908. u Siraču. Veterinarski fakultet završio u Zagrebu kao prvi u svojoj generaciji. Po diplomiranju bio sreski veterinar u Caribrodu, odakle se vratio posle kapitulacije Jugoslavije u Sirač. Odveden krajem 1941. u St. Gradišku, gde je ubijen juna 1942. godine.

Vajsman Ljudevit, dipl. veterinar. Bio je privatni veterinar u Sarči, odakle je krajem maja 1944. odveden u Aušvic i ubijen.

Vinter Izidor, dipl. veterinar. Rođen 1911. u Bijeljini. Veterinarski fakultet završio u Zagrebu 1940. godine i zaposlio se u Mrkonjić-Gradu. Po dola-

sku ustaša na vlast otputovao za Zagreb da bi spasao majku, ali je bio uhvaćen juna 1941. i odveden u Jasenovac, gde je ubijen. Na fakultetu je pripadao naprednom studentskom pokretu.

Veterinarski kadar — učesnici u NOR-u

Todorović Voja — Lerer Šmule, student veterine. Rođen 1914. u Mostaru. Već u gimnaziji pristupio naprednom omladinskom pokretu. Godine 1933. upisao se na Zagrebački veterinarski fakultet, gde je ubrzo primljen za člana KPJ. Bio je zadužen za prebacivanje ilegalnog partijskog materijala iz Zagreba u Sarajevo, ali je 1936. godine prilikom jedne provale u sarajevskoj partijskoj organizaciji, uhapšen i odležao u zatvoru 10 meseci. Godine 1937. otišao je u Španiju gde se do kraja građanskog rata borio u redovima republikanske vojske kao puškomitraljezac. Po povlačenju republikanske vojske dospeo je u logor u Francuskoj odakle je uspeo pobeći avgusta 1941. i prebaciti se u Jugoslaviju, gde je odmah stupio u redove NOV. Bio je na dužnosti komandira odreda, komandanta brigade i divizije. Posle rata ostao u JNA i bio na raznim visokim vojnim dužnostima. Danas u činu generalpukovnika. Proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije. Nosilac je »Spomenice 1941. godine« i 9 visokih vojnih odlikovanja.

Altarac Samuel, dipl. veterinar. Rođen 1908. u Banjoj Luci. Veterinarski fakultet završio 1934. u Zagrebu, pa je zatim postavljen za sreskog veterinara u Kotor Varošu. U NOV je stupio početkom

1942. godine i obavljao sanitetsku dužnost. Zarobljen od ustaša na Kozari juna 1942. godine, odveden za St. Gradišku, gde je ubijen aprila 1945. godine.

A t i a s A l b e r t, dipl. veterinar. Rođen 1912. u Sarajevu. Veterinarski fakultet završio 1939. u Zagrebu. Za vreme studija pripadao naprednom studentskom pokretu, pa je kao komunista bio i u zatvoru. Po dolasku ustaša na vlast prebegao je u Italiju, gde je interniran u logor. Februara 1944. stupio u redove italijanskih partizana i bio politički komesar bataljona. Kasnije je prebačen u Jugoslaviju, gde je bio referent veterine 26. dalmatinske divizije, načelnik Veterinarskog odeljka 8. korpusa i načelnik Veterinarskog odeljenja 4. armije. Posle rata ostao u JNA. Penzionisan je kao pukovnik. Nosilac je 4 vojna odlikovanja.

B i e n I g n a c, dipl. veterinar. Rođen 1874. u Pšemislju (Poljska). Veterinarski fakultet završio u Lavovu. Zbog antisemitskih pogroma napustio je Poljsku i došao 1908. godine u Bosnu, gde je služio po raznim mestima kao sreski veterinar. Rat ga je zatekao na dužnosti višeg veterinarskog savetnika pri Banskoj upravi u Sarajevu. Po dolasku ustaša na vlast pobegao je za Dalmaciju odakle je interniran u logor na Rabu. Septembra 1943. stupio je u NOV i postavljen je za veterinara pri NO odboru u Topuskom. Po završetku rata, iako u dubokoj starosti, radio je kao veterinar u Sarajevu. Umro je 1969. u Zagrebu. Bio je vrlo cenjen kao čovek i stručnjak.

Blam Oto

B l a m O t o, student veterine. Rođen 1919. u Novom Sadu. Studirao je na Beogradskom veterinarskom fakultetu, gde je pristupio naprednom studentskom pokretu i 1941. primljen za člana SKOJ-a. Po okupaciji odlazi po zadatku KP u Novi Sad radi organizovanja ustanka. Uspeo je da formira udarne grupe i učestvovao u raznim sabotazama i diverzijama. Otkriven od mađarskih fašista i obešen u Futogu 27. oktobra 1941. godine. Posle rata postavljena je njegova spomen-bista u Futogu.

B r i l d r Ž i g a, dipl. veterinar. Rođen 1876. godine. Veterinarski fakultet završio u Beču, pa je zatim služio kao sreski veterinar u raznim mestima Hrvatske. Po penzionisanju živio u Zagrebu, odakle je 1941. pobegao za Dalmaciju. Interniran je bio u logor na Rabu, odakle je septembra 1943. stupio u NOV. Postavljen je za veterinara pri NO odboru Vrgin Most, a kasnije u Veterinarskom odeljenju pri ZAVNOH-u. Uživao je glas vrlo dobrog stručnjaka-praktičara.

F e n j e J o s i p, dipl. veterinar. Rođen 1885. u Budimpešti, gde je završio Veterinarski fakultet. Godine 1909. došao u Bosnu i od tada

služio kao sreski veterinar u raznim mestima. Po kapitulaciji Jugoslavije skrivao se po selima u Srbiji. U NOV je stupio oktobra 1944. i postavljen je za veterinara pri NO odboru Raška. Umro je u Požarevcu 1959. godine.

F u k e l m a n Đ o r d e, dipl. veterinar. Rođen 1876. g. u Poljskoj. Veterinarski fakultet završio u Lavovu. Zbog antisemitskih pogroma napustio je Poljsku i došao u Bosnu. Služio je sve do rata u raznim mestima Jugoslavije. Kapitulacija ga je zatekla u Srbiji. Sakrivao se po selima sve do oktobra 1944. kada je stupio u NOV kao veterinar NO odbora Čačak. Umro je posle rata.

G o s t l d r J o s i p, dipl. veterinar. Rođen 1899. u Lobargradu. Veterinarski fakultet završio u Beču, gde je stekao i titulu doktora veterinarskih nauka. Dugo godina je bio sreski veterinar u Ogulinu. Po dolasku ustaša na vlast prebegao u Gorski Kotar, gde je prišao NOP-u. Godine 1942. postavljen je za veterinara pri Okružnom NO odboru za Gorski kotar, a kasnije je radio pri Veterinarskom odeljenju ZAVNOH-a. Nosilac je 2 vojna odlikovanja.

H e r m a n D e z i d e r, dipl. veterinar. Rođen 1885. u Dombovaru (Mađarska). Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. Godine 1919. učestvovao u mađarskoj revoluciji, pa je po njenom ugušenju prebegao u Jugoslaviju. Bio je vojni veterinar i kapitulacija Jugoslavije ga je zatekla u činu pukovnika. Aprila 1941. prebegao je u Dalmaciju, odakle je interniran u logor na Rabu. U NOV je stupio septembra 1943. godine. Bio je referent veterine 8. korpusa. Posle rata ostao u JNA do 1952. kada je penzionisan. Umro je u Beogradu 1958. godine. Nosilac je 2 vojna odlikovanja.

H o f m a n A r n o l d, dipl. veterinar. Rođen 1881. u Hruševcu (Zagreb). Veterinarski fakultet završio u Beču. Godine 1908. došao u Bosnu i do rata služio kao sreski veterinar u raznim mestima. NOP-u je pristupio 1944. godine. Umro u Banjoj Luci 1959. godine.

Š m a l c - J a k o v č i ć V i l i m, dipl. veterinar. Rođen 1913. u Zagrebu, gde je završio Veterinarski fakultet. U NOV od jula 1943. godine. Bio je na dužnosti referenta veterine 35. divizije. Nosilac je 2 vojna odlikovanja.

K a l d e r o n J a k o b, dipl. veterinar. Rođen 1901. godine. Veterinarski fakultet završio u Zagrebu 1925. godine. Bio je sreski veterinar u Valjevu i Šapcu. Godine 1941. prebegao u Dalmaciju, gde je interniran u logor na Rabu. U NOV od septembra 1943. Bio je referent veterine 4. operativne zone. Posle rata odselio se u Izrael.

Kamhi Moric

Kamhi Moric, dipl. veterinar. Rođen 1915. u Sarajevu. Veterinarski fakultet završio pred sam rat u Zagrebu. Po dolasku ustaša na vlast sklonio se u Tešanj, odakle je na početku ustanka stupio u Tešanjski partizanski odred u kojem je vršio sanitetsku dužnost. Poginuo krajem 1941. godine.

Klajn Mavro, dipl. veterinar. Rođen 1916. u Popovači. Veterinarski fakultet završio pred sam rat u Zagrebu. Za vreme studija postao član KPJ, pa je kao komunista bio zatvaran. Po kapitulaciji Jugoslavije prebegao u Italiju, a zatim u Švajcarsku, gde se aktivno uključio u NOP. U NOV od maja 1945. godine. Posle rata ostao u JNA. Penzionisan u činu pukovnika. Nosilac je 2 vojna odlikovanja.

La slo I g n a c, dipl. veterinar. Rođen 1886. u Slovačkoj. Veterinarski fakultet završio u Budimpešti. Od 1910. godine nalazio se na dužnosti gradskog veterinara u Banjoj Luci. Po dolasku ustaša na vlast prebegao u Dalmaciju gde je interniran u logor na Rabu. Septembra 1943. stupio u NOV. Postavljen je za veterinara pri NO odboru u Buzeti. Posle rata ponovo veterinar u Banjoj Luci do 1950. kada je penzionisan. Umro je u Banjoj Luci 1969. godine.

Laudor-Samokovlija Margita, dipl. veterinar. Rođena 1912. u Prijedoru. Veterinarski fakultet završila 1940. u Zagrebu. U NOV od decembra 1944. godine. Bila je upravnik Armijske veterinarske bolnice.

Marinović - Fišer Oto, dipl. veterinar. Rođen 1907. u Zagrebu, gde je 1933. završio Veterinarski fakultet. Do rata bio sreski veterinar na Rabu. U NOV od 1942. na dužnosti veterinara u 10. korpusu. Posle rata odselio se u Izrael.

Polak Josif-Pepi, student veterine. Rođen 1913. u Pakracu. Godine 1932. upisao se na Zagrebački veterinarski fakultet i te godine je primljen za člana KPJ. Bio je jedan od najizgrađenijih marksista na fakultetu. S obzirom na to da je kao komunista bio kompromitovan na Veterinarskom fakultetu, prešao je na Poljoprivredni fakultet. Jula 1941. po naređenju KPJ otišao je u Dalmaciju radi organizovanja ustanka. Formirao je nekoliko partizanskih odreda. Godine 1942. zarobljen je od Italijana kao komandant Šibeničkog partizanskog odreda i obešen u Šibeniku.

Polak Tibor, student veterine. Rođen 1920. u Subotici. Studirao je na Beogradskom veterinarskom fakultetu, gde je stupio u napredni studentski pokret. Aprila 1941. morao je prekinuti studij i vratio se u Suboticu gde se aktivno uključio u NOP. Član je udarne grupe koja je vršila sabotaže i diverzije. Uhvaćen početkom 1942. i osuđen

od mađarskog vojnog suda marta 1942. na robiju. Odveden na prisilan rad u Ukrajinu, gde je ubijen 1943. godine.

R o m a n o d r J a š a, dipl. veterinar. Rođen 1908. u Banjoj Luci. Veterinarski fakultet završio 1932. u Zagrebu, a 1934. stekao titulu doktora veterinarskih nauka. Do rata bio na dužnosti sreskog i graničnog veterinara. U NOV od avgusta 1941. na sanitetskim i veterinarskim dužnostima. Posle rata ostao u JNA. Penzionisan 1963. u činu pukovnika kao načelnik veterinarske službe JNA. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941. godine« i 8 vojnih odlikovanja.

R o z e n c v a j g V i k t o r, student veterine. Rođen 1914. u Rumi. Studirao je na Zagrebačkom veterinarskom fakultetu. Član SKOJ-a postao u gimnaziji, a 1934. član KPJ. Jedan od najizgrađenijih marksisista na Zagrebačkom sveučilištu. Kao komunista osuđen je 1935. na

Todorović Voja

Turk Viktor

zatvor u trajanju od 6 meseci. Po kapitulaciji Jugoslavije ustaše su ga maja 1941. uhapsile i odvele u Kerestinac, a 9. jula 1941. godine streljan je u Maksimiru zajedno sa Hadžijom i Keršovanijem. Rozencvajg se bavio i poezijom i napisao je veći broj pesama od kojih su neke objavljene posle rata u zbirci revolucionara-književnika »Reči i dela«.

R o l i h I m r e, student veterine. Rođen 1919. u Beču. Studirao je na Zagrebačkom veterinarskom fakultetu. Po dolasku ustaša na vlast prebegao u Dalmaciju, pa je interniran u logor na Rabu. Septembra 1943. stupio u NOV i postavljen za zamenika referenta veterine 8. divizije.

Sailer Fedor

lac 2 vojna odlikovanja. Danas profesor Poljoprivrednog fakulteta u Zemunu.

Švrljuga Ferdo

NOR-u. O svakom od njih trebalo je napisati mnogo više, ali ograničenost prostora nam to ne dozvoljava. Neka i ovo što je napisano bude skromno priznanje i zahvalnost.

Satler Fedor, student veterine. Rođen 1922. u Vojnom Križu. Studirao je na Zagrebačkom veterinarskom fakultetu. Po dolasku ustaša na vlast odlazi u rodno mesto gde je stupio u partizanske redove. Bio je pozadinski obaveštajac, a zatim borac u Moslovačkom odredu. Poginuo februara 1944. kod Dubrovčana u borbi s ustašama.

Šterk dr Vladimir, dipl. veterinar. Rođen 1908. godine. Veterinarski fakultet završio 1932. u Zagrebu. Do rata radio u Higijenskom zavodu u Skoplju. U NOV od početka maja 1945. godine. Bio je referent veterine 1. konjičke brigade. Demobilisan kao major JNA. Nosi-

Švrljuga Ferdo, dipl. veterinar. Rođen 1888. u Blagorodovcu. Veterinarski fakultet završio u Beču. Bio je neko vreme sreski veterinar, a zatim radio u Veterinarskom odeljenju Banske uprave u Zagrebu. Po dolasku ustaša na vlast prebegao u Dalmaciju, pa je interniran u logor na Rabu, odakle je septembra 1943. stupio u NOV. Radio je na organizovanju veterinarske službe na Kordunu. Poginuo 1944. od neprijateljskog bombardovanja.

Ovim kratkim prikazom želeli smo oteti zaboravu imena onih veterinara Jevreja koji su stradali kao žrtve fašizma, kao i veterinara koji su učestvovali u

IZVORI I LITERATURA

Arhiv Hrvatske, Zagreb.

Istorijski arhiv grada Beograda.

Jevrejski muzej, Beograd.

Istorijski arhiv grada Sarajeva.

Romano J.: *Veterinarska služba u NOR-u.* Izd. Vojnog instituta JNA, 1967.

Romano J.: »Veterinarska služba na teritoriji BIH do 1919. g.« — *Veterinaria* 4, 1969. godine.

Romano J.: »Prilog istorijatu razvoja veterinarske službe u Hrvatskoj i Slavoniji do 1919. g. i borba veterinara za njeno osamostaljivanje.« — *Vetserum* 5—6, 1968. godine.

Romano J.: »Formiranje i razvoj veterinarske službe u NOR-u«. — *Zbornik referata VIII naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, Beograd, 1962. godine.

Romano J.: *Organizacija i razvoj veterinarske službe u srpskoj vojsci.* — Beograd, 1964. godine.

Kadić M.: »Popis i raspored veterinara u Hrvatskoj i Slavoniji«. — *Vetserum* 9—10 i 11—12, 1967. godine.

Spomenica 1941—1961. — Izd. Saveza veterinara FNRJ, Beograd, 1961. godine
Spomenica Veterinarskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. — Zagreb, 1959. godine.

Imenik subotičkih Jevreja žrtava fašističke okupacije. — Subotica, 1948.

Spisak somborskih Jevreja — žrtava fašističkog terora. — Sombor.

Senčanske žrtve fašizma 1941—1945. — Senta, 1966. godine.

FARMACEUTI JEVREJI — ŽRTVE FAŠIZMA I POGINULI U NOR-u

U *Jevrejskom almanahu* za 1961—1962. godinu objavljen je članak prof. dra Andrije Mirkovića pod naslovom »Farmaceuti Jevreji — žrtve fašizma«. To je vredan rad i pored toga što u njemu nedostaje još veliki broj imena farmaceuta koji su stradali u periodu 1941—1945, i što su neki podaci nepotpuni ili delimično netačni. Pri oceni tog rada treba imati u vidu da su podaci crpljeni, najvećim delom, iz sećanja preživelih lica, a ona ne mogu biti uvek tačna. U toku višegodišnjeg proučavanja sačuvane arhivske građe došli smo do novih podataka, pa smo u mogućnosti da dopunimo navedeni rad dra Mirkovića.

Moramo napomenuti da naslov koji je dao dr Mirković svom radu ne odgovara u celosti sadržaju, jer se u njemu pominju i farmaceuti koji su stradali u NOR-u, pa, prema tome, ne mogu biti svrstani u žrtve fašizma. To su: Mr ph. Rašela Albahari, Mr ph. Nisim Almozlino, Mr ph. Kornelije Bauer, Mr ph. Munča Čaček, Mr ph. Viktor Kolman, Mr ph. Artur Kraus, Mr ph. Moša Mandilović, Mr ph. Greta Brajković — Polak, Mr ph. Sigfrid Susman, Mr ph. Oto Vajs i Mr ph. Leo Zalošcer.

Sem toga, izvesni podaci za žrtve fašizma su nepotpuni ili delimično netačni, pa ćemo dati neke dopune i ispravke: Mr ph. Isak Adanja ubijen je na Banjici decembra 1941. godine; Mr ph. Rašela Albahari odvedena je 1941. u Loborgrad, a 1942. u Aušvic; Mr ph. Eugen Blau ubijen je na Banjici krajem 1941. godine; Mr ph. Roza Fišer stradala je na Sajmištu 1942. godine; Mr ph. Žiga Fuks ubijen je kod Jabuke (Pančevo) oktobra 1941; Mr ph. Adolf Heht umro je marta 1943. u Jasenovcu od pegavca; Mr ph. Leopold Heht ubijen je u Jasenovcu aprila 1945; Mr ph. Olga Kampus stradala je u St. Gradišci; Mr ph. Moša Mandilović ubijen je na Banjici početkom 1942; Mr ph. Santo Papo ubijen je od četnika januara 1942. kod Rogatice; Mr ph. Sigfrid Susman zarobljen je od Nemaca u Otočcu 1944, odveden u Aušvic i ubijen.

U radu dra Mirkovića registrovano je 67 farmaceuta, a prema našoj evidenciji, za koju smatramo da još nije potpuna, stradalo je još 83 farmaceuta, od kojih neki kao žrtve fašizma, a neki kao uče-

snici u NOR-u. Mi ćemo u ovom radu registrovati one farmaceute koji nisu navedeni u radu dra Mirkovića i dati najosnovnije podatke o njima, jer nam je redakcija časopisa ograničila prostor.

Farmaceuti — žrtve fašizma

Mr ph. Avram Abinun, apotekarski saradnik iz Travnika. Star 30 godina. Farmaceutski studij završio u Zagrebu. Odveden 1942. u Jasenovac, gde je ubijen.

Mr ph. Hajrih Alkalaj, drogerista iz Beograda. Star 42 godine. Farmaceutski studij završio u Zagrebu. Ubijen na Banjici krajem 1941. godine.

Mr ph. Isak Alkalaj, apotekar iz Beograda. Star 50 godina. Ubijen na Banjici decembra 1941. godine.

Mr ph. Vera Ast, apotekarski saradnik iz Sarajeva. Rođena 1912. u Rumuniji. Odvedena avgusta 1941. u Loborgrad, a 1942. u Aušvic, gde je ubijena.

Mr ph. Ela Avramović, apotekarski saradnik iz Beograda. Stara 36 godina. Farmaceutski studij završila u Zagrebu. Odvedena 1943. u Aušvic, gde je ubijena.

Mr ph. Mordehaj Altarac, apotekarski saradnik iz Sarajeva. Rođen 1917. u Sarajevu. Farmaceutski studij završio u Zagrebu. Odveden oktobra 1941. u Jasenovac, gde je ubijen.

Student pharm. Moric Eliezera Atias. Rođen 1918. u Bugojnu. Studirao je u Zagrebu. Odveden 3. oktobra 1941. iz Sarajeva u Jasenovac gde je ubijen.

Mr ph. Dragica Bauer, apotekarski saradnik iz Zagreba. Rođena 1913. godine. Farmaceutski studij završila 1935. u Zagrebu. Odvedena 1942. u logor u Đakovo, gde je stradala.

Mr ph. Sigmund Beker, apotekar iz Sarajeva. Rođen 1898. godine. Odveden 3. oktobra 1941. u Jasenovac, gde je ubijen.

Mr ph. Eugen Bergl, apotekar iz Subotice. Star 45 godina. Odveden 1942. na prisilan rad u Ukrajinu, gde je stradao 1943. godine.

Student pharm. Ervin Blam. Rođen 1920. u Novom Sadu. Studirao na Beogradskom farmaceutskom fakultetu. Krajem maja 1944. odveden iz Novog Sada u Aušvic, gde je ubijen.

Mr ph. Filip Brajer, apotekar iz Banatskog Petrovca. Rođen 1889. godine. Po okupaciji Vojvodine prebegao za Mađarsku, gde je ubijen 1944. godine.

Mr ph. Feliks Brukner, apotekar iz Beograda. Rođen 1889. u Banjoj Luci. Ubijen na Banjici decembra 1941. godine.

Mr ph. Leo Caler, apotekar iz Beograda. Star 46 godina. Ubijen na Banjici decembra 1941. godine.

Mr ph. Rozalija Caler, apotekarski saradnik iz Beograda. Stara 44 godine. Stradala na Sajmištu 1942. godine.

Mr ph. Moric Danon, apotekarski saradnik iz Visokog. Rođen 1913. u Visokom. Farmaceutski studij završio u Zagrebu 1940. Ubijen u Jasenovcu 1943. godine.

Mr ph. Matija Đerđi, apotekar iz Subotice. Rođen 1897. godine. Krajem maja 1944. odveden u Aušvic, gde je ubijen.

Mr ph. Slavko Engl, apotekar iz Siska. Rođen 1896. godine. Farmaceutski studij završio 1917. u Zagrebu. Ubijen u Jasenovcu 1944. godine.

Mr ph. Zdenko First, apotekar iz Zagreba. Rođen 1898. godine. Farmaceutski studij završio 1919. u Zagrebu. Početkom 1945. uhapšen od ustaša pod sumnjom da je slao sanitetski materijal partizanima; ubijen u Lepoglavi.

Mr ph. Magda Fišer, apotekarski saradnik iz Niša. Rođena 1911. godine. Odvedena 1942. na Sajmište, gde je ubijena.

Mr ph. Leo Frelj, apotekar iz Karlovca. Star 65 godina. Po dolasku ustaša na vlast prebegao u Dalmaciju odakle je odveden u logor na Rabu. Po kapitulaciji Italije izišao na oslobođenu teritoriju. Godine 1944. uhapšen od ustaša kod sela Skare i ubijen.

Mr ph. Ezra Fridman — Goldberger, apotekarski saradnik iz Zagreba. Rođen 1911. u Tešnju. Farmaceutski studij završio 1934. u Zagrebu. Septembra 1941. odveden u Jasenovac, gde je ubijen.

Mr ph. Dragutin Fuks, apotekar iz Zemuna. Pred drugi svetski rat preselio se u Kraljevo, gde je otvorio apoteku. Početkom oktobra 1941. odveden od strane Gestapoa na Banjicu, gde je ubijen 21. oktobra 1941. godine.

Mr ph. Julije Gabor, drogerista iz Beograda. Rođen 1911. u Zrenjaninu. Ubijen na Banjici decembra 1941. godine.

Mr ph. David Gertner, apotekarski saradnik iz Sremske Mitrovice. Rođen 1911. godine. Farmaceutski studij završio 1934. u Zagrebu. Odveden od strane Gestapoa 1942. u Aušvic, gde je ubijen.

Mr ph. Oto Grinvald, drogerista iz Skoplja. Rođen 1895. godine. Marta 1943. odveden u Treblinku, gde je ubijen.

Mr ph. Teodor Gros, apotekar iz Daruvara. Rođen 1908. godine. Farmaceutski studij završio 1930. u Zagrebu. Ubijen u Jasenovcu 1943. godine.

Mr ph. Hajfeld, apotekar iz Kozarca (Kikinda). Krajem avgusta 1941. doveden u logor »Topovske šupe« (Beograd), a oktobra 1941. ubijen kod Jabuke (Pančevo).

Mr ph. Oto Hajzler, apotekar iz Beograda. Rođen 1911. u Osijeku. Farmaceutski studij završio 1934. u Zagrebu. Ubijen u Jajincima 1942.

Student pharm. Paul Hajzler. Star 21 godinu. Studirao u Zagrebu. Ne zna se gde i kada je stradao. Po jednoj verziji odveden je na prisilan rad u Ukrajinu.

Mr ph. Aleksandar Herenfeld, apotekar iz Zrenjanina. Rođen 1888. g. u Kapošvaru. Doveden na Banjicu 16. 5. 1942, a streljan 28. 5. 1942. godine.

Mr ph. Štefa Herlinger, apotekar iz Karlovca. Rođena 1897. godine. Farmaceutski studij završila 1925. u Zagrebu. Odvedena 1943. u Aušvic, gde je ubijena.

Mr ph. Josip Horvat, apotekarski saradnik iz Subotice. Rođen 1910. Godine 1942. odveden na prisilan rad u Ukrajinu, gde je stradao.

Mr ph. Leopold Jokl, apotekarski saradnik iz Sarajeva. Rođen 1907. godine. Odveden 3. oktobra 1941. u Jasenovac, gde je ubijen.

Mr ph. Isak Josifović, apotekar iz Beograda. Rođen 1907. u Bitolju. Farmaceutski studij završio 1927. u Zagrebu. Ubijen na Banjici novembra 1941. godine.

Mr ph. Aron Kabiljo, apotekarski saradnik iz Sarajeva. Rođen 1901. u Sarajevu. Odveden 3. oktobra 1941. u Jasenovac, gde je ubijen.

Mr ph. Ervin Kadelburg, apotekarski saradnik iz Subotice. Star 25 godina. Ubijen na prisilnom radu u Ukrajini 1943. godine.

Mr ph. Mordehaj Kamhi, apotekarski saradnik iz Skoplja. Rođen 1912. u Skoplju. Marta 1943. odveden u Treblinku, gde je ubijen.

Student pharm. Albert Kario, vlasnik parfimerije iz Beograda. Rođen 1903. u Leskovcu. Ubijen na Banjici decembra 1941. godine.

Mr ph. Jozef Klajn, apotekarski saradnik iz Sente. Rođen 1906. godine. Prema jednoj verziji stradao je u nekom mađarskom logoru, a prema drugoj, na prisilnom radu u Ukrajini.

Mr ph. Felice Klajn-Šenvald, drogerista iz Zagreba. Rođena 1900. godine. Farmaceutski studij završila 1923. u Zagrebu. Ubijena u Jasenovcu 1942. godine.

Mr ph. Oto Knícl, apotekar iz Novog Bečeja. Rođen 1901. u Kuli. Krajem 1943. doveden na Banjicu, odakle je odveden od strane Gestapoa 17. aprila 1944. i ubijen.

Mr ph. Vladislav Kolin, apotekarski saradnik iz Sente. Rođen 1906. Godine 1942. odveden na prisilan rad u Borski rudnik, gde je ubijen početkom 1944. godine.

Mr ph. Marija Kon, apotekarski saradnik iz Valjeva. Rođena 1909. Farmaceutski studij završila 1931. u Zagrebu. Ubijena od četnika u Valjevu 21. oktobra 1941. godine.

Student pharm. Franjo Krajanski. Rođen 1922. u Varaždinu. Studirao na Zagrebačkom farmaceutskom fakultetu. Nepoznato gde i kada je stradao.

Mr ph. Kreo Luigi Josipov, apotekar iz Rijeke. Odveden 1944. u Aušvic, gde je ubijen.

Mr ph. Gonda Laslo, apotekar iz Bačke Topole. Rođen 1894. Krajem maja 1944. odveden u Aušvic, gde je ubijen.

Mr ph. Jelka Lederer, apotekar iz Sremske Mitrovice. Rođena 1905. godine. Farmaceutski studij završila 1925. u Zagrebu. Godine 1942. odvedena u Aušvic, gde je ubijena.

Mr ph. Ignat Levenzon, drogerista iz Beograda. Star 57 godina. Ubijen na Banjici novembra 1941. godine.

Mr ph. Salamon A. Levi, drogerista iz Beograda. Rođen 1888. u Beogradu. Doveden na Banjicu 14. septembra 1941, a 17. septembra iste godine ubijen.

Mr ph. Oto Luka, apotekar iz Beograda. Rođen 1891. u Sarajevu. Ubijen u Jajincima 1942. godine.

Mr ph. Milan Margulit, apotekar iz Križevaca. Rođen 1901. Farmaceutski studij završio 1924. u Zagrebu. Godine 1941. odveden u Jasenovac, gde je ubijen.

Student phar. Ester Mandil. Rođena 1921. u Beogradu. Ubijena na Sajmištu 1942. godine.

Student pharm. Samuilo Mandil. Rođen 1920. u Beogradu. Ubijen na Banjici decembra 1941. godine.

Mr ph. Leon Melamed, drogerista iz Skoplja. Rođen 1883. u Skoplju. Marta 1943. odveden u Treblinku, gde je ubijen.

Mr ph. Mišel Mevorah, drogerista iz Beograda. Rođen 1909. u Bugarskoj. Ubijen na Banjici krajem 1941. godine.

Mr ph. Imre Nađ, apotekar iz Subotice. Rođen 1890. u Mokrinu. Umro 1944. od iznemoglosti u logoru Kaufering.

Mr ph. Aron Noah (Manojlo Novaković), apotekarski saradnik iz Beograda. Star 38 godina. Ubijen na Banjici decembra 1941. godine.

Mr ph. Antal Ofner, apotekar iz St. Kanjiže. Rođen 1905. Krajem maja 1944. odveden u Aušvic, gde je ubijen.

Mr ph. Andor Ormoš, apotekar iz Sente. Rođen 1886. godine. Krajem maja 1944. odveden u Aušvic, gde je ubijen.

Mr ph. Eva Papai, apotekarski saradnik iz Osijeka. Rođena 1918. godine. Ubijena na Jablancu 25. septembra 1942. godine.

Mr ph. Levi Papo, apotekarski saradnik iz Skoplja. Rođen 1916. u Skoplju. Marta 1943. odveden u Treblinku, gde je ubijen.

Mr ph. Josip Pardo, apotekar iz Beograda. Rođen 1881. u Beogradu. Ubijen na Banjici decembra 1941. godine.

Mr ph. Leon Pardo, apotekar iz Bitolja. Rođen 1903. u Bitolju. Marta 1943. odveden u Treblinku, gde je ubijen.

Mr ph. Isak Perera, apotekarski saradnik iz Sarajeva. Rođen 1916. u Sarajevu. Farmaceutski studij završio 1940. u Zagrebu. Oktobra 1941. odveden u Jasenovac, gde je ubijen.

Mr ph. Jelisaveta Sas-Zoltan, apotekar iz Vrbasa. Krajem maja 1944. odvedena u Aušvic, gde je ubijena.

Mr ph. Pavle Semere, apotekar iz Subotice. Rođen 1892. u Kuli. Krajem maja 1944. odveden u Aušvic, gde je ubijen.

Mr ph. Josip Šenauer, apotekarski saradnik iz Daruvara. Rođen 1908. u Ivanovom Polju. Farmaceutski fakultet završio 1935. u Zagrebu. Avgusta 1941. odveden u Gospić, a zatim u Jasenovac, gde je ubijen.

Mr ph. Liza Šenauer, apotekarski saradnik iz Zagreba. Rođena 1900. u Vukovaru. Godine 1943. odvedena u Jasenovac i ubijena aprila 1945. godine.

Mr ph. Marko Ungar, apotekarski saradnik iz Beograda. Rođen 1909. Farmaciju završio 1932. u Zagrebu. Ubijen na Banjici decembra 1941. godine.

Mr ph. Isidor Vahsler, apotekarski saradnik iz Vinkovaca. Rođen 1912. godine. Odveden 1942. u Jasenovac, gde je ubijen.

Mr ph. Fanika Vajnberger, drogerista iz Zagreba. Stara 45 godina. Ubijena u Jasenovcu 1942. godine.

Mr ph. Maks Vajntraub, apotekar iz Bijeljine. Rođen 1892. godine. Farmaciju završio 1911. u Zagrebu. Ubijen u Jasenovcu 1942. godine.

Mr ph. Isa Vajs, apotekarski saradnik iz Osijeka. Rođen 1918. godine. Farmaciju završio u Zagrebu. Odveden 1942. u Jasenovac, a ubijen 1943. godine.

Mr ph. Zoltan Vig, apotekarski saradnik iz Beograda. Rođen 1908. u Vršcu. Farmaciju završio 1931. u Zagrebu. Ubijen na Banjici novembra 1941. godine.

Mr ph. Beno Volfenzon, apotekarski saradnik iz Koprivnice. Star 38 godina. Ubijen u drugoj polovini 1941. u zatvoru u Lepoglavi.

Mr ph. Žak Zaharijević, apotekar iz Beograda. Rođen 1905. godine. Farmaciju završio 1928. u Zagrebu. Ubijen decembra 1941. na Banjici.

Sem toga, kao žrtve fašizma stradali su i sledeći apotekarski pomoćnici: Alfandari Njezi, rođ. 1921. u Beogradu (ubijena na Sajmištu 1942. g.); Alkalaj Mordo, rođ. 1900. u Požarevcu (ubijen na Banjici decembra 1941. g.); Aladašon Eliezer, rođ. 1915. u Skoplju; Beraha Isak, rođ. 1894. u Skoplju; Kasorla Nisim, rođ. 1888. u Skoplju; Koen Josif, rođ. 1908. u Skoplju; Konforti Albert, rođ. 1910. u Skoplju; Levi Isak, rođ. 1925. u Štipu; Mandil Ezra, rođ. 1908. u Skoplju; Mandil Josif, rođ. 1906. u Skoplju; Negrin Haim, rođ. 1880. u Skoplju (svi su odvedeni marta 1943. u Treblinku, gde su ubijeni).

Farmaceuti — poginuli u NOR-u

Mr ph. Judita Abinun, apotekarski saradnik iz Splita. Rođena 1915. u Splitu. U NOV od septembra 1943. Stradala decembra 1944. godine.

Student pharm. Rifka Kabiljo. Rođena 1921. u Prijedoru. U NOV od maja 1942. godine. Zarobljena od ustaša na Kozari jula 1942. i streljana u Bosanskoj Dubici.

Mr ph. Ladislav Nadj, apotekarski saradnik iz Sombora. NOP-u je pristupio na početku ustanka. Slao sanitetski materijal par-

tizanima. Njegovo učešće u NOP-u otkrili mađarski fašisti i osudili ga na robiju. Odveden na prisilan rad u Ukrajinu, gde je stradao 1943. godine.

Mr ph. **Adolf Renert**, drogerista iz Novog Sada. Star 37 godina. U NOV od septembra 1943. iz logora sa Raba. Bio je apotekar pri NO odboru Otočac. Novembra 1943. zarobljen od Nemaca, odveden u Aušvic i ubijen.

Mr ph. **Emil-Mika Starver**, apotekar iz Bosanske Dubice. Rođen 1905. godine. Farmaceutski studij završio 1928. u Zagrebu. NOP-u je pristupio na početku ustanka. Snabdevao je partizanske jedinice sanitetskim materijalom. Njegovo učešće u NOP-u otkrile su ustaše i posle strahovitog mučenja streljale ga 1943. u Banjoj Luci.

Student pharm. **Ivo Vajs**. Rođen 1921. u Popovači. U NOV od septembra 1943. po izlasku iz logora sa Raba. Bio je apotekar pri bolnici 7. banijske divizije. Poginuo je krajem 1943. kod Traumiščaka (Banija).

Prema podacima koji su do sada prikupljeni, u periodu od 1941—1945. godine stradalo je 137 apotekara, 13 studenata farmacije i 11 apotekarskih pomoćnika. Od tog broja poginulo je u NOR-u 15 apotekara i 2 studenta farmacije. U odnosu na broj apotekara Jevreja u Jugoslaviji 1941. godine, u toku drugog svetskog rata stradalo je oko 46%, od kojih 42% kao žrtve fašizma i 4% kao pripadnici NOV i NOP-a. Verujemo da navedeni broj stradalih farmaceuta nije potpuno tačan, jer o sudbini nekih nismo mogli saznati. Međutim, rad dra Mirkovića, kao i ovaj rad oteće od zaborava najveći broj farmaceuta Jevreja, koji su stradali u periodu 1941—1945. godine.

IZVORI I LITERATURA

Istorijski arhiv grada Beograda.

Jevrejski muzej, Beograd.

Arhiv Hrvatske, Zagreb.

Istorijski Institut grada Sarajeva.

Imenik subotičkih Jevreja žrtava fašističke okupacije, Subotica 1948. g.

Spisak somborskih Jevreja — žrtava fašističkog terora, Sombor.

Senčanske žrtve fašizma 1941—1945 — Senta 1966. godine.

Akerman Đ.: »Razvoj farmaceutske službe u 6. korpusu«. — *Hronika o radu sanitetske službe*, sv. VIII, Beograd, Izd. VMA (*Hronika*).

Badel Marija: »Razvoj apotekarske službe u jedinicama NOV na Kordunu i u Lici 1942—1945. g. — *Hronika*, sv. II.

Deči E.: »Razvoj apotekarske službe u Slavoniji«. — *Hronika*, sv. I, 1966. g.

Herc T.: »Apotekarska služba 26. divizije«. *Hronika*, sv. III, 1967. g.

Štajner B.: »Rad apoteka bolnica u Italiji«. — *Hronika*, sv. V, 1967. g.

Tartalja H.: »Historičari farmacije žrtve fašističkog terora«. — *Zbornik Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, Beograd, 1960. g.

Lična sećanja: Mr ph. Jelisavete Nik, Mr ph. D. Porges, Mr ph. I. Berkeš, Mr ph. M. Berkeš, Mr ph. M. Atijas.

Na dobijenim podacima toplo zahvaljujem.

JEVREJSKI PISCI I TEME NA TERITORIJI DANAŠNJE JUGOSLAVIJE

Doprinos Jevreja pisaca jugoslovenskoj i svetskoj književnosti ni jedan istoričar književnosti nije do sada sveobuhvatnim naučnim radom analizirao, tako da se ovoj temi na ovako malom prostoru i sa nedovoljno prostudiranih činjenica može samo površno prići. Međutim i jedan površan, hronološki pregled može kao osnova poslužiti onome ko jednog dana bude pokušao da traga i prevede i dve hiljade godina stare zapise na nadgrobnim spomenicima napisane hebrejskim pismom, kao i poneki retko sačuvani muzejski spis ni jidišu i ladinu. Svakako da pred ovakvom ambicijom neće stajati samo neophodnost poznavanja jezika i judeističko obrazovanje, već i izvanredna istorijska informisanost. Literatura ne počinje beletristikom, već oskudnim opisima načina života u jevrejskim zajednicama koje su na ovom delu Balkanskog poluostrva zasnovane još u starom veku. Koliko za ovaj istorijski period predstavlja teškoću raščlaniti književnost od istorije, diplomatije i religije, toliko se za savremenu jevrejsku književnost, već na samom početku, stavlja znak pitanja šta je u njoj jevrejsko, a šta ne. Mnogi se pisci deklariraju drugom nacionalnošću i smatraju da je njihovo delo plod ovog tla, a ne porekla. Činjenica je, međutim, da je, uostalom kao i u drugim sredinama, Jevrejin strastan čitalac i stvaralac knjige. Njegovo intimno osećanje pripadnosti sekundarno je za istoriju, pa ga zato ostavimo analitičarima književnosti.

Veliko kulturno nasleđe Jevreja ostavljalo je uvek traga u sredini u kojoj su živeli. Tamo gde njih nije bilo stizala je Biblija, i druga religiozna i svetovna dela zapažena i danas u svetskoj literaturi.

Biblija je često prevedena i citirana u jugoslovenskoj književnosti. Pisce su više inspirisali motivi opšteljudskih vrednosti nego religiozne teme. Prosvetitelji Ćirilo i Metodije prevode Stari zavet sa grčkog na jezik makedonskih Slovena u IX veku. Prvi potpuni prevod Starog zaveta na teritoriji današnje Jugoslavije dao je Primož Trubar u drugoj polovini XVI veka, zatim Matija Petar Katanić (1813) i Đura Daničić (1865). U srednjovekovnoj srpskoj književnosti stva-

raju se spisi o ličnostima i zbivanjima iz Biblije (npr., »Knjiga Adama«). Staroslovenska književnost sadržavala je u svojoj osnovi spojenu hebrejsku i grčku biblijsku književnost, koja je naporedo primala i vizantijski uticaj i vekovima negovana na našem tlu. Početkom XVIII veka je Gavril Stefanović Venclović iz Srema (1680—1749) preveo na srpski narodni jezik oko 20.000 strana spisa ove literature. Dva veka ranije dalmatinski renesansni pisac Marko Marulić (1450—1524) na latinskom je pisao alegorijski ep »Davidadis libris XIV« i na narodnom jeziku ep »Judita« (1512). Vetranović Mavro Nikola (1482—1576), dubrovački pesnik, napisao je religioznu dramu: »Posvetilište Avramovo«. Uticaj Biblije oseća se i u delima pesnika Laze Kostića i Petra Petrovića Njegoša.

Starozavetne teme sigurno se mogu naći kod mnogih jugoslovenskih pisaca, kako u starijoj tako i u savremenoj literaturi, ali to takođe zahteva studiozan rad. Ovog puta pomenućemo drame Miroslava Krleže »Adam i Eva« i »Saloma«. Pred drugi svetski rat August Cesarec je objavio »Izraelov izlazak i druge legende«, a beogradski glumac, reditelj i književnik Raša Plaović dramu »Car David«. Književnik Borislav Pekić imao je uspeha svojim apokrifima »Vreme čuda« (1965) inspirisanim biblijskim legendama i pisanim u tom stilu.

Talmud i ostala dela jevrejske religije i tradicije nisu prevedena na jugoslovenske jezike, tako da nisu ostavila neposredni uticaj na literaturu ovog dela Balkanskog poluostrva. Prevedena su značajnija dela jidiš literature — Šaloma Alejhema i Šaloma Aša, a Isak Babelj, Andre Švarc Bart, Sol Belou, Leon Uris i drugi pisci koji obrađuju u svojim delima specifičan jevrejski mentalitet u galutu vrlo su cenjeni kod čitalačke publike i kritike.

Likovi Jevreja se često sreću u delima pisaca koji nisu Jevreji. Među ostalima, o Jevrejima, njihovim običajima, problematici najčešće su pisali: Bora Jevtić, Jovan Palavestra, Jakša Kušan, Luka Botić, Isidora Sekulić i Ivo Andrić.

Prva hebrejska slova na ovom tlu

Najstarije jevrejsko naselje na teritoriji današnje Jugoslavije bilo je u Makedoniji 332. godine pre n.e., a na početku nove ere u Dalmaciji, koja je u to vreme bila rimska provincija. U trećem veku postojala je jevrejska opština sa grobljem i nadgrobnim spomenicima u Solinu. Opština se posle četiri veka preselila u Split. U Hrvatskoj su se Jevreji pojavili u prvoj polovini VII veka. Dubrovačka istorija pominje ih u XIII veku. Sačuvan je i zapis o najstarijem pesniku Jevrejinu Didaku Piru, rođenom 1517. u Portugalu, koji je u Dubrovniku živio više od četrdeset godina. Bio je profesor gimnazije i objavio dve zbirke pesama: »Mali Katon ili moralni distisi« (1592) — moralna preporuka omladini i »Epigrami o darovima« — posvećena italijanskim i dubrovačkim književnicima.

Proterani iz Španije 1492. mnogi Jevreji su se doselili u Bosnu (tada pod Otomanskim Carstvom) i naselili se u Sarajevu, gde su bili vrlo dobro primljeni, što je uticalo da zapostave svoju tradiciju, za razliku od onih grupacija koje su se naselile i severnoj Evropi. Prvi bosanski sefard koji se pominje u istoriji književnosti je Nehmija Hajon, rođen u Sarajevu 1650. Objavio je u Berlinu dva mistična kabalistička spisa zbog kojih je isključen iz jevrejske zajednice. Tek dolaskom Davida Parda (rođen 1719. u Dubrovniku) za rabina u Sarajevu 1765, budi se jevrejska sredina, osniva se Viša rabinska škola koja daje generacije talmudista. Pardo je objavio nekoliko dela u Veneciji koja su ga učinila poznatim u jevrejskom svetu. Kasnije je izdao »Lamnaceah le David« (Solun 1765) — tumačenje talmudskih tekstova; »Mihtan le David« — zbirku stručnih i autoritativnih mišljenja o građansko-pravnim pitanjima; »Hasde David« — dodatak Mišni i druga dela i pesme verskog sadržaja. Njegov sin Isak Pardo — glavni sarajevski rabin — objavio je 1811. u Solunu: »Toafet reen« — tumačenje komplikovanih tekstova iz Talmuda i Midraša, a ova vrsta literature je tada u svetu predstavljala tematiku i bila tretirana u književnim i filozofskim krugovima veoma mnogo, kao što se danas objavljuju i popularišu dela pojedinih teoretičara različitih društvenih uređenja, tako da je tumačenje talmudista cenjeno i van religioznih i jevrejskih krugova.

Tako su se rabini oslanjali na prethodna tumačenja Talmuda i Tore, dopunjujući ih novim postavkama. Sarajevskoj školi pripada i rabin Meir Danon koji je 1846. objavio komentar o Rašiju »Beer Basade«. Nešto kasnije je rabin Eliezer Jichak Papo napisao više dela: »Bet-tefila« (delom na hebrejskom, a delom na španskom) i »Pele joec« na hebrejskom (1860. u Beogradu). Pomenućemo dela još jednog sarajevskog rabina, Eliezera Šemtova Papa, koji je na španskom objavio »Damesek Elizer« (u Beogradu 1861). Njegova dela »Mešek beti« — odredbe šabata na španskom i »Ape nutre« (Odredbe Pesaha) na hebrejskom štampane su u Sarajevu u novosnovanoj vilajetskoj štampariji (1872—75). Rabin Josef Finci objavio je zbirku izreka iz Talmuda i Midraša koje su kod jevrejskog življa bile uvek izuzetno popularne, pa su u raznim varijacijama i na jidišu i na ladinu često citirane.

U to vreme u Hrvatskoj nije bilo Jevreja, jer su odatle 1526. proterani (za više od 200 godina). U XIX veku ponovo se naseljavaju. Mnogi od njih su intelektualci, najčešće lekari, ali zainteresovani i za književnost. Doktor Sigfrid Kapper ostao je u istoriji kao jedna od najzaslužnijih ličnosti u širenju srpske i hrvatske narodne poezije i njenom popularisanju u svetu. Godine 1906. sankcionisan je zakon o uređenju jevrejskih opština u Hrvatskoj. Održavaju se literarni sastanci jevrejske omladine, objavljuju novine i časopisi: »Židovska smotra«, »Židov«, »Gideon« (kasnije »Hanoar«), »Haaviv« i »Omanut«. Izuzetnu ulogu u Zagrebu imao je knjižar i izdavač Lavoslav Hartman (1813—1911), koji je bio ne samo jevrejski javni radnik već i prvi inicijator prevođenja i štampanja dela svetskih klasika

u Hrvatskoj, slično Geci Konu (1873—1941), beogradskom knjižaru i izdavaču, koji je uneo evropske metode rada u jugoslovensko knjižarstvo i izdavačku delatnost i bio najveći jugoslovenski izdavač između dva svetska rata.

Datum doseljenja Jevreja u Beograd ostaje nepoznat. Neki istoričari nagoveštavaju da je već u X veku postojala jevrejska opština koja se, zahvaljujući povoljnom geografskom položaju, razvila i postala, uz Solun, jedan od najvažnijih duhovnih i ekonomskih centara balkanskog jevrejstva. Beograd je dao nekoliko čuvenih rabina. Verovatno da je i književnost stvarana u Srbiji bila pretežno verskog karaktera, kao i u Bosni, jer je i ovde bio sefardski živalj sa tradicijom i kulturom donetom iz Španije. Pesme i poslovice na ladinu prenosile su se usmenim putem i bile odomaćene do prvog svetskog rata, kada kod beogradskih Jevreja preovladava srpski jezik. No vratimo se još jednom na početak osamnaestog veka, na vreme posle 1718, kada su Austrijanci zauzeli Beograd, a Aškenazi počeli da se doseljavaju iz severne Evrope. U Srbiji su Jevreji živeli pod prilično povoljnim uslovima u doba kneza Miloša koji im je bio naklonjen. Tridesetih godina XIX veka novootvorena štamparija »Knjigopečatnji knjažesko-serbska« snabdeva se i hebrejskim slovima. U almanahu knjiga objavljenih u Srbiji 1842. navode se četiri knjige štampane hebrejskim pismom: »Put k dobrodetelji«, »Za ljubav božiju«, »Sobranje Josifa« i »Molitve jutarnje«. Navodi se da su »troškom« Hajima Daviča 1837. i 1838. objavljene knjige »Polnoćnik« i »Psalme Izrailjeve«, kao i pozamašan broj stranica ovih knjiga, ali se ne kazuje i ime autora. Na grobu ovog mecene piše: »Ovde leži telo Hajima Daviča pisca više jevrejskih dela (1800—1868)«. Njegov unuk Hajim S. Davičo prvi je svetovni pisac u Srbiji, načelnik Ministarstva inostranih poslova, diplomata, publicista, prevodilac i pozorišni kritičar. Objavio je na srpskom jeziku dela »Perla« (1891) i »Sa Jaile« (1898) u kojima opisuju život beogradskih Jevreja.

Prve jevrejske publikacije

Osamdesetih godina prošlog veka osnivaju se na teritoriji današnje Jugoslavije mnoga jevrejska literarna društva, pokreću se časopisi i novine na ladinu, jidišu, nemačkom, mađarskom i srpskohrvatskom jeziku. Sem pomenutih hrvatskih listova, evo imena ostalih najznačajnijih: »Jevrejski glasnik«, »Zajednica«, »El amigo del pueblo«, »Pasatiempo« u Beogradu. Jevrejski časopisi se objavljuju još i u Osijeku, Novom Sadu... Saradnici ovih listova uključuju se istovremeno i u tokove literature krajeva u kojima žive.

Tipična ličnost Jevrejina intelektualca koji se afirmisao i van svoje sredine i profesije ispoljila se u Jovanu Mandilu (1873—1915) iz Šapca, grada u kojem su kasnije rođeni i školovani i drugi značajni jevrejski pisci. Mandil je po profesiji bio advokat, ali se bavio novinarstvom i bio je u to vreme najbolji poznavalac srpskog jezika

među Jevrejima. Bio je saradnik »Pravde«, »Beogradskih novina« i osnivač i glavni urednik »Bitoljskih novina«.

Zanimljiviju i izuzetnu ličnost predstavlja i Abraham Kapon (1853—1930), osnivač prvih sarajevskih jevrejskih novina na ladinu »La Alborade« naučnoliterarnog nedeljnog lista (prvi broj objavljen 1900). Kapon je bio poliglota, prevodilac i pisac. Prepevao je Solomovne izreke i objavio ih u Beču pod naslovom »Poesias« (1922). Bio je propagator evropske civilizacije. Ostala Kaponova dela su: »Zbirka pesama, epigrama i misli« — moralnodidaktičkog karaktera; dva pozorišna komada »El Augustiador« na hebrejskom, štampano u Sarajevu 1914. i »Shivat-Sion« (u Beču 1921). Sarađivao je u jevrejskim časopisima u Rumuniji, Bugarskoj, Turskoj i Španiji. U drugom svetskom ratu propalo je 17 neobjavljenih Kaponovih rukopisa.

Kako su uglavnom poticali iz porodica u kojima se svakodnevno govorilo na nekoliko jezika, što je inače u to vreme bila retkost, Jevreji su već time bili predodređeni da se bave prevodilačkim radom. Početkom XX veka jevrejski publicisti i prevodioci, poznavajući svet-skih jezika i esejisti upoznaju srpsku, hrvatsku i bosansku čitalačku publiku sa klasicima svetske književnosti: Benko Davičo (brat Hajima Daviča) prevodi Hajnea i Ramona de Kampoamora; Lav Grin (pseudonim Ilko Gorenčević) objavljuje članke iz teorije estetike i likovne kritike; Paulina Lebl Albala prevodi H. Hesea; David Pijade Jerusalemov »Uvod u filozofiju«, Vajldovu »Sliku Dorijana Greja«, a objavio je i roman »Strast«. Slična je i delatnost Bukića Pijade, Hajima Alkalaja i mnogih drugih njihovih savremenika.

Istovremeno se neguju i jevrejske discipline: dr Hoze Jakobi, zagrebački rabin, objavljuje rasprave o Talmudu u »Židovskoj smotri«; dr Moše Margel piše tekstove: »Rabinska poezija u Talmudu«, esej o Majmonidesu. Sem toga sastavio je »Nemačko-jevrejski rečnik«, prevodio je sa češkog i bio urednik časopisa »Ocar hasifrut« u Krakovu. Pomenućemo još neke pisce koji obrađuju slične teme: dr Lavo-slav Šik, dr Leopold Fišer (urednik »Jevrejskog almanaha«), dr Šalom Frajberger, dr David Alkalaj, dr Julija Dohanj (urednik novosadskog časopisa »Malhut Jisrael«), dr Aleksandar Liht i mnogi drugi pozna-vaoci judaistike, jevrejskih problema i tradicije. Oni su svoje radove štampali u već navedenim jevrejskim publikacijama.

Pred drugi svetski rat sefardski pisci pokušavaju da obnove i za-beleže romanse, izreke i običaje — čitavu tradiciju koja se od XV veka prenosila gotovo isključivo usmenim putem. Značajan je rad Laure Papo Bohorete, pesnika, pripovedača i dramskog pisca. Pisala je na ladinu: »Ožos mijos«, »La pasensija vale muče«, »Thempos pasados«, »Avia de ser«, zatim studiju o sefardskoj ženi (prevedeno 1931. na španski). Bohoreta je ubijena u drugom svetskom ratu.

Među najbolje poznavaoce jezika balkanskih sefarda svakako se može uvrstiti dr Kalmi Baruh (1896—1945), hispanolog i poliglota. Bio je saradnik mnogih naučnih institucija u svetu. Njegova glavna dela su: »Jevrejsko-španski Idiomi«, »Eseji i članci o španskoj knji-ževnosti«. Bio je najbolji tumač sefardske psihe i mentaliteta.

Jevrejski pisci XX veka

Najmarkantniji jevrejski književnik, koji je za tematiku uzeo nacionalnu sredinu i likove iz nje, i kao takav priznat i prihvaćen u javnosti, bio je Isak Samokovlija. On je sav svoj rad posvetio bosanskoj sefardskoj zajednici i dao niz dela u kojima živopisno slika život ove specifične sredine. Značajna dela su mu: »Od proljeća do proljeća«, »Pripovjetke«, »Tragom života«, »Praznično veče«, »Nosač Samuel« itd.

Pisac prihvaćen u jugoslovenskoj, a kasnije u izraelskoj i svet-skoj literaturi je Hinko Gotlib (1866—1953), pravnik, novinar, liričar i novelist. Bio je saradnik zagrebačke »Židovske smotre«, »Židova«, »Gideona«, »Hanoara« i »Haaviva«. Pod pseudonimom Tihomir Jarebica često je objavljivao novele u »Politici«. Bio je urednik »Omanuta«. Objavio je roman iz zagrebačkog jevrejskog života »Tri kćeri Gajerove«. Za vreme drugog svetskog rata u logoru je napisao novelu »Ključ od velikih vratiju«, posle rata je objavio na engleskom u Americi i na hebrejskom u Tel Avivu, zatim pozorišni komad »Izgorejela šuma« i mnoge potresne priče koje je Cvi Rotem preveo na hebrejski ...

Značajan jevrejski pisac za decu dr Samuel Romano, urednik zagrebačkog dečijeg lista »Haaviv«, pisao je pesme, komade i priče. Poznata mu je zbirka »Bajke, priče, slike Samuela čike« (1938). Dao je uspele monografije o pesnicima srednjovekovne jevrejske književnosti: »Šelomo Ben Gabriel«, »Jehuda Ha Levi«; prevodi sa hebrejske književnosti.

I danas se Stanislav Vinaver (1891—1955) smatra jednim od najboljih poznavalaca srpskog jezika. Bio je pesnik ekspresionista, novinar i prevodilac, istraživač i kreator slobodnijeg pesničkog izraza i književnog jezika. Značajnija dela su mu: »Mječa«, »Varoš zlih volšebnika«, »Gromobran svemira«, »Goč gori«, »Jezik naš nasušni«, »Pantologija novije srpske pelengirike« itd.

Mnogi jevrejski pisci obećavali su da će se razviti u značajne jugoslovenske literate, ali su nakon prvih zapaženih radova i pozitivnih kritika stradali u drugom svetskom ratu. Među njima su bili Viktor Rozencvajg (pseudonim Vitomir Jovanović) koji je objavio zbirku pesama: »Naš život«, zatim Nenad Mitrov (pravo ime Alfred Rozencvajg, Novosađanin kao i njegov rođak Viktor), napisao je i objavio zbirke pesama: »Dve duše«, »Kroz klance jadicovce« i »Tri prema jedan za poeziju«.

Savremeni književnici Jevreji zauzimaju značajno mesto u modernoj jugoslovenskoj književnosti, ali se tematski uključuju u sve njene tokove daleko od sefardske ili aškenaske tradicije. Izuzetak predstavlja dr Žak Konfino (1892—) humorista, lako i njegova prozna i dramska dela nisu uvek inspirisana jevrejskom prošlošću ili problematikom, Jevreji su često glavne ličnosti u njegovim delima prožetim sefardskom tradicijom. Najznačajnija dela su mu: zbirke pripovedaka »Moji opštinari«, »Lica i naličja«, »Humoreske«, »Lekareva priča«, romani »Moj Jocko«, »Moje jedinče«.

Jedan od najprevođenijih jugoslovenskih pisaca je Erih Koš (1913—) pripovedač, romansijer i satiričar. Objavio je satiru »Čudnovata povest o kitu velikom zvanom Veliki Mak«. U romanu »Il tifo« alegorično opisuje tragične okolnosti rata. Ostala dela: »U vatri«, »Tri hronike«, »Zapisi o mladim ljudima«, »Vreme ratno«, »Najlepše godine«, »Kao vuci«, »Prvo lice jednine«, »Mreže«.

Zagrebački pesnik i dramski pisac Feldman Miroslav (1899—) zapažen je u literarnim krugovima po zbirkama pesama: »Iza sunca«, »Arhipelag snova«, »Ratna lirika«, »Pjesme« i dramama: »Vožnja«, »Gospođa Dor«, »Zec«, »Profesor Zič«, »Na uglu«, »Srne«, »U pozadini«, »Iz mraka« i »Doći će dan«.

Doprinos dela Oskara Daviča jugoslovenskoj književnosti predstavlja stalnu inspiraciju savremenika — književnih kritičara, a svakako će ostati i kao tema istoričarima literature. Definisati stil ovog pesnika i romansijera u nekoliko redova gotovo je nemoguće, umesto toga evo njegovih najznačajnijih dela: zbirke pesama »Višnja za zidom«, »Flora«, »Nastanjene oči«, poema »Zrenjanin«, »Čovekov čovek«, »Trg MM«, romani: »Pesma«, »Beton i svici«, »Radni naslov beskraj«, »Čutnje«, »Gladi«, »Tajne«, »Bekstva«.

Postoji i jedna grupa Jevreja publicista i esejista čija delatnost počinje između dva rata. Politički su orijentisani naprednim idejama, vezuju se za radnički pokret, a u književnosti tretiraju socijalnu tematiku. Jedan od najznačajnijih je Ervin Šinko (pravo ime Franjo Špicer, 1898—1967). Poslednje godine života proveo je kao profesor mađarske književnosti na Fakultetu u Novom Sadu. Prvu zbirku pesama objavio je na mađarskom jeziku 1916. godine u Subotici »Ejszakak es hajnalok«, »A fajdalmas lsten«. Eseje i književnu kritiku objavljuje u jugoslovenskim, mađarskim, nemačkim i sovjetskim časopisima. Glavna Šinkova dela su: roman »Četrnaest dana«, »Roman jednog romana«, »Književne studije«, »Pripovijetke« »Falanga antihrista« — knjiga eseja i dr.

Oto Bihalji Merin izuzetno je značajna ličnost u jugoslovenskoj kulturnoj javnosti. On se afirmisao i u svetu kao izvanredan poznavalac moderne umetnosti, naročito slikarstva. Bavi se esejistikom i likovnom kritikom. Objavio je nekoliko knjiga reportaža i putopisa: »Osvajanje neba«, »Španija između smrti i rađanja«, »Misli i boje«, »Susreti sa mojim vremenom«, »Savremena nemačka umetnost«, »Jugoslovenska skulptura XX veka«, »Graditelji moderne misli«, roman »Do viđenja u oktobru«. Sa suprugom Lizom napisao je knjigu o Jugoslaviji »Mala zemlja između svetova«. Njegov brat Pavle Bihalji bio je jedan od najznačajnijih predratnih izdavača, osnivač kuće »Nolit«. Ubijen je 1941. godine.

Interesantno je i delo Huga Klajna (1894—) neuropsihijatra, pozorišnog reditelja i kritičara, profesora za pozorišnu umetnost u Beogradu na Akademiji za pozorište, film i televiziju. Najznačajnija dela su mu: »Nervni sistem«, »Abnormalnosti normalnih«, »Vaspitanje«, »Ratne neuroze Jugoslovena«, »Osnovni problemi režije«, »Život dvočasovni«, studija: »Šekspir i čovečanstvo«.

Tragedija jugoslovenskog jevrejstva u drugom svetskom ratu, kada je izgubilo život više od 60.000 ljudi, ostavila je izrazit uticaj na jevrejske književnike: Đorđa Lebovića, Ivana Ivanjija, Fridu Filipović, Danila Nahmijasa, Zoru Dirnbah i ostale pripadnike ove generacije u kojoj je gotovo retko ko preživio. Đorđe Lebović (1928—) je pisac drama i filmskih scenarija. Njegova preokupacija je stradanje Jevreja za vreme fašizma. Najpoznatije drame su mu: »Nebeski odred«, »Do viđenja družje Grol«, »Haleluja«. Frida Filipović je takođe pisac filmskih scenarija i pripovedaka. Objavila je dve zbirke novela: »Priče o ženi« i »Do danas«. Sa francuskog je prevodila Sent Beva, Stendala i Sartra . . . Ivan Ivanji (1929—) u romanu »Čoveka nisu ubili« opisuje autobiografske događaje iz logora Aušvic. Naslov njegovog drugog romana je »Ušće koje tražimo«. Objavio je zatim tri zbirke pesama, pripovetke »Svako igra svoju ulogu«, bajke za decu »Ajkula sa nežnim srcem«. Preveo je mnoga dela mađarske i nemačke književnosti na srpski jezik. Prozaist Danilo Nahmijas (1926—) tematski pripada ovoj grupi posleratnih pisaca. Objavio je romane: »Nema mjesta pod suncem«, »Razvejano sjeme« i »Oganj«. Vojvođanski književnik Stevan Kvazimodo piše na mađarskom i srpskom jeziku. Najznačajnije mu je delo roman »Testament«. Lekar Andrija Deak napisao je zapaženi roman iz života vojvodanskih Jevreja »Pod žutom trakom«. Jožef Debrečni objavio je roman na mađarskom jeziku »Hladni krematorijum«.

Književnica Julija Najman najveći deo svog rada posvetila je radio-drami; sedam njenih drama emitovano je na Radio-Beogradu, po njenom scenariju snimljen je film »Muškarci«, a izvođene su joj drame: »Oblaci« i »Žuti kavez«. Objavila je zbirke pripovedaka »Priče o Ani« i »Šapat«. Mnoge njene novele inspirisane su jevrejskom problematikom. Ona je prevodilac i publicista. U najznačajnijim jugoslovenskim listovima objavila je 120 intervju sa eminentnim ličnostima, kao što su Sartr, Artur Miler, Ben Šan, Jonesko, Žan Kasu, Aragon, Natali Sarot.

Od generacije mladih jevrejskih pisaca inspirisanih jevrejskom tradicijom sve značajnije mesto u savremenoj jugoslovenskoj književnosti zauzimaju pisci Danilo Kiš (1935) sa romanima: »Mansarde«, »Psalam 44«, »Bašta i pepeo« i zbirkom pripovedaka »Rani jadi« i Filip David (1940—) koji je objavio zbirke pripovedaka »Bunar u tamnoj šumi« i »Zapisi o stvarnom i nestvarnom«, pozorišnu dramu »Balade o dobrim ljudima« i dve televizijske drame, izvedene na Televiziji Beograd: »Balada o povratku« i »Jednog dana moj Jemele«.

U ovom kratkom napisu verovatno su mnogi autori i dela izostavljeni, ali kao što je u uvodnoj napomeni zabeleženo, iako interesantna, ova tema do danas nije obrađena, pa se prvom pokušaju izvešni propusti mogu i oprostiti. Cilj teksta je bio da se prikaže kontinuitet književnog rada Jevreja na ovom tlu i ljubav prema knjizi koju su sefardi i aškenazi donosili sa sobom iz krajeva iz kojih su dolazili, pisali je i prevodili i ostavili je u amanet svojim potomcima.

POZORIŠNI ŽIVOT SEFARDA BOSNE I SRBIJE

(Monografija Elene Romero: »Pozorište među istočnim Sefardima«, »Sefarad« časopis instituta »Arias Montano«, Madrid, god. XXIX, fasc. 1 i 2 i god. XXX, fasc. 1 i 2)

»Sefarad«, časopis španskog instituta »Arias Montano« za istraživanja jevrejstva i Bliskog istoka (o čijim je izdanjima pisano u »Jevrejskom pregledu« br. 7—8 za juli—avgust 1969), donosi u četiri broja u delu za sefardska istraživanja, koji ima stalni naslov »Sefardismo«, monografiju Elene Romero: »Pozorište među istočnim Sefardima« (god. XXIX, fasc. 1 i 2 i god. XXX, fasc. 1 i 2).

U monografiji je materija podeljena u četiri dela. Posle uvoda, kao u prvom delu je izložena materija Makedonije sa podrazdelima: a) Solun i b) Sereks i Kavala. U drugom delu je obrađena Turska, u trećem Balkan, a u četvrtom delu je data bibliografija. Autor upozorava da ovakva teritorijalna podela odgovara pre svega kriteriju lakšeg izlaganja materije koja obuhvata otprilike period od sto godina, od 1840. do 1940. godine.

U uvodu se kaže da se ne zna ni za jednu monografsku studiju o poreklu i razvitku pozorišnog života među istočnim sefardskim zajednicama. Osnovni izvor za ovu monografiju su sefardske edicije dramskih dela od kojih je sačuvan samo poneki primerak, koji se, po pravilu, može smatrati unikatom. O tim delima i njihovom izvođenju autor je našao niz informacija u raznim člancima, hrestomatijama, katalozima i sl. iz prošlog veka, a i iz najnovijeg vremena (i sve ih navodi). Tako, na primer, koristi i informacije iz članka Rikice Ovadija o Lauri-Papo-Bohoreta iz »Spomenice« 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1966. god.

Mnogi od ovih izvora, ističe autor, trpe od ličnih impresija i ne pružaju mogućnost da se dobije potpun i sistematski uvid u proučavanu materiju. Međutim, posebnu pažnju zaslužuju dela Abrahama Jaarija. U njegovoj bibliografiji jevrejsko-španskih knjiga Jerusalemske nacionalne biblioteke (1934) posvećeno je jedno poglavlje drama na ladinu i navodi se 18 naslova. Isti autor u jednom članku o istoriji jevrejskog teatra, objavljenom iste godine, dopunjava ovu

listu na 23 dela, a u svojoj knjizi o jevrejskoj štampi u Konstantinopolju (1967) dodaje još jedno.

U toku rada na ovoj monografiji pronađena su još 4 naslova koja su nedostajala kod Jaarija. Takođe je bilo dosta dela koja su prikazivana a nikada nisu štampana i autor se u svom radu koristio i onim starim publikacijama, zapisima, biltenima, bibliografijama itd. iz kojih je mogao da dobije uvid u interni život sefardskih zajednica.

U poglavlju »Solun« ističe se da je intenzivni pozorišni život sefarda započeo još u XIX veku i da je taj grad bio i u kulturnom i u materijalnom pogledu avangarda istočnih sefardskih zajednica. Najčešće su glumila deca, a stariji su im pomagali da nauče uloge. Publiku je činila obično rodbina, susedi i prijatelji. Predstave su izvođene na otvorenom prostoru, na terasama i u dvorištima, bez dekora i sa rudimentarnim karakterizacijama. Ponavljale su se iz godine u godinu slične rečenice u koje su izvođači unosili ličnu notu prema svojoj zamisli ili improvizaciji.

Teme su bile inspirisane biblijskim legendama: istorija o tome kako su Josipa prodala braća, o Davidu i Golijatu, o Esteri, o sedmorici braće žrtvovane 9. aba 70. godine itd. Povod za izvođenje predstava bili su određeni dani u godini, naročito Purim i Hanuka.

Bilo je i raznovrsnih sefardskih organizacija koje su imale pozorišne grupe i davale pozorišne predstave. To su bile religiozne, cionističke (više desne ili leve) i druge sefardske organizacije. Pozorište, ogledalo interesovanja i života naroda, vanredna tribina za isticanje ideologija i tendencija, bilo je takođe iskorišćeno od sefardskih grupa Soluna, od kojih su najsnažnije bile cionistička i socijalistička.

Jedini pozorišni komad sa socijalističkom ideologijom, koji je autor monografije imao mogućnosti da direktno upozna, objavljen je 1930. godine. Reč je o farsi Alberta Molho »Diskutant«, štampane kao feljton u listu »El Popular«. Delo je prvi put prikazala grupa amatera marta 1928. godine na godišnjoj zabavi koju je organizovao časopis »Avante«.

U gradovima Seres i Kavala, nedaleko od Soluna, sefardske zajednice su pod uticajem matice takođe razvijale pozorišnu delatnost.

U drugom delu monografije ističe se da su isto kao u Solunu, i u Turskoj postojala pozorišta tradicionalnog tipa u kojima su izvođene male drame o određenim temama koje se bez pisanog teksta uče napamet i prenose sa generacije na generaciju. Takođe se hronološkim redom navodi niz detalja i u fusnotama daju bibliografski podaci o izvorima.

Prve informacije do kojih je autor došao o teatarskoj aktivnosti balkanskih Jevreja vezane su, kao što se i moglo očekivati, za proslavu Purima. Spominju se predstave u Severinu (Rumunija) i Vidinu (Bugarska) 1887. godine, kao i u Šumenu (Bugarska).

U Sarajevu se dan uoči praznika skupljalo više grupa da bi pripremile program koji je bio sastavljen od pozorišnog komada, pesama i recitacija. Na erev Purim tako improvizovane grupe glumaca

koje su prikazivale Ahasvera, Esteru, Mordehaja i Hamana išle su od kuće do kuće prikazujući »tačke« svoga repertoara. Jevrejske porodice su po običaju ostavljale otvorena vrata i grupe maskiranih igrača jedna za drugom su ulazile i izlazile, čekajući na stepenicama svoj red. Zabeležen je jedan redak podatak o običajima: »Među igračima bili su takođe maskirani ljubopitljivi mladići koji su ulazili da bi upoznali kućne prilike devojaka sa kojima su se češće sretali, pošto im nije bilo dozvoljeno da ulaze u njihove kuće pre nego što se ožene.«

Krajem prošlog i u prvim godinama ovog veka postojale su u Bosni razne kulturne sefardske organizacije. Autor navodi »La Benefolencia«, »La Lira« i »La Matatia« u Sarajevu. One su pored drugih literarnih aktivnosti priređivale pozorišne predstave na judeo-španskom jeziku. »Svake subotnje noći davali su pozorišne komade na španskom jeziku koje je sastavljala i pisala uvažena gospođa Laura Papo. Ti komadi su predstavljali život naših dedova sa celokupnim njihovim folklorom: ljubavne aktovke, drame, pesme i igre.«

O Lauri Papo, zvanog »Bohoreta« — piše autor monografije — interesantne zabeleške daje Rikica Ovadija: »Pišući Esterka posvećena Šalomu Danitiju, jednom od najistaknutijih glumaca 'La Matatie' u 1933, u svojim komadima 'Bohoreta' je poučavala omladinu da uči i radi, kritikovala brak iz interesa, ponašanje nekih svekara prema svojim snajama, nadmeni stav bogatog mladića prema siromašnoj devojci itd.«.

Ovo društvo je takođe postavljalo na scenu komade sa elementima folklora, između ostalih: »Oči moje«, »Strpljenje vredi mnogo«, »Prošla vremena«. U izvođenju ovih komada učestvovali su isključivo amateri.

Erudita Abraham Aharon Kapon (ABAC) takođe je uneo neka dela u teatarski repertoar na judeo-španskom jeziku. On je 1904. godine pisao u Madrid Angelu Pulido o svojim naporima na »čišćenju našeg iskvarenog jezika«. Pokrenuo je svoj list »La Alborada«, koji je uglavnom bio sredstvo za širenje njegovih ideja o pročišćavanju jezika. Ali, njegovi istovernici, koji su »malo znali književni jezik«, nisu imali razumevanja za njegove napore i list se ubrzo ugasio.

Kapon je prevodio s francuskog i drugih jezika razna literarna dela, a i sam je pisao poeziju i monologe. O njegovoj pozorišnoj delatnosti znamo da je 1914. godine u Sarajevu izdao »El Angustiador«, inspirisan jednom pričom M. Branštetera. U prologu Kapon kaže da je delo rezime »Sorer Hajehudim«-a i da je preradio ovu priču u pozorišni komad dajući mu orijentalni karakter tako da se može prikazivati u gradu u kome žive sefardski Jevreji.

Simon Markus je zabeležio da je Kapon napisao drugu dramu »Los hechizadores« o kojoj je našao više dokumentacije. Isto tako, u njegovoj ediciji »Poezija«, spominje se delo na ivritu »Šibat Sion« (1921) u dva čina.

Jedna od najistaknutijih figura sefardske dramske književnosti svih vremena, autor čija su dela bez sumnje najviše izvođena i čitana

bio je Šabetaj Djain. Rodio se u Plevenu (Bugarska). Zahvaljujući ocu dobio je solidno religiozno obrazovanje i postao rabin. U mladosti je često obilazio istočne sefardske opštine i živeo u raznim gradovima balkanskih zemalja posvećujući se mnogim aktivnostima: pedagoškim, rabinskim, javnim i propagandističkim. To ga je više puta dovelo u Severnu i Južnu Ameriku, gde je bio od 1928. do 1931. godine veliki sefardski rabin u Buenos Airesu, a kasnije je isti položaj imao u Bukureštu. (Umro je 1947. u Tukumanu-Argentina.)

U Beču je 1921. godine objavljena njegova drama »Iftah«. U predgovoru ove drame Djain piše da je 1902. godine, kada je imao 16 godina, poslao zbirku svojih naivnih pesama sa nacionalnom tendencijom Centralnom komitetu cionista Bugarske i da su neke njegove pesme objavljene u judeo-španskim novinama u Bugarskoj.

O prvim pozorišnim uspesima, koje je Djain požnjeo ne samo kao autor već i kao režiser, postoji konkretan podatak: kada je živeo u Travniku prikazana je njegova drama »Bar Kohba« povodom osvećenja hrama u Zenici 1904. godine.

Kasnijih godina je u Jugoslaviji njegovu dramu »Iftah« prikazivalo i Narodno pozorište. Njegove drame »Iftah«, »Debora« i »O svetu odozgo i svetu odozdo« prevedene su na srpski i prikazivane u Beogradu, Sarajevu i drugim mestima. Povodom stavljanja na scenu dela »Iftah« u Beogradu »Trgovinski glasnik« od avgusta 1910. godine je pisao da je to »klasično delo koje svojom tragičnošću mnogo podseća na grčke tragedije«. Povodom prikazivanja tog dela u Narodnom pozorištu u Sarajevu list »Glas naroda« pisao je vrlo povoljno o živopisnosti karaktera, a povodom izvođenja »Debore« sarajevski list na nemačkom »Bosnische Post« kao i »Hrvatski dnevnik« doneli su povelne kritike.

U bečkom izdanju Djainovih dela (1921—1922) najavljeno je »skoro« izlaženje nove serije u kojoj je trebalo da bude jedno delo o životu jevrejske dece u Sarajevu za vreme rata.

Pored Djainovih drama prevedenih i uvrštenih u repertoar srpskog pozorišta, prikazivane su i neke španske drame koje su preveli sefardi. Iz pisma Pulidu koje je iz Beograda u Madrid uputio Benko S. Davičo vidi se da je on preveo »divnu komičnu fantaziju« od Ečegaraja »Kritičar početnik« i »Pad jednog ministra« od Navaulje i Landa. Njegov brat Hajim Davičo, »bivši generalni konzul Srbije u Trstu«, preveo je »Veliko dobročinstvo« Rodrigeza Rubija i »više od deset drama Ečegaraja koji je, i ne znajući, imao uticaj na originalnu srpsku dramu«. Ta dela su prikazivana u Narodnom pozorištu u Beogradu.

Vrlo je interesantan podatak o tom prevodu koji u svom pismu daje Benko Davičo. On piše: »Komediya ovog poznatog autora tako je dobro istakla nedostatke i snage ovdašnjeg političkog života da je u literarnim krugovima u početku vladalo mišljenje da je ovu komediju pisao moj brat, a da je 'Don Tomas Rodrigez Rubi' samo pseuđonim«.

JEVREJSKI AMAM U BEOGRADU

Jevrejski amam u Beogradu nalazio se na uglu ulica Solunske i Braće Baruh, na mestu gde se danas uzdiže višespratna stambena zgrada u Solunskoj ulici br. 11 (ranije br. 13). Kada je sagrađen, sada se sa sigurnošću ne može utvrditi, a porušen je meseca jula 1939. godine.¹

Najraniji podatak o postojanju Jevrejskog amama na ovome mestu nalazimo u Turskom planu Beograda iz 1863. godine², u kojem je ucrtan pod brojem 102. Međutim postoje i raniji podaci o Jevrejskom amamu, ali se na osnovu njih ne može utvrditi njegova lokacija. Najraniji pomen uopšte o Jevrejskom amamu potiče iz oko 1620, kada se o njemu govori u jednoj raspravi tadašnjeg glavnog rabina Beograda Jude Lerme, bez naznake gde se amam nalazio.³

Ritualno kupanje je sastavni deo jevrejskih verskih propisa, pa se s pravom može tvrditi da je i prvi jevrejski amam u Beogradu sagrađen onda kada je osnovana prva jevrejska opština. Pošto su španski Jevreji došli u Beograd posle 1521. godine, smatra se da je tek u drugoj polovini XVI veka u Beogradu postojala dobro organizovana jevrejska opština.⁴ Zbog toga smo mišljenja da je i prvo jevrejsko kupatilo sagrađeno u drugoj polovini XVI veka, svakako u kraju u kome su živeli španski Jevreji. To je verovatno onaj amam koji se pominje oko 1620. godine.

Jevreji su živeli u Beogradu u kontinuitetu još od vremena Vizantije; zna se da su imali i svoju opštinu.⁵ Međutim podaci iz toga vremena vrlo su oskudni, tako da o amamu za sada nema nikakvog pomena, mada je svakako morao postojati.

Verski propisi su u jevrejskom ritualnom kupatilu (Mikve) određivali dve vrste kupanja. Jedna vrsta zahtevala je pranje tela u odre-

¹ Arhiva planova Skupštine grada Beograda, 1939. g., dosije zgrade u Solunskoj ulici br. 13.

² Turski plan Beograda iz 1863. g. (prvi put objavljen uz članak G. Elezovića i P. Popovića, »Dva turska plana Beograda«, BON, 1937, 250—252; v. članak R. Perovića, »Oko boravka Dositeja Obradovića u Beogradu«, *Kovčežić*, VII, 1966).

³ I. Šlang, »Jevreji u Beogradu«, Beograd, 1926, 28 (skraćeno: Šlang).

⁴ D. Đurić — Zamolo, »Stara Jevrejska četvrt i Jevrejska ulica u Beogradu«, *Jevrejski almanah*, 1965—1967 (skraćeno: D. Đurić — Zamolo).

⁵ Šlang.

denim prilikama, a po drugoj samo potapanje tela u vodu. Ovo drugo, ritualno kupanje, imalo je stroga pravila propisana Talmudom. Kada je morala imati zapreminu od najmanje tri kubna metra, a dimenzije takve da se u nju slobodno moglo potopiti ljudsko telo. Voda za ovo kupanje morala je biti tekuća, u minimalnoj količini od 800 litara i nije se smela zahvatati kakvim sudom. Mogla se upotrebiti izvorska, rečna voda ili kišnica.⁶ Ova voda je služila i za umakanje novih sudova koji su se upotrebljavali pri običnom kupanju.

Arhitektura ovih objekata za verske potrebe Jevreja nije imala ustaljene forme. Zato su se jevrejska kupatila u krajevima u kojima su živeli Turci gradila u obliku amama⁷, turskih kupatila koja su se odomaćila u islamskom svetu. Postoje čak slučajevi da su se u okviru turskih kupatila izgrađivale posebne kade za ritualno kupanje Jevreja.⁸ Oblik ovih građevina je jednostavan, ali je glavna prostorija uvek pokrivena kupolom sa otvorima za osvetljavanje. Veličina amama, kao i spoljna i unutrašnja obrada građevine, različite su. Glavni princip amama sastoji se u tome što se iz manje toplih prostorija ulazi u sve toplije, gde dolazi do parenja i znojenja tela, a zatim se telo postepeno hladi i prepušta odmoru.⁹

Za vreme turske vladavine u Beogradu u XVI i XVII veku bilo je više amama i prema podacima iz putopisa bilo ih je između sedam i deset. Od austrijske okupacije Beograda početkom XVIII veka do polovine XIX veka ostalo je pet amama, među koje se ubraja i Jevrejski amam na uglu ulica Solunske i Braće Baruh.¹⁰ Od svih tih amama do danas je očuvan samo amam u Donjem gradu.

Kao što smo već pomenuli, Jevrejski amam u Beogradu prvi put se pominje oko 1620. godine u jednoj raspravi rabina Jude Lerme.¹¹ Rabinu su se žalile neke ugledne žene na nepogodnosti u vezi sa ritualnim kupatilom, koje se nalazilo »od pamtiveka u tome dvorištu«. Naime, njima je bilo neprijatno da dolazeći u kupatilo prolaze kroz dvorište u kome gotovo uvek sede muškarci. Rabin je zato predložio jevrejskoj opštini da pomoću točka i oluka odvede vodu u drugu prostoriju kupatila, koja bi imala pristupačniji prilaz.

Iz ove rasprave uočavamo da je ritualno kupatilo još tada bilo stalno i veoma mnogo korišćeno, zatim da je na tome mestu postojalo još iz ranijih vremena, verovatno iz doba kada su se posle 1521. godine španski Jevreji nastanili u dunavskom kraju Beograda.¹² Pošto

⁶ *Jüdisches Lexikon in vier Bänden*, Jüdischer Verlag, Berlin, 1930, Band IV/1, 177—178.

⁷ *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, I, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1959, 62: Amami u izvesnom smislu čine nastavak rimskih termi.

⁸ S. Tihić, *Sarajevo*, turistički vodič, Turistička štampa, Beograd, 1966, 56.

⁹ Lj. Mladenović, *Sarajevo u doba turskog feudalizma*, Sarajevo, Muzej grada Sarajeva, 1954, 53.

¹⁰ D. Đurić — Zamolo, »Javni objekti Islamske arhitekture«, referat na simpozijumu u SANU povodom stogodišnjice predaje gradova Srbije 1867. g., 1967 (u štampi, 20—24).

¹¹ Šlang, 28.

¹² D. Đurić — Zamolo, 43.

postoji nepisano pravilo da se posle rušenja jedne zgrade na istome mestu podiže druga sa istom namenom, može se sa dosta velikom sigurnošću tvrditi da se i taj amam — koji je kasnije svakako stradao u borbama za Beograd krajem XVII i u XVIII veku — morao nalaziti negde na mestu kasnijeg, sagrađenog verovatno u drugoj polovini XVIII veka na uglu ulica Solunske i Braće Baruh.

Dva plana Beograda iz početka druge polovine XIX veka, u koje je ucrtan Jevrejski amam, dovoljan su dokaz da je ovaj amam preživio period početka XIX veka. U jednom planu¹² označen je kao Jevrejski amam, a na osnovu drugoga¹³ znamo da je građen od tvrdog materijala. Prema njegovome izgledu koji se sačuvao na većem broju fotografija iz XX veka smemo tvrditi da je veoma star, jer je gotovo urastao u teren, pa je čak iznad njega izniklo i jedno drvo (sl. 1).

Sl. 1 — Jevrejski amam u Beogradu na uglu ulica Solunske i Braće Baruha oko 1930. godine, snimljen iz Braće Baruha ulice (MGB, Ur. 9125, snimio Jeremije Stanojević).

Ovaj amam, često fotografisan, ostao je zabeležen i slikarskom kičicom slikara Pastuhova.¹⁴ On se pominje u uspomenu starosedelaca i u putopisima onih koji su dolazili u Beograd. Za sada nije po-

¹² Emilijan Josimović, «Objašnjenje predloga za regulisanje onoga dela varoši Beograda što leži u šancu», Beograd, 1867, sa jednom kartom.

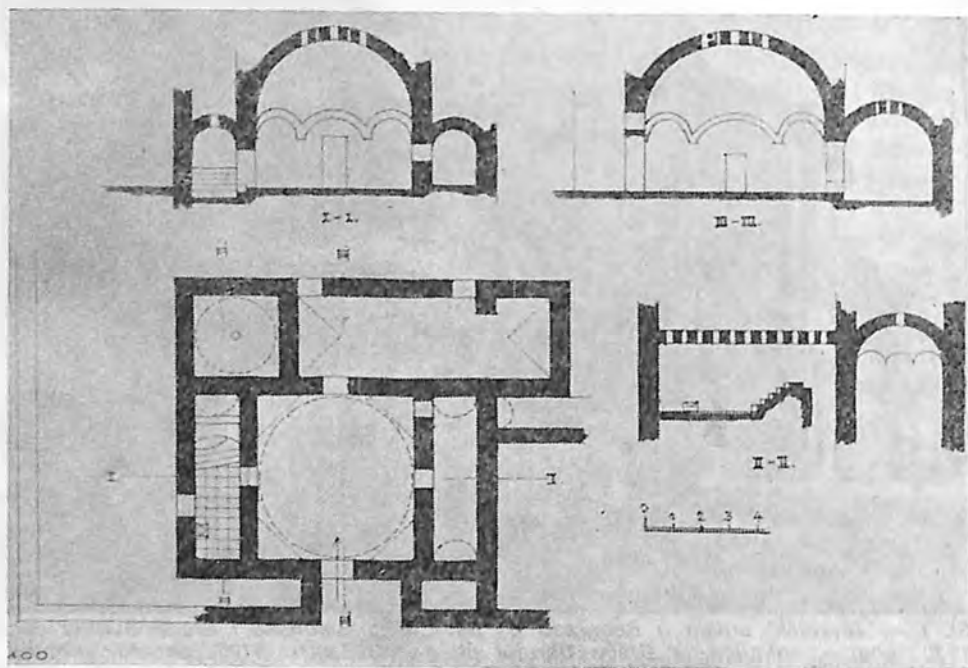
¹⁴ Muzej grada Beograda, umetnička zbirka.

znato da je u Jevrejskoj četvrti bilo još amama. U sumnju nas međutim dovodi pisanje jednog putnika, Đ. B.-Brodana, koji kaže:

»Ove male jevrejske kuće, obojene u žuto, okružene su baštama u kojima sam često vidao one četvrtaste kapele pokrivene poluloptom sa okruglim rupama, zatvorene staklom i samo sa jednim vratima, onakve kakva je ona jedna kakvu sam video u Donjem gradu. Moj drug mi reče da su to kupatila, amami, koja su sagradili Turci, sa svima ugodnostima i mekuštvima što su postojala u Pompeji, koja su posle vredni izgnanici iz Španije sačuvali za sebe.«¹⁵

Pošto u literaturi i dokumentima nismo našli potvrdu o postojanju drugih amama u ovome kraju, a znamo prema tvrđenju Evlije Čelebije da je u XVII veku u Beogradu bilo 7.000 kućnih amama,¹⁶ možemo pretpostaviti da su zgrade koje je video Brodano bile ostaci tih mnogobrojnih kućnih amama.

Jevrejski amam u Beogradu, na uglu ulica Solunske i Braće Baruh ima dobro sačuvanu dokumentaciju u muzeju grada Beograda.

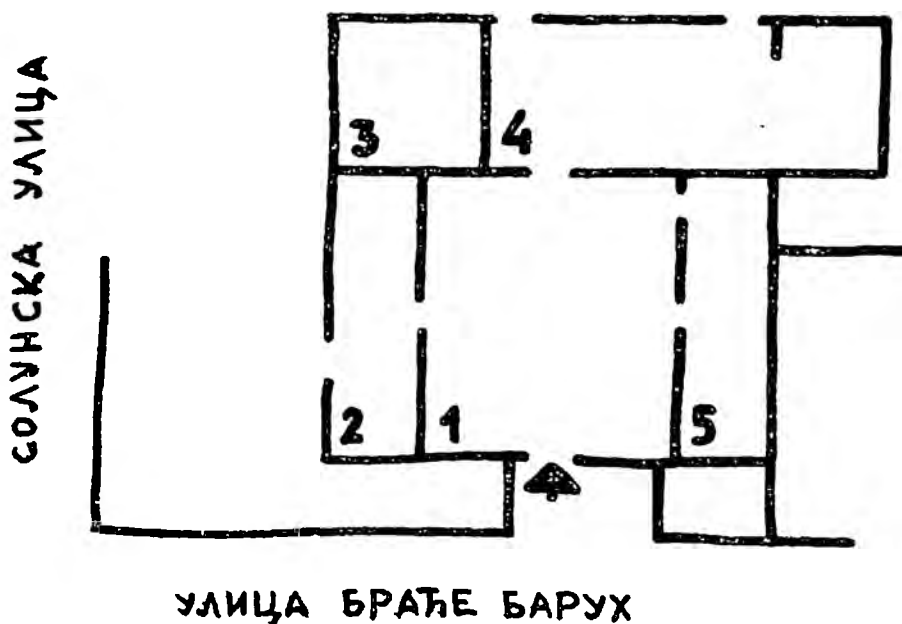
Sl. 2 — Jevrejski amam u Beogradu na uglu ulica Solunske i Braće Baruh, plan osnove i preseći, tehnički snimio oko 1928—1930. godine arhitekta Rihard Štaudinger (MGB, Ur. 8511).

¹⁵ Đ. Barbanti — Brodano, *Garibaldinci na Drini* 1876. g., Beograd. SKZ, 1958, 124.

¹⁶ E. Čelebija, *Putopis*, Sarajevo, Svjetlost, 1958, 80—107.

U zaostavštini arhitekta Riharda Štaudingera nalazi se tehnički snimak ove građevine, načinjen oko 1928—1930. godine (sl. 2). Na samom crtežu, međutim, nije označeno šta predstavlja, niti je naznačeno kada je crtež rađen.¹⁷

Iznećemo dokaze na osnovu kojih smo zaključili da ova zgrada zaista predstavlja Jevrejski amam. Svako ko poznaje konstrukciju turskih amama i namenu pojedinih prostorija uočiće da je na planu iscrtan amam. Od pet amama koji su još postojali u XIX veku, do 1930. godine ostala su samo dva: Amam u Donjem gradu i Jevrejski amam. Pošto je na crtežu označena razmera, prema upisanim dimenzijama ovo ne bi mogao biti Amam u Donjem gradu, koji je mnogo veći. Na crtežu pojedini zidovi nisu do kraja iscrtani, što znači da se nisu mogli izmeriti pošto su zatrpani zemljom ili šutom. Sve fotografije takođe pokazuju da je Jevrejski amam bio bezmalo utonuo u teren i mestimično zatrpan zemljom. Dimenzije glavnoga dela amama na Štaudingerovom crtežu odgovaraju približno dimenzijama ove građevine ucrtane u plan E. Josimovića iz 1867.¹³ i katastarski plan iz 1921. godine.¹⁸

Sl. 3 — Shematska predstava osnovne Jevrejskog amama u Beogradu sa numerisanim prostorijama, označenim ulazom i obeleženim ulicama.

¹⁷ Život i rad arhitekta Štaudingera za sada nije proučen i obrađen. Zna se da je nekoliko godina posle prvog svetskog rata došao u Beograd i da se zaposlio u Beogradskoj opštini, gde je veoma mnogo uradio na očuvanju dokumentacije stare arhitekture Beograda, tehnički snimajući i praveći skice starih beogradskih građevina. Većina crteža je datirana i to između 1927. i 1932. godine.

¹⁸ Plan grada Beograda, 1:4.000; izradilo Katastarsko odeljenje Opštine beogradske za svoje potrebe, 1921. godine.

Arhitekta Štaudinger nam je na svome tehničkom crtežu amama ostavio njegovu osnovu u tri preseka. Izgleda nema, jer su fasade bile zaklonjene kasnijim dogradnjama oko glavnog dela amama sa kupolom, što se vidi i na planu i na svima fotografijama.

Na crtežu nije označeno na kojim su stranama amama ulice na koje je izlazio. Ovo se može utvrditi prema jednom nedovršenom produžetku zida na crtežu, koji počinje od ulaza u amam (označen strelicom), pa ide levo, a onda gore. Po svemu sudeći to je ogradni zid prema ulici. Na osnovu položaja ogradnog zida na fotografijama i ovome na crtežu može se zaključiti da je ulaz bio iz Ulice Braće Baruh. Prema tome Ulica Braće Baruh je na donjoj strani iscrtane osnove, a Solunska ulica na levoj (sl. 2 i 3).

Sudeći prema crtežu amam je imao 5 prostorija. Glavna prostorija pokrivena kubetom nalazila se u sredini i u nju se ulazilo direktno spolja (sl. 3, br. 1).¹⁹ Iznad ulaza bio je prozor koji se uočava i na nekim fotografijama. Unutrašnje dimenzije ove prostorije iznosile su 5,7 x 6,3 m, što znači da je poluloptasta kalota koja ju je pokrivala imala elipsastu osnovu. Visina prostorije u sredini iznosila je 5,5 m. Prelaz iz kvadratne u kružnu osnovu kalote izveden je konstruktivno pomoću trompi, što predstavlja istočnjački način rešenja ovoga problema. Na kaloti su se nalazile okrugle rupe kroz koje se dobijalo dnevno zenitalno osvetljenje. Prostorija je bila popločana mermerom i u njoj su se nalazili školjkasti sudovi u koje je bila sprovedena topla i hladna voda. Kupači su odavde mogli posmatrati »okna na svodu amama, što izgledaju kao zvezde, i kroz koje se vidi divno plavetnilo neba«.²⁰

Prostorija levo od glavne (sl. 3, br. 2) bila je sa njom spojena vratima, a imala je dimenzije 6,3 x 1,6 m. Njenu opremu je Štaudinger detaljno iscrtao. Ona je bila popločana kvadratnim pločama i u njoj je bio jedan manji uzidani sud na jednome kraju. Na drugome kraju bilo je stepenište sa interesantnom osnovom. U ovoj prostoriji se parilo, postepeno se penjući uz stepenice. Iza stepeništa u prostoriji bio je otvor iz kojeg je dolazila para. Ovaj otvor bio je spojen sa susednom prostorijom (sl. 3, br. 3), koja nije imala drugih otvora. Ova prostorija je svakako služila kao rezervoar za zagrevanje vode i iz nje se para puštala u prostoriju br. 2. Ovo na crtežu nije u potpunosti označeno, ali ni u otvoru za paru odeljenja br. 2, ni u prostoriji br. 3 pod nije iscrtan. Odeljenje za parenje bilo je pokriveno poluobličastim svodom i imalo je jedan prozor na spoljnjem zidu i male otvore u svodu za osvetljenje. Visina prostorije iznosila je 2,5 m.

Rezervoar za vodu (sl. 3, br. 3) ili »hazna«, kako su je nazivali muslimani, bila je pokrivena kupolom iznad kvadratne osnove 3 x 3 m. Prelaz iz kvadratne u kružnu osnovu i ovde je izveden pomoću trompi.

¹⁹ Po našem mišljenju pred ulazom je morao biti neki pretprostor, možda i od slabijeg materijala, ali se on ne vidi ni na Štaudingerovom crtežu ni na fotografijama.

²⁰ H. Davičo, *Sa Jalije*, Beograd, 1898.

Cetvrta prostorija amama imala je izduženu osnovu 9 x 3 m (sl. 3, br. 4). Nalazila se uz rezervoar, bila je povezana vratima sa glavnom prostorijom amama i imala je dva otvora na spoljnjem zidu. Iz crteža se ne vidi da li su otvori prozori ili vrata, ali se može pretpostaviti da je na ovoj prostoriji bio sporedan ulaz. Namena prostorije nije označena. Po našem mišljenju ona predstavlja »mali amam« koji pominje Hajim Davičo²⁰. Ovo odeljenje bilo je pokriveno bačvastim svodom, na kome su bili mali otvori za osvetljavanje.

Prostorija desno od centralnog dela bila je po veličini identična sa prostorijom za parenje. Pokrivena je tako isto poluobličastim svodom. Na osnovu crteža vidi se da u svodu nije imala otvore, da je prema glavnoj prostoriji imala dva otvora, dok ih prema spoljašnjosti nije imala. Jedan od otvora prema glavnoj prostoriji bio je prozor, dok se vrsta drugoga ne može utvrditi. Ni namena ovoga odeljenja za sada nije poznata.

Sl. 4 — Jevrejski amam oko 1925. godine, snimljen sa strane suprotne Solunskoj ulici (MGB, Ur. 6252, fotokopija iz nepoznate knjige)

Danas je sačuvano ukupno osam različitih fotografija Jevrejskog amama, od kojih je 6 originala, a poseduje ih Muzej grada Beograda,²¹ dok su ostala dva snimka fotokopije. Jedna fotokopija je iz knjige I. Šlanga *Jevreji u Beogradu*²², a druga iz za sada nepoznate knjige (sl. 4). Ova druga je za Muzej otkupljena kao fotokopija²³, na čijoj

²¹ Muzej grada Beograda, Ur. 6530, 9125, 9126, 6156, 3120 i 3121.

²² Šlang, 31.

²³ Muzej grada Beograda, Ur. 6252.

poledini stoji ispisano olovkom: »Stari beogradski narodni amam iz Princa Evgenija ul. (Dorćol), podignut oko 1760. g.«²⁴ Najstariji snimci amama su ove dve fotokopije iz knjiga i potiču iz vremena oko 1925. godine²⁵. Sledeće snimanje obavljeno je oko 1930, i u ovoj grupi imamo 3 snimka (jedan od njih je sl. 1).²⁶ Jedna fotografija je snimljena oko 1935, jer drveta iznad amama nema, a prostor oko zgrade nešto je čistiji (sl. 5). Dva poslednja snimka napravljena su pred rušenje amama 1939. godine²⁷ (jedan od njih je sl. 6).

Na osnovu svih ovih fotografija može se doneti zaključak da je amam posle prvog svetskog rata, bar što se tiče spoljnog izgleda, bio u zapuštenom stanju. Tek nekoliko godina pre rušenja na njemu su

Sl. 5 — Jevrejski amam oko 1935. godine posmatran iz Solunske ulice (MGB, Ur. 3120)

²⁴ Godina podizanja označena u ovom zapisu slagala bi se sa našom pretpostavkom da je amam podignut u drugoj polovini XVIII veka, posle austro-turških ratova.

²⁵ Godinu snimanja utvrdili smo na dva načina. Pre svega Šlangova knjiga je iz 1926, a drugo, prema drvetu koje je izniklo iznad amama i koje je na fotografijama iz 1930. nešto jačeg stabla.

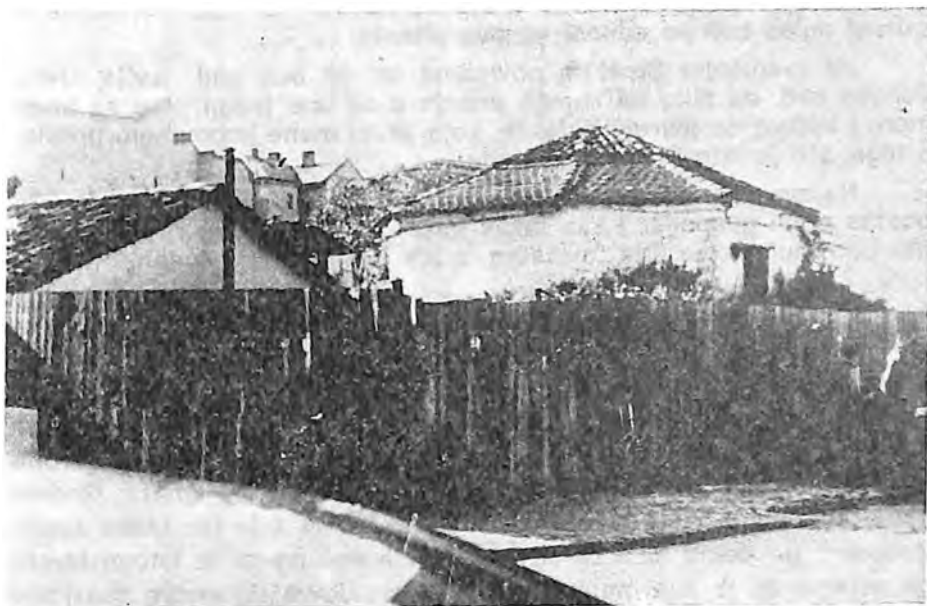
²⁶ Ove tri fotografije snimio je Jeremija Stanojević, za koga je datiranje utvrđeno na osnovu drugih njegovih fotografija koje se čuvaju u Muzeju grada Beograda.

²⁷ Iz zbirke fotografija zgrada koje su srušene između 1935. i 1941. godine. Tada je postojao propis da se za dobijanje građevinske dozvole mora predati i fotografija kuće koja se ruši.

izvršene adaptacije, što se uočava na fotografijama snimljenim pred rušnje. Zgrada je okrečena, a krovni pokrivač je izmenjen: umesto lima ili ter-papira (sl. 5) stavljeni su crep i ćeramida u kombinaciji (sl. 6). Na fotografijama se takođe vidi da je oko amama bilo i nekoliko sporednih zgrada i da je ograda prema ulici bila polurazrušena. Amam je bio zapušten i u XIX veku, što je zapisao F. Kanic.²⁸

Da je ovaj amam igrao važnu ulogu u životu beogradskih Jevreja potvrđuju i Hajim Davičo²⁹ i Aron Alkalaj,²⁹ koji opisuje ritualno kupanje mladenaca pred svadbu. Prema nekim svedočanstvima u Jevrejski amam su dolazili i Srbi radi kupanja.³⁰ U amamu je bilo određeno vreme za kupanje muškaraca i žena: pre podne za prve, a popodne za druge²⁰, mada Kanic²⁸ tvrdi da su samo žene imale pristupa preko dana.

Do uvođenja vodovoda, u amamu je za kupanje upotrebljavana verovatno kišnica ili je tekuća voda na neki način dovedena iz Dunava ili iz nekog bunara. Po uvođenju vodovoda amam je bio povezan sa vodovodnom mrežom. U jednom izveštaju iz 1903. godine zapisano je: »Među spojenim zgradama sa vodovodom troše vodu samo po vo-

Sl. 6 — Jevrejski amam 1939. godine, snimljen pred rušenje (MGB, Ur. 3120)

²⁸ F. Kanic, *Kraljevina Srbija i srpski narod, Beograd u XIX veku*, Beograd, Biblioteka grada Beograda, 1967, 233.

²⁹ A. Alkalaj, »Život i običaji u nekadašnjoj Jevrejskoj mahali«, *Jevrejski almanah*, 1961—1962, 87.

³⁰ D. Ranković, *Iz beogradske prošlosti*, BON, 1938, 847.

domeru i utrošak vode plaćaju po kubnom metru 35 para dinarskih: ... Amam Josifa Zunane, Solunska br. 11.«³¹

Iz gornjega podatka vidimo da je vlasnik Jevrejskog amama početkom XX veka bio Josif Zunana. Potvrdu o vlasništvu nalazimo i na više drugih mesta, ali izgovor prezimena ima nekoliko varijanti. Pomenuti izgovor je najčešći i nalazimo ga ispisanog u većini zvanično odštampanih podataka.³²

Zanimljiv je sačuvani detalj o prelazu amama u vlasništvo Josifa Zunane 1876. godine. U »Srpskim novinama« br. 43 objavljen je oglas koji je ponovljen još dva puta:

»Neka je svakome na znanje, da je otvoreno imanje-plac sa amamom i kućom do jevrejske škole — koje je Rakila Zunama prenela na svoga sina Josifa, u celji da me ošteti; zato neka niko ne kupuje isto imanje od Josifa, niti zajam na nj daje, koji ne želi iskusiti štetne i nepovoljne posledice.

24 februara 1876 god. u Beogradu   Gavka Zunama«

Posle izvesnog vremena (»Srpske novine« br. 60) objavljen je i drugi oglas koji se odnosi na ovo pitanje:

»U zvaničnim Srpskim novinama br. 49 ove god. javlja Rivka Zunona ovd. da niko ne kupuje imanje a na ime jedan plac sa amamom i kućom do jevrejske škole, koje je na mene kupovinom prešlo, s toga, što je isto imanje osporeno.

Na ovo imam da odgovorim ovo: Ja sam kupovinom ovog imanja postao pravi gospodar i kao takav imam potpuno pravo raspolaganja, niti potrebujem ma čije tutorstvo, a još manje Rivke Zunone.

Jozef S. Zunona«

Po svemu sudeći ovde je došlo do spora oko nasleđa, koji je pogodio izvesne članove porodice Zunana. Ipak je vlasnik od te godine ostao Josif, o čemu nalazimo potvrde i kasnije. Na osnovu ovih oglasa dobili smo podatak da je do 1876. sopstvenik amama bila Rakila Zunana, a od 1876. godine (do 1903) njen sin Josif.³¹ Godine 1922. sopstvenik zgrada u Solunskoj ul. br. 11 bila je: Masa Josifa Zunane³³, po čemu se vidi da je on tada već umro. Iz istoga izvora saznajemo da je plac na kome se nalazio Jevrejski amam zauzimao jedan broj u Solunskoj ulici (br. 11, kasnije br. 13), i dva broja u Braće Baruha (u ono vreme Princa Evgenija br. 19 i 21).

³¹ *Godišnjak Opštine grada Beograda*, 1903, 65.

³² Drugi izgovori ovoga imena glase: Zonanta (Kanic, 233), Zunama (»Srpske novine«, 43, 1876, 4), Zunona (*Ibid*, 60, 1876, 4).

³³ Adresar »Ceo Beograd«, Beograd, »Ruska misao«, 1922.

Do kraja svoga postojanja Jevrejski amam je ostao u sopstvenosti potomaka Josifa Zunane, koji su 1939. celo imanje sa amamom prodali.¹ Na dan 2. juna 1939. sopstvenici imanja u Solunskoj br. 13 »sa kućištem, četiri zgrade i dvorištem 3 ara 68,1 m²«, postali su Katarina Jovanić i Vladimir Oljmanski. Oni su amam ubrzo srušili i na tome mestu podigli za kratko vreme (22. VII — 23. IX 1939) stambenu zgradu sa prizemljem i dva sprata, koja se očuvala do danas.

KNJIŽEVNI DEO

DNEVNIK ŽUTE RUŽE

Mi smo izgleda došli iz Poljske. Otac je imao u Vrbasu firmu »Mepol«. Proizvodio je predmete od plastične mase: kutije za telefone, kutije za lekove i slično, zatim cucker biksle, električne izolatore svih vrsta, »meke limove«, i ploče za oblaganje kupatila, kao i vašarske drangulije na koje nije utiskivano ime firme, već smo ih prodavali Ciganima ispod ruke. Reb Avigdor Strauss, naš raniji kompanjon (*»Mepol«-Šlonski i Strauss*) beše se odselio u Erec Jizrael iz dijaspore 1929, kad i Jehevet Bat Mirjam, pesnikinja, u Belorusiju: Šelesnijak. Gospodin Avigdor Strauss je na železničkoj stanici, kada smo mu u znak oproštaja poklonili žute Davidove ruže iz Bat-Ševinog vrta, povikao BILU! (Bet Jaakov L'hu V'nel ha). Otac je tada više voleo Evropu.

Pored naše kuće u Banatskoj 10 bilo je nekoliko prizemnih domova Hojoševih »probuđenih Mađara«. Mi smo više voleli segedygulash, tokajac ili mađarice; to su kolači koje je znala da pravi i Ester.

Još sam odranije pominjao redove belih i plavih bagremova. U bašti, onda duž modro popločane ulice, sve do polja, i dalje, u dečaštvu sam mislio, čak do neke breze u Rusiji. Jedna moja pesma iz gimnazije, sećam se, ima ta dva boleća drveta, a potom počne kiša. Blato nas svije, i ko ne uspe umaći, uraste, ukoreni. Bože, što je to privlačno. Nisam li tek od svega, olovna ptica u svetu. *Ahava sara*. Nekad smo pošli jedno ka drugom, i na putu smo još (lepo je tako mi svega) ali varam li se čineći ljubav? Pod tim rascvetanim granama baka Rebeka nas je učila *zmiresu*. Ono što je bio humus bašte osećali smo na dno kolena, i obuzimala nas je prastara jeza. Iz sobe u kojoj se prostirala svetlost, dolazi pút nas lik Leona Mockina, umiren. Dragi moji, ima li šta lepše od nade?

Zapravo oca nikada i nisam pitao o Šlonskim. Godine 1927. pojavila se knjiga pesama *»Le'aba-ima«* (*»Majci i ocu«*), a trideset četvrte *»Avnej bohu«* (*»Kamenje haosa«*) nekog Avrahama Šlonskog rođenog u Rusiji. U kući smo najradije čitali srpske poratne pesnike, otac se, doduše, mnogo ljutio na g. Crnjanskog kada je ovaj prišao *»Idejama«*. Drugi iz kahala su znali čitave delove iz proze Mendelea Knížara i sl.

Slični meni uvek se rađaju posle kakvog rata. Ta slabo uhraњena i na brzinu ućinjena bića, fino su pristajala godinama obnove; imaju belo-plave mornarske majice, jednoboјne dokolenice na koje se nastavlja uglancani par mrkih cipela iz kakvog škrtog skladišta. I svi su isti. Tako otpoćnu. Onda idu kroz mraćne školske hodnike sa ćijih se strana tovare redovi ućila. Svih namena. Teški miris nafte što se njom premazuju podovi, godinama se docnije provlaći kroz ljude, u sećanje, u misli, u polјupcu kakvog belićastog vrata, u restoranima sa periferije, u postelji, u vodi, u retkim dodirima šume, zatim u sebi, zatim u njima, u zemlji kojoj se hodi, a koju srećemo kroz tople bašte, zatim u novim generacijama đaka tvoје škole, zatim u nekoј drugoj nafti, kao i slićnim stvarima sa prisutnim vonјom. Neobićno mnogo znaće u stvaranju svekolike tegobe lićnosti, ogromne uokvirene fotografije kojekakvih znaćajnih belosvetskih magaraca, ćiji se oćinski lik obraća sa sivog zida dobroј masi dole. Stvarno smo tako poćeli. Imali smo sitne i radoznale oći kojima se moralo udovolјiti, videle su (života mi) sve i svašta, pa su se mnoge smirene pod etrom sklopile, ne pominjući svoj trag na dahu neke šume, mrtve i daleke.

Koliko sam se ja razumeo i s obzirom na neke premise, oćeva firma nije loše prolazila. Mislim da smo imali podosta para. Tako je mama uspela da povrati od katolika veliko imanje njenog oca, našeg dede, reba Ladana u Iloku, a to nije bilo jeftino. Sukot smo provodili svake godine potom na Ladanovom posedu. Oko nas se unedogled širila hrastova šuma, žuta i vlaćna već. Disali bismo govor trave. A onda bi nas oćev sekretar g. Nikola Vislavski, maran inaće, potovario na lađu koјom bismo belom, sa crnim krovom i ćađu, duго, duго plovili Dunavom do Novog Sada. Tu bi nas ćekao otac, jer je i tako ćesto dolazio ovamo zbog poslova na berzi. Mi bismo putovali vozom. Sat bezmalo. Staramajka bi kašljucala uporedo pruskoј parnjaći. Onda bi rekla da je Panonija dobro ponela. Ispred voza bi, po malim stanicama, iskakali divizion i zelenkastih, viće belih zapravo, gusaka. Katkad bi samo u dugom redu tih godina perje zalepršalo poprskano mirisnom krvlju, što bi, zbog gustine, tek kakva moćna kiša stepska stirala sa ćelićnih branika i toćkova prećnika 110 cm. Vozovi su od Vrbasa othodili dalje, preko Subotice, Segedina, put Budimpešte i Varšave. Prićalo se, idu joć i dalje.

A zime, snegovi, sasvim su drugaćiji. Tada se nije putovalo. Škrto su podarivani drumovima i neki ubrzani koraci. Kamin je u velikoj sobi okupljao i one ćije se prisustvo, telesno, pa i drugojaćije, sasvim prorećeno javljalo u domu.

Po mokrom snegu, mestimićno se garež crnio. Što se viće išlo za njim, bivao je sve tamniji, teći, dok se sasvim, na domaku fabrika, nije pretvarao u mrku, mrku skramu pod koјom su samo dobri znalci osećali belu masu s neba. Mi smo pravili zimske figure zavlaćeći ruke duboko u nju. Prstima nam nije bilo hladno, jer, znali smo, tako žive žita. Posle, pred Pesah, od svega je ostajalo mnogo baruština, s nepravilnim krućnicama, a zaćinjenim po sredini neotoplje-

nom, masnom grudvom starog snega. To je ružno gledati. Tek bi se uranile patke provlačile isušanim pojasevima zemlje, mada isto tako vole da zagnjуре svoje narandžaste glave u brlog. Ja sam to gledao sa prozora. Onda bi rasle i trave, listovi, kopno. Mama je govorila da sam dobar i čulan dečak. Ona se zvala Rahela Šlonski, po ocu.

Šunjabo sam se između brojnih i ustajalih likova. Recimo, oni su ti što ne primećuju prvi pupoljak baštinoḡ bagrema. Njih je etar, naravno, oduvek zaobilazio. Oni su bili dobri Jevreji. Oni žive u skladu božje pravde. Koliko od sujete ili zabave, zna se i ko ima ulogu šojheta, izgovaramo molitvu osamnaest blagoslova, tri puta dnevno, kao sirup protiv kašlja. Ipak smo svi pritajeno sumnjali. Znali smo, zapravo, Bog je jedini cadik.

Kći gospođe Rahele, moja sestra Hamarjem, udala se za goja Vasilija Radakića. On je profesor književnosti u zemunskoj gimnaziji. Moj stariji brat Benjamin bio je odranije prijatelj rebu Radakiću. U godinama studija dolazili su sa još nekim mladićima u naš dom, ali ne kao pravi gosti. Danima su sedeli na mansardi, čuli su se katkad, u miru podneva, u sutonu, samo retki glasovi. Kasno, jedne noći, kada sam pošao da ulovim sovu sa nadstrešnice, doprlo je do mene ujednačeno lupkanje sa mansarde. Bila je to neka ručna naprava koja se upotrebljavala noću. Mislio sam da se toga i sova uplašila, pa sam odustao od lova na mesečini. Sutradan, kada sam polazio u školu, opazio sam žandarme, i druge, kako skidaju neke hartije sa zidova. No, to je za njih bio đavolski težak posao, tako da sam i ja uspeo da pročitam sadržinu. A kamoli rani radnici iz prve smene, pre devet zora. U školi su nam rekli da su to ružne, komunističke i bezbožne stvari. Onda smo se mi zakleli da ćemo ih ubuduće cepati ako ih nađemo. Moj drug Zoran Jović pitao je učiteljicu ko su to komunisti. Tada je iz druge klupe do zida ustala Radmila i rekla da ona zna. To su prosjaci, Cigani, oni što krađu veš i kokoške, i Jevreji. Za razliku od hedera, u razredu sam ja bio jedini ben Jisrael. Radmila je učiteljica dala peticu. Moje srce lupalo je prvi put bolno, osetio sam miris dalekih bagremova, moje srce bilo je geštetner, u tom trenutku ceo se Vrbas prilepio o komunističke letke, ceo svet iz mog srca s belim listovima, kao procvalim bagrem-ljem. Moja bašta je pevala travi »*dus pintele jid*« . . .

Stari časovnici polako su odlazili. Vreme je bilo drugačije, od novih metala. Ni sahrane nisu kao nekad. Mrtvi su imali sve manje i manje prijatelja, dažd bi im samo katkad navraćao preko nekropole, sova je bila braon, a zatim pepeljasta. Kadiš kraći od junske noći. Zaista su sahrane postajale sve manje privlačnim, a, začudo, čak i smrti.

Onda su uhapsili brata Benjaminu, trideset šeste, pa trideset i sedme. Mama je opet govorila da sam bolji sin. Uostalom, bio sam poslednji u kući koji je nosio žute ruže mrtvoj baki Rebeci. I Bat-Ševin vrt neki drugi su čuvali. Gradska nekropola bila je, valjda kao i sad, zelena, pa red crna, zatim s nijansom granita, pa uvela i ponegde sa ilovačom. Ja se zovem Moše-Lajb Šlonski, po ocu. Neke godine potom

na groblju sam radio one stvari sa Radmilom, doduše ona je više volela vrbe ispod Telečke. Mi smo takođe rasturali letke. To je bilo trideset i devete u jesen, bili smo u šestom ili sedmom gimnazije, vrbške mešovite, no o tome drugi put. Na groblju smo to ponovili nekoliko puta, zbog konspiracije. Mada je policija već sumnjala u mene, ali im nije bilo jasno sa Radmilom, jer bila je Srпкиnja. Onda su saznali da to rade i Hrvati, i dr. Mi smo, naprotiv, učili ruske pesmice. Noći jedne, na krst tek pokopanog gospodina Šuvakova, iz vlasti, zalepili smo Staljinovu sliku. Nas četvoro, zapravo. Tako. Su-tradan, bogami, bilo je veselo. Kod Šuvakovih. Mi, mnogi, tako. Direktor škole, g. Paroški, držao je zbor, tri i po sata, protiv crvenih. Posle smo se svi pred Nj. V. kraljem i otadžbinom zakleli u odanost i anti-komunizam. Te večeri bejahu poslednji cvetovi poznog stepskog bagrema. Radmila i ja radismo opet ono, na groblju, u žbunu, pored kosturnice Šmitovih; Kristina, Filip, Franc, Herrenvolk. Drugi, ne znam, išli su u kukuruzišta, u jasike kraj šlajsa, kako ko. Bili su to poslednji dani godine, pred kišu, dugu panonsku, kiše od kojih smo se gojili, postajali vlažni i ulepljeni uz zidove krečne, oprostite, kao gliste.

Folksdojčeri su pevali »Nemačka, probudi se! Jevrejine, crkni!«. Otac je užurbano kupovao predmete od vrednosti, zatim ulje, šećer i brašno. Mama je te godine bila neobično lepa. »Mepol« nije osvajaio nove proizvode. Benjamin je pod prismotrom. Hamarjem nam retko piše, šta li je sa njom? Gospodin Vislavski nagoveštava da bi nas mogao uskoro napustiti. Benjamin sašvetuje oca da sačeka Fürera koji će se pobrinuti za firmu. Otac bi ranije na tom mestu ironično pominjao Benjaminu Sovjete i Staljina, ali to sada nije učinio. Ja sam bio na maturi. Čitali smo štampu, sa zdravljem smo bili dobro, osim prehlada, i nerveze. Eto, tako smo pisali pisma našim rođacima i prijateljima u Sarajevo, Sentu, Beograd, Banjaluku, Goražde, zatim u Niš i Škofju Loku. Dobra Ester, nosila je plava pisma na poštu, ona je bila uz nas, takođe je volela stvar bašte i etra, mada je uglavnom čitala izbledele srpske romantičare, prečane.

Naša se firma napola skoćanjila. Jedni su vikali biće rata, drugi ne. Potom drugih nije bilo. Bili su samo jedni za Engleze ili Amerikance, neki govoraše: pobeđiće Nemci. Mi smo na mansardi sa starog »filipsa« slušali Moskvu. U zoru bi osvanuli leci. Prvo protiv njih i Njega, zatim protiv fašista, napose za Staljina, tim redom. One prve izgleda više je pogađalo što smo za ove treće, nego što smo za njih. Eto, tako je to bilo, života mi.

Baš me je zanimalo kako to izgleda rat. Mi sa mansarde pozivali smo na otpor. Radnici i srednjoškcolci dizali su svoj glas. Seljaci su bili mirni, oni imaju bašte, pa polja, oni mirišu srećno bagrem i žito, ne znajući šta to znači, mada im je od toga lepo, izlazili bi pre sunca na dve gradske pijace s breskvama, kajsijama, stražilovskim trešnjama, bostanom, ugojenim ćurkama i drugom peradi, zatim sa karfiolom, paprikom i paradajzom, krompirom, kupusom, pasuljom, oni su izrana vredno dizali cene, oni su se solidarisali sa nama, i radni-

cima iz uljare, šećerane, sa železničarima, grafičarima, zanatlijama i slično. Time je zauvek u proleterskoj literaturi rešeno seljačko pitanje.

Vlasnik knjižare i štamparije iz Ulice svetog Save, otac čuvene gospođice Mariole Frajndlih, g. Johan Frajndlih, počinjao je nove i velike poslove. U svojoj firmi »Viktorija« ili samo »V«, kod nas bi se to zvalo »NicaHon«, g. Frajndlih je štampao za potrebe crnokošuljaša iz Zemuna, Vrbasa i Vršca sav propagandni materijal i drugo. Zatim je umnožio u »V« nežnu knjižicu »Mein kampf«. On je imao nožić sa koricama od slonove kosti. Posetio nas je kao kućni prijatelj, imao je glatko i oduvek izbrijano lice, ponegde, naročito po jagodicama i nosu, sa popucalim, razlivenim kapilarima. Uz ledene oči, to beše neobičan izgled jednog muškarca. Da nije imao mišićave vilice, te ravne i tanke usne, ličio bi pre na kakvu kafansku damu u godinama, koju je alkohol iznutra, i spolja, po obrazu i podočnjacima, sasvim ophrvao. Tu delimično, u opisu, mislim na lik Klare Ladan, mamine sestre. Gospodin Frajndlih pričao je ocu o svojim novim sveškama iz štamparije, kaže, odustao je od štampanja Hajnea. Onda je prešao na ono zbog čega je zapravo i došao. Za obnovljenu knjigovoznicu trebalo je da nađe proizvođača plastičnih uložaka, a to je nadaleko mogao proizvoditi jedino »Mepol«. Šlonski, stariji, malo začuta, povukavši nekoliko dimova, od kojih mu se vene na slepoočnicama zacrveneše, te nabreknuše. Pepeo cigarete mu slučajno pade na tegetno odelo sa belim i sitnim štraftama. Bilo je novo, i skupo. Mislim da je otac u tom času pretrnuo od jeze. Ako se ne kupi novo, osećao je lukavi Jevrej, ostariće uskoro, a što je najgore, i druge stvari, redom i strašno. Reb Šlonski, moj, Hamarjemin i Benjaminov otac, otrese pažljivo sivu, a laku prašinu. »Žao mi je gospodine Frajndlih — reče g. Šlonski — moraću vas odbiti u ponudi, znate moj gospodine, firma mi je prenatrpana poslovima, ne bih hteo da vas prevarim« — reče g. Šlonski. Beše već oteresao sav pepeo sa rukava svog tegetnog odela.

Potom su pili čaj. Sekli su limun, sporo. G. Frajndlih je poklonio ocu svoj nožić, kaže, trebaće. Onda svi ćutimo, neko počne, pa mu se dogodi nešto, i ućuti. Dogodi se tajku. Teško je biti Jevrej, nakon toga reče gospodin Johan Frajndlih. Da, kaže lihjot Jehudi, reče Šlonski. Bio vam je lep jezik, nastavi g. Frajndlih iscedivši još malo limunovog soka u čaj. Da, potvrdi otac.

Gestapo je izvanredno saradivao sa aktivnim ostacima jugoslovenske žandarmerije i policije. Prvo je streljao na gradskom stadionu »Slavija« sedamnaest, nadalje još nekolicinu Srba, zbog neprijateljske delatnosti prema okupacionim snagama i ostalim poštenim građanima, znači, nekim Srbima, Mađarima i Nemcima. U bašti su te godine nenadmašno cvetale žute ruže, menjali smo ih svaki čas u rupici na reveru, pa mi i ne bismo nosili istobojnu traku na rukavu da su to dozvoljavali oni iz komande. Hamarjem je prešla kod nas kada se gospodin zet Radakić inkognito priključio našima na Fruškoj Gori. Na brigu svoje nove otadžbine, nezavisne i bratske Hrvatske.

Hamarjem je u sobi do ulice, gde sam i ja radio štrikala Jugoslavu i Nadi džempere od purpurne vune. Bila je već docna jesen, u toj godini, kad su sumorni vetrovi obilazili redove nakostrešenog drveća u Banatskoj i drugim bagremovim ulicama oko železničke stanice. Naizmenično su kuckale Hamarjemine igle, odnosno odlomljene grančice o betonski trotoar, sa ivica pozeleneo od stalne jesenje vlage i mira, a toga je bilo, valjda zbog rata. Napolju, pred Silvinom bakalnicom protezao se red onih koji su začas po okupaciji osiromašili. Neki su gledali one napred u gomili, jedni dremali na zubatom suncu oko osam i po, drugi gledaše pak, pobacane po krovovima na trgu, sive i šarene golubove što su kunjali, neki bi svoj neizvesni pogled upućivali nebu, koje je ostajalo treperavo plavičasto na onom mestu sa koga je čas ranije skliznuo usamjeni let jedne od ptica, mada su to gladne nerado činile. Ti ljudi, bili su prvi učesnici rata, red njihov za gram brašna se dovukao skoro do mog prozora, njine dogodovštine sa hladnoćom i glađu, teskobom, bolom postepeno su se prenašale na mene, i bi mi odveć hladno i gnusno.

Bilo nam je svima, koji smo mogli tako osećati, teško. Prvi put u destruktivnoj prozi i svom životu upotrebljavam tu reč. Hronologija predstojećih dana izgleda ovako i ovako: 1. kako instrukcije iz dana u dan ne stizaše, Benjamin, Zoran Jović i grupa postadoše isuviše nestrpljivi, a uz to i još ponešto, te odlučiše samovoljno da pređu, već možda zaleđeni, Dunav iza koga su rasle tople ljubičaste šume, zatim oble; 2. najzad su stigle instrukcije; 3. prvi put se među nama ostalim, i uopšte, u radu pominje reč birokratija; 4. sneg je iznad kolena pao i zavejao polja i breg, deca se grudvaju u sankanju, idila, kao pre rata; 5. odlučeno je da mi ostanemo u pozadini, na mansardi, kažu ilegalno; 6. gledali smo sinoć u amaterskom pozorištu komad koji su davali za građanstvo nemački vojnici, preobučeni; 7. u Nikšiću, saznajemo, naš drug iz ćelije Ljubo Ćupić ubio zloglasnog komandira žandarmerije Košaka; 8. mala Hamarjemina kći Nadica čita mi predveče stranice iz svog dnevnika koji je nazvala »Žuta ruža«, onda je dugo milujem, a ako samo načas skrene pogledom, zovem je Nado, Nado, ona hoće da kaže štogod, ali zaplače.

Sutradan idem za ljudima prema polju. Kada dođemo do jednog brdašca od lesa, svi zastanemo. Nemci zapucaju, i prvi red onih naspram njih popada. Neki, ovamo, zajecaju. Onda izvode Radmilu, ona drži crvenu ružu, bože, lepše bi joj stajala žuta. Ona me ne vidi. Dva ili tri glasa viču, židovska kurva! Ona se smeje, maše ružom gledajući na stranu gde su joj roditelji, i naši sa mansarde, oni jecaju, ona se smeje mrtva. A ono smo radili ni pet koraka odavde. Zatim, padaju žene u vrisku, oblivene krvlju koja neobično liči na onu što teče sa muškaraca pored njih. Mi se kasnije vraćamo u grad.

Valjda je četrdeset i druga. Napravio sam vešala od dovratnika. U sobi je promaja, propinju se listići hartije, žuta ruža ne leprša u vazi sa žigom »Mepol«, jer je neko nije ubrao. Vešala su crna i masna, kao u »Lirici Itake« g. Crnjanskog (izdanje S. B. Cvijanovića,

1919, Beograd), skovana od dobrog bagremovog drveta. Vidim, na polju hode kolone, nose žute ruže ili bagrem-cveće, sasvim svejedno. Onda idu dva ravna reda u kojima su otac, Hamarjem sa Jugoslavom i Nadicom, mama Rahela, pa Nikola Vislavski (nije umakao) i Ester. još neke poznajem. Oni sa puškama pospešuju ove, i viču, no ipak čujem, u prolazu mama govori ocu Šlonskom kako nije zatvorila prozore.

JAKOVLJEV KAMEN

Za A. Č.

Blažen ko pri buđenju prepozna uzglavlje,
Namerni kamen pustopolja, ugaonik
Uspravnog sna, pa u trepetu rekne:
Kako je strašno mesto ovo —

Uglavi kamen u pamćenje, veće
Od pustinje, u livadu krvi zakopa
Međaš, među cveće i polen
Što veje crnim vetrom iz budućnosti;

Jer tvrda su usta zore, otrovna rosa
Kapljice noćnog neba zaostale na logu
Zamršene ljubavi; ostaje samo kamen

I plameni miris ulja u jutru, žrtva
Proizvoljna cena obaveze
Da iz kamena bukne nada, divlja loza

Za opojstvo sinova što zaboraviće
Veštinu strašnog sna.

P I S M O

posvećeno Stefanu Šajermanu,
Jevrejinu koji je ubijen
od fašista 1941. godine

Raspirujem nebo pred otvorenim vratima jutra
žene odlaze na pijacu putevima vetra
jedan gušter pije sunce na ogradi groblja

Dok ti ovo pišem
razmišljam o travi i mahovini
o zemlji i ptici nad očima ti praznim
o svečanostima na kojima te se sećaju
i još uvek te ne poznajem jer si otišao
(a dugo je čekati one koji su mrtvi)
zato ti i pišem
i šaljem ti pozdrav na uzavrelom krilu ptice

Molim te da nam oprostiš
što smo ubijali viline konjice
i gazili bezosećajno po rosi i maslačku
provodeći bezbrižno detinjstvo
što smo u čašu stavljali leptira da pliva
što smo ribe odvajali od reke
i što smo se igrali rata

Dok ti ovo pišem
dozvoli da mi suze poteku
jer ovo nije pismeni zadatak
iz istorije ili književnosti
ovo je pošta svečana koju posvećujem tebi
tvojim godinama tvojoj deci i tvom narodu
koju posvećujem travi i mahovini iako sam smrtnan
iako te samo po imenu poznajem

Možda boluješ od samoće
dručkije od kamenja i zidova zemlje
možda uzalud pokušavaš da se setiš nečije kose
koja tu na ramenu ti leži
dok u srcu zvezdanih svodova ostaješ nepomičan

Pred nepresahlim bezdanima reke
rasla je nova jesen pomodrela od neba
a mi smo se držali za ruke
i trčali po pesku izmičući suncu
ostavljajući zapis o ljubavi i letu
mi smo se smejali hrleći razdragano ka reci

Molim te da nam oprostiš
što smo se držali za ruke
mada nismo krivi što tvoji sinovi
neće nikad voleti devojke i trčati po pesku
jer su kao i ti otišli vrlo daleko

Oprosti što nismo odrasli
na zgarištu života

DEMONSKI SVET

Kažu, učitelju, da se ništa ne događa preko sudbine; sve što je sada i sve što će biti upravlja se, u promeni, kao i u mirovanju, prema jednom večitom ogledalu.

Vratio sam se. Ali, nije se vratio onaj koji je otišao. U mom telu su oči što proždiru, dva tamna vrtloga koja vuku u dubine neprozirnog ništavila. Stojim pred tobom i ti me gledaš; šta je na meni drugačije? Sve, sve, s v e !

Očekivao sam da ću se naći pred ružnom bolesnicom prljavih zuba, podbulih obraza, ugaslih očiju, a video sam lepotu od koje zastaje dah. Gledala me je nadmoćno i podrugljivo, oči su joj se upijale u moje; bila je n e p r i r o d n o lepa. A takva lepota u kojoj nemoćni ljudski razum ne uspeva da razdvoji božansko od demonskog ima snagu sudbine. Bio sam postidjen, jer mi se činilo da nisam dostojan da budem tu gde sam. U isti mah neka vatrena jeza obuze mi telo. Da li to beše opomena?

Maleni, sedi starac, stajao je kraj mene. Nežno dodirnu ivicu postelje na kojoj je budna spavala njegova kćer.

»Otkako joj se majka utopila, sa njom se nešto dogodilo. Telo je ovde, ali o n a je odsutna.« Stari čovek pomilova dugu svilenu kosu.

Devojka se ne pomeri. A ipak, duboko u njenim očima, u ambisu iza zenica besnela je oluja ... tamo daleko u plavetnilu.

»Ja ću sa njom razgovarati«, rekoh.

»Ali ona ništa ne čuje.«

»Na moja pitanja mora odgovoriti.«

Priđoh bliže i dodirnuh pokrivač ukrašen neobičnim šarama koje mi se pričinise kao slova i brojevi. Ja sam mogao sve da zahtevam jer sam znao p r a v e reči. *Reč, a ne duša trijumfuje nad sudbinom, nad dobrim i nad zlim. Reč vodi do spasenja, do ništavila.*

Skrstio sam ruke posmatrajući netremice nekoliko trenutaka devojku, a onda naredih starcu da donese crne sveće.

»U tvoju kćer je ušao dibuk. Hoću sa njim da razgovaram.«
On nikada nije čuo za dibuka. »Dibuk je demon, duša koja luta bez utočišta, dok ga ne nađe u tuđem telu.«

Starac se tresao od straha. Šta je on znao o skrivenom životu, o tajnom svetu, o tami i svetlu, o danu i noći? On nije primećivao utvare koje oko njega lutaju, senke što se provlače kroz hodnike, oči koje iz tmine zure kroz veliki prozor. Nije čuo krike iz daljine. Da li je trebalo da mu viknem: »Ovo nije naš svet, ti slepi čoveče, već demonski svet u kojem smo samo gosti!«

»Donesi crne sveće«, rekoh.

Stavih po dve sa obe strane devojčine glave. Rukom opisah oko njenog tela veliki krug. A onda, pruživši ruke, povikah: »Dibuče! Demonski duše! Čuj me. Slušaj glas koji ti naređuje. Otkri se. Kaži ko si i odakle dolaziš!«

Telo na krevetu uzdrhta. Usne se iskriviše u podrugljivi osmeh. Ali ne odgovori. Čutao sam i čekao. Stvari u sobi potamneše. Spuštal~~o~~ se več~~e~~. Oči koje su me gledale još su jednako blistale, plave i uznemirene. Konačno, zarobljen znakom svete kabale, odvojen i nemoćan da utekne, dibuk progovori muklim, grubim glasom:

»Ime mi je Klara!«

»Odakle dolaziš?«

»Iz tame jezerske vode, iz dubokog mulja što mi je spleo telo.«

»Kako je ono tamo dospelo?«

»Utopila sam se.«

»Šta tražiš u telu ove devojke?«

Začu se nešto što je ličilo ljudskom uzdahu, iako to ljudski uzdah nije mogao biti.

»Ostala sam sama na dnu jezera, među algama. Ribe su mi grizle telo. Užasna usamljenost! Moja duša se otrže, oslobodi, ispliva i preletevši šumu uđe u kuću. Nastanih se u telu svoje kćeri. Ona me je zvala, čula sam njen glas. Ona me je zvala!«

Starac je tupo gledao u usne kćeri koje su se brzo pomicala i govorele glasom pokojne žene. Crne sveće su dogorevale, a dibuk se koprcao uhvaćen u mrežu reči na koje je morao da odgovara.

»Naređujem ti i molim te: napusti ovo telo! Duše mrtvih ne smeju se nastanjivati u telima živih!«

»Nemam kuda da idem!« povika devojka glasom dibuka. »Neću da se vratim u ledenu tišinu jezera! Neću! Neću!«

Prkosan glas odjekivao je sobom. Sveće su treperile, zavese poigravale — a ljudskom stvoru od tog glasa dizala se kosa na glavi, trnci su prolazili telom, jer to beše i vapaj i preklinjanje nekog ko je dolazio iz drugog sveta, iz dubine ništavila.

Razbih krug oko dibuka pokretom ruke: znao sam da mora otići; onoga časa kada je otkriven, demon je pobeđen i ne preostaje mu drugo nego da se vrati u mrtvo telo iz kojeg je utekao. A i to je bolje od prokletstva kojim može biti bačen u beskrajn prostor da večito luta, od zemlje do zemlje, od sveta do sveta, kroz pustoš i prazninu gluvih provalija i nenašljenih ostrva u ogromnoj praznini.

I otišao je. Isprva je zavladala tišina, a zatim se devojčino telo pomeri, čusmo dugi jecaj i pogleda nas. Okrete glavu prema prozoru kao da je pogledom tražila onu dušu koja je preletevši šumu sunula u jezero pravo prema dnu gde su ribe grizle jedno telo obavijeno algama.

*

Sav gorim, učitelju, vatra me sažiže; osećam bol, ali i užasnu slast. Pogledaj moje ruke, tresu se. Dišem teško... vidim dva ogromna oka u čijim vrtlozima nestajem uzalud pružajući ruke...

...Sada sam došao do daha. Hoću da dovršim priču...

Ostavili smo devojku u sobi da se odmori. Starac me odvede u susednu odaju; pripremio mi je ležaj od slame. Legoh i odmah zaspah. Ali nisam spavao mirno. Video sam u snu devojku, kao što sam je gledao budan. Nikada u životu nisam video tako lepo lice. Lice koje je lebdelo van vremena, van prostora — koje je opčinjavalo. Učini mi se da stoji na vratima. Ne znam da li sam sanjao. Pružih ruke prema njoj. Ali ona prođe kraj mene nečujnim koracima i tada mi se oči ponovo sklopiše i ja sanjah kako ide prema šumi, kako se približava jezeru, telo joj plovi među lokvanjima i spušta se prema dnu, tamo gde je njena majka; kada mrtvi ne smeju da se približe živima, nema zakona koji živima može zabraniti da odu u pohode mrtvima! Otvorih oči užasnut ovim snom, ali pred očima su mi još uvek plovili veliki, beli, mirni lokvanji koji su postajali sve manji i manji dok se ne pretvoriše u zvezde rasute po tamnom nebu; gledao sam ih kroz prozor.

Ujutru, probudi me starac. Grcao je bez suza; kćer je nestala. Odjurio je, predosećajući, na jezero... njene su haljine plivale po vodi. Lanac smrti, lanac ludila se nastavljao. A ja pomislih: I njena duša je sada pretvorena u dibuka, traži po vaseljeni telo u kojem će otpočiniti... čeka na poziv, na onog koji za njom čezne, koji više bez nje ne može.

*

Nijedna bolest, i kada je izlečena, ne nestaje sa ovoga sveta. Ludilo i demonijaštvo nastavljaju se u novim izdancima.

Ja strepim jer sam se našao u tom nezadrživom kovitlacu, u povorci prikaza i aveti gde senka više znači od svetla, smrt više od života. Ja sam žedan one lepote, makar bila i demonska; štaviše, njen sam zarobljenik. Više nemam svoje volje, odvojen sam od sebe samoga.

A sada uviđam da je sve to zapravo ništavno prema onome što očekujem da ću dobiti. Smejem se, rugam, dobijam želju da isprljam sve što smo bili i što smo hteli da budemo... Spasi me! Ali, ne, ne! šta govorim, lepota, ako je i demonska, ako dolazi i od mrtvih, ne može biti zla... Svega se odričem da bih je dobio.

...Evo me, evo, ponovo na svetlu, kako su ga moje oči žedne...
j a s a m d i b u k !

AD MATAJ REŠAIM...

Starog Poljaka su Nijemci sa ostalim odveli u logor
u Aušvic.

Pa on ništa nije sobom ponio,

— ni ruksak,

— ni topli veš,

— ni peškir,

— ni četku za zube,

— ni kakovog kekسا (da mu se nađe
ako bi hrana bila šta loša).

Od svega svoga ponio je samo talet
veliki da ga ovije cijelog,
sa četiri sasvim propisnih cicijot u njemu.

Knjigu za tefila
i još... avaj! ...
još je nešto ponio;

Tefilin.

Crne, skoro nove.
Kompletne sa obadva dijela.
Dio za glavu sa svežnjem za čelo
i drugi za lijeve mišiće, lakat i prste.

Pa dok oko njega leže mrtvaci,
poredani kao oborena stabla,
on stoji uspravan,
ko da je visok do neba,
ne vidi ništa,
ne čuje nikog.
Ovio se svojim velikim plaštom na štrafne
i tefilin je pažljivo svio
pa molí.

(Ko Petar presveti sa Sjenkijevićevog »Quo vadis domine«)
Nacisti se kupe.
Prate njegovo djelo
ko naivna djeca kad gledaju cirkuskog klovna,
(čekaju da završi obred i da ga smaknu)

On moli skromno.
Ne lista knjigu
neg misli čega se sjeća.

Tu su »Šir la amalóti« svi
i onaj:
»Podižem svoje oči humcima
odakle će doći pomoć moja.«
I ono sve iz jutarnjih berahót
i »Šema Jisrael« s večera.
Pa »kadiš« za pobijenim drugovima.
I sve, sve od Roš ašana i Jom Akipurim,
Dok u duši mu se olakša teret.
Uzdahne još jednom duboko:
AD MATAJ REŠAIM! ...
ADONAJ, AD MATAJ REŠAIM JAALOZU? ...

Do kada će zlikovci djelovati? ...
Još je nešto reć htjeo
al je stao.
Jer je od udarca maljem pao ...

MAJSENSKI PORCULAN

— Tako se radujem što te vidim — rekla je Žuža u kućnoj haljini njene majke. — Nakon svega onoga mi to zaista nismo vjerovali.

Uvela ju je kroz pretrpani hodnik a zatim je posjela u fotelju u salonu. Na krajevima naslona bile su zakačene pribadačama čipke.

— Sjedni i prijatno se osjećaj.

U sobu je ušla Žužina kćerka.

— Vidi tko nam je došao. Tvoja draga školska drugarica.

Blanka je ustala. Ona i Marija su se pozdravile.

— Mogla bi nam skuhati čaj — rekla je Žuža. — Tako dugo već nismo pričale uz čaj. Zar ne?

— Da stvarno — rekla je Blanka.

Marija je izašla da skuha čaj a Žuža je sjela u fotelju pored Blanke.

— Znam zašto si došla ali na žalost moraću te razočarati. Nismo imali od čega živjeti pa smo prodali sav naš nakit, i onda se sve produžilo u nedogled pa smo i vaš nakit prodali. Ja se nadam da me shvaćaš, ali i nama je ovdje bilo jako teško. Posljednju godinu dana nismo ni maslaca imali. Zamisli u našim krajevima u kojima smo ga prije i bacali. Odlazila sam već u zoru na tržnicu ali seljaci ga nisu ni donosili. Izgleda da su vojnici zaklali i pojeli sve krave. U ovakvim vremenima i to je moguće. Jednom su nam za vrijeme bombardiranja opljačkali stan. Promisli samo kako nam je bilo. Ti jako dobro izgledaš, to ti nisam rekla. Lijepa si kao i uvijek ali si malo mršava. Pogledaj, kako nam je stan pust, a sjećaš se kakav je bio.

Blanka je pogledala po sobi. Sve joj se učinilo jednako kao i prije.

— Meni je jako neprijatno. Znam da vam je sve u ovom trenutku potrebno, ali objasni mami kako je sve bilo. Eto, glavno je da smo živi, a stvari, bože moj, stvari se opet mogu kupiti. Reci mami da dođe, biće mi jako drago da je opet vidim. Ti znaš da smo mi vas ovdje uvijek jako voljeli, ali eto, ljudi pobjesne i rade svašta, ali hvala bogu i to je prošlo. Vi ste se smjestili u vašu staru kuću?

Blanka je kimnula glavom.

— Biće vam teško. I slavine su odnosili. Eto, vidjela sam baš ovog preko puta kad je slavine odnosio. Stakla su se polupala sama. To je jasno kada u kući nitko ne živi, ali najvažnije je ipak da imate krov nad glavom. Ništa mi ne pričaš kako vam je bilo. Čuli smo nešto o tome. Zaista strašno. Ova haljina je od tvoje mame ali izvini joj se. Ne mogu je sada vratiti. Ni sama nemam šta obući. Ni ja ne mogu ići gola. Vaši će vam sigurno pomoći. Oni u Americi imaju dosta novaca. Sigurno će vam pomoći. Vi se uvijek držite zajedno. Niste vi kao drugi. Oni naši bi jedni drugima oči povadili. Te crveni, te crni, te bijeli samo da se mogu međusobno ubijati. Vidjela si kako je bilo.

U sobu je ušla Marija noseći tacnu sa majsenskim servisom za čaj.

— A taj si servis uzela. Blanka, dušo, to ti još nisam rekla. Vaš je servis takođe propao. Uzeli su ga kad su nas opljačkali. Ovaj servis je moj muž kupio još prije rata. Sličan je onom vašem zar ne?

— Da — rekla je Blanka.

— Naše šalice su malo veće od onih vaših. Sve je drugo inače isto. Zar ne?

— Da — rekla je Blanka.

— Čaj nije baš najbolje vrste, ali može se piti. Izvolite, djevojčice, poslužite se. Hoćeš li da ti ja nalijem ili ćeš sama?

— Sama ću — rekla je Blanka.

Usula je čaj a zatim je stavila pet kocki šećera i počela miješati. Žuža i njena kćerka su se začuđeno pogledale.

— Dobro je piti sladak čaj. On bolje okrepljuje — rekla je Žuža.

— Zaista — reče Blanka i stavi još dvije kocke šećera u čaj.

U jednom trenutku htjela je ispustiti majsensku šalicu na pod, ali to ipak nije učinila.

— Reci mami da svakako dođe — rekla je Žuža.

— Dobro — odgovori Blanka.

Kada je popila čaj pozdravila se i otišla.

Njihovi susjedi preko puta takođe su bili za vrijeme bombardiranja opljačkani tako da im nisu mogli ništa vratiti.

Glavnog oficira vojne komande njihove četvrti našla je u dvorištu pred komandom. Zabavljao se čisteći grančicom šuplji zub.

— Mi smo se vratili, a u međuvremenu smo opljačkani — rekla mu je.

— Ništa vi ne brinite, drugarice. Borba je završena i na nama je sada da uvedemo pravdu.

Oficir je ustao i odbacio grančicu.

— A što vam od stvari nedostaje?

— Majsenski servis za čaj.

— Aha — rekao je oficir.

— Znete — trudila se da mu objasni — to je porculan sa plavim šarama po sebi.

— Znam, znam — odgovorio je. — Ne morate mi tumačiti. I kažete da vam ga ne žele dati.

— Ne.

— Sredićemo mi to — reče oficir i lupi se po pištolju. — Ne morate se brinuti. Vi samo otidite kući, a ja ću sve srediti čim mi to bude situacija dozvolila.

Blanka mu je rekla adrese i on ih je vrlo dugo i nespretno zapisivao. Kada je taj posao bio gotov, rekao je Blanki da može otići. Dok je išla ulicom vojnici su načičkani uz ogradu blenuli za njom. Čula je kako brkati oficir na njih podvikuje.

Kada je došla kući našla je majku i sestru u poslu. Pokušavale su zatvoriti prozorska okna starim njemačkim novinama.

— Gdje si bila? — upitala ju je majka.

— Išla sam da tražim naše stvari.

— I?

— Ne daju. Ono što imaju treba im, a sve ostalo im je opljačkano prilikom bombardiranja.

— Šta se može, takvi su ljudi. Možda će nam kasnije i vratiti — rekla je stara Fani.

— Sigurno da hoće. Ja sam stvar prijavila dežurnom oficiru komande kvarta.

— Nije trebalo — rekla je stara Fani — naljutiće se na nas.

— Sada je gotovo, a i boli me nešto.

— Ti me iznenađuješ — reče gospođa Fani — a bila si dobro odgojena.

— Mama, pridrži mi novine umjesto da pričaš. Lea se nalazila na prozorskoj dasci.

— Stvarno bolje da joj pomogneš da zatvori prozor — reče Blanka. Gospođa Fani držala je novine dok je Lea pokušavala da ih učvrsti zarđalim čavlicima.

Te večeri neko je zakucao na njihova vrata. Blanka ih je otvorila. Bio je to oficir. Vrlo službeno je pozdravio i ušao.

— Drugarice, sve je uređeno u najboljem redu — rekao je. — Ne morate ništa brinuti.

Iza njega nalazio se vojnik koji je u naručju nosio veliku hrpu porculana.

— Ulazi — rekao mu je.

Vojnik je ušao.

— Gdje da stavi ove stvari? — upitao je oficir.

Gospođa Fani je pokazala mjesto nasred sobe gdje se nekada nalazio stol. — Tu na pod.

— Stavi na pod usred sobe. Ali pazi, pažljivo.

Vojnik je kleknuo na sredini sobe, a Lea i Fani su prišle da mu pomognu.

— Znete — rekao je oficir — svi su oni pljačkali za vrijeme rata. Zato su i sjedili u gradovima. Pljačkali su vas i nas seljake. Za

svaki slučaj naredio sam da se pretrese cijeli kvart i imao sam pravo. Da znate koliko je samo ljudi imalo one vaše plave zdjelice.

Blanka ga je začuđeno pogledala.

Oficir je dao znak još trojici vojnika da uđu. I oni su bili pretovareni majsenskim porculanom.

— Stavite to u sredinu sobe — naredi oficir.

Blanka je bez riječi promatrala hrpu porculana koja je rasla u sredini sobe. Oficir se ozbiljno držao. Nekoliko puta je pogladio brkove, ali se vidjelo da je oduševljen i gledao je u Blanku da vidi da li će se i ona oduševiti. Blanka ga nije htjela razočarati.

— To je zaista divno od vas. Mnogo vam hvala.

Lea i Fani su zapanjeno gledale u presijavajuću hrpu plavih išaranih tanjirića, zdjela za juhu, velikih okruglih tanjira, ovalnih tanjira, zdjelica za sosove, šalica za bijelu i crnu kafu i ostalih posuda svih veličina.

— Sjednite — rekla je stara gospođa Fani oficiru. Smatrala je da je red da ih nečim posluži, ali nije imala ničega. Oficir se uzvrpoljio i ona je primjetila da nemaju ni jednu stolicu.

— Hvala nemam vremena — rekao je oficir vrteći se i tražeći stolicu.

— Mnogo vam hvala — rekla je gospođa Fani.

— Zaista moram da idem — rekao je oficir kada nije našao stolicu.

— Izlazi! — naredio je oficir vojnicima i oni su nestali u mraku. Oficir je izašao, spuštao se nekoliko stepenica a zatim se naglo okrenuo, poslao Blanki poljubac i sam se gubeći u mraku.

— Izgleda da si mu se svidjela — rekla je stara gospođa Fani.

— Možda — odgovorila je Blanka.

— I to dosta — reče Lea i pokaza na brdo majsenskog porculana. — I šta ćemo mi sada s ovim uraditi?

— Daćemo ga onima kojima bude trebalo posuđe kad dođu. U hrpi su pronašli nekoliko malih ovalnih tanjira u kojima je Emili Švarc nekada služila kolače, a koji joj više nisu potrebni. Uspjeli su otkriti i jedan svoj tanjir i nekoliko šalica.

— Mogli bismo krasno da večeramo. Da napravimo pravi svečani banket samo kad bismo još imali i hrane — rekla je stara Fani.

— Ali eto, glavno je da smo živi.

KAKO BIVA I KAKO NE MORA DA BIVA

Albert*

... Preko puta Bazena i Stadiona na Tašmajdanu, ispred garaže »Interkomerca«, gledam jedno lice koje mi nešto znači. Poznato lice. To je moj školski drug, iz Realke — Albert Melamed! To je jedan deo mene, jedan od onih mojih delova koji su se raštrkali po svetu, koje s vremena na vreme skupljam kao rasturene staklence sa uskovitlanim dugama u srcima prozirnim, i, uzalud, pokušavam — da se konačno sastavim. Albert Melamed! Melamedove kase i sefovi iz Vuka Karadžića ulice! Da li se na mlečno-staklenoj firmi radnje njegovog oca nalaze neki kečevi-herčevi, pikovi, trefovi i neka romantična glava? Da li se »bilo«, »jeste« i »biće« zaista toliko izmešalo u mojoj glavi da čine jedno obično »jesam«? Na meni je, ako želim, da sastavljam i opet rastavljam slike, ali samo zato da bih ih sačuvao od propasti, da bih uneo neki čaršijski red među lelujave eksponate, kao što se to radi u muzejskim vitrinama koje u nizovima stoje jedna do druge u jednoj velikoj »glavi« što pamti. Muzej je, dakle, »jeste«. Kad na muzej-jeste tresne nemačka bombetina od hiljadu kila, onda muzej »nije«. Vreme? Vreme, sudija! Bez sudije nema vremena. Ali kako uopšte može da ima i nema vremena? Za imanje i nemanje uvek je potreban neko. Bez nekog nema ni nemanja ni imanja. Bez nekog nema ni vremena. Bez vremena ne postoji niko. Bez ikog ne postoji vreme... Iako još postoji, Albert nema vremena. A ugojio se Albert, ugojio se onaj mršavi dečak s crnom francuskom pelerinom i pravim francuskim resičastim »r« koje mu ružičasto treperi. Doleće Albert kao mali fantom Pariske opere na krilima svoje pelerine, dolepršava iz nekog francuskog mračnog, svodastog pansiona s kaluđerima ulatinjenim, i spušta se na daske škripavog poda Crtaće sale beogradske Realke. Mirišljiv seda u moju skamiju. Reč po reč — i nas dvojica se gadno pomakljamo! Na njegovom visokom čelu nabubri i bukne jedna debela žila. Ja mu zadam jedan kroše, pa jedan aperkat posle toga, a on počne da me grebe. Očigledno: taj Melamed ne ume da se boksuje. A zna tolike priče o gladijatorima i Cezaru more turim ti

---

* Sva imena su autentična. — prim. autora.

salamu. I uopšte, pitam se ja u Realci: šta li znače svi ti melamedi i altaraci — sve ovo prezimensko naizmenično filovanje u zemlji Srbiji, što će reći kataloško audio-vizuelno štrecajuće prozivanje: *deder — Lazović — Đokić — Kario — Mitić — Murgačević — Gabaj — Pavlović — Altaras — Nikolić — Petrović — Davičo — Maksimović — Jovanović — Melamed?* ... Ja isprva mislim da profesori jedne prozivaju po prezimenu a druge po imenu, jer za mene Kario, Altaras, Gabaj, Davičo i Melamed nikako ne mogu da budu prezimena, već više kao imena ili ti nadimci. Ali saznajem i njihova imena: jedan je Leon, drugi je Isak, treći je Edi, četvrti Albert i tako dalje. Čudna neka biblijska i filmska imena! *A onaj što ti je ostavio svoj ručni rad na licu, da znaš: nije ništa drugo nego — Jevrejin!* — kaže meni jedan »-ić«. I ja sam dasu izboksovao, dragi moj »-iću«, pa smo kvit! A sad mi kaži šta ti znači to — Jevrejin? *Jevrejin znači čifutin, a šta znači čifutin nemam pojma!* — kaže meni moj »-ić« i odjuri u Realkino dvorište, kaldrmisano alaturka, jer zvoni za veliki odmor. Tako ni ja nemam pojma šta je to Jevrejin. Vidim da je to dečko koji se grebe, koji ne ume da se boksuje. Počinjem da ga malo sažaljevam jer sam jači od njega; ali kad Albert počne kao iz rukava da odgovara na sva profesorska pitanja i da čak ispravlja zajapurenu suplentkinju iz francuskog, počnem da ga cenim i da ga se pomalo pribojavam. A ne znam zašto. Na odmoru, Albert vadi jedan lud sendvič iz svoje aluminijumske kutije (iz sefa za sendviče!) i meni večno gladnom daje pola. Drugar. Na času, Albert mi šapuće francuski, ali ja od toga nemam mnogo vajde, jer ja francuski ne razumem ni kad se glasno govori. Albert mi šapne »kant-il« a ja izgovorim »kandil« a profa Raško mi kaže, Kretenu nisi ga dobro čuo, jer to nije nikakvo kandilo — koje ću ti ja pre ili posle zapaliti, pošto se budeš upoznao sa naličjem moje koščate šake! Ali Albert mi šapuće i srpski, te u ovim redovima koje ispisujem ima dosta i Albertovih reči. Albert mi se sviđa kao drug i ja mu razneženo kažem da je on jedan pravi pravcati čifutski laf, a on, ni pet ni šest nego opet počne da me zverski grebe po licu. Ja udarim flastere i najzad uzmem Vukov rečnik i nađem reč »Čivutin« koja znači *der Jude* a latinski *Judaens*, a to je, opet, Jevrejin, a sve u svemu, to je neka vera koja se razlikuje od pravoslavne. Ah zato svi oni izidu iz učionice kad uđe profa Šibica da nam predaje katihizis! Hristos je bio Jevrejin, kaže profa i tako lepo govori o njemu, a ovamo Jevreji beže iz učionice kad Šibica treba da govori o jednom njihovom zemljaku. Ništa mi nije jasno. Međutim, tu ipak mora da postoji neka razlika! Albert se i bolje oblači od mene, i bolje se hrani od mene, i miriše na »Merimu« toaletni sapun, i ne mora da uči veronauku! Doduše, i on ide kod nekog tamo rubina ili rabina koji ga davi, ali ja to ne vidim, to davljenje se ne odvija pred mojim očima i zato je Albert za mene nešto pošteđeno, izdvojeno, nešto kao putertajh u poređenju sa crnim furundžijskim hlebom koji sam ja. Ali ovaj brat zvani ja mira nema i »Ajvanha« negde smota od sera Valtera Skota i na jednom mestu u toj knjizi pronade

jednog starog Jevrejina koji mnogo lepu kćerku ima i sa njom se stalno seljaka iz jednog mesta u drugo, iz jedne države u drugu. Pri tom on u svakoj pauzi svoju skrinju s lovom otvara i kontroliše da li je sve na svom mestu. Pri tom on strasno uživa u svojoj lovi. I zato njega nespokojno pita kćerka njegova, lepotica prava: Je li, tata, zašto ti stalno zaviruješ u tu svoju skrinju s blagom, čovek može steći utisak da si veliki srebroljubac? E, kćeri moja, kaže stari Čiva, nisam ja srebroljubac! Ja sam veliki životoljubac i čuvam bele pare za crne dane: jerbo mi Jevreji nemamo svoju zemlju-državu i zato moramo da se selimo iz jednog kraja sveta u drugi, usled potera ljudskih i psećih, a za to treba dosta para. A da bi imao dosta para, Jevrejin mora mnogo da radi i mnogo da se dovija i kombinuje i obrće i sve to zato da bi u datom trenutku — nolens volens — mogao da plati podvoz, kvartir i kost! — I sad meni pukne pred očima zašto Albert mora stalno da se seli — te u Francusku, te u Srbiju, a njegov čukun-čukun-čukundeda da hvata poslednji španski čarter-jedrenjak na liniji luka Palos — Ušće Neretve, dok Kristifor Kolumbo, mornar, jedri iz iste luke ali u suprotnom smeru, da otkrije Kitaj. Onda ja dam Albertu pola moje pomorandže na malom odmoru, jer čovek mora da jede jaku hranu zbog napornih putovanja po svetu. Realka mu je samo privremena, tranzitna stanica na putu između dve strane države...

... Albert-čovek me gleda kako mu se približavam od preko puta bez vrskaputa i preko moga ramena ugleda Tašmajdanski bazen, navru mu suze na oči, i on sad kroz te riblje oči vidi brisan prostor na mestu Majdana, pa teniskog igrališta BTK (mjuzik maestro, pliz!), pa Bazena, i na tom mrkom vremenu i prostoru između »thirty-forty« i »Soko-Štarka« ugleda rjepinski prizor u utrilovskom ambijentu: u ritama stoje gomile muškaraca, žena i dece sa štapićima sumpora do kraja zarivenim u srca, sa žutim čepovima u grudima, čepovima veličine dvodinanke, dukatima bez sjaja, žumancima pakleno tvrdo kuvanih jaja isečenih u kružice i bodljikavom žicom koje krase zvezda Davidova, u kružice koji kao žute oči bez suza bulje bez nade u čovečanstvo i nas dvojicu: u moja leđa i Albertovo lice sa visokim čelom i nabreklom žilom-kucavicom na njemu, kao pred naše krošee i grebanje. U toj gomili Albert spazi svoga oca, majku svoju, sestru, brata — mališane, što broje dane, gleda kako onaj sumpor u grudima njihovim počinje da se puši, puši, sve više i više, dok ih dim sve ne proguta. Oblak dima se diže, ostavlja za sobom miris badema, odlazi ka nebu, a dole se ukazuje smaragd bazena u koji veselo skaču golišavi mladići kao devojke i golišave devojke kao mladići, dok iz bučnih zvučnika Bazena izviru pomalo jezivi, zloslutni zvuci »Kose«, »Zlatnih zuba«, »Prstenja«, »Medaljona«, »Veštačkih vilica«, »Lutkica« i »Cipelica«... Albert se nekako izvlači i beži u Split, pa zatim u Italiju. Sad je trgovac u Haifi (štedi pare za novu selidbu) i prodaje »Jaffa« pomorandže našoj trgovačkoj mreži. Došao je u garažu »Interkomerca« da mu poprave njegov Ford, da mu zamene neki vitalni deo koji je izgubio, koji se ne može naći ni na jednom drugom

mestu u Beogradu, sem na Tašmajdanu. Zato je i pristao da ponovo dođe na Tašmajdan. Ali zašto jedino zastupništvo Forda mora da bude baš na Tašmajdanu? — Pita me Albert privatno . . .

Taj vitalni deo motora drži Albert u ruci: njegov je oblik valjkast, liči na neku kratku epruvetu, na oba kraja zatvorenu i podseća na ono staklence, kao lipstik, sa jevrejskom svetom vodicom, što stoji prikačeno u ragastovu belih dvokrilnih vrata na ulazu u stan porodice Levi u Uzun-Mirkovoj ulici, a svrha mu je da porodicu sačuva od nedaća ovoga sveta . . .

David

. . . Staklence puca od eksplozije jedne nemačke aprilske bombe a vodica curi niz ragastov kao krv anemičnog Isusa. Sveta vodica kaplje a ja, po običaju, zvonim na vratima moga druga Davida-Dakija Levija. Čujem korake . . .

I uopšte stalno čujem korake: dečje, dečačke, devojačke boc-kave, vojničke tupe i trapave sa šunuglama prošarane; životinjske korake, administrativne korake, prve korake, poslednje korake . . . sum-pornu maglu što korača na mekim mačjim šapicama i zagušljivo se uvlači u pukotine sećanja i sećanja . . . Daki, nema veze: hajdemo da opet prošetamo korzoom! Daki skine žutu značku i stavi je u džep, i tako više nije Jevrejin. Šetamo Knez Mihajlovom od »Krone« do »Ruskog cara«, ali Daki ne šeta više spokojno kao pre značke. Kogod ga vidi, pomisli: Ovaj šeta bez značke! Ali u većini slučajeva zapravo sâm Daki pomisli da to svako pomisli. Znaš, kaže meni Daki, meni ova šetnja preseda. Hajdemo kod mene da igramo mice. Važi, kažem ja, a krivo mi je što ne mogu da šetam, jer sam mlad. Ulazimo u mračnu kapiju njegove kuće a mene ošine pogledom Dakijev hauzmajstor koji sad na rukavu nosi hakenkrojč! U njegovim vodnjikavo-bodljikavim očima neki otvoreni perorezi i drugi bodeži, a o pojasu mu visi pištolj u futrolji. Gore, u stanu, pita mene Daki poverljivo: Da li imaš nekog pravog prijatelja u gradu Zemunu? Imam, al' Zemun je sada inostranstvo. Mišu, na mostu te legitimišu. Ako uspeš da pređeš preko mosta, prešao si jednu veliku prepreku. Naročito ako si Jevrejin. Most predstavlja one biblijske iglene uši kroz koje, u pogrešnom prevodu, treba da prođe kamila. U tačnom prevodu to glasi: Kosta, prevedi me preko mosta! Ali Kosta za tu uslugu traži grdne pare. Sve pare koje imaš. A kako ti je život u pitanju, hvala na pitanju loše, ti Kostu ne možeš da lažeš. Daš mu sve pare koje imaš, pređeš u Zemun — Zemlin, a tvoj otac, majka i mali brat besplatno pređu preko mosta — na Sajmište . . .

Sâm ulazim u kapiju Dakijeve kuće. Odjekuju moji mladićski koraci. Odjekuju još nečiji koraci, ali iz suprotnog pravca. *Ko to ide?* — pitam ja. *Hauzmajstor s hakenkrojcom!* — odgovara to prokletu folksdojčersko ono što je tako iznenada zaboravilo rajnu srpsku šprahu. *Wo gehen Sie hin?* — pita ono mene. *Šta se to tebe*

*tiče?! — odgovaram ja njemu. Tiče me se, kaže to, jer ti ideš kod one, čifutske svinje koja nam je utekla! Baš dobro! — kažem ja i svom snagom pesnicom udarim Hakenkrojca u stomak. Nizak udarac, na po puta između lica i mošnica. On na nemačkom izusti UH i presamiti se a ja ga još munem kolenom u njegova dva *ich-ich* i tek sada shvatim šta sam učinio; uhvati me takav strah da i sâm izustim UH (na srpskohrvatskom) i počnem da izmičem kao svaka kukavica. Hakenkrojce uspe da izvuče revolver i uvuče malo vazduha, da pomoću revolvera opali u mom pravcu a da pomoću one male količine vazduha vikne: *Hilfe, Komunisti!* Kako je u ovakvim situacijama jako nezgodno biti komunist, ja izletim iz kapije i pojurim Uzun-Mirkovom do Realke. Od Realke pored »Srpskog kralja« i Krstičeve kožarske radnje do »Krone«, odatle Knez Mihajlovom do Terazija, od Terazija do »Koloseuma« i tamo ulećem u onaj pozamanterijski pasaž gde se zapetljam u gajtane i rojte, prevrnem pozamanterijski točak i, kao da patim od akutne manije gonjenja, odjurim u Balkansku ulicu. Zalupim mala vrata iza sebe i uletim u jednu kapiju preko puta. U toj kapiji malo postojim čekajući da vidim da li će neko da se pojavi iz pasaža. Ali niko se ne pojavljuje i ja sad malo mirnije odlazim kući. U ušima mi još odjekuje hanzmajstorov folksdojčerski vapaj *Hilfe, Komunist!* Možda zato što je to prvi (i poslednji) čovek koji me tako naziva...*

Arpad

... Drugi jedan Levi, po imenu Arpad, sirotinja i golotinja prava, radi kao korespondent za nemački jezik u kancelariji moga ujaka, čoveka poslovnog. Za tu uslugu koju pruža mome ujaku, Arpad prima na ruke tri stotine dinara mesečno; dakle, bednu lovu u vidu usluge. Nesporazum je u tome što Arpad misli da svojim radom čini uslugu mome ujaku a moj ujak, opet, misli da platom koju daje Arpadu čini uslugu Arpadu. Ja se družim sa Arpadom u njegovim slobodnim časovima i pravim mu društvo dok on konzumira ručak u jednom od mnogih beogradskih *restaurants-a* — aščinica u Dečanskoj ulici, preko puta moje male Terazijske škole. Te aščinice vode Arnauti koji dovikuju kroz šuber drugim Arnautima: »Fasul ean!« — »Eno puneno!« (ovo znači: jednu porciju punjenih paprika), a gostima koji su obovali: »Fala i do viđena!«. Te aščinice mnogo podsećaju na fine pariske restorane, ako ni po čemu drugom, ono bar po jelovniku koji stoji na ulici ispred radnje. Kulturna stvar na orijentalni način — da se gosti unapred upoznaju i sa sadržinom aščinijinih šerpenja i lonaca, i sa cenom, brate! To je zapravo jedna manja crna tabla na tri nožice, ispisana belom kredom. Na jelovniku su obično samo dva jela: pasulj s govedinom i pasulj bez govedine. Ali kako aščije nisu baš mnogo vične kaligrafiji, obično počnu da pišu po tabli krupnim slovima, pa kad im ponestane mesta na tabli, završavaju sitnim; kao na primer: *FASUL SAs gov. 2 din.* — a ispod toga: *FASUL BÈz gov.*

1 din. I skraćenice su među ašćijama popularna stvar. Arpad obično naruči »fasul bez gov.« i pri tom Arpad goropadno pominje moga ujaka — poslodavca kao nekakvog eksploatatora radne snage za male pare, ali, izvini, jebaće mu majku komunisti. On je to mislio na moju babu, ali ne fizički. Arpad je završio Braninu trgovačku školu i na ulici često sreće svoje kolege iz Brane, kojima se ljubazno javlja. On je stariji od mene i daje mi časove iz poznavanja ženskog tela. Ja te časove pohađam sa većim interesovanjem i kompleksom krivice nego časove matematike koje mi Arpad takođe daje u vidu kondicija. Arpad nema ni oca ni majke, niti ih se seća. Proklinje nekog gospodina Jehovu Zebaota, a na ovom svetu, kaže, voli samo gospodina doktora Šenfajna koji ga je podigao i toplo preporučio mome ujaku kao inostranog korespondenta. Taj gospodin doktor Šenfajn, ili, u prevodu, Lepifini, pravi je Arpadov dobrotvor. On pred vratima svoje kuće nalazi tuđu veškorpu sa jednom malom bebom u benkici na kojoj popljunutom mastiljavom olovkom piše: »Arpad L., dete«. Gospodin doktor Šenfajn preduzima dalje korake da dete Arpad poraste i završi Braninu školu u Mišarskoj ulici. Dakle, iz ovoga jasno proizilazi da se Jevreji međusobno pomažu. U Beogradu, u poslovnim krugovima, cirkuliše krilatica da Jevrejin pomogne drugom Jevrejину jedanput, pa onda još jedanput, pa kad ovaj i drugu šansu proigra — treću ne dobije! Treću, obično, uzme sâm. Moj ujak kaže, Jesi li ti nekad video Jevrejina da prosi? Nisi, dabome. A Srbina? E, moj brajko, kad bismo mi Srbi hteli da se tako lepo međusobno pomažemo kao Jevreji, gde bi nam bio kraj! Ja lično ne volim tu sortu, ali Jevrejina uvek rado zaposlim u svom birou. Da znaš: Jevreji su dobri radnici a zli konkurenti. Mene će onaj Kabiljo da upropasti oduzimanjem mojih mušterija, završi moj ujak. A ja tog Kabilja zamišljam kao nekog kabaljerosa Truhilja sa sombrerom na kome piše Valencija — Konkurencija; on jaše pored Panča Vilje i lasom hvata ujakove mušterije. Tako vam je to na slobodnom tržištu. Onda na to slobodno tržište tresne jedna velika nemačka bomba — podrumara i raznese i kancelariju moga ujaka i moga druga Arpada na radnom mestu i Kabilja i gospodina doktora Šenfajna i svu konkurenciju. Moj preživeli arijevski ujak često uzdahne i kaže, Eh, gde bi nam svima bio kraj da ne pade ona švapska bomba...

Kod Horhea

... U kući moga novog prijatelja i stanodavca Horhea Estrade, u Los Anđelesu, u trenutku kad nešto dalje od našeg kraja zvanog Vestvud Vilidž, pokraj Uilšajr Bulevara, ubijaju Roberta Kenedija, sedimo za okruglim stolom i večeramo nas osmorica — zapravo sedmorica mladih stipendista i domaćin, Meksikanac (Horhe), Englez, Francuz, Amerikanac, Namac, Arapin, Japanac i Jugosloven srpskog porekla (ja). Mi još ne znamo da jedan Amerikanac arapskog porekla upucava Kenedija. U razgovoru, slučajno pomenem Jevreja. Ara-

pinu iz ruke ispadne masivna viljuška i tresne o tanjir. Tišina. Mrtva. Prvi progovori abonirac i stanar Amerikanac s frontijerskom bradom:

Amerikanac: Svi smo mi ljudi jednaki.

Japanac: Mi, se, borimo, za, OS-vajanje, tržišta! Haha!

Meksikanac: Ja već deset godina uporno odbijam da primim američko državljanstvo!

Jugosloven: Svi smo mi ljudi jednaki. Molim još jedno parčence hleba.

Nemac: Eh, jadni Jevreji...

Arapin: Sve bi ih trebalo uništiti!

Englez: Tačno, sve bi Amerikance trebalo uništiti! Dodajte mi taj užegli buter, pliz!

Francuz: Eh, jadni Arapi... Dodajte mi bocu tog užasnog američkog vina!...

Ridobradi

...Oteglja se stara beogradska Aleksandrova ulica u nedogled; a s njene leve strane, kad pođete od Skupštine ka Cvetku, dugačak niz telalnica koje drže Jevreji. U ovim prizemnim starudarnicama prodaju se i kupuju samo polovna odela, nošene haljine i cipele. Možete ovde doneti i potpuno novu robu, ali onog trenutka kad je tu unesete — ona je polovna! Ulazim u jednu od njih držeći pod miškom u novine zavijene ujakove gotovo nove pantalone od engleskog štofa iz ugledne radnje »Fintex« sa Terazija. Nameran sam da ih, bez ujakovog znanja, prodam. Koliko tražiš za te bivše pantalone? — pita me stari telalin sa retkom, kovrdžavom ridom bradom. Na glavi mu crni umašćeni čelepuš. On je jedino živo biće u tom velikom starom sanduku od radnje, kovčegu nabijenom svim mogućim odelima koja kao da su skinuta sa svih mrtvacu ovoga sveta. Tražim sto dinara! Tako? Znači, tražiš moju smrt! Ne, gospodine, tražim samo sto dinara. E, batice, ja ne znam ni kako izgledaju sto dinara. Ako želite, gospodine, ja mogu da vam ih opišem. Nemoj da se trudiš, batice, nego lepo vrati ove pantalone tamo gde si ih i ukrao. Pardon! Ja nisam lopov. Ništa ja ne znam, vidim te prvi put u životu, a ako te budem video i drugi put, to će sigurno biti na policiji. Ja policiju, doduše, poštujem, ali je ne marim. Dobro, koliko vi dajete za ove pantalone? To što bih ja za njih dao, ti nikada ne bi uzeo. Zato, idi kući, bato. Pusti me da polako umirem. Radnja propada, sve propada... Ali meni treba novac za bioskop, za piroške, za gemiš kod Peliša i sladoled parfe kod Toskanija. Ja moram da gledam film »Qvo vadis, Domine?« sa Ramon Novarom u gl. ul. Meni niko ne daje džeparac kao ostaloj srpskoj i jevrejskoj deci u razredu, zato se snalazim na svoj način i — grešim. Grešim, naravno, Domine, jer utaja i prodaja ujakovih rezervnih pantalona predstavlja jednu

protivustavnu stvar. Na dobrom sam putu, kažu, da postanem maloletni delikvent i zaglavim neki popravni dom, Domine! Ali čini mi se da mene odrasli ne razumeju. Da ja njih ne razumem, to mi je već jasno kao dan. Već sam se zarazio: uživam u mirisu telalnice. Za mene je to miris novca. U Jevrejinovom glasu zveckaju napoleoni i srebrne pedesetice. Za njih možeš sve da kupiš. Novac ti donosi i zaborav i grižu savesti. Ja nisam prvi put u telalnici, nisam prvi put ni u ovoj telalnici Riđobradog; ali Riđobradi se pravi da me vidi prvi put u životu: zna on mene vrlo dobro, jer mu te iste pantalone prodajem već po treći put, a moja ih baba već dvaput otkupljuje od njega parama za pijacu, da ujak ne bi otkrio krađu i da me ne bi definitivno isterao iz kuće u kojoj mi roditelji umiru u svoje vreme. Riđobradi zna da mu pantalone prodajem za pedeset dinara i da ih već sutradan moja baba otkupljuje za sto! Trakalica. Riđobradi voli da vodi poslovne razgovore, jer to mu je strast. On je i trgovac i psiholog. On pantalone moga ujaka neće ni za živu glavu da proda nekom drugom, već samo mojoj babi. Ali i on mora od nečega da živi, i on mora da plaća režiju, i njega, kao i moga ujaka, polako ubijaju kriza i jevrejska konkurencija. Riđobradi takođe oseća da ja još nisam potpuno izgubljen slučaj, da još nisam postao pravi javni delikvent i da moja afera još nije zrela za policiju. Ali i baba i ja ipak strahujemo da Riđobradi ne proda pantalone nekom trećem licu. Vidim ga i čujem kako i po treći put govori mojoj uznemirenoj sekantnoj babi da za te pantalone ima mušteriju, jednog jako zainteresovanog i ozbiljnog kupca — za sto pedeset! — ali da ipak neće da mu ih proda. Daje ih babi za sto dinara, kao i obično, jer mi smo njegove stare i stalne mušterije i njemu je drago što ovo nije samo trgovina već i neka vrsta njegovog javnog učešća u pedagoškom popravljanju jednog ponesenog pa upuštenog dečka, u čuvanju mira i spokojstva jedne uznemirene porodice i zaštiti ustavnih prava građana naše kraljevine koja se već ljulja. Ali, šta ćete, gospođo, zaključuje Riđobradi, svi se mi nalazimo u istom sosu: Jugoslavija je naša zajednička otadžbina (Riđobradi je poreklom iz Šapca) i kad dođe stani-pani, delićemo i sudbinu kao braća, što i jesmo . . .

Efraim

. . . Lep proletnji dan u Beogradu. Džep mi pun para od jednog teško zarađenog honorara za prevod jednog jevrejskog mjuzikla. Upravnik pozorišta mi kaže da će komad krenuti krajem sezone. Valjda hoće. Neki krenu, neki nikad ne krenu a ti onda sanjaj Marela tantijeme! Tako je to s pozorištem. U tom mjuziklu se jedan zove Efraim. Ali taj Efraim je izmišljen. Ja znam jednog pravog Efraima . . . Dok Jeftić upravlja Jugoslavijom, meni prilazi taj pravi Efraim, Jevrejin poreklom iz Odese, i pruža mi parče hleba. On je lekar, dobar lekar, humanista. Voli me kao sina. Čak želi i da me usvoji, jer nema

dece a ja nemam roditelje. Ali ja ga povređujem. Ne telo, dušu mu povređujem, a to njega mnogo boli, jer duša mu je dvaput veća od tela. Povređujem ga iako mi on kupuje lep zimski kaput kod »Tivara«. Cvokoćem i on se sažali. Ja ga povređujem i to sebi ne mogu da oprostim. Ujedem ga kao ono pseto koje hraniš. Valjda zato što i mene ujedaju. A možda i zato što sam po prirodi kvaran. Mada ljudi kažu da se čovek nikad ne rađa kvaran. Pokvari se kasnije. Kao svaka pokvarljiva roba. Držati na suhom i hladnom mestu! A Efraim siromašnim pacijentima ne naplaćuje vizitu. Bogati pacijenti, pa čak i neke krunisane glave, poklanjaju mu zlatne tabakere s posvetom... Jedan ulični mangup iz pustog ćefa neće da me pusti da uđem u kapiju Efraimove kuće. Efraim to vidi sa balkona i siđe u kapiju da mangupa nauči pameti. Ne tuče ga, čak ga i ne dotakne već samo prebledi, pred njim, a crne oči mu postaju još crnije. Mangup se uplaši i pobegne. I ja se uplašim, umesto da skačem od radosti što me jedan tuđ čovek toliko voli. I još Jevrejin. Ali ja sam jedan ostavljen, uvređen dečak, ponižen i uplašen dečak na ivici delikvencije i demonolatrije, i, kad je neko prema meni dobar, samo umem da se lepo, biranim rečima, imitatorski zahvaljujem, ali zahvalnost, u dubini duše, ne umem da osetim. U mom životu, međutim, vlada neki nered koji ne mogu da razumem; u mom stomaku, slutim, stoji neki hladan nož čija me oštrica stalno pecka a vršak stalno bocka. U mojoj glavi neka sramota koju stalno skrivam, neka greška u instalaciji koju svet ne sme da vidi. Često pocrvenim bez razloga... Prohodam i umesto da, prvo, učinim prvi korak, ja prvo učinim drugi, i zato kao da neprestano koračam nekom stazom punom rupa u koje mi upada svaka noga; bar da mi upada svaka druga; dok neko lepo gazi samo po ravninama između rupa. U trenutku kad suđaje pokreću zamajac našega života i daju nam ritam, stil i stabilnu ravnotežu, kao da mi osovina zariba, kao da gubim svoj momentum i postajem rascentriran kao točak staroga bicikla; šepam, spotičem se i udaram čas o drvo čas o zid, i upadam čas u jarak čas u stid — a ne znam zašto. Možda zato što mi majka, dok me pod srcem nosi, oseća više strepnju no spokojstvo; možda zato što češće slušam reči kao što su, »neću ja još dugo«, »poludeću!«, »kad umrem...«, »otrova mi dajte!« nego reči kao što su, »tata je došao«, »deco, ručak!«, »šutra idemo na izlet«, »deco, večera!«, »gledaj šta ti je doneo Božić-Bata!«, »kupili smo lepu kuću«... Ukratko, svakom zavidim i već mi godi bol. Efraim sa mnom deli maces a ja ga ujedem za ruku. Njega ruka više ne boli, ali meni zubi još uvek bride. Jedan lekar mi kaže da je to kod mene hronično, da ta boljka može da se zaleči, ali da nikad ne može da se izleči...

Mika Lektres

...I taj prijatni honorar mi prosto gori u džepu. A imam jednu neobičnu naviku: kad god dobijem honorar, ja osetim neodoljivu želju da odem kod berberina na podšišavanje, jer sam u takvim prili-

kama uvek zarastao kao divljak. Onda se gledam u ogledalu i uživam u sebi. Sticajem takvih prilika, nalazim se na Obilićevom vencu koji se više ne vidi od automobila, prolazim kroz stari pasaž s namerom da odem u Knez Mihajlovu ulicu i da u »Fontani« kupim za tri hiljadarke jednu pljosku engleske rakije sa slikom onog dendija Džonija što vedar šeta po svetu. No, u pasažu, s leve strane, ugledam jednu poznatu, malo uvučenu, neupadljivu berbernicu. Tolike godine prolaziš pored nje i ne primećuješ je! Prosto si je otpisao, kao staru igračku. Kao muško dete sa idiotskim šiškama sedim u toj berbernici na kaligarijevskoj stolici: na vrh jednog belog čadora natakuta moja glava s kojom brica radi šta hoće: gura mi je levo, desno, polulevo, napred, nazad, kao retrovizorsko ogledalce. On to sad opet čini sa mojom prilično izmenjenom glavom i spolja i iznutra, ali glavom u kojoj se vidi, kao i u svakom retrovizoru, jedno zbivanje otpozadi, jedna živa slika što ostaje iza nas, ali se ipak menja, jer »nešto prolazi« i u suprotnom smeru! To prolazi iza nas, u nama i ispred nas, a mi istovremeno prolazimo kroz sve te tri slike; povezujemo ih, svako na svoj način; zapetljavamo ih, svako na svoj način, i raspetljavamo ih, svako na svoj način. Nešto od starog Beograda otkriješ u novom Frankfurtu, nešto od starog Frankfurta u Novom Beogradu. Pišemo istorije, brišemo istorije, čas tvrdimo da je njegovo veličanstvo zaklalo njeno veličanstvo, čas obratno, kao da je važno ko je koga zaklao; ovde je jedino važno to, da klanje nije zdrava stvar; naročito kad je reč o ljudima. I tako, posredstvom berberinovih ogledala koja se beskonačno ogledaju jedno u drugom, vidim u svom retrovizoru isti ovaj pasaž sa malo drukčije odevenim ljudima, sa malo drukčijim mirisima i rasporedom šarenila radnji. Iznad jednog dućana u pasažu ugledam firmu sa naslikanom zmijom zvanom boa konstriktor, a iznad zmiije naziv: *Lektres*. To je poznata beogradska prodavnica (sa radionicom) elegantnih (i skupih) ženskih cipela Mike Lektresa! Gledam pastoznog Miku s debelim nosom kako svojom šapurdom stručno hvata moju tetku za gležanj; tetka malo uzdrhti a Mika joj obuva jednu cipelicu od zmijske kože... Šta je sa Mikom Lektresom? — iznenada pitam starog berberina. On me začuđeno pogleda, u ogledalu, blago se osmehe i diskretno uzdahne: Mika počiva u miru — u Izraelu. I žena pored njega. Ali nešto pred smrt, Mika skokne do Beograda, nekoliko puta prođe kroz stari pasaž, zastane na jednom mestu; nekoliko puta prošeta Knez Mihajlovom ulicom, nikom se ne javi — jer nikog poznatog više nema, i vrati se u Izrael da umre...

Edi

...U Realci, u prvoj klupi našeg odeljenja, sedi Edi Davičo. Lep dečak s naočarima u tankim ramovima od nekog plemenitog metala. Lice mu čisto, belo, kao napuderisano. Kad prođeš pored njega, osetiš miris čistoće. I dah mu mirišljav. Čutljiv dečak. Petičar. No drži se kao da mu te petice smetaju. Tačnije: on je takav.

Ja imam utisak da je Edi zalutao u naš razred, da je, zapravo, nekom greškom prebačen u naš treći iz petog, ali da to njemu ne smeta. Ima divnu kožnu torbu. Sva blista. Edi ima knjigu koja je meni potrebna, ali nepristupačna. Dođi kod mene, pozajmiću ti je. Kratko. Penjem se uz čiste stepenice kuće u Uzun-Mirkovoj ulici gde Edi stanuje. U ragastovu vrata opet ono staklence. Otvara mi jedna devojka s belom keceljicom a iza nje izviruje jedan ljubopitljiv klinac. Zovu ga Loni. To je Edijev mnogo mlađi brat. S njim neću ni da razgovaram. Edi mi odmah pruža knjigu. I knjiga čista kao Edi. Blista. I stan blista. Oseća se reski miris nekog jela. Mi to ne kuvamo. Knjigu ću mu vratiti čim je pročitam. Jedva čekam da je pročitam. Da mu je i pre vremena vratim; da Edi vidi da sam i ja dečak od reda, ali i da ponovo zavirim u tu prijatnu kuću od reda u kojoj se čuje govor na raznim jezicima. Privlači me red. Valjda zato što živim u neredu, u jednoj razvalini od sobetine za izdavanje u onoj sumornoj zgradi do Kolarčevog u kojoj je jedina značajna ličnost fotograf Pijade, čiji se studio nalazi u parteru, u dnu hodnika s kantama za đubre. Na svakom spratu zajednički klozet. Jedini red u toj kući je pred klozetom. Kupamo se kod Krsmanovića. Ali i to retko. Košta. Imamo i jedan umivaonik s plehanim lavorom i bokalom... Edi je zamišljen momak. Ja napuštam Realku, ali srećem Edija. Zdravo! Zdravo. I to je sve. Želim da mu se približim. Ali nešto mi smeta. Ne znam šta. Ne kod njega. Kod mene. Ja se i ljudima i stvarima uvek samo približavam, ali uvek me i nešto spreči da im pridem sasvim blizu. U osmom razredu Edi nosi kačket i neke plave, radničke pantalone. Sada je mnogo živahniji nego ranije. Lep mladić. Pametan mladić. Viđam ga na Kalemegdanu u grupicama vršnjaka. Vode neke oštre diskusije, u pola glasa. Edi vodi glavnu reč. Ima čvrste temelje. Kao da se odriče nečeg prijatnog, udobnosti. Kao da je pre vremena ostareo. Zbunjuje me. Ja se sve vreme trudim da izgledam čist i uredan kao on u nižim razredima, a kad u osamnaestoj, na razne načine, to i postignem, kad izgledam kao monden, on izgleda kao radnik. Nemci ga zverski ubijaju...

Žaki

... Svi klinci imaju nekog svog heroja kome se dive i čije mesto žele da zauzmu. Jedan od takvih mojih heroja je Glazer, čuveni golman BeSK-e! Na голу se praćaka kao riba u vodi. Ja ga imitiram na poljančetu i čvrsto sam uveren da sam Glazer. Čak počinjem i da ličim na njega. Klinci me zovu Glazer. I ja sâm, kad pričam o nekom događaju kao što je, na primer, čoporativno odlaženje na plažu kod Šest topola (obično kod Trninića, ređe na Smiljevo), pričam ovako: »Skoči brat na trojku i priflasteriše joj se na zadnjicu kao takseña marka. Ej, Glazeru! Napravi i meni malo mesta, Glazeru! — viče za mnom zadihani Šule...« I tome slično. Ali dok na korzou prolazim pored pravog Glazera — kao da prolazim pored boga Savaota:

nešto mi se zgrči u stomaku koji se nalazi negde oko Glazerovih kolena! I sanjam Glazera. U Glazera verujem! U Glazera sam zaljubljen kao u žensku (mada sam tu žensko više ja sâm). Glazer mi je i stariji brat — zaštitnik i mama i tata i najbolji drug i onaj dobri div iz Vajldove priče koji me dobroćudno skida sa svog klupskog drveta na kome rastu najbolji futbali — »ledice«! ... A kad mi moj školski drug iz Dečanske ulice, Žaki Beraha, sin jednog imućnog kolektora lozova Klasne lutrije, u poverenju (svečano) saopštava da je njegova starija sestra (zlatokosa lepotica u koju sam, potajno, takođe zaljubljen — opet više kao žensko) verenica — Glazerova! — učini mi se da se obeznanjujem. Sve mi se vrti u glavi kao na ringišpilju. Čudna neka konfliktna osećanja u mojoj mladjoj duši: zaljubljen sam i u Glazera i u njegovu verenicu! Ali sad počinjem još više da cenim i Glazera i Žakijevu sestru i samog Žakija. Ta njihova sprega je u mom pubertetskom srcu nešto kao sparivanje bogova uz grmljavinu. A ja, šta sam ja u svemu tome? Paćenik. Jedino mi ostaje da se noću, u snu, identifikujem sa Glazerom, da se bacam i na loptu i na njegovu verenicu i da uživam u tuđoj sreći kao najobičniji parazit koji, u stvari, skuplja samo mrvice sa bogataške trpeze. Dođi danas po podne kod mene, kaže mi Žaki i tiho doda: dolazi i Glazer! Meni klecaju kolena. Žaki to primećuje i raste u mojim očima. A ja se u strahu pitam, kako da iziđem pred Glazera i njegovu verenicu kad imam onako prljave snove u glavi? Pocrvenim. Ali ipak dođem. U jednoj fotelji sedi moj bog i razgovara sa Žakijevim roditeljima. Srećna porodica. Verenica služi limunadu sa slamčicama. Glazer prihvata čašu, ali je nezgrapno uhvati i svu limunadu prospe sebi u krilo! Užas! Kao da se oneredio. Zar Glazeru to da se dogodi?! I krivo mi je i milo u isto vreme. Međutim, polako otkrivam još nešto u sebi: kao da iščezava neki dragoceni deo moje duše; kao da su mi još više nabrekle žile na šakama, kao da ima više malja u mojim nausnicama ... I baš tada, kad smo maštali o novim danima koji nas očekuju, o prvoj mladosti — Žaki se baca, kao Glazer — sa petog sprata jedne mračne nemačke zgradurine. Dole, na betonu, leži moj drug Žaki nepomičan, kao da spava u svojoj sobi u koju me njegova majka pušta »da probudim lenjivca, jer vreme je za školu ...«

Doktor Finci

— Slabe su vam te današnje plombe! — kažem zubnom lekaru koji me u Domu narodnog zdravlja već ne znam po koji put muči svojim teškim čeličnim, poniklovanim alatom: udara me njime po zubima kao da sam mrtav, a ja imam utisak da mi je glava od nekog nervoznog mermera načinjena. »A šta biste vi hteli?« — pita me on polušaljivo. »Da vam u šupalj zub stavim malo mesečeve prašine? Kažu da je jako lekovita. Ali skupa. Ona sve ubija: i karijes i bakterije i ljude«. — Pogledajte ovu plombu! — kažem ja njemu i rukama

razvučem usta koja mi je on već dobro razlabavio. — Ta plomba je, prijatelju moj, vaša vršnjakinja: vi imate trideset godina, ona ima trideset godina! Ali ona još uvek stoji čvršće u mom zubu nego vi na ovoj planeti. »Ko vam je to stavio?« — zamišljeno (uz prećutno odobravanje), sa okruglim ogledalcetom u ruci, pita me noviji zubni lekar. Kažem mu ime tog doktora, ali ono njemu, očigledno, ništa ne znači. On samo klimne glavom i nastavlja da svrdla po meni. Sada još žešće. A ja priželjkujem onu laku ruku doktora Fincija koji mi stavlja prvu plombu u mom životu. Dan je sunčan, proletnji. »Gotovo!« — kaže doktor Finci. »Zar već gotovo?« — iznenadim se ja iskreno; ustajem i zamišljam sebe kako se sada bez griže savesti ljubim s devojkom na kalemegdanskoj klupi. Dah mi miriše na tamjan i izmirnu. Lak sam kao dah. Dah proleća me prožima. Na druga, sporedna vrata, u ordinaciju bojažljivo ulazi doktorova žena. Izvinjava se. Deci je za školu potreban neki novac. Doktor Finci se blago osmehne i iz džepa svog belog mantila vadi jednu hrpu izgužvanih novčanica. Biću zubni lekar! — pomislim ja. Golmani su me razočarali. Zubni lekar i pomaže ljudima i ima para i ima zadovoljnu, srećnu porodicu, srećan brak, srećnu decu... Prođe jedan nemački kamion. Jeste li čuli da su Nemci pobili celu Fincijevu porodicu: i ženu i decu? Njega nisu mogli, jer on je, iako Jevrej, naš oficir u zarobljeništvu. Ima sreće! Ima sreće?! Opet ta sreća što prati zubne lekare. Nikad neću biti zubni lekar... Prođe jedan naš kamion sa omladincima koji nose transparent: »Na prugu!«. Jeste li čuli da se doktor Finci vratio iz zarobljeništa? Zatekao praznu kuću. Propao je. Ni blizu više onaj krasni čovek. Kažu da se vratio u svoju staru ordinaciju. Opet radi, da bi zaboravio... I ja, sav srećan, krenem u staru ordinaciju mog dobrog doktora Fincija. Karijes zvani okupacija pojeo mi je nekoliko zuba. Treba ih popraviti, ili izvaditi. Što ne valja treba da se vadi. A doktor Finci ima najlakšu ruku. Dan je opet sunčan, proletnji. Penjem se uz poznate stepenice. Zaustavljam se pred poznatim, malo posivelim, vratima ordinacije doktora Fincija. Zvonim. Niko mi ne otvara. Još malo pričekam. Pritisnem kvačku. Vrata se otvore. Zaškripe. U čekaonici nema nikoga. Prazna čekaonica nije čekaonica, pomislim. Malo postojim. Krenem ka vratima ordinacije. Kucnem. Niko ne odgovara. Osmelim se i polako otvorim vrata ordinacije. Tu zateknem doktora Fincija — obešenog o jednu kuku na zidu. Obesio se svojom sopstvenom, lakom rukom. I dok ga gledam i osećam kako ta jeziva slika nekako sporo dopire do mojih moždanih ćelija, stigne pa se vrati, jer nešto se u meni protiv tog prizora buni, neće da ga primi; i dok polako shvatam šta vidim, neki dečak, duboko skriven u meni, počinje da jeca i ja priželjkujem da se opet otvore ona sporedna vrata, da se na njima opet pojavi snebivljiva, ali srećna i zadovoljna žena dobrog doktora Fincija i da ga ljubazno zamoli za nešto novca koji je potreban njihovoj deci...

ANDRIJA GAMS: »BIBLIJA U SVETLU DRUŠTVENIH BORBI«

Nije redak slučaj da pojedini, veoma značajni, istorijski izvori i društveni dokumenti izazivaju mnogo manji naučni interes od onoga koji bi se mogao osnovano očekivati s obzirom na njihovu društvenu važnost i istorijsku ulogu. To je slučaj i sa Biblijom. Iako predstavlja osnovni izvor dveju velikih religija, jevrejske i hrišćanske (a vršila je značajni uticaj i na stvaranje treće religije — Islama, Biblija nije bila predmet dubljih naučnih proučavanja, posebno sa aspekta društvenih sukoba i borbi, koji su se ispoljavali u toku njenog stvaranja, ili su u njoj nalazile svoj izvor i opravdanje. Razlozi za ovo, srazmerno malo naučno interesovanje mnogostruki su. Pre svega, vernici Bibliju posmatraju kao osnovni verski dokument, kao poruku od Boga, čijih se pravila treba držati i u njih verovati. Svako istraživanje društvene geneze Biblije pokazuje se, stoga, sa ovog stanovišta, kao suvišno i apsurdno ili ako se to ipak radi i radi se tendenciozno. Obrnuto, mnogi koji su raskrstili sa religijom kao otuđenom društvenom svešću, poriču i značaj Biblije, smatrajući je velikom ljudskom zabludom, i davno prevaziđenom fazom ljudskog duha, ne poklanjajući joj, stoga, osobitu pažnju i interes.

Nepobitan je istorijski fakt, međutim, da je Biblija imala veliki uticaj na modernu civilizaciju i kulturu. Neke osnovne političke ideje, danas delimično ili potpuno ostvarene, nalaze svoj koren ne samo u grčkoj filozofskoj i političkoj misli već i u Bibliji. Negiranje državnosti, ideje društvenog ugovora, samoupravljanja, komunizma dobara, lične odgovornosti našle su ne samo svoje mesto u Bibliji (posebno u učenjima proroka) već se pokušalo i njihovo realno ostvarivanje u jevrejskim zajednicama. Marks čak tvrdi u »Jevrejskom pitanju« da »Jevrejstvo dostiže svoj vrhunac sa dovršenjem građanskog društva, a građansko društvo se potpuno razvilo tek u hrišćanskom svetu«. Stoga, knjiga prof. A. Gamsa posvećena izučavanju Biblije u svetlu društvenih borbi predstavlja značajan naučni doprinos za potpunije sagledavanje ne samo mesta i istorijskog značaja Biblije već i tekočina savremene civilizacije i kulture.

Knjiga prof. A. Gamsa obuhvata, pored uvoda i pogovora, dva dela. U uvodu se iznose osnovni podaci o Bibliji (naziv, Stari zavet,

i njegova podela, Novi zavet). Prvi deo, koji nosi naziv »Biblija kao ogledalo društvenih borbi« posvećen je periodu Starog zaveta, pojavi hrišćanstva i Novom zavetu. Drugi deo »Biblija kao izvor društvenih borbi« obuhvata period do reformacije i reformaciju. Najzad, u pogovoru se eksplicitnije iznose opšti zaključci koji se sadrže u knjizi.

Biblija je grčki naziv i znači »knjige«. Ona se deli na Stari i Novi zavet. Jevrejska religija priznaje samo Stari zavet, koji pretežno opisuje savez Boga (koji je u Bibliji označen ličnim imenom Jhvh, tj. Jahve ili Jehova) sa Izraelom, po kome Izrael obećava Bogu da će se držati zapovedi koje je Bog objavio preko Mojsija i drugih proroka, i zbog čega on smatra Izrael svojim narodom (»izabran« narod). On se sastoji iz tri dela: Tora-zakon; Neviim proroci i Ketubim — spisi. Tora, koja prvenstveno sadrži Mojsijeve zakone, jeste, prema jevrejskom religijskom shvatanju, najvažniji deo Starog zaveta. Novi zavet predstavlja obnovljeni savez sa Bogom, po kome, prema hrišćanskoj religiji, Bog preko Isusa obećava svim ljudima večni spas ako prihvataju Božje otkrovenje, koje je Isus dao neposredno ili preko svojih apostola, i kojim se dopunjavaju ranija Božja otkrovenja data u Starom zavetu. On se deli na četiri dela: Evanđelje, Dela apostolska, Poslanice i Jovanovo otkrovenje (Apokalipsu).

Stari zavet nije jedinstveno delo ni po autorima ni po vremenu nastanka. Pošto obuhvata spise koji su se javljali u vremenskom razmaku od 1400—1300. god. pre n.e. do 200. god. n.e., on pruža impresivnu sliku društvenih kretanja i borbi u tom vremenskom periodu. Sama normativna sadržina Mojsijevog petoknjižja ukazuje na značajne preobražaje kroz koje je prolazilo jevrejsko društvo na putu od rodovsko-plemenskog uređenja ka prvim oblicima državnosti. Uslovno se mogu propisi koje sadrži Mojsijevo petoknjižje, smatra autor knjige, podeliti na moralno-pravne i verske. Osnova »Božjih zapovedi«, kroz koje je Izrael »izabran i Bogu posvećen narod«, jeste Dekalog, tj. deset zapovedi. Kroz njih Jahve objavljuje da je jedini bog, pored koga izraelski narod ne sme imati drugih bogova. Sem toga, Jevreji moraju poštovati svoje roditelje; ne smeju ubijati, činiti preljube, lažno svedočiti i kleti se božjim imenom, krasti i želeti ono što pripada bližnjem i, najzad, moraju se sedmi dan u nedelji odmarati. Kazne predviđene za povredu božjih zapovedi su veoma stroge, i pogađaju ne samo prekršioca već i njegove potomke do četvrtog stepena. Tako, za preljubu treba da se pogube i muškarac i žena; ista sankcija pogađa muškarca za homoseksualni odnos i skotološtvo (značaj ove odredbe postaje jasniji kada se zna da su ovo bile normalne pojave kod Grka i Rimljana), kao i devojkicu za vanbračni snošaj. Sadržina ovih zapovesti ukazuje da se tradicionalno rodovsko-plemensko uređenje zasnovano na kolektivnoj svojini i proizvodnji upravljenoj na podmirenje potreba članova zajednice počelo raspadati. Nastali procesi imovinskog raslojavanja potenciraju snagu i moć kao osnovni kriterij međuljudskih odnosa. Stoga, ubistvo, uzimanje tuđeg silom, bezobzirnost prema slabijem, čak i prema ostarelom roditelju jesu normalne pojave. Mojsijevi propisi, predviđaju stroge kazne za pre-

kršioce i nagrade za poštovaloce »božijih zapovesti«, pokušavaju da spreče ili ublaže ispoljavanje tih teških propratnih pojava procesa imovinskog i društvenog raslojavanja. S tog aspekta, posebnu pažnju privlače dve ustanove Mojsijevog petoknjižja. To su Šabat i Juvilej. Šabat je praznovanje subote, sedmog dana u nedelji. Tada ne sme da radi ne samo domaćin već i njegovi ukućani, sluge, pa čak i životinje. Očigledno je, prema tome, da se Jevreji nisu odnosili prema radu sa prezirom (kao što je to slučaj kod starih Grka i Rimljana koji su rad smatrali nedostojnim za slobodna čoveka) jer rad predstavlja obavezu koju Bog nameće. Juvilej je, pak, ostatak kolektivne svojine. Trebalo je da on spreči, ili bar uspori, prelaz kolektivne u privatnu svojinu. Prema Juvileju, zemlja se svake 50. godine vraća prvobitnom vlasniku. Tada se i robovi — Jevreji oslobađaju. Ali, učvršćivanjem privatne svojine javlja se niz ograničenja za dejstvo Juvileja. On se ne odnosi na gradske kuće, a kasnije ni na imanja kupljena od levita (jevrejskih sveštenika). Pored Juvileja postoji i »Šabat godina« tj. svaka sedma godina. Zemlja se tad ne obrađuje a dugovi se opraštaju među Izraelcima. Mojsijevi propisi potvrđuju da je i kod Jevreja proces imovinskog raslojavanja doveo do ustanove dužničkog ropstva. Međutim, ropstvo nije nikad kod Jevreja dostiglo one razmere kao u Grčkoj i Rimu, a sem toga Jevrejin — rob je morao biti oslobođen sedme godine robovanja. Napor Mojsijevog petoknjižja da uspori proces klasne diferencijacije ogleda se i u propisima koji nalažu pomaganje sirotinje. Ono zabranjuje davanje siromahu žita na zajam uz visoku kamatu, što inače predstavlja jedno od važnih sredstava padanja u dužničko ropstvo kod antičkih naroda. Stoga, profesor Gams s pravom zaključuje da je upravo Mojsijevo petoknjižje bilo moćno oružje u rukama onih društvenih snaga koje su se borile protiv toga da se država (država starog veka) razvije do krajnjih konsekvenci — do potpunog razbijanja rodovsko-plemenskog uređenja i učvršćenja vojne, sveštene i novčane aristokratije. Zato propise u Mojsijevom petoknjižju država pretežno ne sankcioniše. Krajnja i najvažnija sankcija je vera, verovanje, božja kazna. Učenja prvobitne jevrejske religije, kako se ispoljavaju u Mojsijevom petoknjižju, jednostavna su, racionalna i racionalistička. U središtu se nalazi Bog — Jahve, jedini, jedinstveni i svemogućí. Božje nagrade za poštovanje moralnih pravila jesu zdravlje, radost, materijalna dobra na ovom svetu, a kazne — lišavanje tih dobara, siromaštvo, bolest i smrt. Prema prvobitnom jevrejskom religijskom verovanju ne postoji zagrobni život i nagrada ili kazna posle smrti. Život čovekov se produžava u potomstvu. Jevrejska religija se, prema tome, značajno razlikuje od grčke. Iako su obe religije nastale u isto vreme i razvile se iz aninizma, grčka religija je ostala u fazi politeizma. Uz to, kod Grka bogovi i ljudi se mešaju (čak se čovek može javiti kao arbitar u sporu između bogova), dok je kod starih Jevreja čovek potpuno odvojen i podređen bogu. Za razliku od grčke religije koja podstiče aristokratske tendencije, jevrejski Bog jača demokratske i egalizatorske tendencije u društvu. Jer, svaki čovek prema jevrejskoj religiji, pa i kralj, samo je običan

čovjek i pred Bogom jednak sa ostalim ljudima. Još jedno obeležje jevrejskog verskog učenja je od osobitog društvenog značaja. Naime, jevrejska religija apsorbira u sebe celokupni duhovni život. Ona, dakle, propisuje ne samo verovanje nego i ponašanje čoveka, osobito njegovo ponašanje u društvu.

Zbog ovih svojih obeležja (težnja da sačuva izvesnu demokraciju u jevrejskom društvu; obezbedi izvesnu sigurnost pojedinca u društvu, kočeći ispoljene procese pauperizacije...) jevrejska religija se, prema mišljenju autora, možda nije nikad ni ostvarila u svojoj doslednosti, jer je rezultat društvenih borbi i podsticaj za dalje borbe. Iz Biblije se jasno uočavaju procesi nastajanja jevrejske države (koji je proces ubrzan borbom protiv Filistejaca), i borba naroda protiv njenog konsolidovanja. Jedinствена jevrejska država se raspala posle smrti Solomona na Judeju ili Južnu državu i Izrael ili Severnu državu. Prema Bibliji, do odvajanja Severne države je došlo zbog preteranih ekonomskih tereta nametnutih narodu. Međutim, proces bogaćenja kralja i aristokratije nastavljen je u obe države. Religija je mogla samo donekle da ublaži, ali ne i zaustavi ovaj proces. Nalazeći se na veoma značajnom strategijskom položaju, jevrejske države nisu imale dugi vek. Severnu državu su uništili Asirci, a Judeju Vavilonci 586. god. pre n.e. odvođeći veliki deo stanovništva u Vaviloniju.

Pošto je Izrael prema jevrejskoj religiji »izabran narod«, trebalo je objasniti kako je moguće da bude pokoren od drugih država. Proroci koji su bili u centru borbe za afirmaciju jahvizma a protiv jačanja vlasti kralja i aristokratije, smatrali su da je to posledica nepoštovanja božjih pravila. Narodi koji pobeđuju i porobljavaju Jevreje samo su »bič božji« kojim ih Bog kažnjava i opominje na njihove grehe. Iz ovog stava su proroci razvili ideju mesijanizma, izbavljenja jevrejskog naroda i stvaranja carstva mira, sreće i blagostanja. Nemogućnost da se zaustavi točak istorije pokazuje i bezuspešan pokušaj Ezre i Nehemije da osnuju idealno jevrejsko društvo po »božjim zakonima«. Glavni uzrok neuspeha nije bila politička nesamostalnost Judeje (jer su Persijanci bili veoma tolerantni prema Jevrejima), već nemogućnost ostvarenja ravnopravnosti i jednakosti, posebno ekonomske, u datim uslovima. Privatna svojina se, u periodu Drugog hrama, sve više učvršćuje. Stvara se nov povlašćeni sloj zemljoposjednika i trgovaca. Sve to dovodi do obnavljanja procesa borbe za Mojsijeve zakone. Ispoljavaju se dve međusobno suprotstavljene tendencije, tendencija očuvanja Mojsijevih zakona i težnja njihovog odstranjivanja. Nosioци prve tendencije su bili široki narodni slojevi, dok su protagonisti suprotne težnje bili bogati slojevi, novonastala aristokratija, trgovci i sveštenici, osobito viši. Iako je osnova njihovog razilaženja bila verska, sukob je primio i politička obeležja. Postepeno je, kao posledica ovog sukoba, došlo do stvaranja dve važne političke grupacije — fariseja i saduceja. Pogoršanje položaja jevrejskog naroda dovelo je do stvaranja još dve, za sudbinu Judeje, značajne političke grupacije — esena i zelota. Fariseji i zeloti su oče-

kivali Mesiju, koji će pobediti neprijatelje Jevreja i uspostaviti carstvo mira, pravde i blagostanja. Međusobno su se razlikovali po metodi borbe, i zeloti su bili inicijatori ustanka protiv Rimljana koji će se tako kobno završiti po Jevreje. Eseni su, međutim, imali potpuno različit stav prema Mesiji. Oni nisu verovali da »spasenje« mogu naći u okviru postojećih društvenih i religijskih institucija. Naglašavali su značaj zagrobnog života, nagradu i kaznu u zagrobnom životu, pa su time ovozemaljski život učinili manje značajnim.

Autor knjige smatra da je sekta prvobitnih hrišćana ili nazarećana verovatno proizašla iz esena, ili bar nastala iz istih društveno-političkih i idejnih izvora. U prilog ovog shvatanja ide okolnost da prvobitni hrišćani imaju mnogo zajedničkog sa esenima. Pobornici su ekonomskog komunizma; suprotstavljaju se zvaničnom hramu; neguju kult jednostavnosti i siromaštva; veruju u dualizam duše i tela, zagrobni život i skori dolazak Mesije kao duhovnog izbavitelja. No, naročito odvaja ovu sektu od esena odbacivanje osnovnih društvenih ustanova na kojima se zasnivalo ondašnje jevrejsko društvo, tj. ustanova privatne svojine i države. Osnivač hrišćanskog pokreta bio je Isus Nazarećanin, koga najveći deo hrišćanskih crkava smatra Bogom. Iako je njegova ličnost veoma sporna, i osporavana, autor smatra da se mora prihvatiti da je Isus postojao i da je bio čovek-Jevrejin. Prvobitno hrišćanstvo je sadržavalo dosta judaističkih elemenata. To se posebno ogleda u poštovanju izvesnih jevrejskih obreda i propisa koji su dosta otežavali širenje hrišćanstva. Odlučujući korak na putu prerastanja hrišćanstva u »međunarodnu« svetsku religiju, posebno svojom borbom protiv obrezivanja i propisa o zabranjenim jelima, učinio je apostol Pavle. Stoga se on smatra osnivačem hrišćanske crkve. Vremenom hrišćanstvo napušta svoj prvobitni radikalni anarhistički odnos prema državi, naglašavajući sve više verske, versko-moralne i versko-mistične elemente. Ova tendencija će dolaziti sve više do izražaja u helenističkoj komponenti hrišćanstva. Kriza rimskog robovlasničkog društva, bezperspektivnost i bezizlaznost, težak ekonomski položaj i nesigurnost gonili su male ljude da rešenje za svoje životne probleme traže na drugom svetu. Hrišćanstvo im je davalo utehu da će za svoje patnje biti nagrađeni na onom svetu. Ujedno, hrišćanstvo je sve više isticalo potrebu za mirenjem sa postojećim. Sve je to doprinelo, pored želje rimskih imperatora da putem hrišćanstva obezbede koheziju svog carstva, do njegovog priznanja za zvaničnu državnu religiju.

Pored postojanja određenih sličnosti između jevrejske i hrišćanske religije (zadržavanje Starog zaveta kao svete knjige, organizovanje crkve, monoteizam), ispoljavaju se i značajne razlike. Hrišćanska religija je univerzalna; ona ističe umesto principa »izabranosti« ideju »spasenja« dostupnu svakom čoveku koji se »krsti u Isusu i Svetom duhu«. Za razliku od jevrejske religije koja polaže akcenat na ovozemaljski svet, hrišćanstvo posmatra čovekov život kao uvertiru u večni život u nebeskom carstvu. Putem spasenja, hrišćanin, po smrti, odlazi u carstvo nebesko. U učenju hrišćanstva

osnovno mesto zauzima ideja greha. Čovek može na ovom svetu slobodno da bira između greha i spasenja. Greh povlači propast, smrt i tešku kaznu posle smrti u zagrobnom životu. Stoga, čovek mora da veruje, jer je vera osnovni uslov za spasenje.

Postavši zvanična vera, hrišćanstvo je predstavljalo glavni oslonac državne vlasti. Crkva se birokratizovala, revolucionarnosti u njenom učenju nestaje, a prvobitni egalizatorski zahtevi se prenose na onaj svet. Po propasti rimskog carstva, crkva će biti jedno od najznačajnijih sredstava za stvaranje novih germanskih država i jačanja feudalizma u njima. Sama crkva se organizuje po monokratskom principu. Svoja učenja crkva pretvara u dogme, i razvija inkviziciju u sholastiku, kao sredstva za njihovo održavanje, odnosno podizanje autoriteta dogmi. Crkva postaje moćna feudalna organizacija, u čijem okviru cvetaju različiti oblici korupcije; posebno simonija-prodavanje crkvenih položaja za novac; nepotizam-dodeljivanje crkvenih položaja po rođачkoj liniji i indulgencija-novčani iskup greha. Društvena podređenost i ekonomska nesigurnost većine stanovništva u feudalnom društvu izaziva niz pobuna. One, kao i druge pojave u srednjem veku, primaju verski karakter. Uperene su protiv crkve i njenog učenja. Javlja se niz sekti kao što su bogumili, arnoldisti, valdežani . . .

Dalji razvitak proizvodnih snaga u krilu feudalnog društva stvara osnovne preduslove za uspostavljanje nove društveno-ekonomske formacije. Kriza feudalnog društva povlači i krizu katoličke crkve. Nova klasa - građanstvo, pokušava da stekne ono mesto u društvo koje, po svojoj oceni, zaslužuje. Nezadovoljni su i seljaci, kao i sitno i srednje plemstvo čije su pozicije sve više ugrožene. Sve ove društvene grupacije, ističe prof. Gams, pokušavaju da za svoj revolt i akciju nađu idejne osnove u samoj Bibliji. Njihove društveno-političke težnje manifestuju se u vidu religijskih pokreta. Svim tim religijskim pokretima zajedničko je, ističe autor, što su istovremeno kritika postojećeg društva i težnja da se ono izmeni putem nove religije. Pri tom, pokreti onih slojeva feudalnog društva koji nemaju istorijsku perspektivu daljeg razvitka, uzimaju mesta iz Biblije koja naginju misticizmu, teže ostvarenju neodređenog božjeg carstva i na zemlji i na nebu; dotle građanstvo, kao istorijski nosilac novog načina proizvodnje, vrši kritiku katoličke crkve i postojećeg društva oslanjajući se na racionalna mesta u Bibliji, posebno na Stari zavet.

Prof. Gams daje, u svojoj knjizi, pregled shvatanja i društveni značaj ovih mnogobrojnih religijskih pokreta počev od Viklifa i Lolda, preko Jana Husa i taborićana, Lutera (seljačkih ustanaka u Nemačkoj), Cvinglija i anabaptista, zaključno sa kalvinizmom, reformacijom u Velikoj Britaniji i puritancima u Severnoj Americi. Autor ukazuje da društvene posledice određenih religijskih učenja, osobito kalvinizma, izražavaju težnje građanstva u ondašnjim istorijskim uslovima. Insistiranje Kalvina na redu u ličnom životu i zakonitosti u javnom životu, za što je uzor našao u Starom zavetu, odgovaraju, konstatuje autor, zahtevima nove mlade buržoazije.

Kalvinizam u raznim varijantama, postaće istovremeno ideologija buržoaskih revolucija (doduše politički još nedovoljno uobličениh) u Holandiji u XVI veku i u Engleskoj u XVII veku.

Kad se ima u vidu, na što je već ukazao Engels (što ističe i prof. Gams), da postoje određene sličnosti između prvobitnog radikalnog hrišćanstva i radničkog pokreta u drugoj polovini XIX veka, odnosno modernog socijalizma, studija prof. Gamsa dobija još više značaja. Jedna konstatacija koju u tom pogledu čini prof. Gams, naročito je važna. On, naime, ukazuje na sličnost između razvoja prvobitnog hrišćanstva i modernog socijalizma u pogledu birokratije. Kao u prvobitnom hrišćanstvu, i u socijalističkim zemljama se izdvaja, u ime zaštite principa jednakosti, posebna društvena grupa, i pretvara u povlašćeni društveni sloj.

Zbog kvaliteta koje poseduje i zanimljivosti teme, uvereni smo da će knjiga prof. Gamsa naići na dobar prijem kod naše naučne (i ne samo te) javnosti.

Dr MORIC LEVI: »SEFARDI U BOSNI«

Zaista je srećna i hvale vredna zamisao našeg Saveza da svoju kulturnu delatnost proširi i na izdavanje važnih dela iz naše kulturne baštine. Među ova sigurno spada i knjiga rabina Bosne i Hercegovine, pokojnog dra Morica Levija *Die Sephardim in Bosnien*, koja je objavljena na nemačkom jeziku 1911. godine u Sarajevu, a posle više od jedne decenije i na srpskohrvatskom jeziku, i to u nastavcima, u stupcima sarajevskog nedeljnog lista »Židovska svijest«.

Takve monografije spadaju uglavnom u stručnu literaturu. Međutim, sa ovom knjigom stvar stoji drukčije. Veoma zanimljiva građa o sefardima kroz četiri veka njihovog boravka u Bosni, prošarana je i podacima koji ponekad, bar delimično, bar kod mene, bude asocijacije na knjigu Šaloma Alejhema, *Marifebad*, kojoj je autor dao ovaj podnaslov: »Ne roman, već poslastica u 49 pisama i 47 telegrama«. Ja bih mestimično ovoj knjizi dao podnaslov »Monografija sa poslasticama«.

Uvek se nađu takve »poslastice« kad se priča kako je bilo i kako se živelo u tim starim vremenima. Našao ih je i naš autor i njima dao mnogo sočnosti knjizi, ne krnjeći nimalo naučnu vrednost svoga dela. Tako u njemu nalazimo podatak da su u ono vreme »Turkinje nosile visoke, žute čizme, čilike, dočim su Židovke smjele nositi samo crnu obuću. Nošenje žutih čilika bijaše odlično, moderno, pa tko će Židovkama zamjeriti da — iako skriveno — također nose žute čizme!«

»To međutim nije izbjeglo budnom oku oblasti, premda su noge bile prikrivene dugim gornjim odijelom. Oblast je u tom pogledu bila stroga, pa nije čudo što se često uticalo pomirbenim sredstvima. O tome nalazimo u godišnjim računima *pinaksa* (knjige blagajne) slijedeće bilješke...«. (Sada autor citira jednu stavku koja se kroz ceo niz godina — od 1754. do 1804 — u raznim varijacijama, provlači kroz blagajničke izveštaje): »Toliko i toliko groša plaćeno... kape-tanu straže... kadlji... agi... buljukbaši... da ne pazi na obuću žena...«

Meni, naravno, tu najviše imponira što je Opština to pitanje smatrala kao opštu stvar, te nije prepuštala da se naše sirote pramajke same snalaze u takvoj nevolji. A volim i to što su naši pradjedovi (bar oni iz Sarajeva) bili kavaljeri, a ne kao mi danas. Jer naš Savez sigurno ne bi ni prstom makao da se pomogne našim sirotim devojkama ako bi im — sačuvaj bože! — vlasti zabranile da nose mini-suknje.

I tako, eto. Ima tih poslastica u ovoj knjizi. Pomenuću, primera radi, ferman iz godine 1794, kojim sultan dozvoljava Jevrejima obnovu izgorele sinagoge. Makar samo početak:

»Kadlji nad kadljama, neka ti Bog umnoži znanje, i vi, dostojanstvenici i upravnici, neka vam Bog poveća čast vašu!«... Umeo je, vidite, taj sultan da govori sa tim svojim kadljama i dostojnicima, da govori očinski i toplo, a ja sam se u svom leskovačkom detinjstvu užasavao ledene svireposti same te reči *ferman*... Pa pošto je tu svaka reč melem duši, nije čudo što se sa obnovom oteglu do 1813, posle jednog još milozvučnijeg fermana, u kojem sultan ovako tetoše svoje službenike:

»Moj opunomoćeni veliki muširm, mudri upravniče državnih poslova, oštro-
umni državniče i izvršitelju narodnih želja i potreba, moj bosanski namjesniče i
valija *Ali paša*, neka te Bog uzdrži na Tvojoj visini! I vi učeni kadija, ures i vrelo
učenosti i moćni stupovi uzvišenog šerijata. Ti bosanski kadijo i vi, ugledni gra-
dani, kad vam ovaj moj carski ferman prispije, primite slijedeće na znanja...«:

I tako, eto. I sada mi znamo kako je nastala reč — »pusto tursko« ...

Već te »poslastice« čitalac nalazi i gde im se najmanje nada. Ja ću po-
menuti i ovu u vezi sa podizanjem tzv. »Čifutane«, jevrejskog geta u Sarajevu,
negde oko 1580. godine:

»... Nakog zrelog promišljanja i dugog dogovaranja zaključio je paša da
udovolji želji muslimana i odijeli doseljene Židove. Ali da Židovima ne slomi srca
(sic!), dade sagraditi jedan veliki han... uz uvjet da imadu plaćati stalnu godi-
šnju kiriju.«

Međutim, paša je malo zatim umro, te započeta gradnja bude obustavljena
i jedan deo Židova ostade bez skrovišta. Pa pošto nisu mogli stanovati na otvo-
renom polju, neki podoše u tuđinu. Iseljenik N. N., na primer, nastanio se u Du-
brovniku. No Bog je nadahnuo novog pašu da započetu gradnju dovrši. A kad je
pomenuti N. N. to saznao, poručio je Sarajlijama da »i on ima pravo na zgradu
i... da je pripravan platiti kiriju koja na njega otpada... jer njegovo pravo ne
gubi valjanost bez obzira na to što je grad napustio«.

Tako je tu došlo i do parnice. A mi sada možemo da nagađamo kakve
li su prilike bile u toj »Čifutani«, kad je pravo na stan u njoj bilo vredno jedne
parnice. A biće da nisu bile ni tako loše, pošto ju je onaj paša gradio »da Žido-
vima ne slomi srce«, kako je to gore rečeno.

Ja insistiram na tim »poslasticama« ne zato što bi to bilo najvrednije u
toj knjizi, nego zato što i one ukazuju sa kakvom je prilježnošću i majstorskim
ukusom delo pisano. A vi, dragi moji sunarodnici, i vi koji to niste, kupite i
čitajte ovu lepu knjigu. Nemojte posle pričati kako niste znali...

LEON URIS: »MILA 18«
(Matica hrvatska, 1970)

Roman poznatog američkog književnika Leona Urisa »Mila 18« izazvao je veliko interesovanje čitalačke publike u svetu i ne gubi svoju popularnost već skoro deset godina (objavljen je 1961). Istu temu — Varšavski geto, obradio je u svom delu »Zid« pre Urisa, jedan, takođe američki pisac, Džon Hersej, 1950. Obe knjige odnose se na isti vremenski period 1939—1944. i pisane su na osnovu istog muzejskog materijala, i čak se ni po koncepciji ne razlikuju. Međutim, izvor inspiracije i snaga talenta učinili su da dobijemo dva različita, veoma impresivna dela.

Leon Uris je i pre i posle »Mila 18« objavljivao romane sa ratnim temama, ali izgleda da su »Eksodus« i ovaj o Varšavskom getu njegove najzapaženije knjige. Razlog tome je, bez sumnje, njegovo izvanredno poznavanje jevrejskog mentaliteta i temeljno izučavanje istorijskih činjenica što ova dela čini autentičnim.

»Mila 18« rađena je na osnovu dnevnika, beležaka i razgovora sa preživelim ljudima iz Geta, tako da fabula, vešto upletena u fragmente istorijskih zapisa, deluje sugestivno. Inače, pisac kao da nije nastojao da stilom prevaziđe jednostavnost hronike, što u ovom slučaju predstavlja kvalitet.

U svom uvodu Uris napominje da su ličnosti u romanu izmišljene, ali da sâm nema nameru da negira da je bilo ljudi koji su takvim životom živeli. Koliko bi događaji iz ovog romana, da ih istorija ne potvrđuje, delovali kao plod patološke mašte, toliko, nasuprot Urisovoj primedbi, svi likovi ostavljaju utisak verodostojnosti.

»Mila« je, zapravo, naziv ulice, a »18« broj zgrade ispod čijih je temelja pripreman poslednji otpor protiv Nemaca u Varšavskom getu. Glavna ličnost romana je Andrej Androvski, kapetan predratne poljske konjice. Jevrejin po narodnosti, ali snažno vezan za svoju zemlju Poljsku, Androvski se bori i kada biva odbačen od svojih sudržavljana. Njegova devojka Poljakinja Gabrijela ne napušta ga ni onda kada postaje svesna da za Andreja nema povratka iz Geta. Ona stavlja svoj život na kocku da bi se strateški plan ostvarilo i da bi Jevreji u Getu videli da nisu prepušteni samima sebi... Ovaj gest, međutim, ostavlja na čitaoca suprotan utisak, jer deluje isključivo simbolično. Kao pandan Gabrijeli, u romanu se pojavljuje Jevrejin Paul Bronski, popularni profesor Medicinskog fakulteta u Varšavi i dekan, veoma cenjen u poljskim naučnim krugovima. Njegova biografija je tipična za izvestan tip ljudi i njihovo opredeljenje. Delom svestan antisemitizma još iz doba dečaštva, a u želji da se poistoveti sa svojim vršnjacima po osećanju nacionalne pripadnosti, a delom da bi sačuvao lični opstanak i opstanak svoje porodice, doktor Bronski vrlo brzo gubi tlo pod nogama i svoje osećanje iz detinjstva primenjuje u praksi. U ovom trenutku pisac vrlo mudro konstatuje: nije bitno čovekovo lično opredeljenje, njega u određenom trenutku, i to sudbonosnom, sredina deklarise a njegovi postupci i subjektivno osećanje postaju irelevantni.

Osim istorijskih događaja i uzbudljivo opisanih potresnih momenata ličnih tragedija i zajedničke nemoći, a istovremeno nadljudske borbe da se umre uspravno i dostojanstveno. Leon Uris je ovom delu dao specifičan ton koji ima

aromu zapisa kakve nalazimo i kod drugih jevrejskih pisaca Šmuela Agnona, Stefana Cvajga, Andre Svarc Barta i drugih, i to ne samo u opisu postupaka ličnosti iz njihovih romana već i po životnim gestovima samih književnika. To je odnos Jevrejina prema stvaranju i čuvanju knjige. Dok se u literaturi često, čak i kod Šekspira, Jevrejin pojavljuje kao ličnost opčinjena zlatom, to Agnon, recimo u svojoj noveli »Zauvek« opisuje istoričara koji prisustvuje požaru i svestan toga da će i sam u njemu izgubiti život, sopstvenom krvlju zapisuje poslednje trenutke grada koji bi bez ovog zapisa ostao nepoznat istoriji.

Nešto slično događa se i u »Mili 18«. Istoričar Aleksandar Brandel, vođen čudnim instinktom, počinje svoj dnevnik koji kasnije prerasta u istoriju Geta. Glavni cilj poslednjih preživelih stanovnika u Ulici Mila 18. nije da pobegnu i spasu život, već da sačuvaju dnevnike Aleksandra Brandela koje su prepisivali i zakopavali u zidove Geta, propuštajući poslednju šansu da pobegnu. Sopstveni životi bili su im beznačajni u poređenju sa željom da čovečanstvo jednom sazna u kakvim je mukama pobijeno pola miliona Jevreja i da to nikada ne bude zaboravljeno. Knjiga Leona Urisa ispuniće ovaj zavet bar u lepoj književnosti.

Dr TEODOR KOVAČ

MAĐAR IMRE: »POUČNO PUTOVANJE«

(Magyar Imre: »TANULSÁGOS UTAZÁS«, Izdanje Magvető kiadó, Budimpešta, 1969.)

Nije uobičajeno da se na stranicama »Almanaha« prikazuju knjige pisane na stranim jezicima, pogotovo ako takve knjige nisu napisane na nekom od tzv. svet-skih jezika. Pa ipak, ova knjiga pisana na mađarskom jeziku zaslužuje da bude prikazana i na ovom mestu.

Imre Mađar nije profesionalni pisac, već lekar i poznati i priznati naučnik i daleko van granice svoje zemlje. Autor je mnogobrojnih članaka i monografija iz oblasti, pretežno, interne medicine, posebno bolesti organa za varenje i šećerne bolesti. Kakav ugled uživa u stručnim krugovima, neka posluži za ilustraciju činjenica da je bio jedini predstavnik zemalja istočne Evrope u devetočlanom Komitetu stručnjaka za šećernu bolest koju je 1964. godine oformila Svetska zdravstvena organizacija, a među kojima su se nalazili poznati stručnjaci iz celog sveta. Profesor je Budimpeštanskog univerziteta, a danas je direktor i univerzitetske klinike u Budimpešti i član brojnih nacionalnih i međunarodnih stručnih foruma.

Kada vrhunski stručnjaci kojima je medicina u prvom redu poziv a ne samo profesija — a u takve spada i Imre Mađar — daju u medicini kao stručnjaci, naučnici i pedagozi ono što mogu dati samo osobe izuzetnih kvaliteta, stvorivši školu koja postaje rasadnik novih, njima sličnih kadrova i postavši uzor generacijama medicinara i lekara — takve osobe se sve češće javljaju i u oblastima koje su udaljene od njihove struke u užem smislu, od medicine. To je opšta pojava koja nije svojstvena samo lekarima, ali kod njih je posebno izražena, verovatno otuda što svakodnevno dolaze u dodir s ljudima koji pate bilo što su sami bolesni, bilo što imaju bolesnika koji im je drag i blizak. Prožeti humanizmom, svesni su da medicinska nauka nema zadatak samo da se bori protiv bolesti nego i zadatak da svakom čoveku stvori osećanje da je zdrav u najširem smislu te reči. Možda se zbog toga među lekarima nalaze kao među malo kojom profesijom tako poznati pisci kao A. Čehov, P. de Kruif, A. Kronin, A. Švajcer i mnogi drugi. Otuda se i Mađar u jednoj drugoj nedavno objavljenoj knjizi (»Kozmikuszertődés« — Kozmičko vredanje) bavi nizom problema koji više zadiru u oblast logike, etike, filozofije, psihologije, sociologije nego medicine u užem smislu. I sve to sa stajališta lekara krcatog znanjem, bogatog životnim iskustvom i punog ljubavi prema čoveku i čovečanstvu.

Ovi podaci bili bi, verovatno, dovoljan razlog za neki pogodni napis povodom nekog jubileja profesora Mađara u nekoj nacionalnoj ili međunarodnoj publikaciji stručnog karaktera ili drugom nekom javnom glasilu u zemlji u kojoj živi i radi, ali, razume se, ne bi bili dovoljni da se ova knjiga zabeleži na stranicama »Almanaha«. A kad to ipak činimo, za to imamo dovoljno razloga.

Uzged napominjemo da Mađar ipak ima unekoliko veze s našom zemljom: posle propasti Mađarske Republike 1919. godine, njegov otac je kao Jevrej in prešao iz Mađarske u našu zemlju gde je Imre Mađar, kao gimnazijalac, boravio sa svojom porodicom nekoliko meseci.

Knjiga, koja ima preko 600 strana standardnog formata, pisana je s proleća 1941. godine da bi bila objavljena tek posle gotovo trideset godina. U njoj se opisuju stvaranje i život tzv. »radnih četa«, u tom obliku posebnog izuma vladajućih slojeva tadašnje Mađarske.

Te tzv. »radne čete« prvih godina po osnivanju stvarane su isključivo za Jevreje i tek kasnije a za pripadnike drugih »nesigurnih« narodnosti kojih je toliko bilo unutar granica tadašnje, hortijevske Mađarske. Na papiru, su te čete bile vojne formacije na koje su primenjivani vojni propisi. Obrazloženja za njihovo stvaranje bila su raznovrsna, maglovita, kontradiktorna i — nelogična. Po jednim, u ovim četama trebalo je da Jevreji umesto sa puškom u ruci, radom doprinesu »svojoj« fašiziranoj domovini. Po drugima, one su bile mogućnost da se brojni Jevreji na ovaj način izvuku iz ruku Ajhmana i njemu sličnih. Po trećima, te čete trebalo je da doprinesu ostvarenju onog narodnog »i vuk sit i ovce na broju«: da se pokaže Nemcima da su i mađarske vlasti prišle »regulisanju« jevrejskog pitanja, a uistinu, Jevreji se nalaze u vojsci, samo, eto, umesto oružjem, služe sa alatima. U stvari, te radne čete su bile groteskna farsa, jedna od bezbrojnih u toj polufeudalnoj Mađarskoj koja je antijevrejsko zakonodavstvo donela još 1919. godine i više nego dosledno ga sprovodila sve dok se ceo režim takve Mađarske nije srušio u toku II svetskog rata. Sem retkih izuzetaka, u praksi one su bile sve drugo samo ne vojne formacije. Služile su da se u njima Jevreji ponižavaju, zlostavljaju, pljačkaju, a kasnije, naročito van granica tadašnje Mađarske, pripadnici tih četa su ubijani nemilosrdno na hiljade i, često, šansa da se u njima preživi nije bila ništa veća nego onih koji su upućeni u Aušvic ili drugi neki logor uništenja. U te čete su upućivani muškarci između 18 i 40 godina, a i stariji i pritom se nije gledalo na zdravstveno stanje: čuvani su od »okvirne momčadi« koja je, kao po pravilu, bila sastavljena od nahuškanih primitivnih osoba kojima je iz dana u dan, iz sata u sat, beskonačno ponavljano da su uzrok svih nedaća i nevolja ovog sveta Jevreji koje oni čuvaju i zbog toga mogu s njima da rade što im je drago. I ta »okvirna momčad«, kako se rat približavao kraju, postajala je sve brutalnija, sve krvoločnija, ubijala je da bi pljačkala, ubijala da bi se iziviljavala, ubijala da bi sticala »zasluge«, podbadana i tolerisana od onih koji su hteli i mislili da će time rešiti vekovima nakupljene nerešene socijalne probleme svoje zemlje. Postepeno je takav režim iz ovih četa prenesen na sve još preostale Jevreje tadašnje Mađarske i cela ta država u poslednjim mesecima svog postojanja u svom samrtnom ropcu i grču, praktično, nije drugo ni radila nego propadajući sama ubijala svakog Jevrejina do kojeg je stigla. U tom obliku i u takvoj brutalnosti nije to radio nijedan kvasilinški režim u celoj okupiranoj Evropi. Ti dani i ti događaji delom su, živo i plastično, prikazani u knjizi Andrije Deaka »Pod žutom trakom« (Prosveta, Beograd, 1953) (v. »Jevrejski almanah«, 1959, str. 281), ali opširnije o tome nije pisano na našem jeziku iako je pod tim režimom posle rasparčavanja Jugoslavije živela oko petina predratnih jugoslovenskih Jevreja. Hiljade naših sunarodnika iz Bačke, Baranje i Prekomurja prošli su kroz te »radne« čete da se nikada više ne vrate svojim kućama. Verovatno je da se nikada neće ni saznati tačni podaci o tome koliko je njih ubijeno.

O stvaranju tih četa s jeseni 1940. godine, kada Mađarska nije bila još u ratu, govori ova knjiga. Nevolje i muke o kojima se u njoj govori, kako sam autor kaže, detinjarija su prema onom što se događalo koju godinu kasnije. Ali autor namerno želi da govori o tom početku, kada životi nisu bili neposredno ugroženi, kada se, doduše, već beskrupulozno pljačka, vara, laže i ponižava Jevrejin pojedinac i jevrejstvo kao celina, kada se maltretira, šikanira, muči pripadnik »radnih« četa, ali još nije dozvoljeno nekažnjeno ga ubiti. O tom početku stvaranja tih četa i u vezi sa njima, o samom početku, govori ova knjiga. Ne toliko o događajima tih dana koliko o atmosferi, raspoloženju, beskonačnoj gluposti koja je dovela do onoga što je danas svima poznato. U belešci koja služi umesto predgovora knjige, Mađar posebno ističe »štimung« koji je tih dana vladao.

Knjiga je pisana kao neka vrsta dnevnika, u prvom licu, ali ipak ne strogo hronološki, a još manje samo faktografski. Sa blagom ironijom autor gleda na ljude i posmatra događaje, pa tako posmatra i sebe i svoje sapatnike, pokazuje razumevanje, pa ponekad čak i neku vrstu simpatije i za svoje mučitelje, onako kao što lekar čini prema bolesniku koji ga, nekritičan zbog prirode svoje bolesti,

kinji i muči. Ponekad se isprepliće mašta sa stvarnošću, san sa javom, kao u Aksel Munteovom »San Mikele« čija se topla humanost, oštro oko, blaga ironija koja nikada ne prelazi u cinizam, oseća u celoj Mađarevoj knjizi. Od momenta kada dobija poziv da se hitno javi svojoj »jedinici«, da bi tamo sa stotinama drugih danima i danima čekao da dobije bilo kakav »raspored« i da bi, konačno, raspoređeni u »jedinice« nedeljama gradili put na besmislen način i na besmislenom mestu, tako da prva jesenja kiša odnosi ceo njihov višenedeljni trud, sve do izgradnje utvrđenja na granici prema savezničkoj Rumuniji gde, na primer, izgrađuju prepreke od bodljikave žice tako da mogu bez smetnji biti prekoračene, događaji su opisani živo, lako čitljivo, zanimljivo. Samo dobri poznavaoци jezika, dobri stilisti, vrsni pisci mogu da pišu takve knjige. Ona se čita do duboko u noć, a da se pri tome ne oseti da časovi prolaze. Opisuje lica, a ima ih bar dve stotine ako ne i više, tako plastično da se čitaocu čini da sva ta lica sam posmatra i da živi s njima.

Ova će knjiga nesumnjivo biti vanredan izvor za upoznavanje prilika i duha onih dana koji su prethodili uništenju milionskog mađarskog jevrejstva. Otuda ova knjiga ima značaja i za Jevreje Jugoslavije, jer, kao što je već rečeno, kroz te i takve »radne« čete prošlo je, a malo se vratilo, i hiljade Jevreja iz naše zemlje.

Svakom ko zna da čita na mađarskom ova knjiga će predstavljati lektiru od koje se neće lako odvojiti do poslednje strane, a mnoge delove će hteti još mnogo puta iznova da pročita jer su napisani tako da ne zamaraju i jer u njima čitalac uvek otkriva nešto novo, nešto što fascinira.

Bez sumnje, onima koji, srećom, nisu upoznali prilike o kojima Mađar piše, ova knjiga će pomoći da o tim danima mnogo štošta bolje razumeju i shvate nego što su razumeli pre nego što su tu knjigu pročitali.

PORTRET PESNIKA U DETINJSTVU

Danilo Kiš: RANI JADI, Izdanje Nolit, Beograd, 1970.

U prozi Danila Kiša potvrđuje se jedna istina, o kojoj je nekada pisao Rilke: istina o detinjstvu kao neiscrpnom izvoru poetske imaginacije. Rilke spominje »postojanost ličnosti« pesnika koji se usredsredi na uspomene iz tog osećljivog doba; to je vreme kada nas čitav niz ili sistem naoko beznačajnih utisaka i iskustava određuje za budućnost, oblikuje iznutra ono što ćemo da budemo. U *Ranim jadima* Danila Kiša ostvarena je apoteoza detinjstva pesnika; knjiga koja je preludirana traganjem za uspomenama sagrađena je ne od nađenih uspomena, nego od poezije koja se stvara uz njihovu pomoć. Sasvim je irelevantno u kojoj meri je ova Kišova knjiga građena na stvarnim sećanjima, na elementima autobiografije; u izvesnom smislu, svaka knjiga koja evocira fenomen detinjstva (bilo kojeg, recimo tuđeg detinjstva) nužno je u suštini autobiografska, jer evocira iskustva koja su nezaobilazna. Specifični su samo oblici kroz koje se takva iskustva izražavaju; oblici inače neizbežnih i neizbrisivih otisaka u duhu. Kako je detinjstvo evocirano u *Ranim jadima* izvanredno živo i istinito, ono je u najvećem mogućem stepenu autentično; ono je stvarno, kao pesnikova tvorevina koja nam kroz fragmentiranu povest o detinjstvu malog Andreasa Sama saopštava jedno univerzalno iskustvo.

Rani jadi su komponovani od osamnaest samostalno naslovljenih, atmosferom i pripovedačkom logikom međusobno čvrsto povezanih kratkih proza. Svaki fragment je jedno sećanje — epizoda, utisak, situacija — a u celini se ta sećanja vezuju i zatvaraju u poetski sistem međusobnih odzvuka; u logičan sklad jedne skale emocionalnog iskustva, zazvanog u sećanje i vrednovanog naknadno, a zatim vraćenog u svetlucavi, mirisni, senzualni svet njegovih ishodišta. Na taj način iskustvo dobija značenje ne kroz komentar, nego kroz poetsku rekapitulaciju. Iza sasvim jednostavne naracije, zasićene autentičnom lirikom vrlo čulno, plastično prisutnih slika, stoji jedna vrednovana slojevitost doživljaja i značenja; čitalac se ovoj prozi može da vraća na onaj način, na koji se vraća pesmama — prvo čitanje ne može da celovito iscrpe autorovu komunikaciju (pa makar da čitalac sklapa korice zadovoljan, prijatno uzbuđen). Svet ostvaren u *Ranim jadima* stoji u tananoj i lucidnoj ravnoteži dva u suštini raznorodna, a u konkretnom slučaju tačno usklađena pristupa; Kišu uspeva da kroz čitavi tekst, kroz celinu osamnaest fragmenata sačuva — paralelno — vizuru i emocionalnu logiku svog junaka, dečaka Andreasa Sama, i poetsko-kritički odnos pisca kao selektora važnijeg iskustva, kao valorizatora uspomena. I jedno i drugo provedeno je dosledno. Detinjstvo prihvata i vrednuje svet po svojim zakonima, koji su u *Ranim jadima* sačuvani i potvrđeni; iz vizure malog Andreasa važnost i intenzitet predmeta i pojava ne mogu biti identični sa takozvanim objektivnim svetom odraslih. Detinjstvo glavnog junaka odvija se delom u godinama rata, u eri najintenzivnije tragedije, u susedstvu smrti; tragedija je u kontekstu prisutna, ali kroz oblik i intenzitet dečjeg doživljaja, dečjeg stepenovanja stvari. Tačno izoštreni fokus sećanja otkriva jarke boje detinjstva kao izgubljenog zavičaja jednog u osnovi to-

talnog poverenja u svet — koje u retrospektivi ostaje neokrnjeno, ali menja znak: postaje predmet poezije, postaje istina druge vrste.

Danilo KIŠ je pisac koji u naoko jednostavnu fakturu svoje proze ugrađuje jedno rafinovano bogatstvo precizno iskorišćenih pripovedačkih mogućnosti. Rečenice su mu građene izvanredno pažljivo, tehnikom jednog mikropreciznog usklađivanja reči na reč, a da pri tom pokret tekstovne mase ostaje lak i neusiljen. Tekst je natopljen intenzivnom i intenzivno kontrolisanom lirikom; mestimično koračanje na samoj ivici banalne sentimentalnosti (napor uporediv sa naporom igrača na žici) vodi, vrlo sigurno, u prostor prave poezije. *Rani jadi* su svojevrsan dokaz da se pisac izrazito modernog senzibiliteta može danas izražavati, vrlo uspešno, u lirskim tonalitetima; ta knjiga je i dokaz da kategorije nežnosti mogu svojom afirmacijom izraziti, izreći surovost sveta — a da je pri tom tačnije relativizuju nego, recimo, kategorije nasilja. *Rani jadi* predstavljaju, zajedno sa srodnim (gotovo da kažemo komplementarnim) romanom *Bašta, pepeo*, dosadašnji vrhunac Danila Kiša; vrhunac ostvaren u prostoru najboljih rezultata naše novije proze.

JEDNA ODLIČNA MONOGRAFIJA

(Vojislav Milin: Pavle Pap Šilja, Beograd, 1968)

Veliki broj jevrejskih žrtava fašizma u Evropi izazvao je u javnom mnjenju uverenje da Jevreji nisu bili borci. Dosta često srećemo mišljenje da su oni dozvoljavali da neprijatelj sa njima učini sve šta hoće, da se nisu odupirali ni koliko su mogli, da su kao pod pritiskom nekog sudbinskog fatalizma krenuli svojom golgotom na strelišta, u koncentracione logore i gasne komore. Zbog toga svaki prilog proučavanju učešća jugoslovenskih Jevreja u borbi za socijalnu pravdu i oslobođenje od okupatora na našem tlu, u stvari dokazuje i netačnost te fame. Učešće Jevreja u jugoslovenskom komunističkom pokretu — na primer u pogledu procenta komunista od ukupnog jevrejskog življa, u poređenju procenta komunista od celokupnog stanovništva — nije još uopšte proučeno. A to bi bilo zanimljivo učiniti, jer su neprijatelji — pre svega nemački nacisti — tvrdili da je komunizam pretežno jevrejska ideologija. Bez obzira na to što ozbiljan marksistički pristup nikada ne bi dozvolio čak ni hipotezu da je pripadništvo jednom narodu preduslov za »bolje držanje«, pribiranje faktora radi naučnog pristupa problemima može, svakako, pokazati u kojoj je meri određena kultura, vaspitanje, položaj jedva trpljene ili čak progonjene manjine i osećanje solidarnosti, koje na osnovu toga mora da se javi kao prirodno sredstvo odbrane, i tome slično, u našoj nedavnoj istoriji uticalo na okupljanje naprednih ljudi jevrejskog porekla oko ideja komunizma.

Monografija Vojislava Milina o Pavlu Papu-Šilji, u izdanju Instituta za izučavanje radničkog pokreta u Beogradu (u *Zborniku radova* 5, a i kao poseban otisak), predstavlja upravo idealan pristup navedenoj temi, jer se oslanja na ozbiljno, nepretenciozno prikupljanje građe. Na gotovo 100 stranica teksta autor je izneo podatke o porodici Pavla Papa, o njegovom vaspitavanju, prvo kroz jevrejske organizacije, a zatim kroz KPJ, njegovom učešću u studentskim borbama, njegovim visokim funkcijama u Komunističkoj partiji, o izvanredno odgovornim zadacima koje je obavljao u toku konsolidacije KPJ posle dolaska druga Tita za generalnog sekretara i na početku narodnooslobodilačke borbe i o njegovoj pogibiji. Milin se služio ne samo dokumentima nego i brojnim izjavama Papovih savremenika i time ukazao na potrebu da se takve monografije obavezno moraju pisati dok još ima dovoljno živih svedoka. Milin daje podatke o saradnji Pavla Papa sa blizu stotinu manje ili više poznatih jugoslovenskih komunista, bivših studenata, novinara, javnih radnika i drugih, tako da u tom smislu doprinosi i izučavanju njihovog rada. Najzad, upravo zahvaljujući svojim trezvenim pogledima i tečnom jeziku, kojem je daleko svako fraziranje, Milin je napisao veoma zanimljiv i lako čitljiv tekst. Zbog svega do sada iznetog ovo delo zaslužuje svaku pohvalu.

Za nas je posebno interesantan onaj period života Pavla Papa, u kojem on preko jevrejskog omladinskog pokreta »Hašomer hacair« — u Jugoslaviji u ono vreme poznatog kao organizacija »jevrejskih skauta« — dolazi u vezu sa komunistima. Naime, iako je kraljevska policija smatrala da je to »cionističko društvo — sumnjivo zbog komunističkog delovanja«, očigledno je nešto u toj organizaciji odbijalo Pavla Papa i nagonilo ga da traži drugo društvo. Da li je »Hašomer hacair« u to vreme bio uska, možda čak i na svoj način nacionalistička organizacija? Da li

je, uprkos svojih pionirskih ideala bio odveć »građanski« da bi zadovoljio jednog mladića kao što je bio Pavle Pap, koji, iako ponikao iz sredene građanske porodice, zbog rane smrti svoga oca upoznaje na svojoj koži ogromne socijalne nepravde tog društva? Milin, na žalost, nije sebi postavio to pitanje, samo kratko beleži da su »pored cionističke literature ove mladiće sve više interesovala i dela Marksa, Engelsa i Lenjina. Njihove predstave o socijalizmu bile su još nejasne i maglovite, ali su navodile na nova, dublja razmišljanja, na traženje odgovora na mnoga pitanja. To je mnoge od tih mladića, pre ili kasnije, odvelo ulevo — izvan okvira 'Hašomer hacaira'.« Ovde je nagoveštena jedna krupna tema na koju bi, zbog toga što o njoj takođe pisanih dokumenata verovatno nema mnogo, trebalo da se nađe odgovor dok još ima dovoljno živih svedoka i dok lična sećanja nisu suviše izbledela.

Ova primedba nipošto ne želi da smanji vrednost Milinovog rada. Naprotiv. Zahvaljujući njemu dobili smo izvanredno plastičan opis životnog puta jednog veoma svestranog, hrabrog i požrtvovanog čoveka, prikazan nam je svetao lik čoveka Pavla Papa. Hteli smo samo da kažemo — potrebno nam je mnogo takvih dela.

LAZAR IVANOVIĆ, MLADEN VUKOMANOVIĆ: »DANI SMRTI NA SAJMIŠTU«

Hronika iz narodnooslobodilačkog rata, serija 11, Novi Sad, 1969.

Posle više godina ponovo je objavljena jedna publikacija koja se, iako samo parcijalno, bavi sudbinom jugoslovenskih Jevreja u toku minulog svetskog rata i hronikom njihovog istrebljenja. Knjiga je posvećena zloglasnom logoru nadomak tadašnjeg Beograda, kratko nazvanom »Sajmište«. Taj opšte prihvaćeni naziv potiče otuda što se nalazio na terenu predratnog beogradskog sajmišta, u njegovim zgradama i paviljonima (između dva savska mosta, sa sremske strane Save).

»Sajmište« je formirano kao logor gde će se Jevreji Srbije i Banata prikupljati radi likvidacije. U spisku bezbrojnih logora širom okupirane Evrope, »Sajmište« se napominje obično kao 'jedan' logor, i o njemu, kao jevrejskom logoru se zna relativno malo. Bio je i kratkog veka: prvi internirci su dovedeni početkom decembra 1941. godine, da bi već početkom maja 1942. godine, dakle jedva za pola godine, kao takav prestao da postoji. Za to vreme kroz »Sajmište« je prošlo, kako se u publikaciji koja se prikazuje navodi, preko 11.000 Jevreja, od kojih je u životu ostalo samo 6 žena. Deca i žene su činili i najveći broj interniraca, jer je muškaraca u Beogradu i u Srbiji uopšte, u vreme kada je logor osnovan, bilo već sasvim malo. Muškarci iz Srbije, iz Beograda i iz Banata, do tog vremena bili su uglavnom likvidirani u blizini Beograda (Jajinci, Jabuka) prethodno internirani u »Topovskim šupama«, kraj Autokomande u Beogradu.

I na ovom mestu treba istaći da je sudbina banatskih Jevreja posebno tražična: jedva četiri meseca po izbijanju rata u Jugoslaviji, sredinom avgusta 1941. godine, u Banatu nije bilo na slobodi nijednog Jevrejina. Iako je u administrativno-upravnom pogledu Banat pripadao Srbiji, s obzirom na znatan broj »folksdojčera« koji je tu živio, za Banat su, posebno u odnosu na Jevreje, važila druga merila nego za Jevreje u Srbiji. Na veliki ponos tamošnjih »folksdojčera«, Banat je bila prva, mada samo delimično autonomna, administrativna celina okupirane Evrope koja je postala »čista od Jevreja« (»Judenfrei«). Taj svoj ponos su ti »folksdojčeri« često i rado isticali. Svi banatski Jevreji dovedeni su u Beograd gde su žene s decom, do interniranja u logor na »Sajmištu«, bile smeštene po gradu, dok su muškarci odmah odvedeni u »Topovske šupe« i likvidirani sa ostalim Jevrejima-muškarcima Srbije. Tako su Jevreji Banata, iako fizički likvidirani istovremeno s ostalim Jevrejima Srbije, prvi izbačeni iz svojih domova i prvi osetili sve one strahote koje će osetiti i ostali njihovi sunarodnici širom okupirane Evrope. Njihova brza internacija je i uzrok da je rat preživio tako mali broj banatskih Jevreja.

»Dani smrti na Sajmištu« govore o logoru od njegovog formiranja, krajem 1941. godine, do njegovog likvidiranja, jula 1944. godine. Za to vreme logor je bio isključivo »jevrejski« samo prvih šest meseci, iako su Jevreji povremeno dovođeni i posle toga iz onih krajeva koji su potpali pod nemačku vlast kasnije, na primer sa Kosova i iz Albanije. Ti krajevi su se nalazili pod italijanskom okupacijom do kapitulacije Italije i u njima je i do tada bilo Jevreja iako u sasvim malom broju.

Ceo tekst ima karakter hronike bazirane na podacima iz raspoloživih dokumenata i izjava malobrojnih preživelih svedoka. Tako je postupljeno i u delu koji se odnosi na onaj period kada su u logoru bili samo Jevreji. Srazmerno trajanju

»jevrejskog« perioda logora, posvećen je i odgovarajući deo publikacije tom periodu. Podaci su beleženi korektno, a bazirani su velikim delom i na materijalu objavljenom u »Zločini okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja Jugoslavije« koju je 1952. godine izdao Savez jevrejskih opština Jugoslavije. Otuda u publikaciji nema bitno novih i do sada sasvim nepoznatih podataka i činjenica. Ipak, navođenje podataka i izjava svedoka daje nove dimenzije ovim događajima, često poznatim samo u detaljima ili, obrnuto, poznatim uopšteno s obzirom na suštinsku istovetnost prilika u bilo kom hitlerovskom logoru.

Ima, čini se, neke simbolike u ovom zajedničkom stradanju Jevreja s ostalim stanovništvom Jugoslavije. Istrebljenje Jevreja bio je uvod u masovna ubistva svih onih čiji je nestanak išao u prilog okupatoru. Izlaganja u ovoj publikaciji potvrđuju to na određen način.

U ovoj publikaciji će svako zainteresovan za sudbinu jugoslovenskih Jevreja, naći na jednom mestu najbitnije podatka vezane za zloglasno »Sajmište«. Bilo bi veoma korisno ako bi ovo bio podstrek da se zabeleže, da ne bi pala u zaborav, i druga zbivanja vezana za sudbinu jugoslovenskih Jevreja tih tragičnih dana. Jer ti dani niti treba, niti smeju biti zaboravljeni sve dok ima antisemitizma, a ima ga na žalost u svetu mnogo, kao i nacionalne mržnje uopšte. Zbog pouke i opomene generacijama koje dolaze.

HRONOLOŠKI PREGLED VAŽNIJIH DOGAĐAJA IZ ŽIVOTA JEVREJSKE ZAJEDNICE JUGOSLAVIJE 1968 — 1970. GODINE

Hronološki pregledi objavljeni u dosadašnjih sedam svezaka »Jevrejskog almanaha« obuhvatili su važnije događaje od 1944. do 1967. godine, tako da sa periodom koji obuhvata ovaj pregled predstavljaju celinu za ceo posleratni period sve do kraja 1970. godine.

Hronološki pregled i ovoga puta, da bi sa ranije objavljenim predstavljao celinu, sadrži i neke važnije događaje iz života pojedinih opština i njihovih sekcija, koji se pretežno, kao i svake druge ustanove i organizacije, ne sastoji samo iz važnijih događaja nego i iz svakodnevne raznovrsne, redovne i vanredne delatnosti.

Iz samog hronološkog pregleda, kao što smo to do sada uvek napominjali, i kada bi bio mnogo potpuniji, ne može se videti sav mnogostrani rad Saveza, koji se pretežno, kao i svake druge ustanove i organizacije, ne sastoji samo iz važnijih događaja nego i iz svakodnevne raznovrsne, redovne i vanredne delatnosti.

Ovaj pregled ne obuhvata sve posete jevrejskih javnih radnika i ličnosti iz inostranstva, niti neke događaje vezane za određene datume koji se iz godine u godinu stalno ponavljaju, kao ni posete i obilaske opština od strane članova Izvršnog odbora i predsednika Saveza.

1968. godina

12. januar

Na proputovanju za Pariz, u Beogradu je boravio dr Jozef Astrukov, predsednik Kulturno-prosvetne organizacije Jevreja u Bugarskoj. Tom prilikom posetio je Savez jevrejskih opština Jugoslavije.*

17. januar

U Kirjat Gat (Izrael) umro je Martin Komloš, biv. potpredsednik Jevrejske opštine u Beogradu, član Izvršnog odbora Saveza i član autonomnog odbora za pomoć.

januar

Skupština opštine Split odredila je da se u znak priznanja i poštovanja jedna ulica u Splitu zove po splitskom Jevrejnu Danielu Rodrigu, velikom ekonomisti i majstoru veletrgovine XVI veka.

Na seminaru koji je u Milanu organizovala Svetska unija jevrejskih studenata (WUJS) učestvovali omladinci Duško Mladinov (Beograd) i Igor Najfeld (Beograd).

10. februar

Na drugarskoj večeri koju je u prostorijama Saveznog izvršnog veća priredio Savez omladine Jugoslavije povodom završetka svog Osmog kongresa i na kojoj je prisustvovao Predsednik Republike Josip Broz Tito, u umetničkom programu učestvovao i jevrejski hor »Braća Baruh«.

* U daljem tekstu Savez

- 10—14. februar U Beogradu je boravio direktor Memorijalne fondacije za jevrejsku kulturu iz Njujorka, Mark Juviler.
12. februar Muzička sekcija Jevrejske opštine u Zagrebu priredila je koncert zabavne muzike.
24. februar Jevrejska opština u Beogradu priredila je klupsko veče na kome je poznati književni kritičar Zoran Gluščević govorio o doprinosu Jevreja svetskoj kulturi.
- februar Muzejska zbirka grada Zenice, koja je od aprila 1967. godine smeštena u restauriranoj zgradi zeničke sinagoge, dobila je status Muzeja grada Zenice.
5. mart U Đenovi je preminuo dr Aleksandar Vajs, lekar iz Zagreba, dobitvor Doma staraca u Zagrebu.
7. mart Srpska akademija nauka izabrala je za svoje članove general-potpukovnika dra Isidora Papo, profesora Vojno-medicinske akademije u Beogradu i Marka Čelebonovića, likovnog umetnika.
11. mart Povodom dvadeset petogodišnjice stradanja makedonskih Jevreja, Jevrejska opština u Skoplju u zajednici sa Gradskim odborom Saveza boračkih organizacija organizovala je svečanu komemoraciju kojoj je u ime Saveza prisustvovao član Izvršnog odbora Mladen Sorger.
22. mart Na proputovanju kroz Jugoslaviju u Beogradu se zadržao Armand Kaplan, zamenik direktora odeljenja za međunarodne odnose Svetskog jevrejskog kongresa. On je tom prilikom vodio razgovore sa predstavnicima Saveza o pitanjima dalje međusobne saradnje.
23. mart U Beogradu je održan koordinacioni sastanak ženskih sekcija većih jevrejskih opština.
24. mart U Beogradu je održano zasjedanje Glavnog odbora Saveza. U sali Jevrejske opštine u Beogradu otvorena je izložba rukotvorina domara Doma staraca u Zagrebu.
- mart Na izložbi »Nedelja jevrejske knjige«, u Londonu, izložena su neka dela Ota Bihaljija — Merina, Sime Karaogranovića, Mirjam Štajner, Egona Bergera i prvi tom Zbornika Moše Pijade — Izabrani spisi.
- U Jugoslaviji je nekoliko dana boravila Sneška Panova, saradnica Instituta za jevrejsku istoriju Bugarske akademije nauka u Sofiji. Ona je tom prilikom u Jevrejskom istorijskom muzeju i u Dubrovačkom arhivu proučavala materijale o Jevrejima na Balkanu.
2. april Jevrejski hor »Moša Pijade« iz Zagreba priredilo je koncert u dvorani Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu.
4. april Novoizabrani članovi Kuratorijuma Doma staraca u Zagrebu konstituisali su se, izabравši za predsednika dra Ota Centnera, a za zamenika dra Edvina Ferbera.

6. april
U Dubrovniku je umro Albert Papo, dugogodišnji član Izvršnog odbora Jevrejske opštine u Sarajevu i član Nadzornog odbora Saveza.
29. april
U Osijeku je umro poznati dirigent i direktor Osječkog narodnog pozorišta Lav Mirski.
- april
Prof. dr Zdenko Levntal, član Izvršnog odbora Saveza, učestvovao u Jerusalimu na »Konferenciji o manifestacijama jevrejskog otpora u toku katastrofe«, koju je povodom dvadeset petogodišnjice ustanka u Varšavskom getu organizovalo nekoliko naučnih i istorijskih ustanova u Izraelu.
Povodom dvadeset petogodišnjice ustanka u Varšavskom getu sve veće jevrejske opštine i Dom staraca u Zagrebu organizovali su komemorativne priredbe. Radio Zagreb III je povodom ovog događaja emitovao prikladni jedno i po časovni program.
- april — maj
Jevrejski hor »Moša Pijade« iz Zagreba priredio koncerte u Karlovcu i Ivanjic - Gradu.
- 5—11. maj
U Jugoslaviji je boravio dr Henri Elfen, sekretar Standing Conference iz Zeneve.
12. maj
Jevrejska opština u Novom Sadu je svečanom sednicom uprave i koncertom obeležila 250-godišnjicu postojanja Jevrejske zajednice u Novom Sadu.
Radio-Televizija Zagreb u emisiji »Sedam dana muzike« emitovala je opširnu informaciju o aprilskim koncertima jevrejskog hora »Moša Pijade« iz Zagreba.
Jevrejska opština u Sarajevu priredila je na Đakovačkom groblju komemoraciju žrtvama fašizma, kojoj su prisustvovali i pojedinci iz jevrejskih opština iz Slavenskog Broda, Beograda, Zagreba i Banja Luke.
- 25—26. maj
Dr Edita Vajs i Mladen Sorger, članovi Izvršnog odbora Saveza, učestvovali su u Londonu na plenarnoj sednici Standing Conference.
- maj
Samuel Sadikarijo i Samuel Mizrahi iz Skoplja, kao delegati Saveza, prisustvovali u Solunu komemorativnim svečanostima povodom 25-godišnjice deportovanja solunskih Jevreja.
Mirjam Štajner, stručni saradnik Saveza za rad sa decom i omladinom, bila na studijskom putovanju u Londonu i Parizu.
U Jugoslaviji je boravio i posetio Savez Jozef Bolag, funkcioner Svetske unije jevrejskih studenata (WUJS).
9. jun
Zagrebačka Televizija u emisiji narodne muzike emitovala 15 minuta horske kompozicije u interpretaciji jevrejskog hora »Moša Pijade« iz Zagreba.
14. jun
Jevrejski hor »Braća Baruh« iz Beograda priredio koncert u dvorani Kolarčevog narodnog univerziteta u Beogradu.
- 14—16. jun
Učešće Jevrejskog hora »Moša Pijade« iz Zagreba na Festivalu horova u Petrinji.

- 19—28. jun
Učešće omladinaca Tamare Štajner (Beograd) i Josipa Sozbergera (Novi Sad) na seminaru u Kopenhagenu u organizaciji Union of Maccabi Associations.
23. jun
Savez i Jevrejska opština u Beogradu povodom 20-godišnjice smrti dra Fridriha Popsa, predsednika Saveza, priredili komemoraciju pred njegovim grobom na Jevrejskom groblju u Beogradu.
27. jun
20-godišnjica smrti dra Aleksandra Lihta, istaknutog jevrejskog javnog radnika i cionističkog funkcionera u Jugoslaviji između dva rata.
- jun
Savez je sa svojim publikacijama »Jevrejskim Pregledom«, »Jevrejskim almanahom«, Jevrejskim kalendarom i »Kadimom« učestvovao na međunarodnoj izložbi »Svetska jevrejska štampa« u Buenos Airesu.
28. jun — 1. jul
Učešće predsednika Jevrejske opštine u Sarajevu i potpredsednika Saveza dra Hajima Kamhija na svečanostima u Bukureštu povodom dvadeset godina od izbora dra Mozesa Rozena za glavnog rabina Rumunije.
26. jun — 2. septembar
U Malom Zatonu u četiri smene letovalo je preko 300 jevrejske dece i omladinaca iz Jugoslavije.
- 2—4. jul
16 aktivista studijske grupe Američkog jevrejskog komiteta posetilo Jugoslaviju.
- 3—7. jul
Jevrejski horovi »Braća Baruh« iz Beograda i »Moša Pijade« iz Zagreba učestvovali na Jugoslovenskim horskim svečanostima u Nišu.
- 8—11. jul
Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik, i dr Leo Singer, potpredsednik Saveza, učestvovali u Ženevi na sednici proširenog Upravnog odbora Saveta Svetskog jevrejskog kongresa.
14. i 15. jul
Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik Saveza, učestvovao u Ženevi na skupštini Memorijalne fondacije za jevrejsku kulturu, kao predstavnik Standing Conference.
4. avgust
U Zagrebu je preminuo akademik Milan Saks, proslavljeni muzički autoritet, član Jevrejske opštine u Zagrebu.
- 5—18. avgust
U Bečićima kod Budve letovalo 77 pripadnika srednje generacije Jevreja iz više gradova Jugoslavije.
- 14—18. avgust
Omladinci Petar Klajn (Subotica) i Albert Freljh (Zagreb) učestvovali na seminaru u Edinburgu u organizaciji World Union for Progressive Judaism.
8. septembar
U Dahau, na mestu gde je bio zloglasni nacistički koncentracioni logor otkriven je spomenik, delo našeg poznatog vajara Nandora Glida.
Delegacija Saveza na čelu sa drom Leom Singerom, potpredsednikom Saveza i predsednikom Jevrejske opštine u Zagrebu prisustvovala na Rabu svečanoj proslavi 25-godišnjice oslobođenja ostrva i interniraca iz koncentracionog logora.

- 21—22. septembar Učešće jevrejskog hora »Moša Pijade« iz Zagreba na hor-
skom festivalu u Gorici.
30. septembar — 1.
oktobar Branka Danon (Sarajevo), Dalija Grin (Zagreb), Mile Švarc
(Beograd) i Mladen Sorger, član Izvršnog odbora Saveza,
učestvovali na sastanku »okruglog stola«, koji je u Cirihu
organizovao Evropski savet jevrejskih opštinskih službi.
- septembar U izdanju Novinsko-izdavačkog preduzeća »Jež« iz Beograda
izišao iz štampe roman »Jesi li ti razapeo Hrista?« književ-
nika dra Žaka Konfino, biv. predsednika Jevrejske opštine u
Beogradu i člana izvršnog odbora Saveza.
- Đorđe Blajer, zubarski radnik, sekretar Jevrejske opštine u
Skoplju, odlikovan ordenom Bratstva i Jedinstva sa srebrnim
vencem za dugogodišnju delatnost na stručnom i javnom
polju.
- Savez je izdao Jevrejski kalendar za 5729. jevrejsku godinu.
- 9—10. oktobar Predsednik Saveza dr Lavoslav Kadelburg učestvovao u Beču
na sednici Evropskog saveta jevrejskih opštinskih službi.
- 25—31. oktobar Savez je posetio dr Daniel Segal, predsednik Jevrejske op-
štine u Bukureštu i potpredsednik Saveza jevrejskih opština
Rumunije, sa suprugom. Pored Beograda posetio je Novi Sad
i Dubrovnik.
27. oktobar U Beogradu je održan sastanak posebne radne grupe sa ci-
ljem da prouči delatnost Jevrejskog istorijskog muzeja i
predloži Savezu plan izdavačke delatnosti Saveza.
29. oktobar Razgovori delegacije Saveza — predsednika dra Lavoslava
Kadelburga, zamenika predsednika Aleksandra Levija i sekre-
tara Saveza Lucij Petrović — sa generalnim sekretarom Save-
znog odbora SSRNJ Benom Zupančićem o aktuelnim pitanji-
ma i položaju Jevreja u Jugoslaviji.
31. oktobar U Sarajevu je umro rabin Menahem Romano.
U Jevrejskoj opštini u Beogradu dr Hugo Klajn, poznati redi-
telj i lekar, održao predavanje o Frojdu.
- oktobar Dr Stevan Braun, biv. predsednik Jevrejske opštine u Subo-
tici, sudija Vrhovnog suda SAP Vojvodine dobio je oktobarsku
nagradu grada Subotice za književnost.
Povodom 20-godišnjice smrti književnika Hinka Gotliba, Savez
je izdao prigodnu brošuru o njemu i njegovom delu.
- oktobar — novembar Razgovori delegacije i predstavnika Saveza sa funkcionerima
Saveznog i republičkog odbora SUBNOR-a i Rudarsko-topio-
ničarskog bazena Bor i društveno-političkih organizacija u
Boru u vezi sa otkrivanjem spomenika pobijenim jevrejskim
prinudnim radnicima u Boru za vreme okupacije.
3. novembar U Beogradu je u 74. godini života preminuo prof. i direktor
u penziji, Il muške gimnazije u Beogradu, biv. sekretar Sa-
veza, Solomon Kalderon.
Na novom Centralnom groblju u Sarajevu otkriven je spome-
nik Jozefu Sumbulu, dobrotvoru Doma staraca u Zagrebu.

- 8—13. novembar
Delegacija Saveza u sastavu Aleksandar Levi, zamenik predsednika Saveza i dr Oto Centner, član Izvršnog odbora Saveza i potpredsednik Jevrejske opštine u Zagrebu prisustvovala u Demokratskoj Republici Nemačkoj komemoracijama povodom 30-godišnjice »Kristalne noći«.
10. novembar
Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik Saveza, učestvovao u Parizu na sednici Evropskog saveta jevrejskih opštinskih službi, u svojstvu potpredsednika Saveza.
- 10—11. novembar
U Parizu je održano prvo savetovanje predstavnika jevrejskih opština iz više zemalja Evrope, na kojem su učestvovali i predstavnici jevrejskih opština iz Beograda, Zagreba, Sarajeva, Subotice, Novog Sada i Osljeka, kao i predsednik Saveza, dr Lavoslav Kadelburg, u svojstvu potpredsednika Evropskog saveta jevrejskih opštinskih službi.
11. novembar
Jevrejski hor »Braća Baruh« iz Beograda učestvovao u umetničkom programu svečane sednice Skupštine SR Srbije povodom 25-godišnjice II zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije.
12. novembar
Na sastanku Francuske sekcije Svetskog jevrejskog kongresa u Parizu učestvovali predstavnici Saveza, koji su upoznali učesnike sastanka sa životom i radom Jevrejske zajednice u Jugoslaviji.
17. novembar
U Boru je u prisustvu radnika, delegacije Saveza, Saveza jevrejskih opština Mađarske i naših društveno-političkih organizacija svečano otkriven spomenik žrtvama fašizma — Jevrejima prinudnim radnicima iz Mađarske.
28. novembar
Na nagradnom takmičenju amaterskih horova Beograda, jevrejski hor »Braća Baruh« zauzeo drugo mesto.
- novembar
Povodom Dana Republike potpredsednik Jevrejske opštine u Zagrebu, dr Milan Polak, odlikovan Ordenom Republike sa srebrnim vencem za zasluge u izgradnji zemlje.
U Beogradu je održan tradicionalni susret članova jevrejskih omladinskih klubova iz više jevrejskih opština u zemlji.
Nagradu AVNOJ-a za 1968. godinu, između ostalih, dobio je i akademik dr Isidor Papo, profesor Vojno-medicinske akademije u Beogradu.
1. decembar
U Beogradu je održan sastanak koordinacionog odbora omladinskih klubova, kome su prisustvovali predstavnici svih većih klubova u zemlji.
- 7—8. decembar
Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik Saveza, i dr Leo Singer, potpredsednik Saveza i predsednik Jevrejske opštine u Zagrebu učestvovali u Parizu na sednici Evropske egzekutive Svetskog jevrejskog kongresa.
20. decembar
Savez je u saradnji sa Jevrejskom opštinom u Beogradu priredio književno veče na kome su autori nagrađenih radova na XIV nagradnom konkursu Saveza čitali odlomke iz svojih radova.

- decembar
- Dvadeset godina od prvog grupnog iseljenja Jevreja iz Jugoslavije u Izrael.
- U izdanju Udruženja jugoslovenskih Jevreja u Izraelu, u Tel Avivu je objavljena na ivritu zbirka pripovedaka književnika Isaka Samokovlije.
26. decembar — 2. januar 1969.
- Omladinci Edita Lipovšek (Zagreb), Mladen Švarc (Ljubljana) i Đorđe Putić (Beograd) učestvovali na seminaru u Glumstiju (Švedska) u organizaciji Evropskog jevrejskog omladinskog komiteta.
29. decembar i 5. januar 1969.
- U emisiji Televizije Zagreb prikazani su uz prigodni komentar pojedini kadrovi iz života u Domu staraca u Zagrebu.
- 1969. godina**
1. januar
- Radio-Zagreb emitovao je povodom Nove godine u emisiji o najuspelijim amaterskim ansamblima i nekoliko pesama u izvođenju jevrejskog hora »Moša Pijade« u Zagrebu.
- 4—5. januar
- Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik Saveza, učestvovao u Rimu na sednici upravnog saveta Svetskog jevrejskog kongresa.
- 5—21. januar
- U razgovorima u Jerusalimu između predstavnika jevrejskih organizacija u svetu i predsednika vlade Izraela u grupi sastavljenoj od predstavnika i funkcionera Svetskog jevrejskog kongresa, učestvovao i predsednik Saveza dr Lavoslav Kadelburg.
18. januar
- Predstavnici Saveza dr Lavoslav Kadelburg, predsednik, Aleksandar Levi, zamenik predsednika i Bencion Levi, potpredsednik Saveza i predsednik Jevrejske opštine u Beogradu razgovarali u Saveznoj konferenciji SSRNJ sa predsednikom Ratom Dugonjićem, generalnim sekretarom Benom Zupančićem i saradnikom Rajkom Bobotom povodom nekih antijevrejskih pojava u Jugoslaviji.
- 20—30. januar
- Savez je u Beogradu organizovao seminar za omladinske rukovodioce na kome je učestvovalo 20 omladinaca iz više jevrejskih omladinskih klubova u zemlji.
- januar
- 120-godišnjica utemeljenja Jevrejske opštine u Osijeku.
- 35-godišnjica rada Udruženja jugoslovenskih Jevreja u Izraelu.
- Ulazak u treću deceniju izlaženja »Jevrejskog Pregleda«, glasila Saveza.
- Dr Isidor Papo, akademik, profesor Vojno-medicinske akademije u Beogradu izabran za člana Francuske akademije za hirurgiju.
16. februar
- U Domu staraca u Zagrebu svečano otvoren bolesnički odeljak »prof. dr Arpad Han«, u znak zahvalnosti i trajne uspomene na pok. dra Hana.

26. februar
februar
- Povodom smrti izraelskog premijera Levi Eškola, Savez je Udruženju jugoslovenskih Jevreja u Izraelu uputio izraze saučešća.
- Povodom osvećenja sinagoge u Madridu, Savez je uputio srdačne čestitke Jevrejskoj opštini u Madridu.
11. mart
- U Domu staraca u Zagrebu otvorena izložba slika, sa motivima iz Starog zaveta, slikara amatera Bernharda Natana, domara, starog 88 godina.
16. mart
- U Domu staraca u Zagrebu nadkantor Laslo Lugoši iz Budimpešte priredio koncert.
18. mart
- Dr Vidosava Nedomački, kustos Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu, učestvovala na sastanku koordinacionog odbora beogradskih muzeja.
23. mart
mart
- Prilikom poslovnog puta u Mađarsku, predsednik Saveza dr Lavoslav Kadelburg i član Izvršnog odbora Saveza dr Samuel Sarafić posetili Savez jevrejskih opština Mađarske.
- Na prodajnoj izložbi solidarnosti, koju svake godine u Parizu organizuje Commission Centrale de l'enfance, sa više poklonjenih predmeta učestvovao Savez.
- Jevrejski zbor »Moša Pijade« u Zagrebu komemorirao 11-godišnjicu smrti velikog revolucionara i državnika Moše Pijade.
4. april
- Televizija Beograd emitovala polučasovni koncert jevrejskog hora »Braća Baruh« iz Beograda.
26. april
- Jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji posetio Mark Juviler, direktor Memorijalne fondacije za jevrejsku kulturu.
27. april
- U Beogradu je održana X konferencija Saveza jevrejskih opština Jugoslavije.
- Povodom petogodišnjice smrti prof. dr Alberta Vajsa, dugogodišnjeg predsednika Saveza, održana je komemoracija pred njegovim spomenikom na Jevrejskom groblju u Beogradu.
29. april
april
- U Novosadskoj sinagogi prikazan je pozorišni komad »Dnevnik Ane Frank«, koji su izveli učenici novosadske gimnazije »Jovan Jovanović Zmaj«.
- U Jugoslaviji je boravio i posetio Savez jevrejske opštine u Beogradu i Zagrebu dr Pavle Nojberger, predsednik Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD.
- Povodom »Dana sećanja« — Jom Hašoa Savez je izdao i poslao opštinama zbirku prigodnog materijala.
- Na XVI međunarodnoj izložbi radova jevrejske dece širom sveta u Londonu, učestvovala i jevrejska deca iz Jugoslavije sa 22 crteža i 5 duboreza.
- Na proputovanju kroz Beograd Savez je posetio Armand Kaplan, direktor odeljenja za međunarodne odnose Svetskog jevrejskog kongresa.
- Savez je kao posebno izdanje izdao knjigu dra Morica Levija u srpsko-hrvatskom prevodu »Die Sephardim in Bosnien«.

6. maj
Dr Lavoslav Kadelburg, predsjednik Saveza, učestvovao u Parizu na sednici Evropskog saveta za jevrejske opštinske službe u svojstvu potpredsednika Saveta.
10. maj
Reporter Radio-televizije Zagreb intervjuisao upraviteljicu, predsednika Saveta domara i jednu domarku radi reportaže za drugi program Radio-Zagreba.
- 11—12. maj
Dr Lavoslav Kadelburg, predsjednik Saveza, učestvovao u Anversu na sednici Evropske egzekutivne Svetskog jevrejskog kongresa.
- 11—13. maj
Luci Petrović, sekretar Saveza, učestvovala na sastanku profesionalnih jevrejskih radnika, u Londonu.
- 18—19. maj
U Beogradu su održani posebni sastanci pripadnika srednje generacije i omladinaca starijeg uzrasta jevrejskih opština u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu.
20. maj
Povodom 75-godišnjice osnivanja Jevrejske opštine u Buenos Airesu i otvaranja Jevrejskog doma kulture, Savez je uputio čestitku Savezu jevrejskih opština Argentine.
31. maj
U Beogradu je održan prvi sastanak novoobrazovane Komisije Saveza za međunarodna i međunacionalna pitanja.
- maj
Jevrejska opština u Sarajevu priredila komemoraciju žrtvama fašizma na groblju u Đakovu.
Protestno pismo Saveza listu »Jewish Chronicle« u Londonu zbog netačnog pisanja o antisemitizmu u jugoslovenskoj štampi.
U Beogradu je gostovalo pozorište »Nova scena« iz Bratislave i prikazalo mjuzikl »Violinista na krovu« od Džeri Boka, rađen po pripovetkama Šaloma Alejhema.
Zolo Lenski, član slovačkog pozorišta »Nova scena« iz Bratislave priredio koncerte sinagonalne i jevrejske narodne muzike u dvoranama jevrejskih opština u Subotici, Novom Sadu i Beogradu.
1. jun
U Beogradu je održana prva sednica Izvršnog odbora izabranog na konferenciji opština 27. aprila.
3. jun
Predstavnici Saveza predsjednik dr Lavoslav Kadelburg i sekretar Luci Petrović posetili su predsednika Savezne komisije za verska pitanja Mila Jovičevića i vodili razgovore o angažovanju rabina za jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji.
20. jun
List »Jewish Chronicle« — jevrejski nedeljni list koji izlazi u Londonu, objavio u celosti protestno pismo Saveza povodom članka objavljenog u tom listu »Jugoslovenske novine postaju antisemitske«.
- 23—28. jun
Jevrejski hor »Braća Baruh« iz Beograda učestvovao na međunarodnom horskom festivalu u Hagu.
- 24—25. jun
Nadrabin dr Jozef Švajcer iz Pečuja posetio Jevrejsku opštinu u Osijeku.

25. jun
 Predstavnici Saveza dr Lavoslav Kadelburg, predsednik i Luci Petrović, sekretar, vodili razgovore sa rukovodiocima Savezne konferencije SSRNJ o predstojećoj proslavi 50-godišnjice Saveza.
- jun
 Savez je dao dobrovoljni prilog za podizanje Spomenika Gavrilu Principu u Bosanskom Grabovcu.
 Savez je preko svog predstavnika Rubena Rubenovića, člana Izvršnog odbora Saveza, svečano predao jednu toru kao poklon novoosnovanoj Jevrejskoj opštini u Liganu.
 Predstavnici Jevrejske zajednice u Jugoslaviji prisustvovali u Subotici i Segedinu komemoracijama povodom 25-godišnjice deportacije Jevreja iz Subotice i Segedina.
 70-godišnjica života dra Hajima Kamhija, dugogodišnjeg predsednika Jevrejske opštine u Sarajevu i člana Izvršnog odbora Saveza.
 Savez je uputio čestitku Lordu Sifu, predsedniku evropske egzekutive Svetskog jevrejskog kongresa povodom osamdesetog rođendana.
- jun—jul
 Na proputovanju kroz Jugoslaviju, odnosno za vreme svog boravka u Jugoslaviji, Savez su posetili Mirko Fuks, sekretar Udruženja jugoslovenskih Jevreja u Izraelu, David Kwartler, predsednik sekcije biv. jugoslovenskih ratnih zarobljenika u Nemačkoj i dr Rafael Pijade, predsednik snifa Udruženja u Tel Avivu.
4. jul
 Delegacija Saveza u sastavu Ruben Rubenović i inž. Aleksandar Mošić, članovi Izvršnog odbora Saveza, položili venac na spomenik u Ledinama kod Zemuna Jevrejima pobjenim za vreme okupacije.
 Žan Pol Sartr, književnik i filozof, i prof. Vladimir Dedijer, publicista, posetili sinagogu u Dubrovniku.
7. jul
 Na dan ustanka naroda Srbije, u Makedonskoj ulici u Beogradu, na trgu ispred »Politike«, svečano je otkriven spomenik velikom revolucionaru i državniku Moši Pijade.
10. jul
 Savez je čestitao sedamdeset peti rođendan dru Nahumu Goldmanu, predsedniku Svetskog jevrejskog kongresa.
13. jul
 U Rijeci je preminuo Milan First, dugogodišnji predsednik Jevrejske opštine u Rijeci.
- 16—17. jul
 Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik Saveza, kao jedan od delegata Evropskog saveta za jevrejske opštinske službe učestvovao u Ženevi na plenarnom sastanku Memorijalne fondacije iz Njujorka.
- jul
 Na svom proputovanju kroz Jugoslaviju, Savez su posetili funkcioneri Svetske unije jevrejskih studenata iz Londona Alen Beker i Jan Glajzer.
- jul—avgust—septembar
 U organizaciji Saveza letovali su omladinci i deca u Zatonu Malom, pripadnici srednje generacije u Trogrtu i funkcioneri i aktivisti u Riminiju — ukupno oko 550 učesnika.

24. avgust
avgust
- U novosadskoj sinagogi čuveni hor »Bečkih dečaka« priredio koncert.
- Na Hvaru je preminuo Slavko Hohnsinger, predsednik Saveta domara Doma staraca i dugogodišnji član Nadzornog odbora Saveza.
- 70-godišnjica života Romana Šmucera, počasnog predsednika Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD.
3. septembar
- Savez je posetio Julio Dresner, dopisnik Jevrejske telegraf-ske agencije iz Rima, koji je u Jugoslaviji boravio kao novinar u pratnji Predsednika Republike Italije Saragata.
4. septembar
- U Beogradu je preminuo istaknuti jugoslovenski naučnik, akademik dr Jorjo Tadić, višegodišnji predsednik Saveta Jevrejskog istorijskog muzeja Saveza.
18. septembar
- Predsednik Saveza dr Lavoslav Kadelburg i Ladislav Fišer, član uprave Jevrejske opštine u Subotici, posetili u Ženevi predsednika Rotšildove fondacije Maksa Roa i vodili razgovore o angažovanju rabina za jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji.
- 19—22. septembar
septembar
- Jevrejski hor »Moša Pijade« iz Zagreba osvojio prvo mesto na međunarodnom takmičenju horova u Gorici.
- U izdanju Saveza odštampan je Jevrejski kalendar za 5730. godinu.
- 7—8. oktobar
- U Beogradu je u prisustvu brojnih delegata i gostiju iz zemlje i inostranstva sa više manifestacija i priredbi obeležena 50-godišnjica osnivanja Saveza. Tim povodom održana je svečana sednica, otvoren Jevrejski istorijski muzej (nove postavke), priredjen prijem u Savezu i Saveznom izvršnom veću, komemoracija pred spomenikom žrtvama fašizma na Jevrejskom groblju, položeni venc i odata pošta predsednicima Saveza dru Fridrihu Popsu i dru Albertu Vajsu u Beogradu i dr Hugu Špiceru (u isto vreme na groblju Mirogoj u Zagrebu), održan sastanak delegata i gostiju sa funkcionerima Saveza i opština, priređena svečana akademija, otvorena izložba radova domara Doma staraca iz Zagreba i dečijih radova sa letovanja i izdata Spomenica Saveza povodom 50-godišnjice.
- Jugoslovenska Radio-televizija, radio i štampa, kao i jevrejska štampa u svetu dali su vidni publicitet ovim svečanostima.
9. oktobar
- Dom staraca u Zagrebu su posetili generalni sekretar Svet-skog jevrejskog kongresa dr Gerhard Rigner i direktor odeljenja za međunarodne odnose Arman Kaplan, koji su učestvovali na proslavi 50-godišnjice Saveza.
14. oktobar
- U okviru Beogradskih muzičkih svečanosti jevrejski hor »Braća Baruh« iz Beograda učestvovao na koncertu u sali Kolarčevog narodnog univerziteta, i tom prilikom izveo horske kompozicije Stevana Mokranjca.
19. oktobar
- U Sarajevu je povodom godišnjice smrti rabina Menahema Romano otkriven spomenik i održana komemoracija.

- 17—19. oktobar
- Delegacija Saveza u sastavu dr Lavoslav Kadelburg, predsednik i Aleksandar Štajner, član Izvršnog odbora, prisustvovali u Budimpešti komemorativnim svečanostima povodom 25-godišnjice nacističkih progona i stradanja Jevreja u Mađarskoj.
- oktobar
- Savez i više mesta u zemlji i Jevrejske opštine i Institucije posetili dr Cvi Rotem, predsednik Udruženja Jugoslovenskih Jevreja u Izraelu i Mihael Levi, predsednik Radnog odbora, koji su boravili u Jugoslaviji povodom proslave 50-godišnjice Saveza.
15. novembar
- Komisija Saveza za međunarodna i međunacionalna pitanja održala sednicu u Beogradu.
22. novembar
- Jevrejski hor »Braća Baruh« iz Beograda učestvovao na tradicionalnom koncertu beogradskih amaterskih horova povodom Dana Republike.
- novembar
- Povodom zemljotresa u Banja Luci, 27. oktobra, Savez je preduzeo akciju za pomoć, a funkcioneri Saveza posetili su stradale članove Jevrejske zajednice u Banja Luci.
- Povodom Dana Republike Savez kulturno-umetničkih društava Beograda odao je amaterima Beograda priznanje za zasluge u kulturno-umetničkom amaterizmu, pa je to priznanje dobilo i 15 članova Jevrejskog hora »Braća Baruh« iz Beograda.
29. novembar — 1. decembar
- U Beogradu je održan tradicionalni susret omladinaca iz više Jevrejskih omladinskih klubova u zemlji.
7. i 8. decembar
- Delegacija Saveza: dr Lavoslav Kadelburg, predsednik Saveza, Aleksandar Štajner, član Izvršnog odbora Saveza i dr Oto Centner, potpredsednik Jevrejske opštine u Zagrebu učestvovali su na skupštini Evropskog saveta za jevrejske opštinske službe, koja je održana u Cirihu.
- Mirjam Štajner, stručni saradnik Saveza učestvovala u Parizu na seminaru za organizatore programa u Jevrejskim letovalištima za decu i omladinu.
9. decembar
- Predsednik Saveza dr Lavoslav Kadelburg za vreme boravka u Švajcarskoj posetio centralni biro Svetskog Jevrejskog kongresa u Ženevi.
10. decembar
- Jugoslovenska Televizija emitovala dramu Isaka Samokovlije »Plava Jevrejka«.
13. decembar
- Jevrejski horovi »Braća Baruh« iz Beograda i »Moša Pijade« iz Zagreba učestvovali u Valjevu na III Susretu amaterskih kulturno-umetničkih društava Jugoslavije.
14. decembar
- Svečana predaja megila — zahvalnica jevrejskim aktivistima i zaslužnim članovima u Subotici povodom 50-godišnjice Saveza.
20. decembar
- Na svečanoj proslavi 50-godišnjice umetničkog rada Svetolika Paščana, jednog od naših najstarijih horskih dirigentata, prvog umetničkog rukovodioca Jevrejskog hora »Braća Baruh« iz Beograda učestvovao i hor »Braća Baruh«.

22—28. decembar

Delegacija Saveza u sastavu dr Lavoslav Kadelburg, predsjednik Saveza i Aleksandar Štajner, član Izvršnog odbora učestvovala u Moskvi na proslavi 70-tog rođendana predsjednika Jevrejske opštine (Koralne sinagoge) u Moskvi, Mihailoviča Mihaila Semjonoviča.

23. decembar

Prof. inž. arh. Jahiel Finci izabran za redovnog člana Akademije nauka Bosne i Hercegovine.

decembar

Za vreme učešća na Međunarodnom seminaru o samoupravljanju u Beogradu, sekretar Histadruta (Jedinstveni sindikat Izraela) Dranicki posetio Savez.

Predsednik Republike Josip Broz Tito odlikovao Ordenom rada književnika dra Žaka Konfino.

Sedamdeset peti rođendan dra Pavla Nojbergera, predsjednika Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD.

U SAD objavljena autobiografija dra Nahuma Goldmana, predsjednika Svetskog jevrejskog kongresa.

1970. godina

7—14. januar

Predstavnici Saveza dr Lavoslav Kadelburg, predsjednik, i dr Leo Singer, potpredsednik Saveza i predsjednik Jevrejske opštine u Zagrebu učestvovali na sednici Svetske egzekutive Svetskog jevrejskog kongresa u Izraelu.

10. januar

Dom staraca u Zagrebu posetio je dobrotvor doma Roman Šmucer, počasni predsednik Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD.

21. januar

Ambasador SR Mađarske u Jugoslaviji, povodom pedesetogodišnjice mađarske revolucije, predao je odlikovanje Alfredu Vajsu, članu veća Jevrejske opštine u Osijeku i članu Komisije Saveza za međunarodna i međunacionalna pitanja.

24. januar

U Beogradu je umro primarijus dr Marko Alkalaj, dugogodišnji član Izvršnog odbora Saveza.

28. januar

Udruženje Jevreja iz Jugoslavije u Venecueli održalo je godišnju skupštinu na kojoj je za predsednika izabran Saltiel Beraha.

29. januar

Bencion Levi, predsjednik Jevrejske opštine u Beogradu, po povratku iz Izraela posetio Savez jevrejskih opština u Grčkoj.

januar

Na poziv Udruženja jugoslovenskih Jevreja u Izraelu grupa jevrejskih aktivista iz Jugoslavije: dr Lavoslav Kadelburg, predsjednik Saveza, Aleksandar Levi, zamenik predsjednika, dr Leo Singer, Bencion Levi i dr Isak Levi, potpredsednici Saveza i predsednici jevrejskih opština u Zagrebu, Beogradu, odnosno Sarajevu, dr Mavro Vizner, predsjednik Jevrejske opštine u Osijeku i Mirko Sekelj, član uprave Jevrejske opštine u Novom Sadu posetili Izrael i obišli snifove ovih udruženja u Tel Avivu, Jerusalimu, Haifi i kibuce Gat i Šar Haamakim.

- januar
Predsednik Republike odlikovao dra Lea Singera, predsednika Jevrejske opštine u Zagrebu, i člana Opštine Lea Goldštajna Ordenom zasluge za narod sa srebrnim zracima. Jevrejski hor »Moša Pijade« iz Zagreba priredio koncerte u nekoliko gradova Švajcarske.
14. februar
Savez je priredio svečani prijem za saradnike i prijatelje koji su svojim zalaganjem doprineli uspehu proslave 50-godišnjice Saveza, kojom prilikom su im predate megile — zahvalnice.
16. februar
Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik, i Aleksandar Štajner, član Izvršnog odbora Saveza, posetili Boru Mirkovića, sekretara Komisije za međunarodne veze Savezne konferencije SSRNJ i tom prilikom prodiskutovali o nekim pitanjima odnosa Saveza sa inostranstvom.
28. februar
Povodom XV nagradnog konkursa Saveza, Savez je u saradnji sa Jevrejskom opštinom u Beogradu priredio književno veče.
6. mart
60-godišnjica dra Samuela Sarafića, člana Izvršnog odbora Saveza.
7. mart
Nikola Papić, republički sekretar za narodno zdravlje i socijalnu politiku Hrvatske svečano predao Domu staraca u Zagrebu Orden zasluga za narod sa srebrnom zvezdom kojim je Predsednik Republike odlikovao Dom povodom 60-godišnjice rada i postojanja.
- 13—16. mart
U Beogradu je boravio i vodio razgovore sa funkcionerima Saveza Mark Juviler, izvršni direktor Memorijalne fondacije za jevrejsku kulturu u Njujorku.
19. mart
U Skoplju je preminuo Đorđe Blažer, zubni tehničar, dugogodišnji predsednik i sekretar jevrejske opštine.
20. mart
U Cirihu je umro dr Robert First, poznati predratni jevrejski javni radnik u Jugoslaviji i prijatelj Jevrejske zajednice u Jugoslaviji.
- mart
Jevrejska opština u Beogradu izdala svoj bilten za januar—februar 1970. godine.
Književnik Filip David dobio nagradu »Milan Rakić« za knjigu »Zapisi o stvarnom i nestvarnom«.
1. april
U Jevrejskoj opštini u Zagrebu svečano su predate pojedincima megile — zahvalnice Saveza povodom 50-godišnjice ovog Saveza.
3. april
Dr Vidosava Nedomački, kustos Jevrejskog istorijskog muzeja Saveza, izabrana za predsednika Izvršnog odbora Zajednice muzeja Srbije.
5. april
U Jevrejskoj opštini u Osijeku pojedincima su svečano predate megile — zahvalnice Saveza povodom 50-godišnjice Saveza.
- 13—22. april
U Jugoslaviji je boravila Edna Veber, šef odeljenja za socijalni rad JOINT-a, u Ženevi.

15. april
 Povodom 15-godišnjice rada jevrejski hor »Moša Pijade« iz Zagreba priredio svečani koncert u dvorani »Istra« u Zagrebu.
17. april
 Profesor dr Andrija Gams, član Izvršnog odbora Saveza, kao delegat Saveza učestvovao na svečanostima povodom 25-godišnjice oslobođenja Terezina (ČSSR).
- april
 Jevrejska opština u Zagrebu priredila muzičko večer kompozicija Bruna Pristera.
30. april — 3. maj
 U Sarajevu je održana četvrta mala makabijada na kojoj je učestvovalo 27 jevrejskih omladinaca iz Beograda, Sarajeva, Subotice, Osijeka, Splita i Zrenjanina.
9. i 10. maj
 Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik, i Aleksandar Levi, zamenik predsednika Saveza, učestvovali u Cirihi na sednici Evropske egzekutive Svetskog jevrejskog kongresa.
20. maj
 Predsednik Skupštine grada Beograda Branko Pešić primio dra Lavoslava Kadelburga, predsednika Saveza i Benciona Levija, predsednika Jevrejske opštine u Beogradu, i s njima vodio razgovore o nekim aktuelnim pitanjima Jevrejske zajednice u Beogradu.
- 24—28. maj
 Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik Saveza, učestvovao u Montrealu na sednici Upravnog saveta Svetskog jevrejskog kongresa.
31. maj
 Jevrejska opština u Sarajevu organizovala je pomen žrtvama fašizma nacističkog logora u Đakovu.
- maj
 U Londonu je otvorena sedamnaesta po redu umetnička izložba radova jevrejske dece od 5 do 15 godina, na kojoj su bili izloženi i radovi jevrejske dece iz Beograda, Sarajeva i Skoplja.
 Omladinka Jelena Biro (Beograd) i omladinac Duško — David Mladinov, član Izvršnog odbora Saveza, učestvovali na prolećnom seminaru Svetske unije jevrejskih studenata (WUJS) u Karmel koledžu kod Oksforda.
- 1—2. jun
 Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik Saveza, učestvovao u Njujorku na skupštini Memorijalne fondacije za jevrejsku kulturu.
- 2—12. jun
 Prof. dr Andrija Gams, član Izvršnog odbora Saveza u ime Svetskog jevrejskog kongresa prisustvovao seminaru koji je u Beogradu organizovala Organizacija ujedinjenih nacija sa temom: »Omladina i prava čoveka«. Na seminaru su učestvovali predstavnici iz 32 zemlje i posmatrači nevladinih organizacija zastupljeni u Ekonomsko-socijalnom savetu OUN u kome je predstavljen i Svetski jevrejski kongres.
- 7—8. jun
 Na redovnom sastanku Evropskog saveta jevrejskih opštinskih službi u Parizu, učestvovali predsednik Saveza dr Lavoslav Kadelburg i član Izvršnog odbora inž. Aleksandar Mošić.

- 11—13. jun
Članice jevrejske ženske sekcije iz Trsta vratile posetu ženskoj sekciji Jevrejske opštine u Zagrebu. Tom prilikom su posetile i predstavnice ženskih sekcija jevrejskih opština u Beogradu, Sarajevu, Osijeku, Splitu i Subotici i predstavnice Potkomisije za ženske sekcije Saveza.
12. jun
U Ilirskoj Bistrici povodom 50-godišnjice Mađarske Republike svečano uručena Spomen-medalja Ljudevitu Nojmanu, članu Jevrejske opštine u Ljubljani.
22. jun
Predsednik Republike Josip Broz Tito primio na Brionima predsednika Svetskog jevrejskog kongresa dr Nahuma Goldmana koji je tražio prijem. Prijemu je prisustvovao i direktor Odeljenja za međunarodne odnose Svetskog jevrejskog kongresa Armand Kaplan.
- jun
Dr Milan Zon, član upravnog odbora Jevrejske opštine u Rijeci dao opširni intervju »Novom listu« u Rijeci povodom 50-godišnjice Vukovarskog kongresa Socijalističke partije (komunista) Jugoslavije, na kome je bio delegat, kao jedan od 25 preživelih.
4. jul
Na Dan borca Savez je kao i ranijih godina položio venac na Spomenik Jevrejima streljanim za vreme okupacije u Ledinama kod Zemuna.
- 3—6. jul
Jevrejski hor »Braća Baruh« iz Beograda učestvovao na Trećim jugoslovenskim horskim svečanostima u Nišu, koje su održane pod pokroviteljstvom Predsednika Republike Josipa Broza Tita.
- 7—12. jul
Jevrejski hor »Braća Baruh« iz Beograda učestvovao na Međunarodnom muzičkom festivalu u Langolenu (Engleska).
- jul
Omladinke Klara Mišić (Split) i Sonja Francuski (Novi Sad) letovale su dvadesetak dana u Kristijanu u letovalištu Saveza jevrejskih opština Rumunije. Odlukom grada Beograda jedna ulica dobila je ime poznate predratne revolucionarke Olge Alkalaj.
- jul—avgust
U okviru međunarodnog programa razmene (»Eisendrath-International — Exchange Program«) u SAD su boravili omladinci Mladen Švarc (Ljubljana) i Miroslav Blumenberg (Suhobica).
- jul—septembar
U letovalištu Saveza u Zatonu Malom letovala su u tri smene 304 jevrejska deteta i omladinca, od toga 234 iz Jugoslavije, 70 iz Mađarske, ČSSR, Engleske, Holandije i SAD.
31. avgust
Sarajevska televizija emitovala je dramatisovanu pripovetku Isaka Samokovlije »Pasha nosača Samuela«.
- avgust
50-godišnjica prvog sleta jevrejske omladine u Jugoslaviji, koji je održan u Osijeku.
- avgust — septembar
U Riminju, u organizaciji Saveza, letovalo je preko 60 funkcionera i aktivista više jevrejskih opština u Jugoslaviji.

25. septembar
- Učesnici III međunarodnog kongresa socijalne psihijatrije koji je od 21—27. septembra održan u Zagrebu, prisustvovali priredbi u Domu staraca u Zagrebu, na kojoj su program izveli pitomci doma.
- septembar
- Profesor dr Andrija Gams, član Izvršnog odbora Saveza, napisao i izdao knjigu »Biblija u svetlu društvenih borbi«.
- Jedna delegacija Jevreja iz SSSR-a, na čelu sa rabinom Jehudom Lajb Levinom (Moskva), vratila posetu Savezu. Tom prilikom u prisustvu više delegata i gostiju iz zemlje i inostranstva, sa više prigodnih priredbi proslavljen je i šezdeseti rođendan predsednika Saveza, dra Lavoslava Kadelburga. U izdanju Saveza odštampan je jevrejski kalendar za 5731. godinu.
1. oktobar
- U Muzeju grada Sarajeva otvorena je izložba posvećena Isaku Samokovliji, književniku, povodom 15-godišnjice njegove smrti.
7. oktobar
- Delima kompozitora Enrika Josifa otvorene su Beogradske muzičke svečanosti u Beogradskoj operi.
- 14—15. oktobar
- U Beogradu je održan radni sastanak predstavnica ženskih sekcija iz više jevrejskih opština u zemlji.
- oktobar
- Četrdeset godina kompozitorskog rada Alfreda Švarca.
- U Zagrebu je boravio Roman Šmucer, počasni predsednik Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD i dobrotvor Doma staraca.
- Savez je radi demografskih istraživanja uputio opštinama uputstvo za popis pripadnika jevrejske zajednice.
5. novembar
- Jevrejska opština u Zagrebu priredila je zabavno veče jevrejskih pesama i igara.
- oktobar — decembar
- Mirjam Štajner, referent Saveza za rad sa decom i omladinom boravila u Izraelu radi usavršavanja jezika i praktičnog rada.
6. novembar
- U hramu Jevrejske opštine u Sarajevu održan je pomen povodom godišnjice smrti rabina Menahema Romano.
26. novembar
- Jevrejski hor »Braća Baruh« iz Beograda učestvovao na tradicionalnom takmičenju beogradskih amaterskih horova povodom Dana Republike.
28. novembar
- U Nataniji (Izrael) umro je Avram Mevorah, biv. beogradski advokat i član Izvršnog odbora Saveza.
- 28—30. novembar
- U Zagrebu je održan međunarodni susret jevrejskih omladinaca na kome je učestvovalo 87 omladinaca iz devet opština.
- 29—30. novembar
- Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik, i Bencion Levi, potpredsednik Saveza učestvovali u Londonu na sednici Evropske egzekutive Svetskog jevrejskog kongresa.

- Dr Isak Levi, potpredsednik Saveza, i dr Oto Centner, potpredsednik Jevrejske opštine u Zagrebu prisustvovali sednici Saveta za jevrejske opštinske službe u Londonu.
- novembar
Predsednik Saveza dr Lavoslav Kadelburg izabran za člana statutarne komisije Svetskog jevrejskog kongresa.
- Predsednik Saveza dr Lavoslav Kadelburg i predsednik Kuratorijuma Doma staraca dr Oto Centner vodili u Ženevi razgovore sa funkcionerima JOINT-a o nekim pitanjima dalje međusobne saradnje.
- Savez je objavio rezultate XVI nagradnog konkursa Saveza za književne i publicističke radove sa jevrejskom tematikom i iz Fonda Romana Šmucera.
5. decembar
Muzej Revolucije u Sarajevu priredio izložbu crteža, linoreza, akvarela i ulja Daniela — Danka Ozma.
- Savez je uputio Društveno-kulturnoj organizaciji Jevreja u Poljskoj čestitku i želje za budući uspešni rad povodom svečanog preseljenja jidiš pozorišta u Varšavi u novo uređene prostorije i proslave 50-godišnjice umetničkog rada glumca ovog pozorišta Hevela Buzgana.
- 26—31. decembar
Omladinci Mirko Levi (Beograd), Ruben Fuks (Zagreb) i Goran Konforte (Sarajevo) učestvovali na omladinskom seminaru u Dublinu, u organizaciji Svetske unije jevrejskih studenata.
- 27—28. decembar
Povodom privatne posete Budimpešti, predsednik Saveza dr Lavoslav Kadelburg vodio je razgovore sa drom Gezom Sajfertom, predsednikom Saveza jevrejskih opština Mađarske, o mogućnostima da se jedan rabin iz Mađarske uputi na službu u Jugoslaviju.
- decembar
RT Ljubljana prikazala je Samokovljinu »Plavokosu Jevrejku« u obradi Filipa Davida, sa muzikom Enrika Josipa.
- Povodom praznika Hanuka, Savez je od rabina Lajb Levina iz Moskve i predsednika Jevrejske opštine (Koralne sinagoge) u Moskvi Mihailoviča Mihaila Semjonoviča primio telegrafsku čestitku na ivritu, na čemu se Savez zahvalio, takođe na ivritu.

BELEŠKE O NEKIM SARADNICIMA I NJIHOVIM PRILOZIMA

Beleške su sredene redom kojim se autori pojavljuju u ovoj knjizi i odnose se samo na one autore koji prvi put saraduju u Jevrejskom almanahu, dok se podaci za ostale mogu naći u ranijim tomovima ove edicije.

Prof. dr Šandor Šajber, Budimpešta, doktor filosofije, direktor i profesor na Rabinskom seminaru u Budimpešti.

Eugen Veber, Beograd, publicista, prevodilac za hebrejski, jidiš i mađarski, član Savremenog pozorišta u Beogradu.

Dr Isak Levi, Sarajevo, doktor veterinarskih nauka, jevrejski javni radnik, predsednik Jevrejske opštine u Sarajevu.

Dr Josef Konforti, Sarajevo, lekar, sanitetski pukovnik u penziji, dugogodišnji aktivista Jevrejske opštine u Sarajevu, bio njen predsednik.

Dr Olga Frenkel-Šomlo, Subotica, lekar, temu o bolnici »Dr Singer Bernard« autor je prvi put prikazao na skupu lekara Srbije održanom u Subotici.

David Perera, Beograd, potpukovnik u penziji, aktivista Jevrejske opštine u Beogradu i njen potpredsednik, objavljeni prilog rezultat je njegovog interesovanja za istoriju Jevreja u Jugoslaviji, saraduje u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu.

Dr Jaša Romano, Beograd, pukovnik u penziji, doktor veterinarskih nauka, autor mnogih studija iz te oblasti, kao i više studija i napisa o učešću Jevreja u narodnooslobodilačkoj borbi, član Komisije za muzejsko-istorijski rad Saveza jevrejskih opština Jugoslavije.

Ana Šomlo, Beograd, novinar Radio Beograda, saraduje u kulturnoj delatnosti Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, prevodi sa hebrejskog.

Marko Perić (Velimir Dreksler), Beograd, španski borac, publicista, član Komisije za istonijsko-muzejski rad Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, saraduje u Jevrejskom istorijskom muzeju Saveza u Beogradu.

Radomir Glušac, Beograd, student književnosti, obavljena pripovetka nagrađena je prvom nagradom za pripovetku iz fonda romana Šmucera na XV nagradnom konkursu Saveza 1970. godine koji se raspisuje povodom Dana Republike.

Jovan Bečejac, Zemun, pesma nagrađena na XV nagradnom konkursu Saveza 1969. godine

Jakov Ozmo, živeo u Splitu, umro 1966. godine, neposredno pre no što mu je dodeljena nagrada za pesmu »Ad mataj rešaim...« na XII nagradnom konkursu Saveza 1966. godine.

David Mladinov, Split, arheolog i diplomirani student Akademije za pozorište, film, radio i televiziju, bavi se književnošću, objavljena mu je zbirka novela »Prozor« 1968. godine i više pripovedaka u jugoslovenskim i inostranim listovima i časopisima, pripovetka »Majsenski porcelan« nagrađena je prvom nagradom na XV nagradnom konkursu Saveza 1969. godine.

Saša Petrović, Beograd, književni prevodilac i autor, odlomci iz romana »Kako biva i kako ne mora da biva« nagrađeni su na XVI nagradnom konkursu Saveza 1970. godine.

